

SOÚ

Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti

Milan Tuček (ed.), Ivo Bayer, Lumír Gatnar, Pavel Machonin,
Markéta Sedláčková, Jiří Šafr, Ondřej Špaček

Tuto práci recenzovali:
RNDr. Tomáš Kostecký, CSc.
PhDr. Pavel Kuchař, CSc.

Tato publikace vznikla v rámci projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“ č. 1J028/04-DP2, podporovaného Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR (vládní program). Studie byla podpořena Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Obsah

Abstrakt	9
Abstract	10
Abstrakt	11
Úvod (Milan Tuček)	13
1. Koncepty a východiska zkoumání sociální soudržnosti: prakticko-politický a sociálněvědní diskurs (Jiří Šafr, Markéta Sedláčková)	19
1.1 Prakticko-politický diskurs soudržnosti	20
1.1.1 Soudržnost v Evropské unii: evropská konvergence a institucionální integrace	20
1.1.2 Praktické nástroje EU k posilování soudržnosti	23
1.2 Sociálněvědní diskurs soudržnosti	24
1.2.1 Vznik a udržování sociálního řádu	25
1.2.2 Dimenze sociální koheze ve vědním diskursu	26
1.2.3 Definice koheze	27
1.2.4 Makrosociální pojetí soudržnosti a její dimenze	29
Literatura	34
1.3 K teoretickému pojetí výzkumu sociální soudržnosti (Poznámka Pavla Machonina k 1. kapitole)	37
Literatura	40
2. Významy pojmu „společenská soudržnost“ v názorech veřejného mínění (Jiří Šafr)	41
2.1 Znalost pojmu společenská soudržnost	41
2.1.1 Důležitost a prospěšnost „společenské soudržnosti“	43
2.2 Představy o pojmu společenská soudržnost – odpovědi na otevřenou otázku	44
2.3 Názory na zdroje společenské soudržnosti	48
2.3.1 Obecnější dimenze názorů na zdroje soudržnosti	51
2.3.2 Kdo jsou zastánci různých typů „zdrojů soudržnosti“?	53
2.3.3 Názory na zdroje společenské soudržnosti v souvislosti s politickými orientacemi	56
2.4 Metodologické poznámky ke konceptu baterie výroků „zdrojů společenské soudržnosti“	60
2.5 Závěry	62
Literatura	63
Příloha 2.1	65

3. Veřejné mínění o makrosociální soudržnosti/nesoudržnosti české společnosti (Pavel Machonin)	67
3.1 Porovnání dvou šetření soudržnosti/nesoudržnosti 2003/2005	67
3.1.1 Poznávací smysl porovnání	67
3.1.2 Postoje obyvatelstva ke stupni soudržnosti/nesoudržnosti české společnosti	68
3.1.3 Konkretizace představ o povaze a příčinách nesoudržnosti	70
3.1.4 Názory na způsoby upevňování soudržnosti	75
3.2 Bližší identifikace nositelů nejdůležitějších typů názorů na sociální soudržnost 2005	78
3.3 Závěrem	82
Literatura	83
4. Rozpory ve společnosti a soudržnost (Ivo Bayer)	84
4.1 Úvod	84
4.2 Vnímané rozpory a strukturální štěpení	84
4.3 Vnímání konfliktů v české společnosti	86
4.4 Strukturace odpovědí na rozpory	90
4.5 Typologie skupin odpovědí	93
4.6 Názory na společenské rozpory a skupiny vytlačované na okraj společnosti	97
4.7 Pozice ČR v mezinárodním srovnání	99
4.8 Shrnutí	100
Literatura	101
Příloha 4.1: Úplné znění otázky z tabulky 4.1	102
Příloha 4.2: LATENT CLASS OUTPUT	103
Příloha 4.3: Logistické regresní koeficienty (šance) multinominální logistické regrese typologie skupin odpovědí	104
5. Sdílené hodnoty a normy jako předpoklad soudržné společnosti (Lumír Gatnar, Milan Tuček, Ondřej Špaček)	105
5a. Vnímání společenských norem a soudržnost společnosti (Milan Tuček, Lumír Gatnar)	106
5a.1 Vnímání norem ve veřejném mínění v roce 2004	106
5a.2 Komparace s daty EVS 1999	110
5a.3 Normy a soudržnost	115
5a.4 Shrnutí	117
Literatura	119
Příloha 5a.	120
5b. Hodnoty a soudržnost společnosti (Ondřej Špaček)	123
5b.1 Hodnoty prospívající společnosti	123
5b.2 Analýza latentních tříd	125
5b.3 Typologie hodnotových vzorců	126
5b.4 Hodnotové vzorce a sociodemografické charakteristiky	128
5b.5 Hodnotové vzorce a pojetí zdrojů soudržnosti	132
5b.6 Shrnutí	133
Literatura	134
Příloha 5b.	135

6. Sociální spravedlnost a soudržnost společnosti (Milan Tuček)	137
6.1 Vnímání sociální soudržnosti	137
6.2 Sociálně psychologické faktory soudržnosti	138
6.3 Sociální soudržnost a sociální spravedlnost	141
6.4 Shrnutí	147
Literatura	148
7. Obecná důvěra v druhé lidi jako dimenze sociální soudržnosti (Markéta Sedláčková)	149
7.1 Důvěra a společenská soudržnost	149
7.2 Typologie důvěry a vymezení obecné důvěry v druhé lidi (tzv. generalizované důvěry)	150
7.3 Teorie determinant generalizované důvěry	151
7.4 Data a metodologie	154
7.4.1 Měření obecné důvěry v druhé lidi	154
7.4.2 Operacionalizace vybraných teorií determinant důvěry	155
7.5 Obecná důvěra v druhé lidi v české společnosti	155
7.6 Ověřování teorií determinant generalizované důvěry	157
7.7 Model obecné důvěry v druhé lidi	162
7.8 Závěr	163
Literatura	164
8. Neúčast ve volbách jako jeden z indikátorů sociální soudržnosti/nesoudržnosti (Pavel Machonin)	166
8.1 Volební neúčast jako narůstající společenský jev	167
8.2 Souvislost volební neúčasti s problematikou sociální soudržnosti/nesoudržnosti	169
8.2.1 Obecně	169
8.2.2 V názorech respondentů	170
8.3 Příčiny neúčasti v krajských volbách	171
8.3.1 V názorech respondentů	171
8.3.1.1 Osobní	171
8.3.1.2 Obecné	172
8.3.2 Ve světle vlivu různých faktorů na objektivní neúčast	173
8.3.3 Ve světle konkrétnějších identifikací neúčastníků voleb	175
8.4 Hodnocení volební neúčasti v názorech respondentů	178
8.5 Závěrečné shrnutí	180
Literatura	182
Závěr	183
Shrnutí	187
Summary	188
Zusammenfassung	189

Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti

Milan Tuček (ed.), Ivo Bayer, Lumír Gatnar, Pavel Machonin,
Markéta Sedláčková, Jiří Šafr, Ondřej Špaček

Abstrakt

Problematice soudržnosti společnosti je věnována v poslední době značná pozornost nejen mezi politiky, ale i v oblasti společenskovední. Jedna část rozsáhlého projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“, který získal grantovou podporu ve vládním cílovém výzkumném programu (projekt 1J028/04-DP2), je věnována problematice soudržnosti z pohledu české veřejnosti. Klíčem k empirickému rozkrytí dané problematiky byla série několika navazujících výzkumů veřejného mínění v roce 2004 až (zatím) 2006. Jejich cílem bylo jednak zmapovat pojetí soudržnosti, tak jak je chápe česká veřejnost, jednak zjistit, jak ve veřejném mínění souvisí soudržnost s mírou diferenciacce společnosti v různých oblastech a s mírou její spravedlnosti.

Předložená publikace vycházející z výsledků těchto výzkumů se snaží být více než sborníkem příspěvků jednotlivých autorů. Na úvodní teoretickou kapitolu věnovanou konceptům zkoumání sociální soudržnosti (J. Šafr, M. Sedláčková, doplněk P. Machonin) navazuje řada empiricky podložených dílčích studií, které se postupně zabývají chápáním sociální soudržnosti českou veřejností (J. Šafr), hodnotami (O. Špaček) a normami (L. Gatnar a M. Tuček) ve vztahu k soudržnosti společnosti, vnímáním sociální spravedlnosti (M. Tuček), názorovými štěpeními (příspěvky P. Machonina a I. Bayera), interpersonální důvěrou (M. Sedláčková) a problematikou volební účasti (P. Machonin) ve vazbě na soudržnost.

Klíčová slova

sociální soudržnost, sociální koheze, sociální kapitál, sociální spravedlnost, generalizovaná důvěra, sociální normy a hodnoty

Social Solidarity from the Perspective of the Czech Public

Milan Tuček (ed.), Ivo Bayer, Lumír Gatnar, Pavel Machonin, Markéta Sedláčková, Jiří Šafr, Ondřej Špaček

Abstract

The issue of social solidarity in society has recently become the subject of considerable attention, not just among politicians, but also in the social sciences. One part of the project “Social and Cultural Solidarity in a Differentiated Society”, which is funded by a grant awarded under the government targeted research programme (project no. 1J028/04-DP2), is devoted to the issue of solidarity from the perspective of Czech society. Of key importance for obtaining an empirical picture of the issue was a series of connected public opinion surveys conducted between 2004 and (so far) 2006. Their aim was to map the concept of solidarity, as the Czech public understands it, and to determine how in public opinion solidarity is connected with the degree of differentiation of society in various areas and with the degree of social justice.

This publication is based on the results of project research and aims at being more than just a volume of papers by individual authors. The introductory, theoretical chapter, devoted to a discussion of concepts of research on social solidarity (J. Šafr, M. Sedláčková, supplement by P. Machonin), is followed by a series of empirically based studies that deal successively with how social solidarity is interpreted by the Czech public (J. Šafr), values (O. Špaček) and norms (L. Gatnar and M. Tuček) in relation to social solidarity, the perception of social justice (M. Tuček), opinion cleavages (chapters by P. Machonin and I. Bayer respectively), and interpersonal trust (M. Sedláčková), and the issue of electoral participation (P. Machonin) in connection with solidarity.

Keywords

social solidarity, social cohesion, social capital, social justice, generalised trust, social norms and values

Sozialer Zusammenhalt aus der Sicht der tschechischen Öffentlichkeit

Milan Tuček (ed.), Ivo Bayer, Lumír Gatnar, Pavel Machonin, Markéta Sedláčková, Jiří Šafr, Ondřej Špaček

Abstrakt

In letzter Zeit ist das Problem des sozialen Zusammenhalts in den Mittelpunkt des Interesses nicht nur der Politik, sondern auch der Sozialwissenschaften gerückt. Ein Teil des umfangreichen Projekts „Sozialer und kultureller Zusammenhalt in fortgeschrittenen Gesellschaften“, das von einem Stipendium im Rahmen des Regierungsprogramms (Projekt 1J028/04-DP2) finanziert wird, ist dem Problem der Kohäsion aus Sicht der öffentlichen Meinung gewidmet. Schlüssel für die empirische Analyse war eine Folge aufeinander folgender empirischer Untersuchungen in den Jahren 2004 bis (vorläufig) 2006. Ziel war es einmal, das Verständnis der tschechischen Öffentlichkeit in diesem Bereich zu ergründen, während zum anderen die Zusammenhänge zwischen gesellschaftlichem Zusammengehen, sozialer Differenzierung in verschiedenen Bereichen und Gerechtigkeit zu analysieren war.

Auf der Grundlage der Untersuchungsergebnisse versucht die vorliegende Publikation, mehr als nur ein Sammelband von Einzelstudien zu sein. Auf das Einführungskapitel, das sich den Forschungskonzepten des sozialen Zusammenhalts widmet (J. Šafr, M. Sedláčková, Ergänzung von P. Machonin) folgt eine ganze Reihe empirischer Studien, die sich mit dem Verständnis des sozialen Zusammenhalts in der tschechischen Öffentlichkeit (J. Šafr), mit der Rolle von Werten (O. Špacek) und Normen (L. Gatnar und M. Tuček), mit der Wahrnehmung sozialer Konflikte (Beiträge von P. Machonin und I. Bayer), mit der Bedeutung von Vertrauen (M. Sedláčková) und mit dem Problem der Wahlbeteiligung (P. Machonin) befassen.

Schüsselworte

Sozialer Zusammenhang, soziale Kohäsion, Sozialkapital, soziale Gerechtigkeit, generalisiertes Vertrauen, soziale Werte und Normen

Úvod

Milan Tuček

Koncept sociální soudržnosti na národní, případně i celoevropské úrovni je v současnosti základním konceptem směřování praktické politiky národních vlád v zemích EU.

Například v programovém prohlášení české vlády z roku 2004 je jedna z jeho základních obsahových kapitol nazvána „sociální soudržnost“ (5. kapitola). Dílčí subkapitoly se zabývají sociální politikou a sociálním zabezpečením, rodinnou politikou, bydlením, zaměstnaností a zdravotnictvím. V úvodu kapitoly je stručně zmíněn sociální dialog (kolektivní vyjednávání na všech úrovních), všechny možné diskriminace, práva národnostních menšin a multikulturality a problém sociálního vyloučení. Z tohoto výčtu je patrné (možná, že to ovšem plyne z funkce programového prohlášení vlády), že sociální soudržnost je spojována především s praktickou sociální politikou a s naplňováním role sociálního státu počínaje oblastí práce a konče rodinou. Předpokládá se, že naplněním krátkodobých i dlouhodobých cílů sociální politiky se jaksí automaticky dosáhne soudržné společnosti.

Problematice soudržnosti je věnována v poslední době značná pozornost i v oblasti společensko-vědní. V rámci vládního programu podpory výzkumu a vývoje bylo téma soudržnosti společnosti vy-psáno jako jeden ze dvou cílových programů pro výzkum ve společenských vědách (druhé téma bylo směřováno na rozvoj vzdělanostní společnosti). Jedna část projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“, který získal v daném vládním programu výzkumu grantovou podporu, a jehož spoluřešitelem jsou pracovníci oddělení Studia sociální struktury SOÚ AV ČR, je věnována problematice soudržnosti z pohledu české veřejnosti (projekt je financován Ministerstvem práce a sociálních věcí pod registračním číslem 1J028/04-DP2). Klíčem k empirickému rozkrytí dané problematiky byla série několika navazujících výzkumů veřejného mínění v roce 2004 až (zatím) 2006. Jejich cílem bylo jednak zmapovat pojetí soudržnosti, tak jak je chápe česká veřejnost, jednak zjistit, jak ve veřejném mínění souvisí soudržnost s mírou diferenciací společnosti v různých oblastech a s mírou její spravedlnosti.

Vstupní parametry našeho projektu zkoumání problematiky soudržnosti ve veřejném mínění

Součástí projektu „Sociální a kulturní soudržnost“ je opakovaný výzkum veřejného mínění (s půlroční periodicitou, tzn. osm výzkumů, resp. výzkumných sond během trvání projektu v letech 2004-2008). V průběhu příprav šetření veřejného mínění došlo k určitému upřesnění původního projektu. Řešitelský tým se na základě znalostí výsledků z předcházejícího projektu MPSV věnovaného soudržnosti (Machonin a kol. Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu), především pak explorativního šetření veřejného mínění z dubna 2003, rozhodl:

1. Opakovat některá témata z předchozího výzkumu, ovšem s řadou úprav či upřesnění;
2. Zdůraznit kulturní dimenze soudržnosti;
3. Rozložit výzkumnou tematiku v čase;
4. Začlenit zkoumaná témata do omnibusových šetření CVVM.

Poslední rozhodnutí, které vyplynulo z finančních a technicko-organizačních možností výzkumného týmu, určilo možný rozsah jednotlivých etap šetření (zhruba 4-6 stránek otázek v dotazníku), dále pak cílovou populaci, výběrový soubor, rozsah identifikací, techniku dotazování atd. Na vysvětlenou: Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR pořádá desetkrát ročně (omnibusové) šetření Naše společnost. Jde o face to face výzkum pomocí dotazníku na kvótním výběru o velikosti kolem 1000 vyšetřených. Věkový rozsah je 15+, kvótní kritéria jsou věkové kohorty, pohlaví, dosažený stupeň vzdělání, místo a velikost bydliště. Výzkum Naše společnost pravidelně zjišťuje volební preference, důvěru k institucím, názory na aktuální celospolečenské problémy. V identifikační části zachycuje rodinnou situaci dotázaných osob, jejich sociální a materiální status a politickou orientaci. Všechna tato zjišťování je tudíž možné využít (a také byla využita) v analýzách tematických bloků a otázek věnovaných problematice soudržnosti společnosti.

Pro šetření bylo navrženo následující schéma:

- a) Rozdělit čtyřleté období do dvou dvouletých cyklů, tzn. po dvou letech vlastně jednotlivá šetření zopakovat;
- b) Vymezit čtyři hlavní oblasti problematiky soudržnosti a každé z nich věnovat jedno ze šetření v daném dvouletém cyklu: Šlo by zhruba o následující oblasti.
 - Hodnoty a normy;
 - Zdroje sociálního napětí, sociální spravedlnost, důvěra;
 - Národní identita, exkluze některých skupin obyvatelstva;
 - Možnosti a způsoby posilování sociální soudržnosti – mikro, mezo a makro úroveň.

Nepůjde o samostatné výzkumy, ale, jak již bylo výše řečeno, o tematické bloky v rozsahu zhruba čtvrtiny obvyklého instrumentu (dotazníku) v rámci omnibusového šetření CVVM.

Přehled dosud uskutečněných výzkumů

První z naší řady naplánovaných výzkumů proběhl v *říjnovém termínu* šetření Česká společnost 2004 s tematickým zaměřením na sdílení hodnot, norem a cílů v současné české společnosti. Druhý výzkum byl součástí *lednového šetření* 2005. Termín byl zvolen z důvodů propojení soudržnosti s tematikou voleb (konkrétně voleb do krajských zastupitelstev), s otázkami zjišťujícími názory občanů na fungování zastupitelské demokracie a na vliv občanů na politiku. Kromě tohoto propojení bylo šetření zaměřeno na vnímání spravedlnosti v oblasti společenských nerovností, na hodnocení transformace, na spravedlnost připravovaných či diskutovaných vládních opatření či zákonných norem. Jeden z bloků otázek byl věnován spravedlnosti v oblasti dostupnosti bydlení a bytové politiky. Co se týče vlastní soudržnosti společnosti, byla mimo jiné položena otevřená otázka zjišťující, co si veřejnost pod soudržností společnosti představuje. Třetí šetření proběhlo v *listopadu* 2005. Bylo věnováno vnímání míry sociálních napětí vyvolaných nerovným postavením různých sociálních, demografických, etnických atd. skupin obyvatelstva, dále pak míře exkluze v naší společnosti (opět konkretizováno přes určité etnické, národnostní, náboženské ... až po profesní skupiny). Zvláštní pozornost byla věnována příčinám chudoby, způsobům překonání či snižování rozdílů mezi chudými a bohatými.

Bezprostředně k soudržnosti společnosti byla položena baterie otázek zjišťující, co podle názoru veřejnosti přispívá k jejímu posílení. Zatím poslední výzkum v lednu 2006 byl věnován znovu sociální spravedlnosti, tentokrát ovšem pojaté ve značně obecném vymezení: šlo o spravedlnost obecných principů, kterými se řídí okolní svět, o spravedlnost vlastního života, o postupy trestající spravedlnosti, o spravedlnosti postupů při rozdělování vzácných statků, o praktiky spravedlnosti, jak jsou užívány a uplatňovány v rámci rodiny i mimo ni v každodenním životě. (Výsledky z tohoto šetření nejsou součástí předkládané publikace.) V současné době byl připraven další „modul“ šetření, který bude součástí listopadového výzkumu CVVM Naše společnost. V tomto modulu jsme se vrátili k tematice sociálních nerovností jako zdroje sociálních napětí a jejich provázanosti na vnímanou míru sociální (ne)soudržnosti společnosti především na mikroúrovni.

Význam „sociální soudržnosti“ z pohledu veřejnosti

I když není zcela obvyklé hned v úvodu uvést určitá data, která výrazně relativizují závažnost zkoumaného jevu, a tím vlastně zpochybňují význam celého výzkumu, rozhodli jsme se, že s touto „vstupní“ situací čtenáře seznámíme.

Je sice pravda, že problematika soudržnosti společnosti byla skloňována ve vládních programech, avšak nějakou větší naléhavost zabývat se „sociální soudržností“ veřejnost nepocituje. To vyplývá z výsledků jednoho z výzkumů veřejného mínění (leden 2005), kde jsme do baterie otázek zjišťujících naléhavost problémů, kterým by se naše společnost měla věnovat, zařadili i položku „soudržnost společnosti“.

Je sice jistě významné, že alespoň částečnou naléhavost připisuje problematice soudržnosti 60 % dotázaných (viz tabulku 1), nicméně v porovnání s nejnaléhavěji vnímanými problémy nezaměstnanosti a korupce, které považují za velmi naléhavé více než dvě třetiny dotázaných, nepředstavuje soudržnost palčivý problém. Za velmi naléhavou považuje soudržnost společnosti jen 19 % dotázaných.

Bez povšimnutí nelze ponechat ani necelou sedminu respondentů, kteří na tuto otázku neuměli odpovědět, což je ze všech dotazovaných oblastí nejvíce. To představuje více jak dvojnásobek průměrného počtu odpovědí „nevím“ v celé baterii (6,5 %). Částečně to dokumentuje přetrvávající nejasnost termínu „soudržnost společnosti“ v českém veřejném mínění, ale rovněž se může jednat o další důkaz nevyhraněnosti názorů na naléhavost řešení této problematiky. Vysoká míra nerozhodných odpovědí byla zjištěna ještě v případě zemědělství, volebního systému a problémů spojených s uprchlíky, kde zřejmě neplatí, že by lidé neměli představu, oč jde, ale uvedené oblasti jsou natolik vzdálené jejich každodennímu životu, že zkrátka o jejich naléhavosti nepřemýšlejí. Je možné, že v podobném „rozměru“ byla vnímána i problematika (makro)soudržnosti společnosti.

Vnímání slabé naléhavosti „soudržnosti společnosti“ ve veřejném mínění nebylo zcela jednotné: nelišilo se sice podle věku,¹ pohlaví ani vzdělání, ale rozdíly lze nalézt v závislosti na pozici v zaměstnání a příjmu domácnosti. Jako velmi naléhavý problém soudržnost společnosti uváděli častěji důchodci, zatímco pro samostatně činné byl typický opak. Velmi naléhavě ji také hodnotili lidé s niž-

¹ Následující analýzy byly prováděny z důvodu možnosti ukončeného středoškolského vzdělání pouze u populace starší 21 let.

ším příjmem. Pro Pražany bylo pak v porovnání se zbytkem republiky příznačné, že v soudržnosti nespátkovali naléhavý problém.

Tabulka 1. Odpovědi na otázku „Jak moc je podle Vás naléhavé zabývat se letos v České republice následujícími oblastmi?“ v %

	Není naléhavé	Docela naléhavé	Velmi naléhavé	Neví
Nezaměstnanost	3,6	25,6	70,4	0,5
Korupce	3,6	25,7	67,2	3,5
Organizovaný zločin, mafie	4,1	27,3	65,8	2,8
Zdravotnictví	4,6	30,5	62,8	2,1
Obecná kriminalita	4,3	37,4	56,7	1,5
Sociální jistoty	7,6	39,3	50,4	2,6
Vytvoření fungujícího právního systému	7,3	37,0	48,9	6,8
Reforma důchodového systému	9,2	33,5	47,7	9,6
Ekonomické reformy	4,2	43,6	45,4	6,8
Životní úroveň	8,8	44,5	44,7	2,0
Problematika bytů a nájmu	11,4	41,1	40,4	7,1
Zemědělství	10,5	39,5	36,5	13,4
Školství	16,0	40,0	36,5	7,5
Životní prostředí	18,7	52,7	25,4	3,2
Soudržnost společnosti	24,9	41,0	18,7	15,4
Problémy spojené s uprchlíky	27,8	42,4	17,0	12,8
Rasismus	41,6	31,4	16,4	10,6
Volební systém	49,6	24,6	13,0	12,8
Vymezení postavení a pravomocí prezidenta	66,2	16,7	5,7	11,5

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005, věk 15+, N = 1037.

Poznámka: Součet v řádcích představuje 100 %.

V baterii položek, která mapovala různé (problémové) oblasti života společnosti, se „soudržnost“ umístila (podle průměru) mezi nejméně naléhavou problematikou (15. místo mezi 19 ti položkami) s relativně velkým odstupem od řady oblastí, které *de facto* soudržnou společnost utvářejí (sociální jistoty, bezpečnost občanů). Pořadí bylo nepochybně dáno konkrétností dotazovaných položek či jejich výskytem v okolí respondentů (uprchlíci, rasismus) nebo bezprostředním dopadem na jejich život. Slabá naléhavost změn volebního systému nejspíše v současné době již neplatí vzhledem k situaci, která nastala po červnových volbách do sněmovny – zkušenost s patovou volební situací zcela jistě význam této „odtažitě“ oblasti zvýšil. Podobně to jistě platí i pro vymezení postavení a pravomocí prezidenta.

Pro vyhodnocení významu „sociální soudržnosti“, tak jak je vnímá veřejné mínění, je podstatné nejen toto nízké pořadí v porovnání s naléhavostí ostatních oblastí, ale i souvislost soudržnosti s těmito oblastmi, jak je odhalila faktorová analýza. Jako jedna z mála dotazovaných položek totiž významně „skóruje“ v několika faktorech.

Tabulka 2. Jak moc je podle vás naléhavé zabývat se letos v České republice následujícími oblastmi? Průměry, pořadí, faktorové zátěže po rotaci Varimax

	Průměr	Pořadí	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor	5. faktor
Ekonomické problémy	2,46	6.					,70
Volební systém	1,63	18.		,64			
Nezaměstnanost	2,67	1.	,66				
Korupce	2,66	2.	,31		,64		
Životní úroveň	2,36	10.	,71				
Životní prostředí	2,08	14.		,50	,31		
Bezpečnost občanů	2,53	5.			,66		
Zemědělství	2,30	12.	,41				
Postavení prezidenta	1,34	19.		,71			
Zdravotnictví	2,60	4.				,65	
Organizovaný zločin	2,61	3.			,72		
Školství	2,23	13.			,32	,57	
Právní systém	2,42	8.			,57	,36	
Rasismus	1,73	17.		,65			
Důchodový systém	2,43	7.				,70	
Bytová politika	2,31	11.	,40			,59	
Uprchlíci	1,88	16.		,51			
Sociální jistoty	2,42	9.	,74				
Soudržnost společnosti	1,90	15.	,33	,41			-,35

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005, věk 15+.

Naléhavost soudržnosti byla respondenty spojována jak s životní úrovní, nezaměstnaností, sociálními jistotami (1. faktor – sdružuje zdroje nerovnosti), tak s problematikou volebního systému, pravomocí prezidenta, s rasismem a uprchlíky (2. faktor – sdružuje nepříliš naléhavé problémy obecnější povahy). V posledním faktoru byla soudržnost vázána na ekonomickou oblast, a to ještě v podobě nepřímé úměry (čím vyšší naléhavost ekonomických problémů, tím nižší naléhavost soudržnosti). Všechna tato zjištění ve svém celku naznačila, co bude daleko přesněji a řadou dalších empirických argumentů prokázáno v dotyčných kapitolách předkládané studie: veřejnost pod „soudržnost společnosti“ zahrnuje různé obsahy – sice vnímá vysokou míru společenského napětí v řadě oblastí, ale nepropojuje přímočaře toto hodnocení s celkovou mírou soudržnosti společnosti. Docházíme takto k určité paradoxní situaci, kdy dílčí prvky (položky, elementy...), které utvářejí nejen podle odborníků či politiků, ale i podle všeobecného mínění soudržnou společnost, jsou hodnoceny vysoce negativně. Je zdůrazňována potřeba jejich nápravy, naléhavost přijetí nějakých řešení vedoucích k omezení jejich negativního působení a přesto naléhavost zabývat se soudržností společnosti (jako celku) je mizivá. Tato nekorespondence naznačuje, že „soudržnost společnosti“ ve vědomí veřejnosti není jednoduchou sumací spravedlnosti, důvěry, solidarity ... a dalších epitet, které se, jak bude prokázáno v dalším textu, na vnímané soudržnosti více či méně podílejí či k ní přispívají, ale že vyjadřuje určitou (novou) kvalitu, která tuto sumaci překračuje.

K obsahu publikace

Předložená publikace se snaží být více než sborníkem příspěvků jednotlivých autorů. Ne zcela se to však daří. Důvod určité nejednotnosti textu spočívá v tom, že i přes řadu měsíců trvající diskuse v týmu jak o teoretických východiscích, tak o konkrétních tématech a otázkách zařazených do jednotlivých etap výzkumu veřejného mínění, nedošlo k plně názorové shodě ve výzkumném týmu. To je patrné již v úvodní teoretické kapitole (Šafr, Sedláčková versus Machonin), která předkládá čtenáři dvojí konceptualizaci sociální soudržnosti. V podstatě se tím jen potvrzuje výše uvedené prvotní zjištění z výzkumu veřejného mínění, že chápání (uchopení) soudržnosti není jednoznačně dané a náš teoretický vstup jenom dokládá, že totéž platí i v jisté míře pro odbornou veřejnost.

I v dalších příspěvcích, které se postupně zabývají chápáním sociální soudržnosti (J. Šafr), hodnotami (O. Špaček) a normami (L. Gatnar a M. Tuček) ve vztahu k soudržnosti společnosti, vnímáním sociální spravedlnosti (M. Tuček), názorovými štěpeními (příspěvky P. Machonina a I. Bayera), interpersonální důvěrou (M. Sedláčková) a problematikou volební účasti (P. Machonin) ve vazbě na soudržnost se někdy objevují ne zcela shodné interpretace výsledků, které nutně pak vedou i k odlišným závěrům.

Rozhodli jsme se, že ani v konečné redakci jednotlivých příspěvků se nebudeme snažit tuto názorovou pluralitu nějakým způsobem omezovat či hledat nějaký společný konsensus. Necháváme na čtenáři, aby si svůj úsudek vytvořil sám. Ve všech příspěvcích je možná až přemíra empirických dat, takže každý může posoudit, zda závěry a interpretace, které z nich jednotliví autoři vyvozují, jsou dostatečně podložené.

* * *

Ač jsme vlastně pouze v polovině našich zamýšlených zkoumání veřejného mínění, a chybí nám tak v mnoha tematických oblastech ověření, do jaké míry jsou naše výsledná zjištění v čase stabilní a do jaké míry jsou citlivá na změny celospolečenské a především politické situace, přesto jsme přesvědčeni, že jsme již dospěli k řadě výsledků, s kterými je možné seznámit nejen odbornou veřejnost. Navíc současná situace v naší společnosti před nás staví řadu otázek, které nepochybně rozšiřují tematické zaměření výzkumu veřejného mínění v oblasti soudržnosti společnosti, takže nepředpokládáme, že je smysluplné rigidně se držet původních představ o dvouleté periodě opakování daných témat.

1. Koncepty a východiska zkoumání sociální soudržnosti: prakticko-politický a sociálněvědní diskurs²

Jiří Šafr, Markéta Sedláčková

Po té, co v roce 1996 vydala Evropská komise první zprávu o stavu sociální soudržnosti (European Commission 1996), nastal v sociálních vědách velký rozmach studia koheze na mezo a makrosociální úrovni. Na druhé straně Atlantiku pak zájem o podobnou problematiku, která zahrnuje občanskou angažovanost, důvěru, normy a sociální vazby podnítila z perspektivy blízké komunitarianismu práce R. Putnama (Putnam et al. 1993; Putnam 2000). Problematika sociální soudržnosti, zejména jako koncept kolektivního sociálního kapitálu, se stala objektem výzkumu jak v sociologii a jí příbuzných vědních oborech, tak předmětem zájmu v politickém diskursu.

Nejprve je třeba upozornit na to, že pojmy *soudržnost* a *koheze* jsou běžně používány jako synonyma (viz u nás např. Machonin a kol. 2004; Musil a kol. 2005). Podobně synonymicky budeme tyto pojmy používat i v této studii. Nicméně autoři této stati navrhli jinde (Šafr, Sedláčková 2005) pojmy *koheze* a *soudržnost* v odborném jazyce oddělovat. Pojem *soudržnost* jsme vymezili pro sociálněvědní diskurs, *kohezi* pak pro praktický – sociopolitický diskurs. Důvodem, který nás k tomu vedl, byla skutečnost, že je třeba rozlišovat chápání významu sociální soudržnosti resp. koheze ve dvou módech, kdy jeden představuje „stav“ a druhý „konání“ k jeho změně. První se uplatňuje ve vědeckém diskursu, snaží se soudržnost zkoumat, měřit a analyzovat jako stav sociálních systémů (od malých skupin až po celé společnosti). Druhý slouží k pochopení problematiky, která následně může vést k praktickým intervencionistickým opatřením. Chápe tedy soudržnost jako součást „policy agendy“ ve smyslu souhrnu určitých vlastností společnosti, které je možno pomocí vnějších zásahů praktické politiky alespoň do určité míry ovlivňovat. Vzhledem k tomu, že toto rozlišení je dosud předmětem odborné diskuse, nebudeme jej v tomto příspěvku dodržovat.

V této kapitole představujeme nejprve krátce prakticko-politický diskurs koheze, především přístup Evropské unie a Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. V druhé části věnované vědeckému diskursu uvádíme definice a konceptuální východiska soudržnosti uplatňované v sociologii. Soustředíme se zejména na různé dimenze koheze na celospolečenské úrovni.

2 Autoři by rádi poděkovali svému kolegovi Ivo Bayerovi za cenné náměty a připomínky k této stati.

1.1 Prakticko-politický diskurs soudržnosti

Úsilí o podněcování mechanismů zvyšujících sociální soudržnost se objevuje od 90. let dvacátého století jako jeden z centrálních cílů politik zejména evropských zemí jak na národní, tak i na nadnárodní úrovni. Koheze představuje podmínku stability politického systému, bezpečnosti a zdroj ekonomické výkonnosti. Nedostatek sociální soudržnosti indikovaný jako slabé sociální vazby a nízká solidarita v komunitách naopak může vést ke zvýšenému tlaku na výdaje z veřejných rozpočtů (Berger-Schmitt 2002). Idea sociální koheze se rovněž dostala do popředí diskuse v souvislosti s destruktivním působením globálních trhů, které ji podle některých autorů systematicky rozkládají (Alaluf 1999). Mluví se o nové krizi sociální koheze, kterou způsobil kolaps keynesiánského kapitalismu, zastavení růstu střední třídy a s ní spjatého životního stylu, rostoucí nerovností, z nich plynoucí sociální fragmentace a úpadek sdílených morálních hodnot (Forrest, Kearns 2001). Klesá zakoreněnost v místních komunitách a občanská participace. Úbytek společenské soudržnosti je tak často spojován se sociálně problémovými městskými oblastmi a koncentrací patologických jevů v nich (kriminalita apod.). K oslabování sociální soudržnosti, poklesu občanské angažovanosti a nárůstu individualizace rovněž přispívá i suburbanizace. Obyvatelé satelitních městeček se pak ve svém každodenním životě potkávají pouze s lidmi z omezené části celospolečenského sociálně-kulturního spektra (Sýkora 2003). Tento proces zvyšuje sociální homogenitu komunit a v důsledku toho i jejich uzavírání.

Uvedené negativní projevy oslabování společenské soudržnosti v soudobých vyspělých multikulturních společnostech vedly v posledních patnácti letech k rostoucímu zájmu o problematiku nejen v oblasti sociálních věd, ale i mezi analytiky a tvůrci veřejné politiky. Vedle akcentu na kvalitu života a tolerantního soužití se v prakticko-politickém diskursu soudržnosti zdůrazňuje její přínos pro ekonomický růst a stabilitu. Diskuse o faktorech podporujících soudržnost i otázky spojené s jejich definováním probíhají vedle mezinárodních institucí (OECD a Světová banka) zejména v Evropě a Kanadě.³ Jako příklad prakticko-politického pojetí může posloužit obecná definice analytiků OECD, podle které „sociální soudržnost představuje stav, kdy skupina lidí (ohraničená geografickým regionem, jako např. země) vykazuje kapacitu spolupráce, která vytváří klima pro změnu, ze které v delším časovém horizontu profitují všichni“ (Ritzen, Woolcock 2000). Autoři pak kladou důraz při jejím utváření zejména na občanskou společnost zahrnující všechny své členy a efektivní politické instituce.

1.1.1 Soudržnost v Evropské unii: evropská konvergence a institucionální integrace

Nejmarkantněji se prakticko-politický diskurs rozvinul v souvislosti s cílem dosažení soudržnosti v rámci Evropské unie.⁴ Evropská komise definuje soudržnost jako „snížení nerovností a podporu větší ekonomické, sociální a teritoriální koheze“ (European Commission 2004, podrobněji viz 1996). EU tak rozlišuje a především usiluje o kohezi ekonomickou, sociální a teritoriální (vyrovnaný vývoj mezi regiony, kooperace mezi nimi). Aktuální ohniska sociální koheze představují nezaměstnanost, nízkou příjmovou úroveň a stárnoucí populace v EU. V koncepci Evropské unie je soudržnost významným politickým cílem, který se realizuje prostřednictvím procesu socioekonomické konvergence a vytvářením společných institucí na evropské úrovni (Leonardi 2005). Hlavní myšlenka soudržnosti v rámci

3 Některé aspekty kanadského modelu sociální soudržnosti (Bernard 1999; Jenson 1998, 2002; Beauvais, Jenson 2002) uvádíme dále v části věnované makrospolečenským pojetím koheze. Podrobněji o něm informuje M. Barták (2005).

4 Webové stránky Directorate General of Social Cohesion jsou na <<http://www.coe.int/t/e/social%5Fcohesion>>.

EU je tedy založena na redukci regionálních nerovností. Cílem politiky sociální koheze je spravedlivější a soudržnější Unie, a to za pomoci rozpočtových transferů směrem od bohatých k chudším oblastem. „Koheze představuje politický cíl usilující o egalitárnější a spravedlivější společnost umožňující vytvářet příležitosti pro všechny občany EU bez ohledu na to, kde žijí“ (ibid: 8). V této perspektivě představuje soudržnost jeden ze základních prvků, který umožňuje expanzi a konsolidaci EU. Jejím výsledkem má být širší a hlubší organizace členských států „schopných angažovat občanskou společnost v programu prohlubování a rozšiřování Evropské unie.“ (ibid: 13)

Dosažení soudržnosti představuje politický plán, při jehož naplňování se uplatňují dva klíčové koncepty konvergence a integrace, jejichž komponenty jsou zobrazeny v tabulce 1.1. Soudržnost je celkový výsledek procesu konvergence. *Konvergence* tedy znamená konkrétní prostředek, jak soudržnosti dosahovat. Soudržnost je jako politický cíl definována pomocí realizace větší rovnosti a spravedlnosti ve společnosti měřené v rámci územních jednotek Unie. Projevuje se ve třech oblastech: ekonomické, sociální a politické (viz obrázek 1.1), přičemž k ní dochází s tím, jak socioekonomické rozdíly mezi zeměmi a regiony EU v čase klesají. Vedle toho je ale důležitá *integrace*, která zahrnuje výstavbu struktury nadnárodních institucí a zavádění nových pravidel, která podporují proces konvergence a tím dosažení cílů koheze.

Tabulka 1.1. Definiční komponenty konceptu koheze, konvergence a integrace v EU

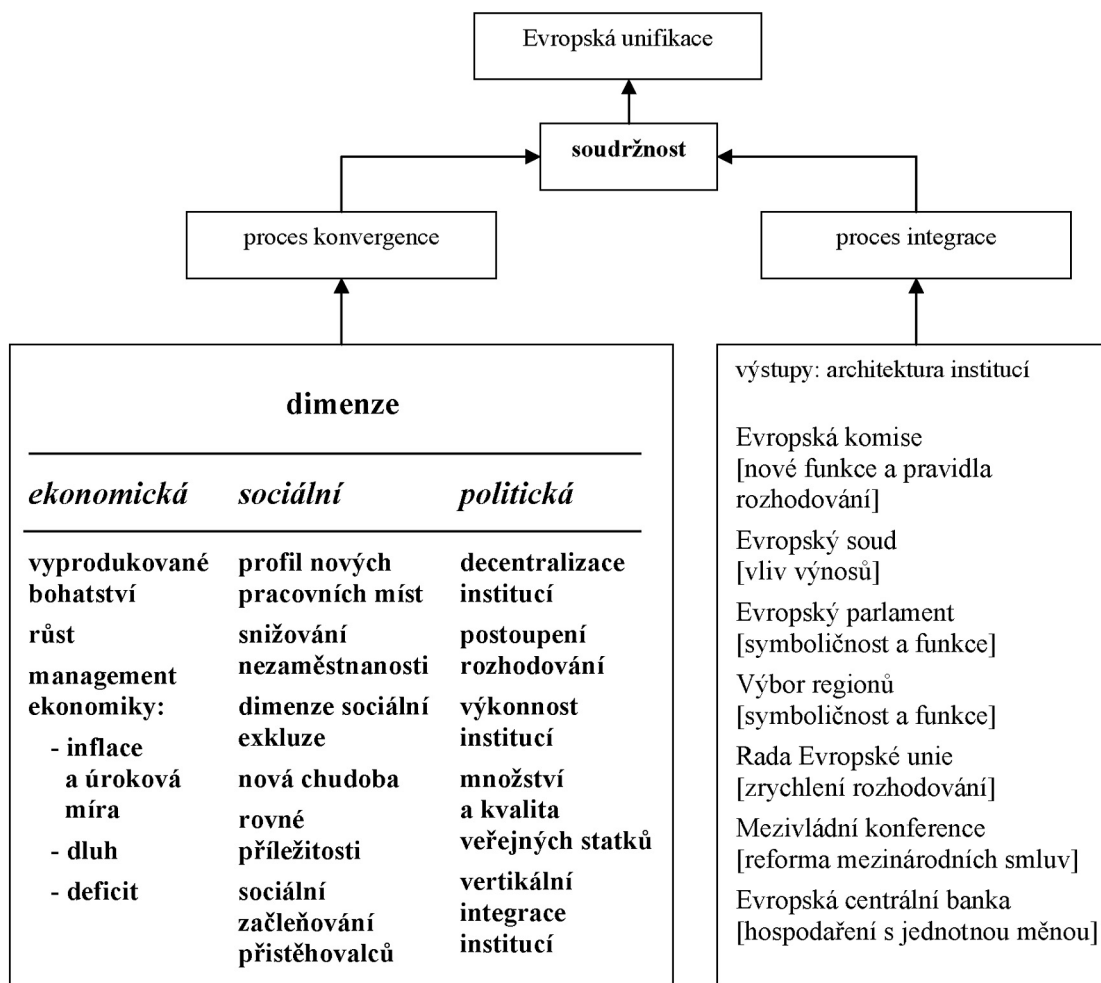
Definiční komponenty	Koncepty		
	Soudržnost	Konvergence	Integrace
Základní vlastnost/ podstata	politický cíl	proces veřejné politiky	architektura institucí
Účel/princip	rovnost/příležitosti	blahobyt/ kvalita života	efektivita/výkonnost institucí
Základní dimenze analýzy	politická	ekonomická	časová
Hlavní aktéři	občanská společnost	podnikatelé/trhy	zastupitelské instituce

Zdroj: (Leonardi 2005: 10).

Mezi uvedenými třemi základními koncepty dochází k vzájemnému dynamickému působení (jejich vzájemné vztahy jsou znázorněny v obrázku 1.1). Bez uskutečnění konvergence by soudržnost zůstala jen abstraktním politickým pojmem. Z dlouhodobé perspektivy je pak soudržnost možná pouze tehdy, budou-li političtí aktéři v takové pozici, že budou vytvářet formální instituce a pravidla, které umožní realizaci nezbytných rozhodnutí vedoucích k soudržnosti. Pokud by se veřejné politiky vrátily zpět pouze na úroveň národních vlád, tak by to nepřispělo k dosažení soudržnosti a k politické integraci EU.

Operacionalizace konceptu „soudržnosti“ uplatnitelná v evropské veřejné politice byla navržena tak, že zahrnuje konvergenci socioekonomického bohatství, ekonomického růstu, investic a tvorbu nových pracovních míst v méně rozvinutých oblastech, tak aby se dostaly na úroveň evropského průměru. „Takováto politika by měla přinést během času soudržnější a integrovanější ekonomický, sociální a politický systém.“ (ibid: 12)

Obrázek 1.1. Dynamika modelu soudržnosti EU

Zdroj: (Leonardi 2005: 12).

1.1.2 Praktické nástroje EU k posilování soudržnosti

Samotný mechanismus finanční redistribuce mezi regiony je formálně řízen na evropské úrovni Evropskou komisí. K posilování hospodářské a sociální soudržnosti EU vedle strukturálních fondů slouží od roku 1993 *Fond soudržnosti* (FS), jehož principem je solidarita zaměřená na pomoc nejméně rozvinutým členským státům v souvislosti s přípravou jejich vstupu do Evropské měnové unie. Financování slouží k investicím s dlouhodobou návratností v oblasti výstavby infrastruktury (trans-evropské dopravní sítě) a ochrany životního prostředí. Musí jít o projekty s rozpočtem minimálně 10 mil. euro. Fond poskytuje prostředky těm členským zemím, jejichž HDP je nižší než 90 % průměru EU na obyvatele při splnění maastrichtských kritérií. V ČR, která v současnosti dosahuje cca 61 % průměru HDP na obyvatele, je řídicím orgánem FS Ministerstvo pro místní rozvoj, které koordinuje zprostředkující orgány, Ministerstvo životního prostředí a Ministerstvo dopravy. K posuzování financování z FS slouží tzv. regiony soudržnosti (NUTS II), z nichž 7 splňuje kritéria pro podporu. Pouze Praha, která se řadí k nejmypělejším regionům EU, nemá na subvence z FS nárok (Ministerstvo pro místní rozvoj 2004). Podíl Fondu soudržnosti na všech programech EU v návrhu rozpočtu pro rok 2006 představuje 13,5 % (6,03 mld. euro) (Evropské společenství 2005: 38).⁵

V návaznosti na evropskou strategii byla postavena koncepce posilování soudržnosti našeho Ministerstva práce a sociálních věcí pro roky 2004-06 jako „omezování neodůvodněné sociální a ekonomické diferenciac“ (MPSV 2003). Jedná se zejména o opatření sociální politiky (viz analogii se sociální dimenzí v rámci EU v obrázku 1.1). V obecné rovině udržování soudržné sociální struktury společnosti předpokládá předcházení sociálnímu napětí, konfliktům a politické nestabilitě. Hlavním pilířem koncepce je důraz na rovné možnosti uplatnění na trhu práce (potírání diskriminace a prevence vylučování občanů ze světa práce). Hospodářská a sociální soudržnost má být upevňována „snižováním regionálních disparit v zaměstnanosti a nezaměstnanosti, řešením problémů zaměstnanosti v méně rozvinutých oblastech ČR a podporou hospodářské a sociální restrukturalizace“ (ibid: 14), ale také, byť tento cíl je mlhavěji definován, jako aktivní sociální politika odstraňující chudobu. Druhým pilířem této politiky jsou „dlouhodobé sociální investice aktivně formující vytváření soudržné struktury občanské společnosti“ (ibid: 6). Od té se očekává, že bude podporovat růst produktivity práce a tedy zvyšovat konkurenceschopnost naší ekonomiky.

Normativní pohledy na soudržnost jsou přítomny nejen v praktickém diskursu, vyznačujícím se skepticismem vůči stavu koheze v soudobých západních společnostech na straně jedné a zcela pozitivním pohledem, co se účinků soudržnosti pro jejich obecné blaho týče, na straně druhé. Lze je pochopitelně do jisté míry vysledovat i ve vědním diskursu, který se v některých především makrosocietálních teoriích prolíná s politickou filozofií a ideologiemi. Pochopitelně také výběr a konstrukce některých indikátorů koheze v sobě zahrnuje hodnotová východiska. Nicméně oba diskursy – sociálněvědní i politický – se pochopitelně prolínají, především tam, kde výzkumné projekty reagují na požadavky decizní sféry (EU komise, národních vlád).

5 Více informací lze nalézt na stránkách <<http://www.strukturalni-fondy.cz>> nebo <http://europa.eu.int/comm/regional_policy/funds/procf/cf_en.htm>.

1.2 Sociálněvědní diskurs soudržnosti

Pojem sociální koheze se objevuje jak v sociologii a sociální psychologii, tak ve vědách přírodních zkoumajících společnost (genetická a demografická koheze). V souvislosti se studiem koheze se tak nelze vyhnout příbuzným pojmům: solidarita, udržování sociálního řádu, kolektivní identita, sociální konsenzus, inkluze/exkluze, které jsou někdy chápány přímo jako její synonyma. Dále se badatelé v této souvislosti zabývají zkoumáním jevů jako sociální integrace, altruismus, důvěra, dělba práce, legitimita a mnohé další.

Při studiu sociální soudržnosti zaujímá mimořádné místo koncept sociálního kapitálu (srovnej např. Berger-Schmitt 2002a, b; Duhaime et al. 2002). Velmi často se tento termín v tzv. kolektivním pojetí dokonce používá jako její synonymum (podrobněji viz Bayer 2005; Bayer, Sedláčková, Šafr 2005; Šafr, Sedláčková 2006). Jak upozorňuje Robert Putnam (2004), představuje sociální kapitál poněkud užší koncept, který je jednou ze základních, nikoliv však jedinou složkou sociální soudržnosti. Mezi dalšími jsou důležité efektivní stát veřejných a sociálních služeb a protidiskriminační politická opatření. Soudržnou společnost pak chápe jako dobře integrovanou, tolerantní a spravedlivou s rovnými příležitostmi pro všechny. Vzájemný přerýv obou konceptů dokumentuje i fakt, že v koncepci World Bank představuje soudržnost lokálních komunit naopak pouze jednu z dimenzí měření sociálního kapitálu⁶ (Grootaert et al. 2004).

Nicméně Chan a kol. (2005) upozorňují, že mezi soudržností a sociálním kapitálem v kolektivním pojetí R. Putnama (sociální síť, normy a důvěra, které podporují spolupráci) je přeci jenom třeba rozlišovat. Analyticky se totiž sociální kapitál vztahuje k individuální a skupinové úrovni, tj. sociální síti jedinců, zatímco koheze je daleko více holistickým konceptem, který je orientován především na obecné podmínky fungování společnosti. Logicky tak vysoký objem sociálního kapitálu nemusí automaticky znamenat vysokou míru soudržnosti celé společnosti. Kupříkladu ve vysoce etnicky segregované společnosti mohou jedinci udržovat velký rozsah vazeb s lidmi ze stejné etnické skupiny, přestože mezi různými skupinami nemusí existovat v podstatě žádné vazby.

Kohezivní společnost či skupinu lze ale definovat také pomocí negativních fenoménů. Jako protiklad soudržně působících jevů tak bývá nejčastěji zmiňována anomie (absence norem), sociální rozpad a diferenciací (Beck et al. 2001), slabé sociální vazby, nízká úroveň sociální solidarity (Berger-Schmitt 2002b). Při výzkumu sociální koheze v moderní sociologii města (mezioborové tzv. urban studies) se používají koncepty jako sociální dezorganizace, sociální dislokace a sociální dezintegrace (Hirschfield, Bowers 1997).

Podle našeho názoru je nutno rozlišit používání pojmu koheze v sociologii ve dvou rovinách obecnosti, které nemusí nezbytně sledovat běžně používanou logiku mikro–makro úrovně. V prvním případě se používání pojmu koheze váže k problematice vytváření a udržování sociálního řádu na obecné úrovni. V teoretické perspektivě jde tedy o problém sociální a systémové integrace, ale i pro-

⁶ Při tom je kladen důraz na různé formy sociálních odlišností a diferencí, které by potencionálně mohly vést ke konfliktu. Proto je při studiu sociálního kapitálu a koheze, především v rozvojových zemích, třeba věnovat pozornost podstatě a rozsahu takovýchto diferencí. Především jde o to zjišťovat, které skupiny jsou exkludovány z účasti na společném životě komunity tím, že jim není umožněno využívat veřejných služeb (Grootaert et al. 2004). Význam tohoto přístupu ke studiu koheze nelze opomenout ani v našich podmínkách (srovnej Mareš, Sirovátka 2005).

blematiku vzniku norem a kooperace v malých skupinách. V druhém případě jde spíše o mechanismy koheze a objektivní charakteristiky společností a skupin jak na makrosociální úrovni (např. komparace indikátorů kvality života mezi zeměmi), tak o fungování malých skupin nejen uvnitř, ale i vůči jejich okolí (např. efektivita spolupráce členů). Oba přístupy mohou kohezi studovat v rámci jevů jako např. solidarita, efektivita, kooperace, důvěra, identita či příslušnost k obci a sousedská výpomoc.

Podobně M. S. Mizruchi (1990) rozlišuje dvě teoretické perspektivy koheze: subjektivní a objektivní.⁷ Subjektivní přístupy chápou soudržnost jako funkci pocitů identity členů se skupinou, přesněji že jejich individuální zájmy jsou v souladu se zájmy celé skupiny. Za touto definicí koheze stojí idea vzniku sociálního řádu (minimalizace nesouladu mezi jedincem a skupinou). Ústřední myšlenka tohoto modelu koheze pocházejícího od Durkheima a Parsonse je, že sociální systémy jsou udržovány sdíleným internalizovaným normativním systémem, který omezuje smýšlení a chování individuí. Druhou perspektivou koheze je *objektivní relační* koncept, který ji chápe jako hustotu vazeb vztahů uvnitř skupiny. Odkazuje tak k podobnosti chování jedinců. Koheze v této perspektivě představuje spíše atribut sociální struktury než vlastnosti agregovaných individuí. Předností tohoto relačního přístupu je, že připouští variantu, ve které soudržnost může být též vynucena v těch společnostech či skupinách, kde jejich členové nesdílejí ani stejné názory a postoje, ani společné cíle. Ne všechna sociální soudržnost musí být totiž založena na konsenzu nebo dobrovolné participaci, přesto koordinované aktivity lze dosahovat vynucením, např. účinným nátlakem jedinců majících vliv a moc.

1.2.1 Vznik a udržování sociálního řádu

Jak upozorňuje Jon Elster (1995), existují dva koncepty sociálního řádu. První představuje stabilní, pravidelné a předvídatelné vzorce chování, druhý pak kooperativní jednání. Pochopitelně paralelně lze také hovořit o dvou podobách sociálního „ne-řádu“, buď jako nedostatku předvídatelnosti a nebo vzájemné kooperace. Předvídatelnost jednání druhých i vzájemnou součinnost zajišťují sociální normy. Spolu s altruismem, ale i závistí a sebezájmem, přispívají složitým, vzájemně propojeným způsobem k řádu. Některé z těchto složek působí obapolně, podporují stabilitu, ale zároveň podkopávají spolupráci, jiné přispívají k násilí, ale přitom napomáhají kooperaci. „Každá společnost nebo komunita bude slepena v dobrém i zlém konkrétní, originální směsí těchto motivací ... ale základní složky v tomto cementu se zdají být ve všech společnostech více méně stejné“ (ibid: 287). V sociologické tradici bývají vznik a udržování sociálního řádu vysvětlovány ve třech základních liniích (Abercrombie et al. 1994; Marshall et al. 1998): utilitaristickou, konsenzuální nebo konfliktualistickou teorií. Podle utilitaristického přístupu vzniká řád v komplexních moderních společnostech na základě toho, že individua sledují vlastní zájmy (H. Spencer). Z této tradice vyrůstá teorie racionální volby, která o sociálním řádu uvažuje jako o problému kooperace. Ta vzniká jako vzájemný smluvní souhlas na základě individuálních zájmů (J. Coleman, J. M. Buchanan, dříve i J. Elster). Naproti tomu kulturní přístup považuje za základní zdroj sociálního řádu existenci vzájemně sdílených hodnot a norem (hodnotový konsenzus). Na počátku této tradice stojí koncepce sociální integrace E. Durkheima, akcentující roli morálních hodnot v utváření společenského řádu a význam dichotomie, která staví proti sobě mechanickou a organickou solidaritu (soudržnost společnosti je výsledkem diferenciací individuí (Sedláček 1979)). Tato linie se dále rozvíjí v strukturálním funkcionalismu T. Parsonse, který podtrhl

7 Toto členění je blízké dále uvedenému Friedkinovu (2004) rozlišení přístupů sledujících sociální sítě a sebekategorizace.

význam morálního a normativního konsenzu ve společnosti pro uchování sociálního řádu. Funkcionalistickou představu logicky uspořádaného systému trefně vyjadřuje metafora Paynea (2000) do sebe zapadajících ozubených kol (dokonale čistého) Newtonovského hodinového stroje. Oproti této konsenzuální teorii se vymezuje teorie konfliktu kladoucí důraz na roli moci a dominance (vojenské, právní, náboženské a byrokratické), která spíše než na kulturní původ poukazuje na materiální dimenzi koheze. Kořeny této teoretické linie lze hledat u K. Marxe, který zdůrazňuje roli donucení (nátlaku) při utváření sociálního řádu. Tato myšlenková tradice je dále rozvinuta u R. Dahrendorfa i D. Lockwooda (2000), který zdůrazňuje rozdílnost mezi systémovým a sociální konfliktem, resp. systémovou a sociální integrací. Zdánlivou protikladnost konsenzuálního a konfliktualistického směru v otázce sociální integrace se pokusil pomocí interakcionalistické perspektivy překonat R. Collins (1974, 1981) syntézou Durkheimovy teorie solidarity s teorií konfliktualistickou. Zmínit je třeba ještě postmoderní linii uvažování o sociálním řádu, podle níž individua hledají svoji identitu v nepřeborných množstvích voleb rekonstruujících svět skrze prožívané zkušenosti. Podle tohoto pohledu je představa velkých sociálních procesů a celků pouhou iluzí, kterou vytvořili sociální vědci.

Z teoretické perspektivy pohledu na sociální řád definoval Jon Elster (1995: 248) hypotetický koeficient koheze. Ten lze chápat jako počet transakcí mezi jedinci v určité geografické oblasti dělené počtem transakcí, kterých se tito jedinci účastní. S tím, jak se pohybujeme po hierarchii od menších k větším oblastem, velikost koeficientu se různě mění. Pojem „společnost“ pak odpovídá takové oblasti, která se vyznačuje lokálním maximem soudržnosti, tedy že jakákoliv menší nebo jen o něco menší oblast má tento koeficient nižší. Nicméně to ještě automaticky nepředpokládá, že společnost vymezená v tomto smyslu bude dobře organizovaná. Interakce, která definuje společnost, může mít povahu jak destruktivní (válka všichni proti všem), tak kooperativní.

Pojmy integrace a koheze se při studiu sociálních systémů a skupin pochopitelně prolínají. Integrace představuje celý komplex významů, odkazuje k různým módům sociální koheze, vzájemné závislosti členů společenství, shody a konformity. Aby bylo možno sociální integraci uchopit empiricky, koncipovali v padesátých letech američtí sociologové v návaznosti na tehdy dominantní paradigma strukturního funkcionalismu její hlavní dimenze. Těmi jsou: absence konfliktu (koordinované jednání), atraktivita skupiny či společnosti u svých členů (ochota obětovat svůj užitek ve prospěch ostatních, smysl přináležitosti), kulturně konzistentní vzorce (kulturní integrace), konsenzus ohledně norem chování, konformita vůči normám, komunikativní integrace (rozsah a podoba výměny informací mezi jedincem a systémem), vzájemná funkcionální závislost (ekonomické, politické a dal. vazby), schopnost společného jednání v případě vnějšího ohrožení nebo krize a nejobecněji sociální předvídatelnost (jistota a srozumitelnost očekávání) (Williams 1957), tedy to, co lze označit jako sociální důvěra.⁸

1.2.2 Dimenze sociální koheze ve vědním diskursu

Tematika koheze byla ať už implicitně či explicitně obsažena v sociologickém zkoumání od jeho počátku a vzhledem k jejímu klíčovému významu pro studium společnosti byla pojednána v mnoha rozdílných nejen sociologických přístupech. Dnes je tento pojem typickým příkladem velmi širokého

⁸ Williams zmiňuje ještě jednu dimenzi, poplatnou tehdejší době, kterou je absence psychologických potíží a mentálních onemocnění.

a mlhavého konceptu. I striktně vědeckých definic sociální koheze existuje mnoho, v případě převážně teoretických přístupů se často jedná o vágní a značně nekonkrétní vymezení. Teoretické základy sociální koheze se tak pohybuje „mezi různými vzájemně propojenými konstrukty, což v důsledku vytváří velké nejasnosti celého konceptu“ (Friedkin 2004: 413). N. Friedkin proto navrhuje, aby výzkumníci lehkovážně nenazývali své různé dílčí koncepce měření „mírou koheze“, neboť sociální soudržnost představuje multidimenzionální jev, který zahrnuje komplexní systém kauzálních efektů a nelze ho redukovat do jednoduchého konstruktů.

V té nejobecnější rovině lze v zásadě říci, že s konceptualizacemi sociální koheze se lze setkat ve dvou navzájem se nevylučujících podobách, lišících se v tom, na co kladou důraz. První, původní pojetí vychází spíše z mikro-roviny a chápe soudržnost jako faktory působící na lidi, aby zůstali členy kolektivity (relační struktura ve skupině) či míru jejich pocitu příslušnosti k ní (emocionální zkušenost) a nebo kapacitu sociálního systému resp. ostatních členů vyvíjet účinnou sociální kontrolu a kolektivně jednat (sociální normy). V užším pojetí strukturální teorie základ koheze spatřuje v síti heterogenních interpersonálních vazeb. Druhá více či méně normativní konceptualizace, která se uplatňuje zejména v poslední době, kdy se stále aktuálnější stává soužití v multikulturní společnosti, vychází z makro-roviny společnosti a soudržnost pojímá jako „dobrou společnost“. Zastáncům tohoto pojetí jde tedy o to, jak podnítit a udržet dobré vztahy mezi lidmi (prevence sociální desintegrace) již v existujících společnostech na národní, ale i na lokální úrovni např. městských čtvrtí. Důraz se klade jednak na indikátory kvality života, otázku míry sociálních nerovností a sociálního začleňování a dále na participaci ve veřejném životě a normy podporující kooperaci, sociální důvěru a toleranci (tzv. kolektivní sociální kapitál (Putnam 2000)). Na rozdíl od předchozího úhlu pohledu nehledá odpovědi na otázky, jak vzniká sociální řád, skupinová solidarita, či jak zvyšovat týmovou spolupráci. Tento rámec uvažování o sociální kohezi je pochopitelně zdůrazňován v současném prakticko-politickém diskursu. Pojetí soudržnosti jako „dobré společnosti“⁹ je pochopitelně pouhou metaforou, která však dobře vyjadřuje podstatu soudobých přístupů ke kohezi jak národních společností, tak i lokálních komunit. Dochází tak k posunu zájmu o síly udržující jedince ve skupině k podmínkám soužití rozličných skupin v multikulturních podmínkách. Jde o to, jak zvládat normativní konflikty a štěpení uvnitř národních společností, tedy nalézt mechanismy mediace rozličných skupinových zájmů (Berger et al. 1998). Uvedené rozdělení není v žádném případě striktní, obě se navzájem často prolínají, taktéž rovinu mikro-makro úrovně sociálních systémů kopíruje jen částečně. Smyslem zavedení těchto dvou proudů pojetí problematiky je naše snaha nabídnout jednoduché vodítko v soudobém diskursu sociální koheze.

1.2.3 Definice koheze

Jádro významu pojmu koheze je na první pohled, nikterak překvapivě, intuitivní. Kohezivní společnost jednoduše řečeno „drží pohromadě“, všechny její části zapadají do společenského celku, přispívají k němu a participují na společenském blahobytu. „Společné zájmy individuí vytvářejí sociální pouta a vzájemné vazby členů společenské skupiny nebo organizace. Konflikty mezi společenskými

9 J. Chan a kol. (2005) upozorňují, že definice soudržnosti jako synonymum „dobré společnosti“ ztrácí analytickou hodnotu, navíc je normativně zatíženo. Podle autorů pak lze zahrnovat pod tento pojem neomezený počet jevů, aniž bychom znali jejich efekty na „držení společnosti pohromadě“ jako takové. Jejich definici koheze na celospolečenské úrovni představujeme dále v části věnované makrospolečenskému pojetí soudržnosti.

cíli a cíli jednotlivých skupin jsou minimální, protispolečenské chování není závažné.“ (Kearns, Forrest 2000: 996)

Nejjednodušeji definoval již ve třicátých letech minulého století sociální kohezi J. L. Moreno jako „síly, které udržují jedince uvnitř skupin, ve kterých se nacházejí“ (Moreno 1950: 176), zároveň navrhl sociometrickou škálu k měření její intenzity (Moreno, Jennings 1937). V této sociometrické tradici je koheze nejčastěji chápána jako skupinová identifikace, tedy funkce pocitu příslušnosti ke skupině, setrvání v ní a její celková všeobecná přitažlivost.

Rané přístupy k sociální soudržnosti v 50. letech minulého století tedy zkoumaly a teoretizovaly především vliv jednotlivých „sil“, které působí na jedince, aby zůstal členem sociální skupiny. Pozornost se tak soustředila na sílu atraktivity skupiny pro jedince, jako počet a síla vzájemných pozitivních postojů mezi členy skupiny, přátelské vazby. Vzhledem k tomu, že se ukázalo dost nejasné, které z těchto procesů jsou nejdůležitější, navrhl L. Festinger konceptualizaci soudržnosti jako výsledek průsečíku „všech sil“, které působí na člověka, aby zůstal ve skupině. Rozdíl je podle Bolleny a Hoylem (1990) zásadní, neboť individuální vlivy se mohou mezi různými skupinami lišit, a proto je v podstatě nemožné navrhnout univerzální měřítko sociální soudržnosti. Tito autoři však zpochybňují to, že by přitažlivost skupiny pro člena mohla být to samé jako soudržnost. Při konceptualizaci sociální soudržnosti se později uplatnily i další koncepty jako stabilita vůdcovství, očekávané uspokojení potřeb a úspěšnost při dosahování skupinových cílů.

N. Friedkin (2004) rozděluje teoretické přístupy ke zkoumání koheze na dva tábory. První představuje analýza sociálních sítí, která zkoumá postoje členů skupiny a jejich chování (hustota a vzorce pozitivních meziosobních vazeb ve skupině). Druhý tzv. sebekategorizační přístup sleduje kohezi z perspektivy sociální kognitivity a sociální sítě v něm nehrají roli. Sociální sítě se utvářejí mj. na základě „záměrného úsilí o vytvoření a udržení různých forem sociální koheze skupin“ (ibid: 421). V důsledku toho se sociálněvědní výzkum v posledních desetiletích věnuje studiu sociálních distancí, interpersonální rovnováhy a souhlasu, analýze dosahování nenásilné sociální kontroly, zdrojů nerovností a mechanismů utváření a změny sociálních sítí.

V zásadě existují dvě perspektivy uplatňované v teoretickém i empirickém studiu koheze (Bollen, Hoyle 1990). První se soustředí na faktory, které ke skupinové kohezi přispívají, druhý směr pak nahlíží na kohezi jako na konstrukt, který lze měřit a konceptualizovat nezávisle na faktorech, které ho produkují. V rámci druhého pojetí se při operacionalizaci uplatňují dva rozdílné přístupy, které odpovídají výše uvedenému rámcovému členění N. Friedkina. Jeden chápe sociální soudržnost ve smyslu objektivní vlastnosti skupiny jako celku a opírá se zejména o kompozitní způsoby jejího měření založené na hodnocení vzájemných vztahů mezi jednotlivými členy skupiny (např. blízkost k ostatním členům, síly působící proti opuštění skupiny nebo různé sociometrické výběry). Druhý přístup považuje soudržnost za funkci percepce postavení každého člověka ve skupině. Lidé sami uvádějí své vlastní vnímání toho, proč je skupina pro ně důležitá v různých dimenzích jako např. spokojenost, spolupráce, skupinová integrace, instrumentální hodnota skupiny a dal.

Pro měření sociální soudržnosti v rovině emočních vazeb ke skupině či komunitě navrhli Bollen a Hoyle (1990) škálu *vnímané koheze* PCS. Ta zachycuje dvě dimenze: individuální pocit přináležitosti do konkrétní skupiny (jde o pocit: přináležitosti, členství a součásti skupiny), morální závazek individua vyplývající ze členství ve skupině (pocit: zanícenost členství, společenství je nejlepší, šťastný, že je člen).

Koheze je funkcí percepce, postavení každého člena ve skupině je tedy vnímaná koheze (perceived cohesion). Tato škála je použitelná k měření koheze malých skupin, ale i velkých společenských celků.

1.2.4 Makrospolečenské pojetí soudržnosti a její dimenze

Téma sociální koheze bylo v centru zájmu badatelů již od prvopočátku empirické sociologie. Od třicátých let minulého století je spojeno se studiem chování lidí v malých skupinách v sociometrii a sociální psychologii. V aplikované rovině výzkumu se tak zkoumání koheze uplatňovalo významně v oblasti *human relations*, kde se váže zejména k poptávce po zvyšování efektivity práce v pracovních skupinách. Od začátku devadesátých let minulého století se výzkum sociální koheze dynamicky rozvíjí v souvislosti s jeho akcentací v prakticko-politickém diskursu především na úrovni větších sociálních celků. Do popředí se dostává ve dvou rovinách. Na jedné straně se objevuje v oborech tzv. *human ecology* a *urban studies* v souvislosti s kvalitou života v městských lokalitách, které představují mezoúroveň zkoumání společnosti (Hirschfeld, Bowers 1997; Forrest, Kearns 2001). Na straně druhé se výzkum pohybuje v makrosociální úrovni mezinárodních komparací kvality života (Social indicators, Quality of life).

Téměř každá definice vymezující sociální kohezi na mezo- nebo makrospolečenské úrovni dekomponuje kohezi na dílčí dimenze, které pak představují jednotlivá pole výzkumu. Variant dimenzí sociální koheze se v literatuře vyskytuje značné množství, přehledně je shrnují Forrest a Kearns (2000, 2001). Rozčleňují je nejprve na nezákladnější dimenze – domény, které v jejich pojetí tvoří: společné hodnoty a občanská kultura, sociální řád a sociální kontrola, sociální solidarita a redukce nerovností v bohatství, sociální síť a sociální kapitál, teritoriální sounáležitost a identita. Tyto obecné dimenze je nutno dále operacionalizovat do dílčích jevů a konkrétního chování lidí, které vede ke kohezi skupiny či společnosti (viz tabulku 1.2).¹⁰

Citovaní autoři upozorňují na to, že při výzkumu a implementaci politik podporujících soudržnost je zapotřebí rozlišovat prostorové úrovně, v nichž koheze vzniká (*spacial scales*): národ – mezi městy, město – městský region a sousedství (Kearns, Forrest 2000). Toto prostorové rozlišení je důležité, protože koheze na jedné úrovni nemusí přispívat ke kohezi vyššího celku. Proto o sociální kohezi nelze jednoznačně hovořit jako o pozitivním sociálním fenoménu bez uvedení daného kontextu.

Asi nejdůkladněji hledání konceptuálního rámce výzkumu sociální koheze na úrovni celé společnosti věnuje pozornost kanadská sociologie (Jenson 1998, 2002b; Beauvais, Jenson 2002). Jane Jenson ve své hojně citované stati (1998) klasifikuje na základě rozboru sociologické literatury pocházející z různých studií pět základních dimenzí reprezentujících sociální kohezi. Dimenze jsou vymezeny následujícími protikladnými jevy, pozice na jednotlivých takto vzniklých osách ukazuje na stupeň soudržnosti té které společnosti: *sounáležitost/izolace* (sociální koheze jako sdílené hodnoty, smysl pro příslušnost ke komunitě), *inkluze/exkluze* (koheze vyžaduje širokou účast na tržním výkonu, konkrétně na pracovním trhu), *participace/pasivita* (koheze vyžaduje management veřejných záležitostí a partnerství třetího sektoru jako opozici k deziluzi z politiky), *uznání/odmítnutí* (koheze znamená plu-

10 Chan a kol. (2005) označují snahy pojmout pod koncept sociální koheze většinu soudobých sociálních témat, jako je např. nezaměstnanost, chudoba, diskriminace, vyloučení a dal., za „pluralistický přístup“, který neodděluje základní prvky koheze od vnějších podmínek jejího dosahování.

Tabulka 1.2. Domény sociální koheze

Dimenze	Charakteristiky
Společné hodnoty a občanská kultura	společné cíle, společné morální principy, kódy chování, podpora politických institucí, politická participace
Sociální řád a sociální kontrola	absence obecných konfliktů, ohrožení sociálního řádu, efektivní neformální sociální kontrola, tolerance, respekt k odlišnosti, meziskupinová kooperace
Sociální solidarita a snižování majetkových rozdílů	harmonický ekonomický a sociální vývoj, společné standardy, redistribuce veřejných financí a příležitostí, rovný přístup k sociálním službám a sociální podpoře, přijetí sociálních závazků a ochota pomoci druhým
Sociální síť a sociální kapitál	vysoký stupeň sociální interakce uvnitř komunit a rodin, občanská angažovanost, překonání obtíží v souvislosti s uskutečněním kolektivních akcí
Lokální sounáležitost a identita	silná sounáležitost k místu bydliště, prolínání osobní identity a identity místa

Zdroj: (Forrest, Kearns 2001: 2119).

ralismus ne jako pouhý fakt, ale jako zvláštní sílu, kterou je tolerance k rozdílům) a *legimitita/nelegimita* (sociální koheze předpokládá uchování veřejných i soukromých institucí, které jednají jako mediátoři konfliktů). Jensonová zdůrazňuje, že „kulturní a lingvistické rozdíly nejsou pro sociální kohezi určující, neboť ta nezávisí na jejich existenci či neexistenci, ale na tom, jak se daří rozdíly zvládat“ (ibid: 31). Zásadním úkolem pro diskuzi o sociální kohezi je tak podle autorky identifikace mechanismů a institucí potřebných k vytvoření rovnováhy mezi sociální spravedlností a sociální kohezí.

Dimenze navržené Jensonovou dále rozčlenil P. Bernard (1999) ve své typologii podle sfér aktivit – ekonomická, politická, sociokulturní – a zároveň dle charakteru vztahů: *formální vs. substanciální*. Doplnil je navíc o šestou dimenzi rovnosti/nerovnosti. Tím propojil analytickou perspektivu koheze s principem rovnosti a sociální spravedlnosti.

Ve spojitosti s Evropským diskursem veřejné politiky můžeme za charakteristického představitele makrostrukturálního přístupu pokládat Wolfganga Becka a jeho kolegy (Beck et al. 2001). Ten považuje kohezi za jednu ze čtyř vzájemně propojených složek kvality sociálního života (tzv. kvadrant sociální kvality – SQQ), který dále tvoří sociálně ekonomické zabezpečení, sociální inkluze a zplnomocňování.¹¹ Odmítá mikrosociální pojetí Davida Lockwooda, v němž koheze představuje sílu či

¹¹ W. Beck navrhuje zkoumat zplnomocňování (*empowerment*) pomocí konceptu sociálního kapitálu, kde klade důraz na pozitivní přístup týkající se lidských schopností a jejich propojenosti v sítích (Beck 2001: 348).

slabost primárních sociálních vazeb uvnitř rodin, mezi přáteli, v sousedství a lokálních komunitách.¹² Argumentuje ve prospěch makrosociálního pojetí koheze, neboť v důsledku rozvoje nových komunikačních technologií se prostor sociálních vztahů zužuje – face-to-face kontakty v rodině, komunitě, mezi přáteli postupně ztrácejí na významu. Podle Becka sociální koheze spolu s inkluzí patří do diskursu integrace/dezintegrace. Na rozdíl od konfliktualistického pojetí D. Lockwooda (konflikt mezi systémy) zdůrazňuje Beck systémovou integraci konfliktních, ale i spořádaných vztahů mezi aktéry a systémy. Jeho teoretické schéma sociální koheze a inkluze tak představuje vzájemnou propojenost koheze/rozpadu, inkluze/exkluze (důležité je občanství umožňující participaci na společenském systému) ve vztahu k sociální a systémové integraci/diferenciaci (ibid: 345-46). V Beckově pojetí sociální kohezi tvoří pět dimenzí, které tak zároveň představují její možné indikátory: bezpečnost veřejnosti; mezigenerační solidarita; koheze sociálních statusů a ekonomická koheze; sociální kapitál, síť a důvěra; altruismus (ibid: 352). Beck rovněž v souvislosti se sociální kohezí zmiňuje problém legitimacy vládnutí a formování kolektivních identit.

V poněkud odlišném pojetí Jiří Musil (2005) rozkládá kohezi do dvou hlavních dimenzí, věcné – z hlediska obsahu a rozsahové – z hlediska společenské úrovně (mikro/mezo/makro). Z hlediska obsahové úrovně rozlišuje pět dimenzí soudržnosti: sociálně-strukturální (mobilita, sociální struktura, inkluze/exkluze), institucionální (instituce a normy), kulturně-symbolickou (kulturní symboly a hodnoty), identit (přináležitost ke komunitě a tolerance) a aktivit (participace).

Setkat se lze také s přístupem odvozujícím sociální soudržnost ze široce pojatého sociálního konsenzu. Za pomoci teorie konsenzu a konfliktu v třídním vědomí a míře multikulturalismu zkoumal sociální kohezi demokratických režimů v USA a Velké Británii M. Mann (1970). Provedl sekundární analýzu rozsáhlé datové báze sociologických výzkumů zaměřených původně na zkoumání hodnot a postojů spojených s třídním vědomím a sociální spravedlností. Sociální kohezi identifikoval pomocí hodnotového konsenzu založeného na dvou typech protikladných hodnot, které operacionalizoval v souladu s teorií politické deviance F. Parkina, jako *dominantní konsenzus* (hodnoty podporující řád) a *deviantní konsenzus* (hodnoty k řádu destruktivní).¹³

Podobné pojetí kladoucí důraz na konsenzus v kontextu sociální diferenciaci, navíc v souvislosti s procesy modernizace, navrhl P. Machonin (2004: kapitola 1). Autor ovšem varuje před apriorně pozitivním pohledem na soudržnost a negativním pohledem na vertikální sociální diferenciaci. Makrosociální soudržnost chápe „jako více či méně vědomě dosahovanou, avšak historicky se i nadále proměňující charakteristiku a tím i míru objekt-subjektové sociální integrace naší státní, popř. (v našem případě) víceméně národnostně homogenní společnosti v současné a nejbližší budoucí etapě jejího vý-

12 Lockwood (2000) s odkazem na Durkheima rozlišuje mezi sociální a systémovou integrací. Systémovou integraci představují uspořádané nebo konfliktní vztahy mezi jednotlivými institucionálními subsystémy společnosti (ekonomický, politický, náboženský). Sociální integraci chápe jako uspořádané či konfliktní vztahy aktérů. Tvoří ji dvě složky, občanská integrace a sociální koheze/rozpad. Občanská integrace hraje roli na makrospolečenské úrovni a týká se oblastí politiky, občanských a sociálních práv. Sociální koheze či její protipól rozpad (desintegrace) je naproti tomu umístěna v jeho pojetí na komunální (mikro a mezo) úrovni a týká se primárních vztahů mezi aktéry. Jím navržené indikátory sociální koheze jsou vedle ochoty pomáhat lidem mimo vlastní primární síť (obecný altruismus) zejména negativní povahy, jde o tzv. sociální patologie jako kriminalita, městské nepokoje a rozpad rodiny (Lockwood 1999). Lockwood tak obrací pozornost k faktu, že problém koheze je zároveň problémem sociální desintegrace. Soustředit se primárně na absenci soudržnosti, tedy na různé sociální patologie, umožňuje závčasou odhalit potenciální sociální poruchy v konkrétních společenských podmínkách.

13 Konsenzus operacionalizuje jako fakt, že minimálně 75 % respondentů souhlasí s dominantní či deviantní hodnotou.

voje, promítající se do odpovídající míry sociálního a posléze sociálního a politického konsenzu ve vztahu k relevantním celospolečenským cílům (strategiím) týkajícím se řešení současných problémů ve vztahu k budoucnosti“. Za centrální kategorii vyjadřující dosaženou úroveň sociální soudržnosti pak považuje široce pojatý konsenzus, nikoli identitu (Machonin 2004: 16).¹⁴ Dosažení konsenzu je „předpokladem již relativně pokojného fungování společnosti, natož pak uskutečnění významných změn na cestě k prohloubení komplexní modernizace.¹⁵ Pokud jde o formy subjektivního chování a zejména cílevědomé praktické společenské akce, má pro téma svůj význam vytváření sociální soudržnosti na různých úrovních společenské struktury (včetně regionální a lokální problematiky řešené komunitarismem), politického a občanského chování, sociálních kontaktů přes hranice sociálních skupin, atp.“ (ibid: 16).

Někteří autoři kladou v definicích uplatňovaných pro makro-úroveň národních společností naopak důraz na sdílené hodnoty a identitu (Jenson 1998). Kohezi pak lze komplexně pojímat jako výsledek působení sil založených na sdílení cíle a existenci normativní a hodnotové jednoty skupiny či společnosti při zachování respektu k odlišnostem rozdílných, vnitřně však kohezivních skupin (ať už etnických, sociálních, daných formou životního stylu atd.), které však musí v soudobých společnostech najít způsob, jak koexistovat. V souvislosti se studiem míry kriminality v zanedbaných městských oblastech rozlišují Hirschfiel a Bowers (1997) dvě nezávislé komponenty sociální koheze. První představuje úroveň sociální kontroly (v lokalitě), druhou pak etnická heterogenita.

V roce 1997 vymezila kanadská komise „Policy Research Sub Committee on Social Cohesion“ pracovní definici, ve které sociální koheze představuje „pokračující proces rozvoje společenských vzájem sdílených hodnot, společných výzev a příležitostí v Kanadě, založený na vědomí důvěry, víry a vzájemnosti mezi všemi Kanadany“ (Jackson et al. 2000).

Podle Jane Jenson lze sociální kohezi definovat následujícími pěti body. Předně je koheze procesem, který definuje, kdo je členem komunity, vyžaduje sdílení hodnoty a rovněž existenci schopného managementu pro zvládání konfliktů v pluralistické společnosti. Dále koheze zahrnuje projevy solidarity uvnitř komunity a tvoří nedílnou součást dobrého občanského života (Jenson 2002b).

Definici uplatnitelnou taktéž v prakticko-politickém diskursu nabízí kolektiv hongkongských autorů (Chan et al. 2005). Sociální soudržnost vymezují pomocí objektivních i subjektivních komponent jako situaci, nikoliv proces, týkající se „vertikálních i horizontálních interakcí mezi členy společnosti charakterizovaných jako soubor postojů a norem, jež zahrnují důvěru, pocit přináležitosti a ochotu participovat a pomáhat, jakož i jejich behaviorální projevy“ (ibid: 290). Autoři odmítají definici za pomoci konkrétních norem (např. tolerance či respekt k odlišnostem) a upozorňují na to, že její součástí by neměly být ani příčiny, ani efekty koheze (např. inkluze, rovné příležitosti). Navrhují také operacionalizaci uplatnitelnou pro komparaci míry soudržnosti různých společností, která obsahuje dimenzi horizontální týkající se vztahů mezi jedinci a skupinami a vertikální odrážející vztahy mezi státem a jeho občany. Podrobně uvádí tento systém měření koheze¹⁶ na makrosociální úrovni tabulka 1.3.

14 Viz také následující polemickou úvahu Pavla Machonina „K teoretickému pojetí výzkumu sociální soudržnosti“ v této publikaci.

15 Vliv modernizačních procesů na sociální kohezi vidíme jako kontradiktorní, některé soudržnost mohou totiž narušovat (např. sekularizace, urbanizace, industrializace).

16 Autoři navrhli i konkrétní operacionalizaci pomocí otázek použitelných ve standardním dotazníkovém výzkumu.

Tabulka 1.3. Rámec měření sociální soudržnosti na makro-sociální úrovni

	Subjektivní složka (stav v mysli lidí)	Objektivní složka (behaviorální projevy)
Horizontální dimenze (soudržnost uvnitř občanské společnosti)	obecná důvěra v druhé	sociální participace a aktivita občanské společnosti
	ochota kooperovat a pomáhat spoluobčanům, vč. těch, kteří pocházejí z odlišných sociálních skupin	dobrovolnictví a dárcovství
	pocit přináležitosti nebo identita	přítomnost/absence silných meziskupinových koalic nebo štěpení
Vertikální dimenze (soudržnost stát – občané)	důvěra ve veřejně působící osobnosti	politická participace (např. volební účast, politické strany atd.)
	důvěra v politické a další velké sociální instituce	

Zdroj: (Chan et al. 2005: 294).

V zásadě můžeme rozlišit v analýze sociální koheze na makrosociální úrovni dvě obecné dimenze (Berger-Schmitt 2002). První představuje širěji než pouze jako sociální stratifikace pojaté *dimenze nerovnosti*, která pokrývá všechny aspekty distribuce bohatství ve společnosti: rovné příležitosti různých skupin obyvatelstva, míru nerovností a sociálních štěpení, rozsah sociálního vyloučení a diskriminace. Druhou dimenzi, v soudobých výzkumech náležitě akcentovanou, pak představuje problematika kolektivního *sociálního kapitálu*, pod kterou zahrnujeme vazby, které vedou k navazování sociálních kontaktů, sdílení hodnoty a normy, důvěru v ostatní lidi a společenské instituce, pocit solidarity, smysl pro sounáležitost s komunitou a sdílenou identitu (podrobněji viz Šafr, Sedláčková 2006).

Přiznejme si, že v pozdně moderní silně diferencované společnosti, pokud chceme zachovat demokratický režim, není nostalgické volání po jednotící (mechanické) formě soudržnosti příliš reálné. Soudobé multikulturní, etnicky rozrůzněné společnosti přelomu tisíciletí musí hledat nové zdroje soudržnosti, které by zajistily vzájemnou koexistenci různých seskupení často i s protichůdnými zájmy. Neboť soudržnost jednoho celku, ať už etnické skupiny, sociální třídy či zájmového klubu, nemusí nutně podporovat soudržnost vyššího celku, rozuměj celé společnosti. V našem pojetí soudržnosti¹⁷ jako „dobré společnosti“ prostřednictvím *občanské integrace* (viz předchozí úvahu o dvou konceptualizacích koheze) proto klademe vedle široké občanské participace důraz na meziskupinovou toleranci a respekt k odlišnosti podporující vznik sociální důvěry. V analytické rovině se tak jedná především

17 Spoluautorem tohoto konceptu je Ivo Bayer.

o koncept přemostujícího sociálního kapitálu, tedy sociální vazby mezi heterogenními skupinami lidí zejména vertikálně odlišnými (podrobněji viz Šafr, Sedláčková 2006), začlenění všech obyvatel do klíčových aktivit společnosti a legitimitu sociálních nerovností.

Projekt Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti si vytýčil za cíl, co nejlépe odpovědět na otázku soudržnosti české společnosti v různých úrovních (státu, mezoúrovně, neformálních skupin a rodin) s ohledem na konkrétní historickou situaci a vývojovou dynamiku právě ve zmíněných dvou klíčových dimenzích: nerovností (objektivní stratifikační difference, symbolické nerovnosti a jejich legitimita) a kolektivního sociálního kapitálu (důvěra, solidarita, hodnoty, participace). Vychází z obecné hypotézy, že význam určitých tradičních forem sociální a kulturní soudržnosti se v důsledku urbanizace, modernizace apod. snižuje. Některé z nich zůstanou ovšem nadále funkční jako například rodiny, neformální malé zájmové skupiny, územní společenství. Paralelně s transformací těchto tradičních mechanismů společenské koheze se postupně vynořují nové druhy a formy mnohočetné sociální a kulturní soudržnosti, které je třeba identifikovat a analyzovat.

Proto si projekt vytýčil za cíl zkoumat soudržnost na široké škále velikosti sociálních systémů. Vedle mikroúrovně a inkluze-exkluze na mezoúrovni to je, zejména co se týče úlohy, kterou řeší pracovníci Sociologického ústavu AV ČR, soudržnost jako inkluze-exkluze na společenské makroúrovni (difference v sociální stratifikaci, etnické struktuře i politických hodnotách, jakož i legitimita redistribuce prostřednictvím veřejného sektoru). V rámci různorodé metodiky uplatňované při řešení projektu je oddělením Studia sociální struktury SOÚ AV ČR mj. prováděno vícefázové šetření veřejného mínění o sociální a kulturní soudržnosti i postojích, hodnotových orientacích veřejnosti a hodnocení kvality mezilidských vztahů (dvakrát ročně po dobu trvání projektu).¹⁸ Průběžné výsledky z tohoto výzkumu za období říjen 2004 až listopad 2005 přinášíme v této publikaci.

Literatura

- Abercrombie, N., S. Hill, B. S. Turner. 1994. *The Penguin Dictionary of Sociology*. London: Penguin Group.
- Alaluf, M. 1999. *Demographic Trends and the Role of Social Protection: The Idea of Social Cohesion*. [online]. Final report for the seminar, Université libre de Bruxelles, 16 and 17 September 1999. [cit. 9. 3. 2005]. Dostupné z: <<http://www.ulb.ac.be/project/tef/cohsocen.html>>.
- Barták, M. 2005. „Výkladový rámec bezdomovství – přehled výzkumu sociální soudržnosti v Kanadě a sociálního vyloučení ve Velké Británii.“ Pp. 29–46 in M. Barták a kol. *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty II*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- Bayer, I. 2005. „Sociální soudržnost z pohledu německé sociologie.“ Pp. 36–49 in J. Musil a kol. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Bayer, I., M. Sedláčková, J. Šafr. 2005. „Sociální koheze. Teorie, empirické přístupy, projekty a používaná data.“ *SDA Info* 7 (2): 2–6.
- Beauvais, C., J. Jenson. 2002. *Social Cohesion: Updating the State of the Research*. CPRN Discussion Paper No. 22. Ottawa: Canadian Policy Research Network, Inc.
- Beck, W., L. J. G. van der Maesen, F. Thomése, A. Walker (eds.). 2001. *Social Quality. A Vision for the Europe*. Hague, London, Boston: Kluwer Law International.

18 Více informací lze nalézt na webových stránkách projektu <<http://cohesion.soc.cas.cz>>.

1. Koncepty a východiska zkoumání sociální soudržnosti: prakticko-politický a sociálněvědní diskurs

- Berger, P. L. (ed.) 1998. *The Limits of Social Cohesion: Conflict and Mediation in Pluralist Societies: A Report of the Bertelsmann Foundation to the Club of Rome*. Boulder: The Perseus Books Group/Westview Press.
- Berger-Schmitt, R. 2002a. „Social Cohesion between the Member States of the European Union: Past Developments and Prospects for an Enlarged Union.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38 (6): 721–748.
- Berger-Schmitt, R. 2002b. „Considering Social Cohesion in Quality of Life Assessments: Concept and Measurement.“ *Social Indicators Research* 58: 403–428.
- Bernard, P. 1999. „Social Cohesion. A Critique.“ [online]. CPRN Discussion Paper No. F 09 Ottawa: Canadian Policy Research Network, Inc. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <<http://www2.arts.ubc.ca/cresp/scc.pdf>>.
- Bessis, S. 1995. *From Social Exclusion to Social Cohesion: Towards Policy Agenda – The Roskilde Symposium*. [online]. Policy Paper No. 2, October/December 1995. UNESCO MOST – Management of Social Transformation. The Roskilde Symposium 2-4 March 1995, University of Roskilde, Denmark [cit. 2. 2. 2005]. Dostupné z: <<http://www.unesco.org/most/besseng.htm>>.
- Bollen, K. A., R. H. Hoyle. 1990. „Perceived Cohesion: A Conceptual and Empirical Examination.“ *Social Forces* 69 (2): 479–504.
- Collins, R. 1974. *Conflict Sociology*. New York: Academic Press.
- Collins, R. 1981. „On the Microfoundations of Macrosociology.“ *American Journal of Sociology* 86 (5): 984–1014.
- Duhaime, G., E. Searles, P. J. Usher, M. Heather, P. Fréchette. 2002. „Social Cohesion and Living Conditions in the Canadian Arctic: from Theory to Measurement.“ *Social Indicators Research* 66: 295–317.
- Elster, J. 1995. *Cement of Society*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Evropské společenství. 2005. *Předběžný návrh souhrnného rozpočtu Evropských společenství na rozpočtový rok 2006*. [online]. Brusel: Evropská komise. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/budget/data/AP2006_VOL0/CS/Vol0.pdf>.
- European Commission. 1996. „What do we mean by cohesion?“ [online]. Pp. 13–15 in *First European Cohesion Report*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/1st_cohesion_report_en.zip>.
- European Commission. 2004. *A New Partnership for Cohesion. Convergence Competitiveness Cooperation. Third Report on Economic and Social Cohesion*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_en.htm>.
- Friedkin, N. E. 2004. „Social Cohesion.“ *Annual Review of Sociology* 30: 409–425.
- Forrest, R., A. Kearns. 2001. „Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood.“ *Urban Studies* 38 (12): 2125–2143.
- Geist, B. 1992. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing.
- Grootaert, Ch., D. Narayan, V. Nyhan Jones, M. Woolcock. 2004. „Measuring Social Capital: An Integrated Questionnaire.“ *World Bank Working Paper* No. 18. Washington, D.C.: World Bank.
- Chan, J., H. To, E. Chan. 2005. „Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research.“ *Social Indicators Research* 75 (2): 273–302.
- Hirschfield, A., K. J. Bowers. 1997. „The Effect of Social Cohesion on Levels of Recorded Crime in Disadvantaged Areas.“ *Urban Studies* 34: 1275–1295.
- Jackson, A., G. Fawcett, A. Milan, P. Roberts, S. Schetagne, K. Scott, S. Tsoukalas. 2000. *Social Cohesion in Canada: Possible Indicators*. [online]. Ottawa: Canadian Council on Social Development. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <<http://www.ccsd.ca/pubs/2001/si/sra-543.pdf>>.
- Jenson, J. 1998. *Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research*. [online]. CPRN Study No. F-03, Ottawa: Canadian Policy Research Network, Inc. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <http://www.cprn.org/documents/15723_en.pdf>.
- Jenson, J. 2002a. *Globalization, Social Cohesion and Citizenship: The Challenges*. [online]. Prezentace, 8 April 2002, Project on Globalization and Governance. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <http://www.cprn.org/documents/28974_en.pdf>.

- Jenson, J. 2002b. „Identifying the Links: Social Cohesion and Culture.“ [online]. *Canadian Journal of Communication* 27: 141–151. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <<http://www.cjc-online.ca/include/getdoc.php?id=723&article=712&mode=pdf>>.
- Kearns, A., R. Forrest. 2000. „Social Cohesion and Multilevel Urban Governance.“ *Urban Studies* 37 (5/6): 995–1017.
- Leonardi, R. 2005. *Cohesion Policy in the European Union: The Building of Europe*. Hampshire, New York: PALGRAVE, McMillan.
- Lockwood, D. 1999. „Civic integration and social cohesion.“ Pp. 63–84 in I. Gough, G. Olofsson (eds.). *Capitalism and Social Cohesion: Essays on Exclusion and Integration*. New York: Palgrave MacMillan.
- Lockwood, D. 2000. *Solidarity and Schism: the Problem of Disorder in Durkheimian and Marxist Sociology*. Oxford: Clarendon Press.
- Machonin, P. a kol. 2004. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II*. Výzkumný projekt VaV – ZVZ MS6-2 zadaný MPSV. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Mann, M. 1970. „The Social Cohesion of Liberal Democracy.“ *American Sociological Review* 35 (3): 423–439.
- Mareš, P., T. Sirovátka. 2005. „Sociální exkluze.“ Pp. 58–73 in J. Musil a kol. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Marshall, G. (ed.). 1998. *A Dictionary of Sociology*. [online]. Oxford University Press, Oxford Reference Online. Oxford: Oxford University Press. Academy of Sciences. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <<http://www.oxfordreference.com>>.
- Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky. 2004. *Průvodce fondy Evropské unie*. Praha: MMR ČR, Odbor vnějších vztahů.
- Mizruchi, M. S. 1990. „Cohesion, Structural Equivalence, and Similarity of Behavior: An Approach to the Study of Corporate Political Power.“ *Sociological Theory* 8 (1): 16–32.
- Moreno, J. L. 1950. „Note on Cohesion in Social Groups.“ *Sociometry* 13 (2): 176.
- Moreno, J. L., H. H. Jennings. 1937. „Statistics of Social Configurations.“ *Sociometry* 1 (3/4): 342–374.
- MPSV. 2003. *Koncepce činnosti Ministerstva práce a sociálních věcí na období 2004–2006: Sociální dialog, Rodinná a populační politika*. [online]. Praha: MPSV. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/50/koncepce_MPSV.pdf>. (aktualizace k 10. prosinci 2004).
- Musil, J. 2005. „Současné pojetí sociální soudržnosti a Česká republika.“ Pp. 7–16 in J. Musil a kol. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Musil, J. et al. 2005. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. [online]. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <http://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit04_09_musil.pdf>
- Payne, G. 2000. „Social Divisions and Social Cohesion.“ Pp. 242–253 in G. Payne (ed.). *Social Divisions*. Hampshire, New York: PALGRAVE.
- Payne, G. (ed.). 2000. *Social Divisions*. Hampshire, New York: PALGRAVE.
- Potůček, M. a kol. 2002. „Sociální soudržnost.“ Pp. 97–111 in *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Praha: CESES UK FSV.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster, Inc.
- Putnam, R. D., R. Leonardi, R. Y. Nanetti. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 2004. „Education, Diversity, Social Cohesion and ‚Social Capital‘.“ Note for discussion. *Meeting of OECD Education Ministers. Raising the Quality of Learning for All*. Dublin, 18–19 March 2004.
- Ritzen, J., M. Woolcock. 2000. *Social Cohesion, Public Policy, and Economic Growth: Implications for Countries in Transition*. Address prepared for the Annual Bank Conference on Development Economics (Europe). Paris, June 26–28, 2000.
- Sedláček, J. 1979. „Východiska Durkheimovy sociologie. Analýza a kritika.“ *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica, Monographia LXXXI*. Praha: Univerzita Karlova.

- Sýkora, L. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 217–233.
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2005. „Koncepty a indikátory sociální koheze – východiska empirických výzkumů.“ Pp. 16–34 in J. Musil a kol. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Williams, R. M. Jr. 1957. „Unity and Diversity in Modern America.“ *Social Forces* 36 (1): 1–8.

1.3 K teoretickému pojetí výzkumu sociální soudržnosti¹⁹

Pavel Machonin

První etapa cíleného výzkumu sociální soudržnosti pro MPSV, jenž byl míněn jako explorativní výzkum, který měl usnadnit současné obsáhlejší a dlouhodobější zkoumání (viz Machonin, Prudký 2004), vedla autora této studie k následujícímu stručnému retrospektivnímu (jen dílčími doplňky zpřesněnému) pracovnímu vymezení tehdy zkoumaného předmětu:

V našich podmínkách chápeme makrosociální soudržnost jako více či méně vědomě dosahovanou, avšak historicky se i nadále proměňující charakteristiku a tím i míru objekt-subjektové sociální integrace naší státní, popř. (v našem případě) víceméně národnostně homogenní společnosti v současné a nejbližší budoucí etapě jejího vývoje, promítající se do odpovídající míry sociálního a posléze sociálního a politického konsenzu ve vztahu k relevantním celospolečenským cílům (*strategiím*), týkajícím se řešení současných problémů jakožto východiska k budoucnosti. Sociální soudržnost jako neoddelitelný aspekt a současně míra integrace společnosti je párově spjata s opačným pólem existence významných sociálních *diferenciací*, a to i těch, jež směřují až ke společenské *desintegraci*, *dissenzu*, *exkluzi*, *napětí* či až *konfliktu*. Makrosociální soudržnost naší společnosti je nutno vždy zkoumat ve vztahu k analogické, avšak obecnější, problematice soudržnosti Evropské unie, jež politiku ve prospěch své soudržnosti v zásadě koncipuje tak, aby v sobě zahrnovala postupné upevňování soudržnosti uvnitř jednotlivých národních společností, zejména ve vztahu k regionům, nezaměstnaným, etnickým minoritám, postavení žen a všem významnějším exkludovaným skupinám. To ovšem neznamená, že se ve své praktické politice vůči těmto deklarovaným zásadám čas od času neprohřešuje.

Toto vymezení, vycházející z poznatků získaných poctivým úsilím v explorativním výzkumu, nebylo při vyjasňování předmětu následného zkoumání podle projektu, zadaného touž institucí (MPSV) v roce 2003, zprvu vzato v úvahu, nestalo se předmětem zkoumání a posuzování, ať už souhlasného či kritického. Nebylo ani nahrazeno nějakým obdobným konzistentním vymezením odlišným. Přesto alespoň část úvah o předmětu nové etapy zkoumání sociální soudržnosti, zejména konceptu kolektivního sociálního kapitálu, v jistých bodech na toto vymezení navázalo, popř. přispělo k jeho obohacení.

J. Musil (2004a) ve svých úvahách o předmětu současného výzkumu sociální soudržnosti zcela správně rozšířil pojetí sociální soudržnosti v souladu s novým, poněkud širším zadáním i o soudrž-

19 Tento text je reakcí na některé aspekty teoretických koncepcí sociální soudržnosti, jak byly vyloženy ve sborníku Studií CESES 2004/9 *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*, zpracovaného týmem pod vedením J. Musila (Musil 2004b). Podnětem k jeho zpracování se mj. staly poznatky z empirických šetření, jejichž závěry jsou publikovány v tomto sborníku na jiném místě – viz text Machonin, P.: *Veřejné mínění o makrosociální soudržnosti/nesoudržnosti české společnosti*.

nost mezo- a mikrostrukturální. Domníváme se, že však přitom nebylo dostatečně zdůrazněno, že snaha o shodné abstraktní vymezení soudržnosti na těchto úrovních nevylučuje, nýbrž začasťe přímo předpokládá obsahovou, věcnou protikladnost, odpovídající diferencovaným reálným potřebám a zájmům lidí na té které úrovni a v té které jednotce společnosti. Spíše pravidlem než výjimkou je, že upevňování soudržnosti na mezoúrovni (regionů, obcí, podniků, odvětví, různých velkých institucí), pokud není celospolečensky konformní (popř. pokud není vůči této konformitě cílevědomě usměrňováno), může vést k oslabování soudržnosti na makroúrovni.²⁰ Rovněž předpoklad, že jakékoli upevňování jakékoli malé skupiny má eufunkční účinky na soudržnost mezo- a mikrostrukturální by byl zcela zjevně nesprávný. Vzhledem k tomu, že současný výzkum je charakterizován jako cílený a jeho zadavatelem je MPSV, bylo by správné ve všech pracích za hlavní ústřední téma badatelského úsilí považovat problémy makrosociální soudržnosti v jejím evropském kontextu a vztahovat k němu i práce týkající se mezo- a mikrostruktury. Z obdobných důvodů autor tohoto textu považuje za ne zcela domyšlený nápad oddělit „učení“ pojem koheze od sociálně utilitárního pojmu soudržnost, který se vyskytl ve studii (Šafr, Sedláčková 2004: 17). Je nepochybné, že obrat k častějšímu užívání kategorie koheze (a jejího přesného českého ekvivalentu soudržnosti – viz slovníky cizích slov) od jednostranné frekventovanosti na úrovni mikro- a částečně i mezostrukturální k širokému využití v makrosociologii byl vyvolán praktickými potřebami sociálně politického charakteru jak na úrovni evropské, tak na úrovni vnitrostátní. Z výzkumů mikro- a mezostrukturálních se přitom můžeme poučit, že pojem koheze, soudržnosti je nejen ze sémantického hlediska,²¹ nýbrž také z hlediska praxe sociologického výzkumu chápán jako něco odlišného od celé řady pojmů, s nimiž bývá makrosociální soudržnost nezdídká dosti náhodně v současnosti spojována jako s údajnými definičními znaky.

Naše odlišení dimenze objektivní a subjektivní (s odlišením aspektu duchovního, zejména hodnotového a akčně institucionálního) Musil fakticky dále rozvádí. Rozlišuje z hlediska obsahového pět dimenzí sociální soudržnosti: sociálně strukturální, institucionální, kulturní a symbolickou, dimenzi identit a dimenzi aktivit (Musil 2004a: 7). Jistě lze souhlasit s jeho dimenzí sociálně strukturální, ve světle dalších poznatků z empirických výzkumů a argumentace uvedené v následujícím textu je patrně třeba zohlednit dimenzi mocensko-politickou (účasť/neúčasť v politické aktivitě) a z ní plynoucím vlivu na věci veřejné plus střety či konsenzuální chování přívrženců různých sociálně politických programů a strategií, prolínající se ovšem s Musilovou dimenzí institucionální a s dimenzí aktivit. Naše duchovně hodnotová a Musilova kulturně symbolická mají k sobě velmi blízko. Spornou přitom zůstává dimenze identit, kterou i nadále považuji za nepřiměřenou vůči pojmu soudržnosti, jenž věcně předpokládá spíše držení pohromadě, tj. dosažený konsenzus, smír, dohodu, kooperaci, ba

20 Námítka, že vztahy, vznikající na úrovni lokální (např. vztahy sousedské), či na úrovni mezostrukturální (třeba na úrovni systému politických stran), představují rovněž jeden z řezů sociálním systémem, se zabývá jinou otázkou, než kterou klademe my. Je faktem, že soudržnost/nesoudržnost na různých prostorově nebo institucionálně daných nižších úrovních společenské hierarchie se může vytvářet a nezdídká i vytváří po věcné stránce protikladně vůči soudržnosti/nesoudržnosti na stupních vyšších. (Ne jakékoli upevňování soudržnosti v kterékoli věcné otázce na úrovni mikroskupiny či mezoskupiny lze považovat za příspěvek k upevňování makrosoudržnosti na úrovni národní, tím méně pak evropské. Soudržnost bez určení vztahu k určité úrovni hierarchie (a ostatně i bez určení vztahu k určitému úseku dějin) je pouze formální, věcně prázdná, přehnaně abstraktní kategorie a nemůže být podkladem pro formulaci hodnocení a doporučení v rámci cíleného výzkumu. Tato stránka problému nebyla doposud v tomto výzkumu podrobena teoretickému ani empirickému zkoumání.

21 Něco nám k tomu může prozradit i běžný jazykový úzus. V Trávníčkově Slovníku jazyka českého z roku 1952 je slovo soudržný vyjádřeno ekvivalenty zůstávající pohromadě, kohesní, kompaktní (hmota); o lidech = družný, podporující se, solidární. V akademickém Slovníku spisovné češtiny pro školu i veřejnost z roku 1978 je ekvivalent vyjádřen jednoduše jako „držící pohromadě“.

někdy i pouhý kompromis, nikoli vysokou míru identifikace diferencovaných sociálních seskupení ve vztahu k širšímu celku. Soudržnost předpokládá v psychologické rovině spíše vzájemný souhlas a znamená méně než sjednocení, jež předpokládá vysokou míru identity.

Vazba pojmu soudržnost na integraci zůstává i u Musila centrálně významná. Proč odlišovat integraci jako stav i proces a soudržnost pouze jako stav, jak Musil dovozuje podle Chiesiho (tamtéž: 9), však prostě nechápu. Procesy integrace a diferenciací (desintegrace) a pohybu od konsenzu ke konfliktu a naopak samozřejmě ve svém celku jsou zcela zjevně těsně spjaty s procesy pohybu od společnosti soudržné ke společnosti roztříštěné či rozdělené a naopak. Nevím, proč chybí důraz na konsenzus, který je zřejmě pojmu soudržnosti imanentní a odlišuje ji od objektivnějšího a širšího pojmu integrace. Pojem solidarita, na který Musil klade důraz, s pojmem soudržnost jistě souvisí jako jeden z jejích jak zdrojů, tak atributů.

Rovněž přemýšlení o problematice exkluze, s kterým přicházejí Mareš a Sirovátka (2004), do kontextu zkoumání překážek sociální soudržnosti jako jeden z významných aspektů diferenciací patří, stejně jako inkluze je jedním z dílčích aspektů společenské integrace, jak ostatně bylo zdůrazněno již v prvních podnětech Evropské unie a zaznamenáno i v první etapě výzkumu soudržnosti u nás. Jde však jen o jeden z důležitých aspektů sociální diferenciací – přinejmenším stejně významnými aspekty jsou stratifikace a třídní diferenciací. Ještě těsněji do daného kontextu patří důvěra, náležitě akcentovaná Šafrem a Sedláčkovou (2004), jež je, jak jsme zdůraznili již při interpretaci dat z výzkumu 2003, zřejmě jedním z hlavních sociálně-psychologických aspektů soudržnosti.

Na Musilově pojetí je sympatická i snaha po pokračování relativizace pojmu sociální soudržnosti ve vztahu k různým historickým etapám vývoje.

I když tedy Musil opomenul zdůraznit věcnou návaznost svých úvah na závěry předchozího výzkumu, v několika směrech fakticky na ně navázal, a částečně tak přispěl k jejich rozvedení.

Za poněkud méně zdařilé než Musilovu základní studii považují pokusy Šafra a Sedláčkové (2004) a Bayera (2004), publikované v tomtéž sborníku studií, o hledání různých tzv. dimenzí, popř. indikátorů sociální koheze. Podobně jako literatura, na niž odkazují, se tito autoři snaží pojednávat jedním dechem soudržnost makrosociální a mezo- i mikrosociální, nerozlišují různé historické etapy jejího utváření, nezačleňují je do párových spojení protikladných stavů a procesů (diferenciací, desintegrace, dissensus, konflikt apod.). To hlavní však je, že jednotlivé dimenze sice patří do okruhu jevů (a jejich pojmových vyjádření), které se problematiky soudržnosti/nesoudržnosti dotýkají, mají s ní určité styčné plochy a průniky, nepatří však (s výjimkou již zmíněných) do jejího vnitřního jádra. Patří sem takové „dimenze“ jako sociální řád a sociální kontrola, (jakékoli) snižování majetkových rozdílů, sociální síť a sociální kapitál, (pro makrouroveň) nikoli ani lokální sounáležitost a identita, ani další ukazatelé soudržnosti relevantní pro mezo- a mikroúroveň participace atd. Za úvahu stojí doporučené využití kategorie legitimacy jako jednoho ze zdrojů i atributů soudržnosti. Ve všech těchto souvislostech se tu projevuje snaha po apriorní dekompozici pojmu sociální soudržnost na jednotlivé plošky dotyku s jinými pojmy soudobých úvah o sociální, aniž by byl pochopen, vysvětlen a formulován jeho základní smysl a obsah. Příznačné je, že se v těchto úvahách téměř neobjevuje pojem integrace, konsenzu, kooperace, kompromisu ani pojmy vůči nim kontradiktorní, ačkoli právě v nich jak ze sémantického, tak z věcného hlediska spočívá jádro problematiky soudržnosti/nesoudržnosti. Podobné námítky lze vznášet i vůči výběru údajných indikátorů sociální soudržnosti. Základním pro-

blémem tohoto přístupu je podle mého názoru nedostatečné výchozí úsilí o pochopení jednak reálného předmětu zkoumání (jde přece o aplikovaný výzkum polomoderní či středně vyspělé postsocialistické společnosti s její specifickou věcnou problematikou), jednak o pochopení té aplikace sémioticky daného pojmu, z něhož vychází zadání Ministerstva práce a sociálních věcí (a za ním stojící zadání Evropské unie) v daném sociálně politickém kontextu. Vzhledem k tomu, že jde o dosti obecnou vadu značné části jak české, tak patrně i mezinárodní sociologie, která se stále ochotně vrhá po nových a nových pojmech, aniž přikládá náležitý význam konkrétní společenské realitě, na niž mají být aplikovány, nejde o nic mimořádného, co by se mělo autorům těchto studií vytýkat osobně. Jde spíše o určitý dobově podmíněný způsob uvažování, který může být v určitých směrech (jako jeden z pokusů o široké zmapování pole v úvahu připadajících kategorií) užitečný, ale nenaplnuje zcela základní pojetí sociologie jako jedné z klíčových věd o reálně existující a sociologům před očima se proměňující společnosti.

Literatura

- Bayer, I. 2004. „Sociální soudržnost z pohledu německé sociologie.“ Pp. 36-49 in J. Musil (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES 9. Praha: CESES.
- Machonin, P., L. Prudký (eds.). 2004. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II*. Praha: MPSV.
- Mareš, P., T. Sirovátka. 2004. „Sociální exkluze.“ Pp. 58-71 in J. Musil (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES 9. Praha: CESES.
- Musil, J. 2004a. „Současná pojetí sociální soudržnosti a Česká republika.“ Pp. 7-16 in J. Musil (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES 9. Praha: CESES.
- Musil, J. (ed.). 2004b. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES 9. Praha: CESES.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 1978. Praha: Academia.
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2004. „Koncepty a indikátory sociální koheze – východisko empirických výzkumů.“ Pp. 17-35 in J. Musil (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES 9. Praha: CESES.
- Trávníček, F. 1952. *Slovník jazyka českého*. Praha: Slovanské nakladatelství.

2. Významy pojmu „společenská soudržnost“ v názorech veřejného mínění

Jiří Šafr

Cílem této kapitoly je zmapovat, do jaké míry respondenti pojem „společenská soudržnost“ znají, jak mu rozumí, zda je pro ně daná problematika důležitá a jaké rozdílné obsahy konceptu přikládají. Za tímto účelem podrobně analyzujeme baterii výroků „co vytváří soudržnou společnost“, kterou dále zkoumáme pomocí faktorové analýzy jako tři obecnější zdroje soudržnosti (rovnost, kolektivní identita a evropský liberalismus). Podrobně pak sledujeme souvislosti těchto dimenzí názorů s politickými hodnotami a orientacemi. Na to navazuje metodologická úvaha o validitě výzkumného nástroje. Mimo to přinášíme analýzu spontánních výpovědí na otázku, co si respondenti představují pod pojmem společenská soudržnost a jak by měla být utvářena.

V této kapitole, ostatně jako v celé této studii, pojednáváme o tom, jak občané České republiky nahlíží na pojem „společenská soudržnost“ a kde vidí zdroje jejího upevnování. Zajímá nás laický koncept soudržnosti, který je (a nebo není) používán v běžném jazyce. Přesto, jak jsme uvedli v úvodní teoretické kapitole, koheze představuje mnohorozměrný jev, proto tam, kde analyzujeme samotné dílčí koncepty kohezi vytvářející (např. normy, důvěra, hodnocení mezilidských vztahů, hodnoty), tam poměříme míru soudržnosti pomocí dílčích indikátorů v jednotlivých dimenzích na úrovni ČR explicitně. Analytickou jednotkou, ke které sociální soudržnost vztahujeme, podobně jako ve všech kapitolách této studie, tak představuje česká společnost jako celek, jedná se tedy o tzv. makro-sociální úroveň sociální koheze.

2.1 Znalost pojmu společenská soudržnost

Pojem sociální soudržnost se objevuje ve veřejném diskursu teprve v posledních několika letech a to především v souvislosti s politikou Evropské unie a vládním programem. Dá se tedy říci, že se jedná spíše o odborné debaty, do běžného jazyka pojem „sociální soudržnost“ v pojetí redukce nerovností, zejména regionálních, a vytváření společných institucí rozhodně neproniká. Nicméně, samotný pojem soudržnost ve vztahu k lidem je čas od času používán nejčastěji ve smyslu pospolitosti ať už národní nebo ve sportu (týmová soudržnost).²²

²² V běžném jazyce používáme pojmu „soudržnost“ nejčastěji ve významu pojmu *solidarita*, který *Slovník cizích slov* definuje jako: „soudržnost, pospolitost; vzájemná podpora, svornost, pocit sounáležitosti, ochota k vzájemné pomoci a podpoře“ (Linhart et al. 2003: 345).

Proto odpovědi na základní otázku, zda se lidé setkali s pojmem „společenská soudržnost“, nepřinesly až tak nečekané výsledky, neboť tento termín zná pouhá čtvrtina dotázaných (27 %). Neznalost explicitního pojmu dokumentuje i téměř pětina těch (18 %), kteří neuměli odpovědět (viz tabulku 2.1).

Tabulka 2.1. „V poslední době se ve veřejném životě častěji objevují zmínky o společenské soudržnosti. Co Vy, už jste se s tímto pojmem setkal?“ (v %)

	%
Ano	26,7
Ne	55,0
Neví	18,3
	100

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 15+.

Znalost úzce souvisí s vyšším dosaženým vzděláním. S pojmem společenská soudržnost se setkali v porovnání s ostatními hlavně lidé s vysokoškolským vzděláním. Naopak pro respondenty s pouhým základním vzděláním²³ je typické, že neumějí odpovědět (viz adjustovaná residua v tabulce 2.2). Ve znalosti pojmu se neliší muži od žen; rozdíly z hlediska věku jsou spíše nepatrné, mladší lidé (30-44 let) se vyznačují znalostí pojmu, pro úplně nejmladší (15-29 let) je naopak typická neznalost, podobně pro nejstarší generaci (60 a více let) je příznačné, že neumí odpovědět.

Tabulka 2.2. Setkal se s pojmem společenská soudržnost podle vzdělání, adjustovaná residua

	Základní	Vyučení, střední bez maturity	Střední s maturitou	VŠ a VOŠ
Ano	-3,9	-,8	1,1	5,0
Ne	1,4	,9	-,4	-2,7
Neví	2,6	-,2	-,7	-2,3

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, věk 15+.

Poznámka: koeficient kontingence CN = 0,19 (sig. = 0,000).

²³ To platí jak pro celý dotázaný soubor, tj. patnáctiletých a starších, tak i pro populaci starších 21 let s ukončeným cyklem základního a středního vzdělávání.

2.1.1 Důležitost a prospěšnost „společenské soudržnosti“

To, jak lidé chápou pojem soudržnost, nám napoví i názor na její prospěšnost pro společnost.²⁴ Nejčastěji se vyskytující kategorií „stojí za to o ní přemýšlet jako o něčem prospěšném“, si vybraly dvě pětiny dotázaných (viz tabulku 2.3). Nadto více jak třetina odpovědí uvádí, že o soudržnosti stojí za to přemýšlet, nicméně respondenti neví, zda jako o něčem prospěšném či důležitém. Nezakořeněnost pojmu v laickém diskursu dokumentuje opět skoro celá pětina respondentů, která neumí na tuto otázku odpovědět. Třetina dotázaných sice považuje za důležité o soudržnosti přemýšlet, ale bez toho, že by dokázala říci, že se jedná o něco prospěšného nebo důležitého. Přesto obecně sdílenou kladnou konotaci pojmu společenská soudržnost dokumentuje doslova mizivý podíl respondentů, kteří ji označili za „něco zbytečného a možná něco škodlivého“. Vzhledem k jednostrannému rozložení se odpovědi neliší podle žádných sociodemografických kategorií (věk, pohlaví, vzdělání, příjem a další).

Tabulka 2.3. Názor na prospěšnost soudržnosti pro společnost (v %)

	%
Stojí za to o ní přemýšlet jako o něčem prospěšném	40,2
Stojí za to o ní přemýšlet, ale nevím, zda jako o něčem prospěšném	27,1
Stojí za to o ní přemýšlet, ale jako o něčem málo důležitém	7,1
Nestojí to za přemýšlení	5,8
Společenská soudržnost je něco zbytečného a možná škodlivého	0,7
Neví	19,0
N = 1056	100 %

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 15+.

Vedle prospěšnosti soudržnosti zjišťoval výzkum i názor na to, zda ji má cenu vytvářet. Položením této otázky jsme se pokusili zjistit, jakou konotaci „společenská soudržnost“ mezi českou veřejností má. Tabulka 2.4 ukazuje, zřejmě i díky formulaci otázky,²⁵ ponechané pro účely komparace v čase (viz kapitolu 5 M. Tučka) ve verzi z roku 2003, že naprostá většina české veřejnosti je přesvědčena o významu vytváření soudržnosti, pouhá čtyři procenta nepovažují soudržnost za důležitou. Odpovědi se podobně jako v případě prospěšnosti neliší podle věku, vzdělání, profese ani příjmu. Pouze pro ženy je oproti mužům typičtější názor, že vytvářet soudržnou společnost má rozhodně cenu.

24 „Ať už jste se s myšlenkou společenské soudržnosti setkal nebo ne, jaký názor máte na její prospěšnost pro společnost?“

25 „Ať už jste se v předchozí otázce vyslovil/a jakkoli, má podle Vás význam, aby se lidé snažili spolu lépe vycházet, rozumět si, usilovat o dohodu a vytvářet tak to, co můžeme nazvat společenskou soudržností?“ Odpovědi na čtyřbodové škále souhlasu.

Tabulka 2.4. Má význam vytvářet společenskou soudržnost? (v %)

	%
Rozhodně ano	49,1
Spíše ano	40,0
Spíše ne	3,9
Rozhodně ne	0,4
Neví	6,3
N = 1054	100

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 15+.

Z uvedených odpovědí na otázky týkající se znalosti pojmu „společenská soudržnost“ a hodnocení jejího významu, naléhavosti (viz úvod) i celkové prospěšnosti je patrná jedna věc. Pod tímto pojmem a jeho konotací si obyvatelé ČR vesměs umějí něco intuitivně představit, přesto ale existuje značná část populace, přibližně pětina, která na tyto otázky odpovědi nezná. Způsobeno je to nejspíše tím, že se jedná o problematiku ve veřejném diskursu poměrně novou, ba můžeme říci, že, co se týče výskytu, ojedinělou, jejíž naléhavost je obecně považována za velmi nízkou. Nepochybně je to způsobeno i tím faktem, že lidé mají názory na to, co je společenská soudržnost a co ji vytváří, značně rozdílné.

2.2 Představy o pojmu společenská soudržnost – odpovědi na otevřenou otázku

V lednovém výzkumu (leden 2005) jsme se rozhodli zeptat se otevřenou otázkou, co si pod pojmem „společenská soudržnost“ představuje česká veřejnost.²⁶ Naším cílem bylo zjistit, v jakých souvislostech a rámcích o „společenské soudržnosti“ česká veřejnost uvažuje; tedy pokusit se o „porozumění argumentativního kontextu“ (Vávra 2006).

Respondenti měli možnost uvést tři spontánní odpovědi. Abychom získali informaci ze všech odpovědí dohromady, analyzovali jsme je pomocí metody „multiple response analysis“, umožňující spojit více znaků se stejnými hodnotami do jedné proměnné. Získali jsme tak 2349 odpovědí z 3111 možných. Podíl platných odpovědí byl překvapivě velmi vysoký: 99 % dotázaných uvedlo alespoň jednu odpověď (přitom 2,7 % přiznalo, že „neví“), 78 % dvě a 50 % tři. Ukazuje na to, že naprostá většina české veřejnosti má nějakou představu o obsahu pojmového spojení „společenská soudržnost“.

Naše základní hypotéza o existenci různých názorových proudů na to, co představuje soudržnou společnost, se potvrdila. Individuální odpovědi jsme kategorizovali do deseti základních skupin tzv. kódového rámce uvedeného v tabulce 2.5 (podrobné členění se všemi získanými odpověďmi viz přílohu 1). Jejich struktura i četnosti ukazují, že nelze v žádném případě hovořit o jedné univerzálně sdílené kategorii významu společenské soudržnosti. Laické pohledy na soudržnost společnosti do značné míry odpovídají teoretickým konceptům, které jsme se snažili při jejich kódování uplatnit.

²⁶ Přesné znění otázky: „Pod pojmem společenská soudržnost si lidé představují různé věci. Co všechno si pod tímto pojmem představíte Vy?“

V porovnání s přímým dotazem na znalost pojmu do jisté míry překvapivým zjištěním je, že pouze tři až čtyři procenta respondentů si pod společenskou soudržností neumí nic představit. Důležité je také zmínit, že tazatelé CVVM měli instrukci požadovat nějakou konkrétnější odpověď, než že „společnost drží pohromadě“.

Tabulka 2.5. Chápání pojmu „společenská soudržnost“, procenta odpovědí na 3 otevřené otázky, kódový rámeček

	% odpovědí
Solidarita mezi lidmi (vzájemná pomoc, altruismus)	23
Dobré vztahy a společné hodnoty (úcta, důvěra, tolerance)	22
Vztahové a prostorové úrovně (celospolečenská / skupinová / interpersonální)	14
Společenská solidarita (sociální spravedlnost, smír)	10
Integrace (jednota cílů, zájmů)	9
Participace – aktivní občanství (angažovanost)	8
Kolektivní identita (vlastenectví, tradice, sportovní utkání)	6
Svoboda, rovnost příležitostí (spravedlnost)	2
Ostatní (spokojenost lidí, bezpečnost)	1
Neví	5
Celkem 2349 odpovědí	100

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005; věk 15+.

Nejčastěji je soudržnost vnímána jako solidarita na úrovni pomoci mezi jednotlivými lidmi (23 % odpovědí). Vedle ní se vyprofilovala čtvrtá skupina odpovědí, námi nazvaná jako „společenská solidarita“, která je sice také vázána na vzájemnost, ale spíše ve smyslu sociální spravedlnosti a rovnosti ve výsledku, či jako sociální smír (10 %). Druhou nejvíce zastoupenou skupinu pohledů na soudržnost společnosti (22 %) představuje důraz na kvalitu mezilidských vztahů (uváděny jsou různé prosociální hodnoty, např. tolerance, úcta, slušnost atd.). Zmiňme ještě jeden na první pohled překvapivý výsledek. V porovnání s dominantním postavením důvěry v případě baterie výroků „co vytváří soudržnou společnost“ (viz dále tabulku 2.7) pouze jedno procento odpovědí (ze všech tří otázek současně) uvádělo explicitně důvěru jako zdroj soudržné společnosti. Vezmeme-li ovšem v úvahu, že sociální důvěra představuje jakési „mazadlo kooperace, protože posiluje očekávání reciprocity“ (Misztal 2001), pak kategorie, kterou jsme nazvali „dobré vztahy a hodnoty vzájemnosti“, představuje ve své podstatě generalizovanou mezilidskou důvěru. Vzhledem k zakořeněnému sklonu české populace k rovnostářství i související „etatistické tradice politické poddanosti a závislosti“ (Müller 2005), představuje druhý poněkud neočekávaný výsledek skutečnost, že se ve výpovědích nikterak neobjevuje akcent na přerozdělování od bohatých k chudým. Nejbližší má tak k tomuto obsahu čtvrtá skupina odpovědí nazvaná „společenská solidarita“, rozhodně se s ním ale zcela nekryje.

Ze všech uvedených dimenzí se do značné míry vymyká třetí skupina, která nepředstavuje nějaké kvality společenských vztahů, ale zdůrazňuje vztahovou resp. prostorovou podmíněnost soudržnosti (14 % odpovědí). Do této kategorie jsme zařadili ty výpovědi, kdy respondenti uváděli, že o soudržnosti je třeba hovořit pouze v souvislosti s konkrétními skupinami. Uváděny v této souvislosti byly

úrovně jako národ, obec, profesní seskupení a malé skupiny jako např. sportovní klub. Upozorníme ale na to, že tato skupina v sobě zahrnuje tak protikladné úrovně jako celospolečenskou dimenzi (5 %) a interpersonální dimenzi, kdy respondenti uváděli, že o soudržnosti má smysl uvažovat jenom v souvislosti s malými skupinami (5 %). Pátou skupinu (9 %) lze označit jako dimenzi sociální integrace. Zastánci této představy o společenské soudržnosti kladou důraz na konsenzus jako jednotu cílů, zájmů a názorů. Do kategorie kolektivní identity založené na vlastenectví a tradici jsme zařadili i soudržnost vázanou na národní identitu ve slabé – deklarativní podobě při různých sportovních utkáních (6 %). Soudržnost vnímají respondenti také jako participaci, tedy jako aktivní občanství (8 %). Nejméně zastoupenou kategorii odpovědí (2 %) představuje důraz na svobodu a rovnost příležitostí pro všechny. Dodejme, že skupina ostatních uváděných významů, nejčastěji se jednalo o spokojenost lidí a bezpečnost, představuje pouhé jedno procento ze souhrnu všech tří možných odpovědí od každého respondenta.

Jak lidé přemýšlejí o soudržnosti, nám podrobněji napoví, pokud se podíváme na vzájemnou strukturu prvních dvou odpovědí, ať už na prvním nebo na druhém místě. Třetí otázku vzhledem k tomu, že na ni odpověděla jen polovina respondentů, z další analýzy vynecháváme.

Tabulka 2.6. Chápání pojmu „společenská soudržnost“ – vzorce odpovědí na první a druhou otevřenou otázku

Odpovědi (vzorce)	%	Platné %	N	
2+2	dobré vztahy + dobré vztahy	6,8	9,1	70
1+4	solidarita zdola + společenská solidarita shora	5,9	7,9	61
1+2	solidarita zdola + dobré vztahy	5,8	7,8	60
2+1	dobré vztahy + solidarita zdola	4,2	5,7	44
3+1	vztahové/prostorové úrovně + dobré vztahy	4,1	5,6	43
1+6	dobré vztahy + participace a občanství	3,7	4,9	38
1+3	dobré vztahy + vztahové/prostorové úrovně	3,0	4,0	31
3+2	vztahové/prostorové úrovně + dobré vztahy	2,7	3,6	28
3+3	vztahové/prostorové úrovně	2,5	3,4	26
3+5	vztahové/prostorové úrovně + integrace	2,2	3,0	23
Celkem		74,1	100,0	768
Bez odpovědi		25,9		269

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005; věk 15+.

Poznámka: varianty odpovědí s menší četností než 2 % případů nejsou zobrazeny; kategorie odpovědí odpovídají pořadí v tabulce 2.5.

2. Významy pojmu „společenská soudržnost“ v názorech veřejného mínění

Pomineme-li častou kombinaci, kterou představují odpovědi pocházející pouze z druhé dimenze „dobré vztahy a hodnoty vzájemnosti“ (9 % odpovědí), tak nejčastější odpovědí na otázku, co je soudržnost, představují kombinace první a druhé dimenze (14 %). Pokud lidé o soudržnosti přemýšlí, tak je to nejčastěji právě v souhře významu solidarity mezi lidmi (vzájemná pomoc, altruismus) a dobrých vztahů a společných hodnot (úcta, důvěra, tolerance). Za zmínku ještě stojí vzájemné propojení první a čtvrté dimenze, tedy solidarita zdola (altruismus) i shora (etatismus) (8 %) a solidarity zdola spolu s třetí dimenzí upozorňující na potřebu chápat soudržnost ve vztahových a prostorových úrovních (10 %). „Prostor chápání sociální soudržnosti“ není jednoznačně vyprofilován, znamená to, že ač existují popsání nejčastější vzorce odpovědí, tak zbytek struktury uvažování o soudržnosti není striktně významově provázán (jako by tomu bylo v případě, pokud by lidé spatřující soudržnost např. v národní identitě rovněž uváděli odpovědi ve významu integrace – jednoty cílů a zájmů).

Hlubší pochopení toho, jak česká populace rozumí pojmu soudržnost společnosti a jaké významy si s ním asociuje, nám nabízí odpovědi na otevřenou otázku, jak usilovat o to, aby společnost byla soudržná, kterou jsme položili v rozsáhlém reprezentativním výzkumu „Sociální a kulturní soudržnost“ (2005-06).²⁷ a ²⁸ Ta následovala po otázce, zda má smysl usilovat o to, aby byla naše společnost soudržná, na kterou více jak dvě třetiny dotázaných odpověděly kladně (67,4 %). Nejčastější skupinou odpovědí, jak posilovat soudržnost, byla opět dimenze kladoucí důraz na dobré mezilidské vztahy: tolerancí, solidaritou, charitou, spoluprací, vzájemnou pomocí; vzájemnou podporou a pochopením, slušností a ohleduplností; vzájemnou komunikací; úctou a respektem (13 % všech platných odpovědí). K nim je možno připojit i odpovědi: solidaritou, charitou, spoluprací, vzájemnou pomocí (10 %), tedy obdobu kategorie, kterou jsme ve výzkumu CVVM označili jako „solidarita mezi lidmi“ (altruismus). Jinou rovinnou názoru na posilování společenské soudržnosti představuje výchova rodičů a školy (9 %). Často byla také zastoupena dimenze práva, zákonů a spravedlnosti (8 %) i odpovědi požadující odstranění nerovnosti (5 %). Zmíňme ještě jeden okruh, byť představuje jen jedno procento odpovědí, kladoucí důraz na víru a náboženství. Jde o dimenzi, která se ve výpovědích ve výzkumu CVVM vůbec neobjevila. Jak uvidíme dále v následující části na příkladu „důvěry k politikům“ jako zdroje soudržné společnosti, politické scéně při jejím posilování připisuje česká veřejnost marginální význam. Jen tři procenta dotázaných se domnívají, že soudržnost naší společnosti by byla schopna zajistit lepší politika, politici, program či nová politická strana.

Shrňme-li výsledky odpovědí na otevřené otázky, co si česká veřejnost představuje pod pojmem „společenská soudržnost“, pak jsou patrné dvě skutečnosti. Na jedné straně odpovědi nejsou vzájemně u jedinců konzistentně provázané, což naznačuje, že lidé nemají v této problematice vyhraněný názor, a zároveň nám struktura nejčastěji uváděných odpovědí jasně ukazuje na převládající důraz, který české veřejné mínění při chápání společenské soudržnosti klade na kvalitu mezilidských vztahů.

27 Na pomezí let 2005-06 uskutečnil výzkumný tým ze SOÚ AV ČR velké reprezentativní šetření v dospělé populaci ČR na téma sociální a kulturní soudržnosti, sociálního kapitálu, předávání hodnotových vzorců a sociální mobility. Sběr dat provedla agentura STEM prostřednictvím náhodného výběru. Dotázáno bylo celkem 3468 respondentů.

28 Informace o výzkumu lze nalézt na webové stránce projektu <<http://cohesion.soc.cas.cz>>.

2.3 Názory na zdroje společenské soudržnosti

Jak jsme již naznačili, názory na to, co vytváří soudržnost společnosti, budou nejspíše značně rozmanité. Za účelem určení toho, co veřejnost považuje za zdroje soudržné společnosti, byla v říjnovém výzkumu roku 2004 Naše společnost respondentům předložena k posouzení částečně modifikovaná baterie třinácti výroků navržená ve výzkumu *Soudržnost* z roku 2003. Shodných položek je jen osm. Podrobněji lze rozbor této původní baterie s 11 položkami nalézt v (Tuček 2004), časové srovnání pak v kapitole 6 M. Tučka v tomto vydání.²⁹

Tabulka 2.7. „Co podle Vás vytváří soudržnou společnost?“ Průměry a směrodatné odchylky

	Průměr	Směrodatná odchylka
Důvěra mezi lidmi	1,62	0,652
Vědomí sociální spravedlnosti	*1,73	0,664
Společně sdílené mravní hodnoty	1,77	0,682
Vědomí možnosti seberealizace pro většinu lidí	1,78	0,655
Vědomí ekonomické prosperity	1,78	0,708
Podpora demokratického systému	*1,82	0,664
Vědomí národní sounáležitosti	1,86	0,697
Vědomí svobody pro každého	1,88	0,692
Vědomí rovnosti lidí	*1,93	0,795
Většinový souhlas se společenským systémem	*2,02	0,712
Společně sdílená představa o budoucnosti	*2,10	0,765
Důvěra k politikům	*2,20	0,916
Vědomí přináležitosti k Evropě	2,27	0,814

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 15+, $N_{listwise} = 709$.

Poznámka: průměry na škále 1–4 (rozhodně ano – rozhodně ne)

* rozdíl oproti průměru v předcházející položce na hladině významnosti min. 0,05

Z nabízených variant za nejdůležitější při vytváření soudržnosti společnosti chápou občané oslovení ve výzkumu suverénně důvěru mezi lidmi. I když z výše uvedených odpovědí na otevřenou otázku je zjevné, že označit explicitně důvěru ve veřejném diskursu za jednoznačné synonymum soudržné společnosti tak zcela nelze (nejvíce otevřených odpovědí pocházelo z blízké kategorie solidarita a dobré mezilidské vztahy), je to nepochybně nejdůležitější zdroj soudržnosti a navíc v tomto hodnocení panuje největší shoda. To potvrzuje i nejnižší směrodatná odchylka ze všech položek v této baterii. Podobně jako v roce 2003 (srov. Tuček 2004: 32) se na prvních místech v závěsu za dominantní důvěrou mezi lidmi objevila sociální spravedlnost spolu se společně sdílenými mravními hodnotami, seberealizací pro většinu lidí a ekonomickou prosperitou. Ta se jako jedna ze tří

29 Dodejme, že vedle rozdílnosti některých položek v baterii byl v roce 2003 i princip dotazování jiný. Respondenti měli položky seřadit podle důležitosti.

oproti dotazníku z roku 2003 nově zařazených možností umístila na předním místě, zatímco druhé dvě nové položky „vědomí příslušnost k Evropě“ a „důvěra k politikům“ se dostaly až na poslední místo, navíc se vyznačují největším rozptylem odpovědí (viz směrodatné odchytky). Průměrná hodnota těchto odpovědí (2,2 a 2,3 na škále 1–4) naznačuje, že respondenti je přesto považují za zdroj soudržnosti.

Za povšimnutí stojí také nemalý rozptyl u odpovědí spojujících soudržnost s rovností lidí. To poukazuje na nejednoznačnost chápání tohoto pojmu přítomného zjevně i v laickém diskursu. Může se tedy jednat o rovnost ve výsledku (princip equality) a nebo rovnost v přístupu (princip equity). Ze vzájemných korelací mezi odpověďmi je rovnost nejvíce vázána právě na sociální spravedlnost ($RC = 0,49$).³⁰ Jak uvidíme dále při redukci baterie odpovědí do tří latentních faktorů, budou právě tyto dvě položky dominantně určovat první dimenzi chápání společenské soudržnosti. Navíc analýza parciálních korelací celé baterie výroků odhalila nejvyšší vzájemnou souvislost právě u těchto dvou položek.³¹ Jinými slovy odpovědi rovnost a sociální spravedlnost, při kontrole vlivu ostatních položek, měří do značné míry podobnou dimenzi. Tato struktura odpovědí by naznačovala, že rovnost jako zdroj soudržnosti je chápána respondenty spíše ve smyslu výsledku (equality). Nicméně korelace s položkou seberealizace pro většinu, kterou lze chápat jako určitého zástupce druhého principu rovnosti v přístupu (equity), je rovněž významná ($RC = 0,38$). Dodejme, že rovnost jako zdroj soudržnosti vykazuje pozitivní vztah s levo-pravou deklarovanou politickou orientací ($RC = 0,12$), což představuje po „vědomí sociální spravedlnosti“ a „společně sdílené představě o budoucnosti“ třetí nejsilnější souvislost s levicovými postoji.

Podrobnější obraz toho, kde české veřejné mínění spatřuje zdroje společenské soudržnosti, nám poskytne pohled na rozložení četností odpovědí (tabulku 2.8). Ve všech případech zcela převažují kladné odpovědi. Zdroje soudržnosti společnosti jsou dotázanými nejčastěji spatřovány ve vzájemné důvěře mezi lidmi, sociální spravedlnosti a seberealizaci (min. 90 % kladných odpovědí), dále ve sdílených mravních hodnotách, ekonomické prosperitě, svobodě a národní sounáležitosti. Druhou skupinu odpovědí pak představují významy s nejnižší mírou kladných odpovědí, stále však převažujících, mezi které patří příslušnost k Evropě, důvěra k politikům a sdílená představa o budoucnosti (přes čtvrtinu záporných odpovědí). Zčásti sem patří ještě rovnost lidí jako zdroj společenské soudržnosti (23 % negativních odpovědí). Tato skupina otázek se s výjimkou rovnosti vyznačuje také tím, že respondenti na ně nejčastěji neuměli odpovědět. Podíl odpovědí „nevím“ u těchto položek přesahoval 10 % (viz poslední sloupec v tabulce 2.8). Podrobněji se budeme tomuto problému věnovat v pasáži o validitě zkoumané baterie otázek.

30 Spearmanův koeficient pořadové korelace, statisticky významný na hladině 0,01.

31 Koeficient negativní korelace tzv. Anti-image, při kterém je kontrolován vliv všech ostatních položek v baterii, dosahuje u rovnosti a sociální spravedlnosti hodnoty -0,283.

Tabulka 2.8. Co vytváří soudržnou společnost, procenta

	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne	Bez odpovědi*
Důvěra mezi lidmi	44,7	45,2	5,1	1,3	3,7
Vědomí sociální spravedlnosti	35,6	49,1	7,7	1,2	6,4
Společně sdílené mravní hodnoty	33,8	47,8	9,8	1,1	7,4
Vědomí možnosti seberealizace pro většinu lidí	31,7	52,1	8,5	1,1	6,6
Vědomí ekonomické prosperity	33,7	47,3	9,5	1,9	7,7
Podpora demokratického systému	28,3	51,4	9,6	1,2	9,5
Vědomí národní soudržnosti	28,1	49,3	12,3	1,4	8,9
Vědomí svobody pro každého	26,4	53,4	11,5	2,0	6,7
Vědomí rovnosti lidí	30,2	42,2	18,3	2,7	6,5
Většinový souhlas se společenským systémem	19,3	53,7	15,1	2,9	9,0
Společně sdílená představa o budoucnosti	17,8	48,1	18,5	4,1	11,5
Důvěra k politikům	20,5	37,5	20,3	9,0	12,7
Vědomí přináležitosti k Evropě	14,7	41,0	26,3	5,9	12,2

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 15+.

* sloučeno neví a neodpověděl

Struktura odpovědí na otázku po zdrojích podporuje dále uvedené zjištění pomocí otevřených odpovědí o významu pojmu, že lidé hledají prameny společenské soudržnosti na jedné straně ve vzájemné solidaritě, resp. důvěře a na druhé straně v principech spravedlnosti (rovnosti v přístupu). Soudržnost vnímaná jako národní identita a společné cíle se objevuje až v druhé polovině pořadí.

Interpretovat obsah pojmu „sociální soudržnost“ ve vědomí české veřejnosti pouze prostřednictvím této baterie otázek však nelze, neboť respondenti ve svých výpovědích byli omezeni výzkumníky předem připraveným seznamem nabízených položek víceméně všech nějakým způsobem pozitivně se společenskou soudržností svázaných. Nicméně porovnáme-li výsledky analyzované baterie výroků se spontánními odpověďmi na otevřenou otázku, nalezneme značnou podobnost. Baterie nabízených variant opomíná jen veřejností často uváděnou dimenzi koheze, na níž je navíc v teorii kladen velký důraz (viz kapitolu 1), kterou představuje participace – aktivní občanství, a respondenty rovněž zmiňovanou prostorovou dimenzi (vázanou na konkrétní skupiny) soudržnosti.³² Klíčové dimenze solidarita, dobré vztahy mezi lidmi, společné hodnoty a svoboda spolu s rovnostmi příležitostí jsou v baterii otázek zastoupeny. Abychom lépe pochopili, zda veřejné mínění o pojmu uvažuje jednotně, tak v následující části budeme ve struktuře odpovědí hledat, zda existují různé dimenze „zdrojů soudržnosti“ a jak jsou vázány na postavení dotázaných ve společnosti, jejich názory a politické orientace.

32 V nabízených možnostech zdrojů soudržné společnosti se také neobjevila dimenze bezpečnosti (pocitu bezpečí, nízké kriminality), se kterou pracuje Evropská komise (Beck et al. 2001; viz Šafr, Sedláčková 2005; první kapitola v tomto vydání). Poněkud překvapivě však tento rozměr uvádělo ve svých volných odpovědích pouhé jedno procento dotázaných.

2.3.1 Obecnější dimenze názorů na zdroje soudržnosti

Na analyzovanou baterii otázek můžeme nahlížet dvojím způsobem. Jednak nám poskytuje vhled do toho, jak lidé soudržnosti společnosti rozumí jako pojmu, posloužit nám může ale i jako indikátor toho, co lidé považují za zdroje konsenzu a stability společnosti, tedy při vědomí toho, že existují různé podoby chápání pojmu soudržné společnosti. Můžeme pak analyzovat souvislosti a podmíněnosti různých pohledů na zdroje společenské soudržnosti. Proto jsme v dalším kroku redukovali baterii otázek – zdrojů soudržnosti do menšího počtu dimenzí. K tomu nám v prvním kroku poslouží faktorová analýza.

Faktorová analýza³³ položek baterie³⁴ prokázala existenci tří faktorů, které dohromady vysvětlují 58 % variance (viz tabulku 2.9). První faktor jsme pracovním pojmenovali „hodnoty vzájemnosti“, druhý „kolektivní identity“ a třetí „evropský liberalismus“. Poslední z nich vychází spíše ze spontánního dosahování soudržnosti „ze zdola“ (svoboda, demokracie), což pochopitelně platí v jiných úhlech pohledu i pro ostatní faktory. Interpretovat druhý faktor jako čistě národní – ve smyslu nacionalismu je poněkud problematické, neboť v něm ne zcela zanedbatelnou roli hraje položka příslušnost k Evropě. Důkazem toho je pak především to, že při podrobnějším pohledu, kdy jsme sledovali rozdíly u tohoto faktoru podle respondentů nejbližšího politického programu (viz dále), ti, kdo se sami vymezují jako zastánci „národního a vlasteneckého politického programu (zdůrazňujícího národ a kladoucího na první místo národní zájmy)“,³⁵ mají v průměru pozici na faktoru „kolektivní identita“ slabší (resp. stejnou) než zastánci jiných politických proudů. Podobně tomu je i u samotné odpovědi nabízející „národní sounáležitost“ jako zdroj soudržnosti.

Faktory lze pochopitelně interpretovat i konvenčně jako politické orientace. První pak lze označit za sociálně-demokratický, druhý jako konzervativní a třetí liberální (viz kapitolu 6 M. Tučka). Domníváme se ale, a také to ukážeme v následující analýze, že soudržnost společnosti, byť se jedná pouze o pojem ve veřejném mínění, nelze významově jednoznačně vázat na politické orientace a ideologie. Jednotlivé faktory sice vykazují korelaci s deklarovanou politickou orientací (viz tabulku 2.10), nicméně výsledky dalších analýz³⁶ ukázaly, že asociace s deklarovaným politickým programem i stranou, kterou by respondent volil, není statisticky významná.

33 K extrakci faktorů byla využita metoda hlavních komponent, k určení faktorů Kaiserovo kritérium (vlastní hodnota větší než jedna). Rotované řešení bylo získáno metodou Varimax.

34 Vzhledem k tomu, že použitou čtyřbodovou škálu odpovědí (určitě ano – určitě ne) lze považovat za jasně srozumitelnou, navíc běžně používanou, uvažujeme o proměnných vstupujících do této faktorové analýzy jako o poměrových znacích, přestože *stricto sensu* představují pouze ordinální znaky. Dodejme, že ani jedna z proměnných vstupujících do faktorové analýzy nesplňuje předpoklad normality rozložení (viz podkapitolu 2.4).

35 K národnímu a vlasteneckému politickému programu se přihlásila 4 % respondentů.

36 Jasnější představu o vztazích s politickou orientací lze učinit tehdy, když porovnáme pouze horní decil faktoru, ve kterém se nacházejí nejsilnější zastánci daného názorového profilu, oproti zbytku dotázaných. U třetího faktoru *Evropský liberalismus* se tak respondenti z této skupiny skutečně hlásí častěji než ostatní k pravici. U horního decilu druhého faktoru *Kolektivní identita* naopak nalezneme častěji oproti očekávané četnosti zastánce krajní levice. V případě prvního faktoru žádné významné rozdíly u horních deseti procent z hlediska politické orientace nebyly prokázány.

Tabulka 2.9. Zdroje soudržnosti, faktorová analýza

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Sociální spravedlnost	0,771		0,290
Rovnost lidí	0,708	0,274	
Sdílené mravní hodnoty	0,602	0,478	
Důvěra mezi lidmi	0,600	0,347	
Sdílená představa o budoucnosti		0,750	0,205
Národní sounáležitost		0,734	
Souhlas se společenským systémem	0,299	0,647	
Důvěra k politikům	0,225	0,446	0,404
Přináležitost k Evropě		0,378	0,703
Svoboda pro každého	0,429		0,702
Podpora demokracie		0,383	0,692
Seberealizace pro většinu lidí	0,526		0,585
Ekonomická prosperita	0,329	0,365	0,489
Vyčerpaná variance: celkem 58,4 %	19,9 %	19,8 %	18,6 %

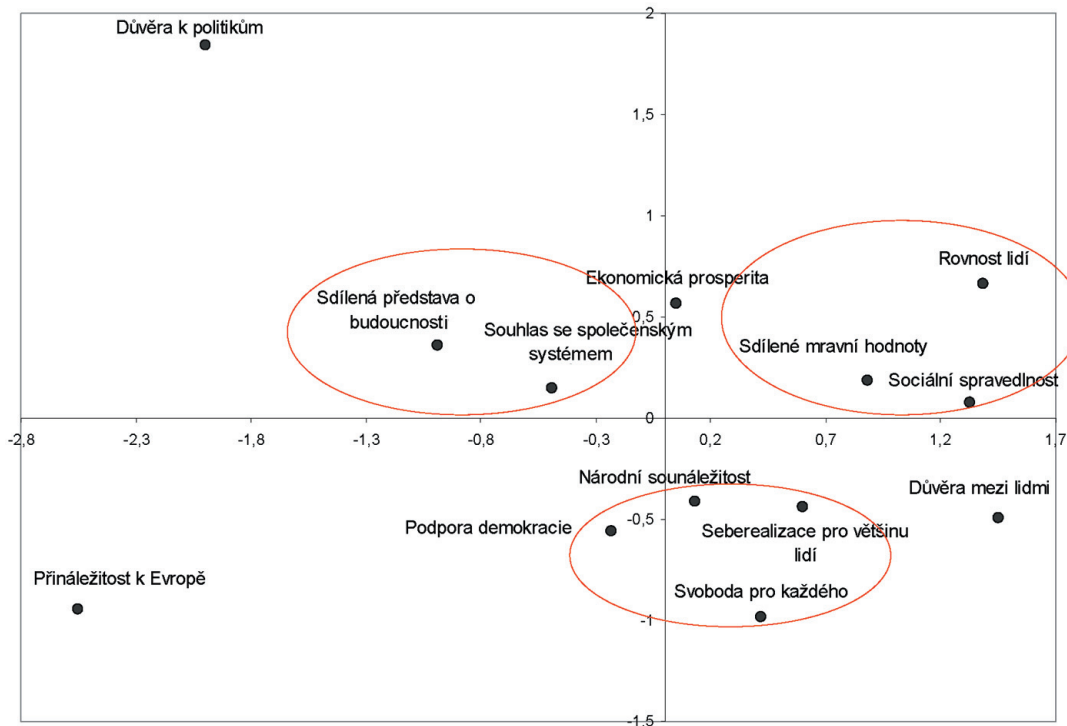
Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 15+, $N_{Listwise} = 709$.

Poznámka: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Uvedená zjištění o obecné strukturaci zdrojů soudržnosti společnosti částečně potvrzuje i výsledek metody multidimenzionálního škálování (MDS), která redukuje vzájemné vzdálenosti znaků do dvojrozměrného prostoru, čímž nám umožní smysluplně interpretovat strukturu těchto vzdáleností jako celku. Na rozdíl od faktorové analýzy vychází z matice ne/podobnosti, nevyžaduje normální rozložení četností vstupních znaků,³⁷ ani nepředpokládá linearitu jejich vztahů. Vzájemné postavení vnímaných zdrojů soudržnosti přináší obrázek 2.1, kde je na první pohled vidět zcela vydělené postavení důvěry v politiky a přináležitost k Evropě jako zdrojů soudržné společnosti (připomeňme jejich nejnižší průměrnou hodnotu). Dále je patrné vyprofilování kvadrantů zhruba ve smyslu obsahu uvedených faktorů. Většinu položek z prvního faktoru nacházíme v pravém horním (prvním), kvadrantu, druhý faktor, „kolektivní identita“, se nachází na pomezí druhého a čtvrtého kvadrantu, zatímco třetí faktor, „evropský liberalismus“, lze nalézt mezi třetím a čtvrtým polem. Pozice národní sounáležitosti v blízkosti položek typických pro třetí faktor reprezentující liberální hodnoty (svoboda, seberealizace, demokracie) dokumentuje, že vliv národní identity na soudržnost rozhodně není českou veřejností chápán ve smyslu extrémního nacionalismu, ale patriotismu. Pomineme-li krajní polohu důvěry k politikům a přináležitosti k Evropě, pak proti sobě zřetelně stojí jako zdroje soudržnosti sdílená představa o budoucnosti, svoboda, důvěra a rovnost lidí.

37 Kolmogorov-Smirnov test normality rozložení ukázal, že tato vstupní podmínka faktorové analýzy nebyla splněna ani u jedné z položek analyzované baterie výroků.

Obrázek 2.1. Seskupení zdrojů soudržnosti – MDS (Alscal)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 15+.

Poznámka: euklidovské ordinalizované relativní vzdálenosti, stress = 0,14404

2.3.2 Kdo jsou zastánci různých typů „zdrojů soudržnosti“?

Vazba jednotlivých faktorů zdrojů soudržnosti na sociodemografické proměnné je v podstatě nulová. Ani jeden z faktorů nevykazuje korelaci s pohlavím,³⁸ věkem, vzděláním či třídním postavením.³⁹ Velmi slabou souvislost lze vysledovat pouze mezi příjmem domácnosti a prvním i třetím faktorem (viz tabulku 2.10).

38 Omezíme-li vzájemný vztah pouze pro populaci starších 21 let, tj. s ukončeným cyklem základního vzdělávání, pak hodnota faktoru Rovnost roste s věkem (viz tabulku 2.9). Následující analýzy jsou provedeny na podsouboru respondentů starších 21 let.

39 Tři základní hierarchizovatelné třídy: servisní, mezilehlé, dělnická, byly rekódovány na základě sebezřazení respondenta do deseti profesních skupin.

Tabulka 2.10. Korelace faktorů zdrojů soudržnosti se sociodemografickými a postojovými znaky. Spearmanův (Pearsonův) korelační koeficient

	F1 Hodnoty vzájemnosti	F2 Kolektivní identita	F3 Evropský liberalismus
Věk	-0,11 (**)		
Příjem domácnosti †	0,11 (**)	–	-0,09 (*)
Životní úroveň domácnosti (1 = dobrá)	-0,10 (*)	-0,08 (*)	-0,08 (*)
Domácnost je bohatá–chudá	-0,14 (*)	–	–
Prospěšnost soudržnosti (1 = ano)	0,12 (**)	0,09 (*)	0,11 (*)
Politická orientace levice–pravice †	0,13 (**)	0,14 (**)	-0,11 (**)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 21+, N = 897.

Poznámky: † Pearsonův korelační koeficient

Hodnoty faktorů jsou orientovány maximum–minimum.

Korelace signifikantní na hladině významnosti 0,05 (*) a 0,01 (**).

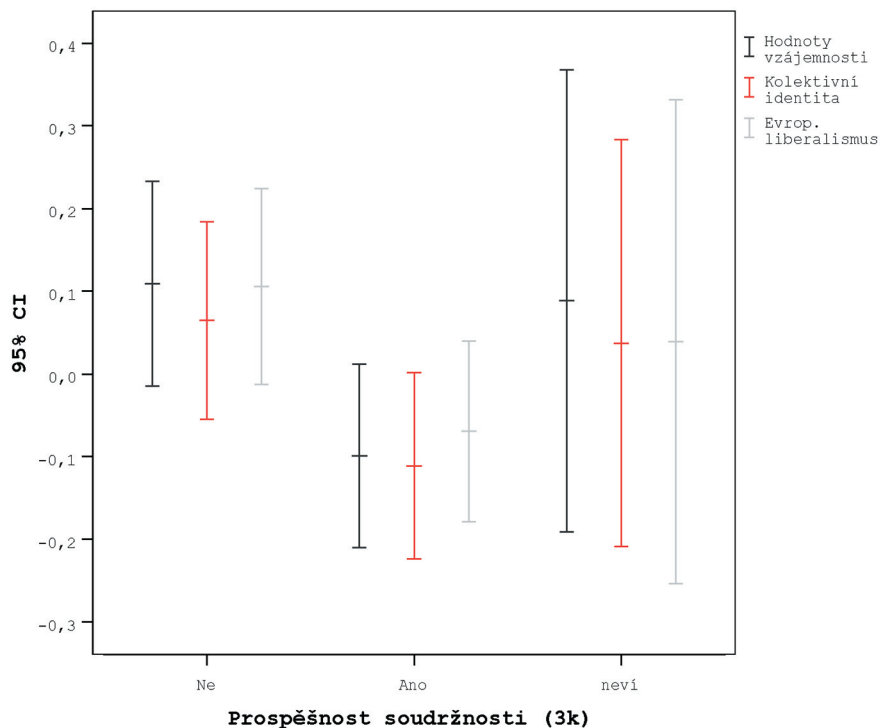
U subjektivních postojů a sebehodnocení existuje mírný vztah mezi hodnocením životní úrovně domácnosti dotázaného a všemi třemi faktory. V případě sebezaražení z hlediska chudoby/bohatství rodiny lze lineární závislost vysledovat pouze u prvního faktoru. Nejsilnější vztah tak nacházíme u deklarované pravolevé politické orientace, kde hodnoty faktoru „kolektivní identita“ a „hodnoty vzájemnosti“ rostou s pohybem směrem k politické levici, zatímco míra pravicové orientace souvisí s faktorem „evropský liberalismus“. Korelace jsou ale příliš slabé na to, abychom mohli tvrdit, že faktory vnímaných zdrojů soudržnosti mají jednoznačný politický obsah. Celková interpretace vztahů by tak mohla znít, že variance veřejného mínění v pohledu na to, co vytváří soudržnou společnost, je v zásadě spíše náhodná, způsobena nanejvýš politickými orientacemi dotázaných. Jinými slovy, že česká veřejnost sice zastává různé názory na zdroje „soudržnosti“, ty ale nejsou výrazně zakotveny v sociální struktuře, ani v subjektivních hodnoceních a postojích.

Respondenti, kteří uvedli, že o soudržnosti stojí za to přemýšlet jako o něčem prospěšném, mají průměrné hodnoty všech tří faktorů nižší⁴⁰ (viz graf 2.1), což znamená, že hodnotí předkládané zdroje soudržnosti jako důležitější než ti, kdo posuzují usilování o soudržnost negativně.

Dotázaní, kteří neznají odpověď, se neliší od těch, kdo jednoznačně nezastávají názor o prospěšnosti. Podobný vztah nalezneme i v případě odpovědí na otázku, zda má cenu vytvářet soudržnou společnost (viz graf 2.2). Zastánci podpory soudržnosti mají opět nižší skóre u všech tří faktorů, tj. dosahují vyššího souhlasu s položkami vytvářejícími soudržnost.

40 T-test nezávislosti průměrů je pro kategorie odpovědí Ano a Ne signifikantní na hladině významnosti 0,05.

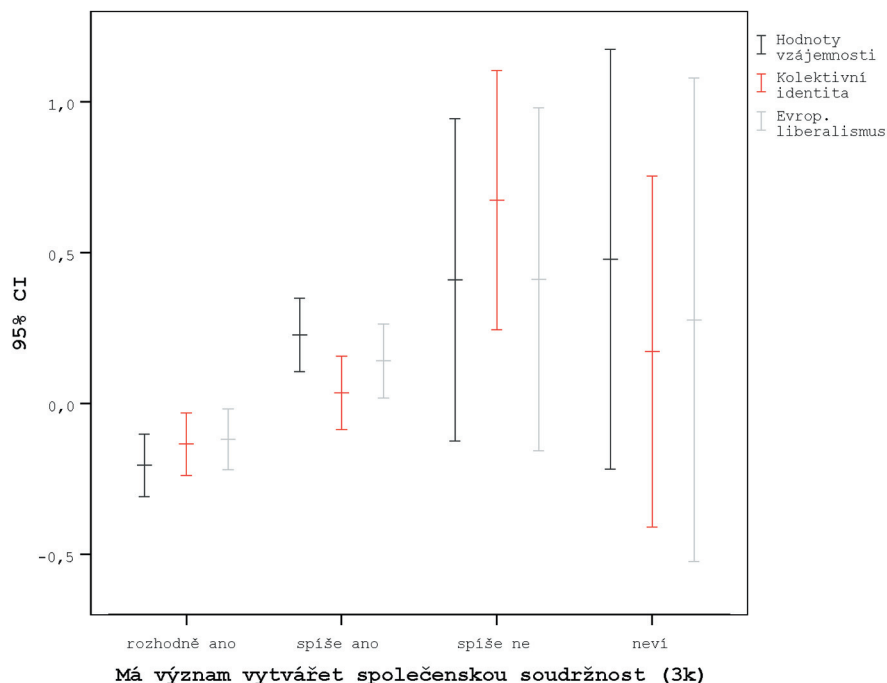
Graf 2.1. Faktory vnímaných zdrojů soudržnosti podle názoru na její prospěšnost pro společnost, průměry a 95% intervaly spolehlivosti

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 21+, $N_{listwise} = 615$.

Poznámka: z důvodu nízkých četností byly do kategorie „ne“ sloučeny odpovědi: 2. stojí za to o soudržnosti přemýšlet, ale nevím, zda jako o něčem prospěšném; 3. dtto, neúčinném nebo něčem málo důležitém; 4. nestojí to za přemýšlení, 5. společenská soudržnost je něco zbytečného a možná škodlivého.

Graf 2.2. Faktory vnímaných zdrojů soudržnosti podle odpovědi na otázku „Má cenu vytvářet soudržnou společnost?“ Průměry a 95% intervaly spolehlivosti

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 21+, $N_{listwise} = 614$.

Poznámka: Z důvodu nízké četnosti byly sloučeny odpovědi spíše a rozhodně ne.

2.3.3 Názory na zdroje společenské soudržnosti v souvislosti s politickými orientacemi

Až doposud jsme se věnovali souvislostem tří dimenzí českou veřejností vnímaných zdrojů soudržnosti izolovaně, tedy každé zvlášť. Nyní se pokusíme zobrazit všechny tři dimenze a jejich vztahy k politickým orientacím a hodnotám ve vícerozměrném prostoru. K tomu nám poslouží technika optimálního škálování (CTPCA – Categorical Principal Component Analysis), která současně kvantifikuje kategoriální znaky i redukuje původní větší počet dimenzí. Umožňuje tak odhalit strukturu variance mezi proměnnými (včetně nominálních) a zobrazit vztahy mezi nimi i jejich jednotlivými kategoriemi. Na rozdíl od faktorové analýzy (metoda hlavních komponent) předpokládající lineární vztah mezi číselnými znaky dovede tato technika určit vzdálenosti jednotlivých kategorií znaků a modelovat i nelineární vztahy. Do této analýzy, která nám poslouží pouze k explorativnímu účelu, neboť vysvětlené variance vazeb jsou velmi nízké,⁴¹ vstoupíme se všemi třemi faktory zdrojů soudržnosti současně spolu s doplňkovou proměnnou, která nebude použita v samotném řešení, ale její kategorie budou promítnuty do vzniklého prostoru faktorů. Nejprve to bude politický program, o němž respondent uvedl, že je mu nejbližší, následně pak politická strana, kterou by volil. V analýze jsme zvolili redukci do dvou dimenzí. První je nejsilněji asociována s faktorem „ko-

41 Podíl vysvětlené variance pomocí dvou dimenzí dosahuje v obou modelech 50,8 %.

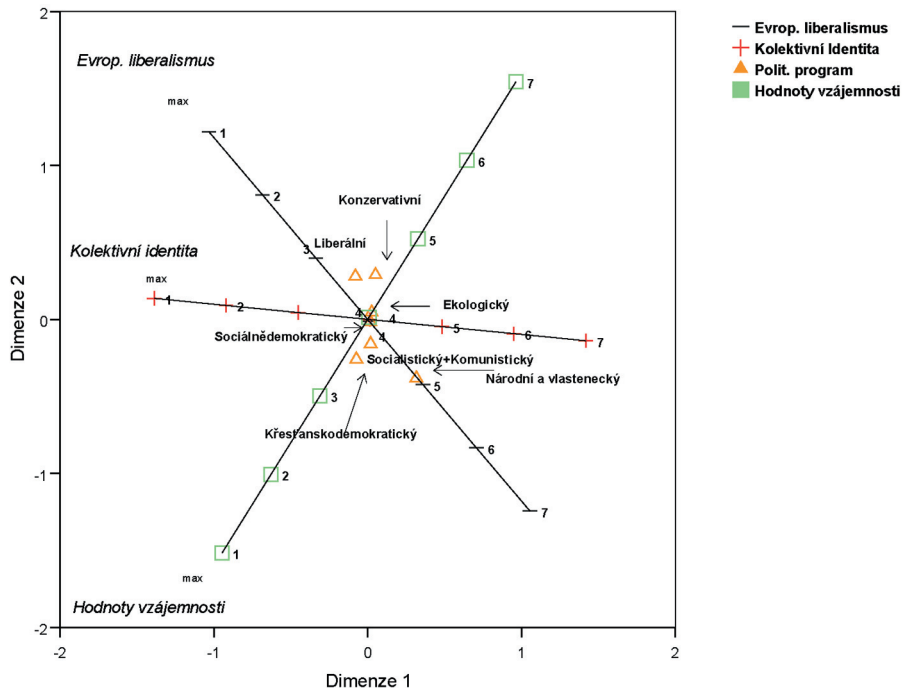
lektivní identita“, druhá s faktorem „hodnoty vzájemnosti“. Dodejme, že vzájemná poloha faktorů je ovlivněna jejich konstrukcí, kdy jejich vzájemná korelace je nulová (metoda rotace Varimax).

Obrázek 2.2 předně ukazuje, že vazba faktorů na politické programy není příliš vyhraněná. Nicméně nejpolitičtější obsah na sebe váže první faktor „hodnoty vzájemnosti“, protože politické programy (seřadivší se přibližně od politické pravice k levici) se nejvíce přimykají právě k této ose.⁴² Umírněný, patriotistický obsah faktoru „kolektivní identity“ opět dokumentuje vzdálenost národního a vlasteneckého programu od jeho maxima i skutečnost, že se na ni neváže žádná deklarovaná politická ideologie. Zastánci sociálnědemokratického a ekologického programu se nacházejí ve středu, stoupenci socialistického či komunistického programu směřují k „hodnotám vzájemnosti“, zatímco stoupenci liberalismu jsou orientováni směrem k „evropskému liberalismu“, spolu s konzervativci se vyznačují slabou pozicí na faktoru „hodnoty vzájemnosti“. Uvedené výsledky tak do značné míry potvrzují dvoudimenzionalitu politických hodnot české populace, kde vedle klasické dimenze ekonomické pravice-levice (v našem případě Faktor hodnoty vzájemnosti), existuje i dimenze autoritářství-liberalismus (faktor Kolektivní identita) (Matějů, Vlachová 2000).

K podobnému výsledku dojdeme, pokud do analýzy vstoupíme s politickými stranami, které by respondenti volili, pokud by šli k volbám (obrázek 2.3). Strany jsou ovšem v porovnání s deklarovaným politickým programem více rozmístěny kolem všech faktorů vnímaných zdrojů společenské soudržnosti. Za povšimnutí stojí pozice voličů KDU-ČSL, kteří se nacházejí v prostoru směřujícím k rovnosti i národní identitě, a pozice potenciálních voličů Strany zelených naopak od národní identity se vzdalujících. Pro přívržence KSČM je typická pozice mezi „hodnotami vzájemnosti“ a „anti-evropským liberalismem“. Výrazně vzdálenou pozicí od středu se vyznačují pouze voliči US-DEU, kteří v porovnání s ostatními mnohem slaběji inklinují k faktoru „hodnoty vzájemnosti“ jako zdroji vytvářejícím společenskou soudržnost.

42 Tuto skutečnost, tedy že faktor „hodnoty vzájemnosti“ jako zdroj soudržné společnosti do značné míry měří dimenzi politické levice-pravice, dokumentuje i výsledek CTPCA s deklarovanou levopravou orientací. V ní se škála levice-pravice doslova přimkla k faktoru s orientací levice směrem k maximu.

Obrázek 2.2. Faktory vnímaných zdrojů soudržnosti společnosti a nejbližší politický program. Umístění kategorií ve dvourozměrném prostoru (metoda CTPCA)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; věk 21+ , N valid = 592.

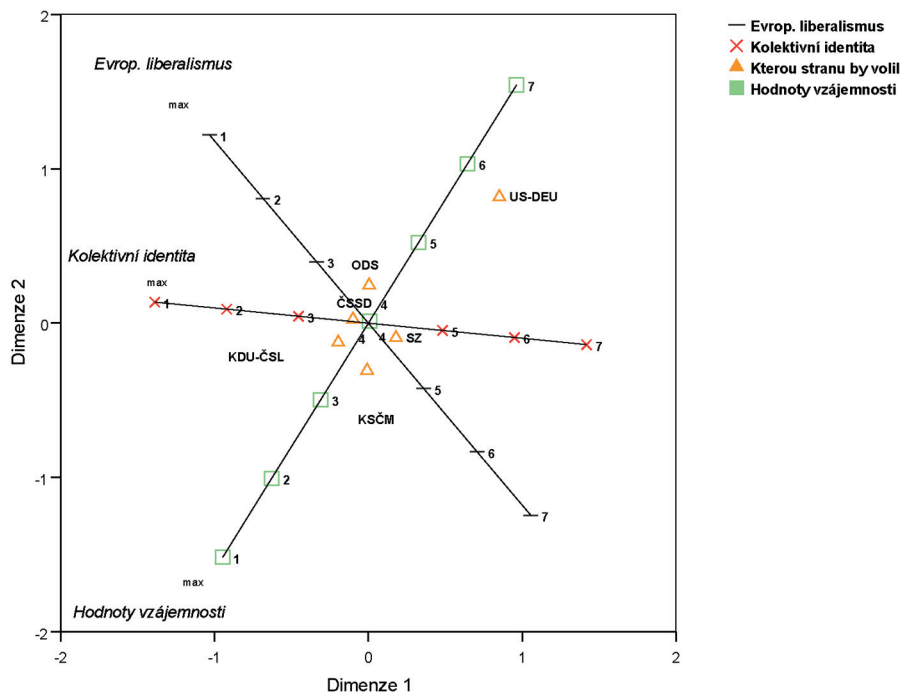
Poznámka: graf zobrazuje souřadnice těžiště a vektorů proměnných

Cronbachovo alfa: celkem 0,761; dimenze I. 0,043; dimenze II. 0,001

vlastní hodnota (eigenvalue): celkem 2,030; dimenze I. 1,029; dimenze II. 1,001

faktory zdrojů soudržnosti rekódovány na 7 kategorií (uvnitř kategorií normální rozložení)

Obrázek 2.3. Faktory vnímaných zdrojů soudržnosti společnosti a politická strana, kterou by respondent volil.* Umístění kategorií ve dvojrozměrném prostoru (metoda CTPCA)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, věk 21+, N valid = 515.

* Pouze šest nejhlavnějších politických stran, ostatní (vč. těch, kteří by nevolili) nebyly do analýzy zařazeny.

Poznámka: Cronbachovo alfa: celkem 0,76; dimenze I. 0,043; dimenze II. 0,001

vlastní hodnota (eigenvalue): celkem 2,030; dimenze I. 1,029; dimenze II. 1,001

faktory zdrojů soudržnosti rekódovány na 7 kategorií (uvnitř kategorií normální rozložení)

2.4 Metodologické poznámky ke konceptu baterie výroků „zdrojů společenské soudržnosti“

Baterie výroků zjišťující názory na zdroje soudržnosti společnosti měla jednoznačně explorativní cíl, zjistit, jak je veřejné mínění strukturováno. Neověřovali jsme tedy vztahy dané teorií, ani jsme nesledovali a neměřili samu soudržnost jako jev či kvalitu nějakého sociálního systému. Následující metodologická úvaha si však klade za cíl zjistit, zda respondentům nabízené výroky na otázku, „co vytváří soudržnou společnost“, skutečně pokrývají celou paletu možných odpovědí a zda splňují nároky na kvalitní empirický nástroj.

Zaprvé, značně omezená schopnost vysvětlit varianci tří faktorů prostřednictvím standardních sociodemografických znaků (zejména pak vzdělání a věku, které můžeme chápat jako zkušenost pocházející z postavení ve společnosti) nás přivádí k alternativní hypotéze o „celospolečenské shodě“ formulované v předchozí části. Podle této hypotézy jsou jednotlivé faktory zdrojů soudržnosti bezprostředně vázány na znalost samotného pojmu. Pokud se podíváme na průměrné hodnoty faktorů podle jednotlivých kategorií odpovědí na otázku, zda se dotázaný setkal s pojmem společenská soudržnost, shledáváme, že úrovně se statisticky významně neliší v závislosti na tom, zda pojem soudržnost zná, či nikoliv.⁴³ To by mohlo ukazovat na to, že udávané odpovědi ohledně zdrojů soudržnosti nejsou vázány na znalost samotného pojmu. Dodejme, že respondenti odpovídali na otázku, zda znají pojem soudržnost jako první, nemohli tedy být ovlivněni dále v dotazníku operacionalizovaným konceptem. Nicméně, jak už víme, hladiny faktorů se očekávaným směrem liší podle toho, zda respondent považuje společenskou soudržnost pro společnost za prospěšnou a zda má cenu ji vytvářet.

Je tak dost dobře možné, že stojíme před otázkou samotné vnitřní validity⁴⁴ konceptu celé baterie otázek zjišťujících názory veřejnosti na zdroje soudržné společnosti. Připomeňme, že za validní považujeme „takové měření, které měří skutečně to, co jsme zamýšleli měřit“ (Disman 1993: 62). Otázka položená v dotazníku vždy vyvolává nějaký signál k odpovědi, problémem však je, zda lidé o výzkumníky specificky formulované otázky (ne)přemýšlejí ve svém každodenním životě, tj. v přirozené situaci. Odpovědi totiž mohou být jen uměle vyvolanou reakcí na to, jak se jako sociologové ptáme, bez relevance jejich obsahu (srovnej Vávra 2006). Také omezená schopnost vysvětlit variabilitu položek pomocí standardních explanačních sociodemografických znaků zejména u druhého a třetího faktoru „kolektivní identita“ a „evropský liberalismus“ by spolu s uvedenou neprovázaností na setkání se s pojmem soudržnost mohla znamenat, že respondentům byla předložena z hlediska jejich znalosti a zkušenosti pro ně neadekvátní otázka. Na kterou navíc nebylo možno odpovídat jinak než kladně, na což ukazuje drtivě převažující podíl kladných odpovědí u všech položek. To by pak vedle vyššího počtu nezodpovězených otázek, případně nadprůměrného výskytu odpovědí „nevím“, vedlo k jednostranným odpovědím např. u všech položek „určitě ano“ (ve smyslu mechanické kroužkování „celého sloupce“ odpovědí).

Schopnost respondentů reagovat na předloženou baterii otázek však dokumentuje fakt, že maximální počet chybějících hodnot, tedy že respondent na baterii vůbec nereagoval, se objevil v pouhém

43 Analýza rozptylu one-way pro tři kategorie odpovědí, zda se setkal/a s pojmem společenská soudržnost (ano, ne, nevím).

44 V této metodologické úvaze se věnuji pouze problému validity vnitřní, nicméně ani vnější validita, rozuměj míra generalizovatelnosti našich zjištění, není vzhledem k použití kvótního výběru s navzájem neprovázanými kvótami (pohlaví, zejména však věku a vzdělání) ve výzkumech CVVM zcela opominutelná.

jediném případě.⁴⁵ K tomu je ovšem třeba přičíst 2 % odpovědí „nevím“ u všech položek. Co však zaslouží zvýšenou pozornost, je skutečnost, že 10,7 % dotázaných uvádělo monotónní odpovědi, tedy stejnou hodnotu u všech třinácti položek. Přitom varianta 1 (rozhodně ano) se vyskytla v 3,9 % platných odpovědích, opačná možnost (všechny položky rozhodně ne) se neobjevila vůbec. Nejčastějším vzorcem odpovědí na celou baterii tak byla kategorie „spíše ano“ (6,8 %). Dodejme, že tyto vzorce odpovědí žádným způsobem nesouvisí s dosaženým vzděláním.

Pozitivní monotónní vzorce odpovědí spolu s převažujícím celkovým kladným hodnocením všech položek i jejich velmi slabou sociálně strukturální podmíněností naznačují, že uvedená tematika (resp. způsob, jakým jsme se na ni ptali) pro respondenty nepředstavuje něco, na co by měli nějak vyhraněný názor, a proto se lze domnívat, že během standardizovaného dotazování volí odpovědi, které považují za nejméně konfliktní („rozhodně ano“). Abychom dopředu omezili pravděpodobnost monotónních vzorců odpovědí, bylo by z metodologického hlediska vhodné do baterie otázek zařadit také položky vázané na soudržnost společnosti negativně. Z hlediska teorie sociální koheze se jedná zejména o projevy anomie či autoritativismu (např. bezmocnost lidí, vláda pevné ruky).⁴⁶

V průměru se podíl odpovědí „nevím“ (8,2 %) za celou baterii otázek pohybuje spíše pod úrovní ostatních postojových otázek.⁴⁷ Nejvyšší je u položek důvěra k politikům, přínáležitost k Evropě a sdílená představa o budoucnosti. Stojí tedy za úvahu, zda právě tyto tři nabízené odpovědi v případné budoucí replikaci baterie otázek nevynechat.

Pokud totiž baterii odpovědí budeme chápat jako aditivní škálu, pak koeficient reliability Cronbachovo alfa vyjadřující vnitřní konzistenci konstruovaného indikátoru dosahuje poměrně vysoké hodnoty (0,87). Zejména jeho stejně vysoká hodnota u každé z položek, pokud by do indexu nebyla zahrnuta, nasvědčuje, že o celé baterii odpovědí lze uvažovat jako o jednodimenzionální. Některé položky tedy mohou být z hlediska získané informace nadbytečné. Zároveň to naznačuje, že uvedená baterie měří vlastně jen jednu dimenzi názorů – vesměs pozitivních jevů, které všechny podle české veřejnosti přispívají k společenské soudržnosti. Pokud uvedené položky vyřadíme, celkový koeficient reliability se v podstatě nezmění. Rovněž poměrně vysoká tzv. anti-image korelace (negativní parciální korelace se simultánní kontrolou vlivu všech ostatních položek) mezi položkou sociální spravedlnost a rovnost lidí (-0,283), národní sounáležitost a sdílená představa o budoucnosti (-0,271) i důvěra k politikům a ekonomická prosperita (-0,283) ukazují na to, že uvedené dvojice znaků měří v podstatě stejné dimenze. V případě „vědomí ekonomické prosperity“ i „důvěry k politikům“ je navíc zapotřebí vzít v úvahu, že tyto položky dosahují vyšších faktorových zátěží u všech tří faktorů (viz tabulku 2.9).

Validitu kriteriální (porovnání s jiným již validizovaným kritériem) ani konstruovanou (znalost vztahu indikátorů a jiných znaků na základě teorie) nelze vzhledem k absenci jak validizovaných kritérií, tak relevantní teorie uplatnit, vzhledem k tomu, že koncept zdrojů soudržnosti ve veřejném mí-

45 Analýza chybějících hodnot (procedura MVA v SPSS) odhalila ještě jeden případ, kdy respondent reagoval jen na dvě položky.

46 Vhodné by také bylo zařazení validizační kategorie, která by z hlediska obsahu/teorie byla sice na první pohled nesmyslná, ale ověřila by validitu výzkumného nástroje, a umožnila by tak odhalení a případnou eliminaci monotónních vzorců odpovědí.

47 Průměrná hodnota chybějících hodnot všech relevantních postojových otázek v říjnovém výzkumu CVVM z roku 2005, tj. takových, které se týkají každého respondenta, je rovna přibližně 14 %.

nění nebyl doposud zkoumán (snad velmi vzdáleně (Mann 1970; Lindqvist, Östling 2006)). Proto obrátíme svou pozornost nejprve k diskriminační validitě, které je dosaženo, pokud „hodnoty proměnné měřící daný koncept nejsou příliš asociovány s měřením odlišných, nicméně příbuzných konceptů“ (Kreidl 2004: 92). V našem případě veřejností vnímaných zdrojů společenské soudržnosti představuje onen příbuzný koncept v předchozí části analyzovaná politická orientace. Jak jsme již uvedli, existuje i interpretace dimenzí zdrojů soudržnosti zjištěných na základě uvedené explorační faktorové analýzy jako politických orientací (Tuček, viz kapitolu 6 v tomto sborníku). V tabulce 2.10 uvedené koeficienty pořadové korelace naznačují, že ač orientace souvislosti je v souladu s očekávaným směrem, faktory Hodnoty vzájemnosti, Kolektivní identita, Evropský liberalismus (v Tučkově interpretaci sociálně demokratické přesvědčení, konzervativní hodnoty a liberální hodnoty, viz kapitolu 6.2) odpovídají levo-pravé politické orientaci. S ohledem na nižší míru korelace (0,11 – 0,15) však nelze tvrdit, že se jedná o identický pojem. Nicméně na paměti bychom měli mít, že představují nejsilnější vazbu ze všech sledovaných vztahů. Podrobnější analýza všech faktorů ukázala, že je to zejména první faktor Hodnoty vzájemnosti, který má jistý politický obsah, neboť se na něj váže jak deklarovaná politická orientace (ta zcela), tak zastávaný politický program i částečně volební preference. Zejména poslední uvedený vztah však naznačuje (viz obrázek 2.2), že se nejedná o čistě jednodimenzionální politický prostor. Česká veřejnost tedy to, co vytváří „soudržnou společnost“, neodvozuje pouze z politických hodnot (o souvislostech s hodnotami výchovnými viz kapitolu 5b). Hlubší a komplexnější ověření diskriminační validity by pochopitelně vyžadovalo, aby v datech byly k dispozici i další koncepty zejména pak politický autoritativismus a anomie jako percepce rozpadu hodnotového systému (srovnej Matějů, Vlachová 2000).

Nakonec se ještě pokusím zamyslet nad obsahovou validitou baterie. Tento typ validity sleduje úplnost významové domény jevu s odkazem na existující literaturu, teorii daného jevu, empirický výzkum i mínění expertů (Kreidl 2004: 91). Vzhledem k tomu, že zkoumáme veřejné mínění o novém a ve veřejném diskursu spíše vzácném pojmu, těžko nám může nějaká teorie poskytnout informaci o tom, co si lidé mají myslet. Nicméně, zda konstrukce uvedené baterie otázek z výzkumu Soudržnost 2003 opravdu odpovídá tomu, co se objevuje ve veřejném diskursu, o tom jsme se mohli přesvědčit rozbořením odpovědí na otevřenou otázku. Uveďme na tomto místě jen v krátkosti, že výzkumníky předpřipravená baterie výroků v porovnání s otevřenými výpověďmi neobsahuje toliko dvě dimenze: občanskou participaci či angažovanost a právo resp. trestající spravedlnost.

2.5 Závěry

V této kapitole jsme analyzovali výroky o společenské soudržnosti, nezkoumali jsme tak kohezi samotnou ve smyslu atributu nějaké skupiny či celé společnosti. První část ukázala, že česká veřejnost pojem příliš nezná, nicméně považuje soudržnost a její upevňování za pozitivní věc. Na nízkou míru zakořeněnosti i znalosti samotného pojmu společenská soudržnost ve veřejném diskursu ovšem ukazuje značný podíl respondentů, kteří neumí na položené otázky odpovědět. Lidé považují společenskou soudržnost za něco prospěšného, něco, co stojí za to vytvářet. Otevřené otázky z ledna 2005 pak ukazují na to, že skoro všichni dotázaní mají nějakou představu, co je to soudržnost společnosti. Na druhé straně odpovědi dotázaných z října 2004 ukazují, že se s pojmem „společenská soudržnost“ v běžném diskursu nesetkávají. Zdroje toho, co by soudržnost mělo vytvářet a upevňovat, jsou však v představách české veřejnosti rozdílné.

V další části jsme tak zjišťovali, zda respondenti pod soudržnou společností chápou rozdílné vlastnosti. K tomu nám posloužily dva výzkumné nástroje. První, použitý v šetření CVVM v lednu 2005, představovaly spontánní výpovědi dotázaných na otevřené otázky, druhým pak byla baterie výroků (CVVM říjen 2004), co vytváří soudržnou společnost navržená ve výzkumu z roku 2003 (Machonin a kol. 2004). Faktorová analýza této sady třinácti výroků, u nichž převažuje veskrze kladné hodnocení jako přispěvatelů k soudržnosti, ukázala, že lze hovořit o třech dimenzích, jak česká veřejnost uvažuje o soudržné společnosti: rovnost ve smyslu hodnot vzájemnosti (sociální spravedlnost, mravní hodnoty, důvěra), hodnotově konzervativní kolektivní identita (národní sounáležitost, sdílené představy o budoucnosti) mající částečně charakter umírněného vlasteneckého patriotismu a evropské liberální hodnoty (přináležitost k Evropě, svoboda, demokracie a seberealizace). Z těchto dimenzí je pouze první – hodnoty vzájemnosti a rovnosti bezprostředně vázána na zájmy, politické hodnoty a postavení ve společnosti, byť spíše slabě. Zastánce této podoby vytváření společenské soudržnosti lze nalézt častěji s rostoucím věkem, klesajícím příjmem či záporným hodnocením vlastní životní úrovně domácnosti. Z hlediska deklarované politické orientace je soudržnost jako rovnost/vzájemnost i národní identita typická zejména pro příznivce politické levice, zatímco dimenze evropského liberalismu je příznačná spíše pro pravice orientované občany.

Pokusili jsme se také o metodologickou úvahu o validitě použité baterie otázek. Ač teorie, která by vysvětlovala znalost pojmu „soudržnost společnosti“, ve veřejném mínění neexistuje, tak dimenze spontánních výpovědí na otevřené otázky ukazují v zásadě na pouhé dvě dimenze, které v nabízených odpovědích chybí. První je občanská participace a angažovanost, druhou pak právo a spravedlnost (ve smyslu trestající spravedlnosti). Další argument hovořící pro validitu samotného východiska baterie otázek představuje fakt, že příbuzný koncept (deklarované) politické orientace není totožný. Pojem „soudržnost společnosti“, ač z části silně nahlížen optikou politiky, není zcela identickým konceptem k politickým preferencím, ať už jde o stranickou volbu, politický program nebo deklarovanou pravolevou orientaci (s výjimkou faktoru Hodnoty vzájemnosti). Otázku validity uvedeného výzkumného nástroje proto spatřujeme spíše v samotné formulaci nabízených odpovědí, na což ukazuje jejich nízká variabilita a zčásti i vzorce monotónních odpovědí.

Pod „soudržnou společností“ si čeští občané představují něco, co bychom zjednodušeně mohli nazvat „funkční společností“. Přitom kladou důraz ve většině svých výpovědí na solidaritu, kvalitu mezilidských vztahů, tedy vzájemnou pomoc, porozumění a slušnost, v případě předem nabízených variant odpovědí pak důvěru mezi lidmi. Druhý významový okruh se váže ke konsenzu ve smyslu integrační funkce jednoty hodnot, společných cílů, na něj navazuje kolektivní identita ve smyslu vlastenectví, která ale v žádném případě nemá radikální podobu nacionalismu.

Literatura

- Beck, W., L. J. G. van der Maesen, F. Thomése, A. Walker (eds.). 2001. *Social Quality. A Vision for the Europe*. Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Disman, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Kreidl, M. 2004. „Přehled základních přístupů k empirickému hodnocení kvality měření v sociálních vědách.“ Pp. 87-96 in J. Krejčí (ed.). *Kvalita výzkumů volebních preferencí*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Lindqvist, E., R. Östling. 2006. „Social Cohesion.“ *SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance* No. 628. Stockholm: Stockholm School of Economics.

- Linhart, J. et al. 2003. *Slovník cizích slov pro nové století*. Litvínov: Dialog.
- Machonin, P. a kol. 2004. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II*. Výzkumný projekt VaV – ZVZ MS6-2 zadáný MPSV. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Mann, M. 1970. „The Social Cohesion of Liberal Democracy.“ *American Sociological Review* 35 (3): 423–439.
- Matějů, P., K. Vlachová. 2000. „Krystalizace politických postojů, politického spektra a role hodnot ve volebním rozhodování.“ Pp. 253-300 in P. Matějů, K. Vlachová (eds.). *Nerovnost, spravedlnost, politika*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Misztal, B. A. 2001. „Trust and Cooperation: The Democratic Public Sphere.“ *Journal of Sociology* 37 (4): 371-386.
- Müller, K. B. 2005. „Koncept občanské společnosti, lobbování a veřejný zájem. Příčiny, podoby a důsledky demokratického deficitu v České republice.“ *Sociální studia* 2005 (1): 111-128.
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2005. „Koncepty a indikátory sociální koheze – východiska empirických výzkumů.“ Pp. 16–34 in kol. autorů. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Tuček, M. 2004. „Sociální soudržnost ve vědomí lidí.“ Pp. 25-48 in P. Machonin a kol. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Vávra, M. 2006. „Nesnáze s měřením postojů.“ *SDA Info* 8 (1): 9-12.

Příloha 2.1

Tabulka P.2.1. Odpovědi a kódový rámeček otázky „Pod pojmem společenská soudržnost si lidé představují různé věci. Co všechno si pod tímto pojmem představíte Vy?“. Spojené odpovědi na tři otázky (multiple response).

	Počet odpovědí	% ze všech odpovědí
SOLIDARITA ze ZDOLA, ALTRUISMUS		
solidarita/pomoc mezi jednotlivými lidmi	549	23,4
DOBŘE VZTAHY a HODNOTY VZÁJEMNOSTI (důvěra)		
dobré vztahy mezi lidmi (nikoli solidarita)	104	4,4
porozumění – pochopení, snaha o porozumění	94	4,0
další kladné lidské vlastnosti – upřímnost	72	3,1
důvěra (mezi lidmi), navzájem si věřit	21	0,9
slušnost v jednání – slušnost, úcta k ostatním, respekt	206	8,8
hodnoty – obecně: společné hodnoty, vážit si hodnot	15	0,6
dimenze konkrétních hodnot	1	0,0
		21,8
VZTAHOVÉ a PROSTOROVÉ ÚROVNĚ		
celospolečenská dimenze (týká se celé společnosti)	128	5,4
dimenze aspektů společenského soužití	1	0,0
skupinová dimenze – skupiny, vrstvy, profese	92	3,9
interpersonální dimenze (týká se malých skupin)	119	5,1
		14,4
SOLIDARITA SHORA, SOCIÁLNÍ SMÍR		
sociální spravedlnost – sociální smír	68	2,9
solidarita/pomoc	162	6,9
společenská (všeobecná) sociální dimenze	4	0,2
		10,0
INTEGRACE		
cíle – jednota cílů, shoda cílů	54	2,3
společné zájmy – jednota zájmů	20	0,9
problémy – vědomí společných problémů	21	0,9
názory – jednota názorů, shoda názorů	26	1,1
dimenze „něčeho“ společného	6	0,3
povinnosti – všichni se řídí stejnými pravidly	31	1,3
politická dimenze – souhlas s politickým režimem	65	2,8
		9,6

	Počet odpovědí	% ze všech odpovědí
PARTICIPACE – OBČANSTVÍ		
konkrétní věci – odstranění extremismu, rasismu, úplatkářství	32	1,4
angažovanost (opak lhostejnosti) – zájem o to, co se děje	21	0,9
soudržnost při určité příležitosti – (např. roky 1968, 1989)	125	5,3
		7,6
KOLEKTIVNÍ IDENTITA (národ)		
vlastenectví – národ, příslušnost k národu	99	4,2
V souvislosti se sportem – soudržnost při sport. akcích	33	1,4
tradice – udržování tradic	6	0,3
		5,9
SVOBODA, ROVNOST PŘÍLEŽITOSTÍ		
svoboda	3	0,1
práva – rovnost v přístupu k lidem	19	0,8
spravedlnost, spravedlivé zákony	11	0,5
obecné dimenze spravedlnosti	2	0,1
		1,5
OSTATNÍ		
spokojenost lidí	5	0,2
bezpečí – bezpečnost obyvatel, nižší kriminalita	6	0,3
dimenze soudržnosti	2	0,1
		0,6
NEVÍ, NEZAŘADITELNÉ		
	126	5,2
Celkem	2349	100,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005; věk 15+, N = 1037.

3. Veřejné mínění o makrosociální soudržnosti/nesoudržnosti české společnosti

Pavel Machonin

3.1 Porovnání dvou šetření soudržnosti/nesoudržnosti 2003/2005

3.1.1 Poznávací smysl porovnání

K posouzení reliability dat (jejich spolehlivosti v čase) z šetření CVVM z listopadu 2005 můžeme použít docela zajímavý postup, totiž srovnání jeho základních výsledků s předchozím výzkumem sociální soudržnosti, který uskutečnil tým Sociologického ústavu AV ČR pod vedením M. Tučka jako součást výzkumného projektu Ministerstva práce a sociálních věcí Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu. Výzkum proběhl v dubnu 2003 na souboru 1778 osob od 18 let, vzešlém z kvótního výběru. Sběr a zpracování dat zajistilo Středisko empirického výzkumu (STEM). Při přípravě výzkumu CVVM z listopadu 2005 bylo záměrně zopakováno 12 otázek ze šetření 2003 doslova, popř. s dílčími obměnami, aby bylo možno provést srovnání výsledků v čase a vyslovit se k problému jejich reliability v období cca dvou a půl roku. Pro potřeby porovnání však bylo nutno výběrový soubor 2005 zredukovat o respondenty mladší 18 let, čímž jeho velikost klesla na 982 osob. Porovnání je možné i proto, že oba výzkumy byly věnovány centrálně významné, tj. makrostrukturální úrovni problematiky sociální soudržnosti, jak ostatně vyplývá z totožnosti zadavatele projektu – MPSV – a z jeho požadavků na výzkumné týmy. Takovéto srovnání je zcela korektní, neboť oba soubory byly vybrány kvótně, přičemž byla zabezpečena jejich reprezentativita vzhledem k základním znakům. Rovněž velikost výběrového souboru z roku 2005 je dostatečná (982 dospělých osob) k tomu, aby na úrovni třídění prvního stupně mohla být získána zjištění porovnávaná s vysokým stupněm statistické významnosti zjištěných podobností i rozdílností. To, že šetření realizovaly dvě na sobě nezávislé agentury, není při tom na závadu, nýbrž na prospěch, protože to přispěje k eliminaci případných zkreslení, která by mohla pramenit např. z rozdílností jejich tazatelských sítí.

Přítom zjištění podobnosti či blízkosti výsledků znamená ověření spolehlivosti v čase pro obě srovnávaná šetření – zpětně pro šetření 2003 a do současnosti pro šetření z roku 2005. Připomeneme ještě, že šetření z roku 2003 mělo průkopnickou povahu: nikdy dříve nebyla problematika sociální soudržnosti u nás předmětem šetření. Nebylo proto divu, že o některých závěrech, které jsme z něj tehdy vyvodili, mohly být i jisté pochybnosti. Shoda zjištěná komparací dvou šetření v různém, nikoli však přespříliš historicky vzdáleném čase, může tedy sloužit i jako nástroj validizace (ověření validity, čili poznatkové platnosti) výsledků obou šetření.

Případně zjištěné rozdílnosti pak vyvolají snahy o možné vysvětlení, dané buď odlišností metod (např. dílčích změn ve formulaci otázek), nebo také objektivními změnami, k nimž přece jen v daném úseku historického času došlo. Období duben 2003 – listopad 2005 bylo v Česku obdobím plným poměrně výrazných změn mezinárodně i vnitropolitických, také však některých změn ekonomických a sociálních. Byl završen proces vstupu České republiky do Evropské unie, který, vcelku vzato, přinesl do ekonomického vývoje spíše pozitivní efekty. Po celé toto období také pokračoval mírný, v posledním roce zřetelně se zrychlující ekonomický růst s celkem přijatelnými dopady do životní úrovně – s výjimkou dosti vysoké nezaměstnanosti strukturální povahy – i s jistým zlepšováním finanční situace země. Vláda Vladimíra Špidly začala s přípravou určitých, zprvu výlučně fiskálně, později poněkud širě pojatých ekonomických reforem. Tato příprava probíhala spíše v zákulisí a do vědomí veřejnosti pronikala hlavně indiskrecemi nositelů rozdílných názorů ve vládním táboře a – mnohdy zkreslenými – informacemi, šířenými opozicí. Především počáteční důraz na fiskální charakter chystaných změn, který naznačoval možnost jistého přitvrzení ekonomické politiky vlády vůči obyvatelstvu, také však silná opoziční propaganda, šířená i drtivou většinou médií, vyvolala v širokých vrstvách obyvatelstva výrazné obavy z možného zhoršení sociální situace. Právě tato okolnost, navenek vyjádřená nízkou účastí a porážkou sociální demokracie v krajských volbách a volbách do Evropského parlamentu v roce 2004 a samozřejmě i zřetelným poklesem volebních preferencí a navenek prezentovanými vnitřními rozpory v ČSSD i slabou komunikativností Špidlovy vlády, vedla k jejímu pádu. Následné interregnum Stanislava Grosse zaniklo ani ne tak pro médii navenek prezentované jeho údajné osobní majetkové nesrovnalosti a neprokázaná obvinění z korupčního chování, jako spíše pro neschopnost jeho samotného i jeho frakce sjednotit ČSSD a vládu na jasné koncepční platformě, která by obyvatelstvu zřetelně ukázala, jakým směrem se bude vláda v budoucnu v ekonomické, sociální a politické oblasti ubírat, na rozpačitosti a neurčitosti aktivit nově vytvořené vedoucí skupiny. Obavy obyvatelstva ze zhoršení sociální situace nebyly vyvráceny, nýbrž ještě posíleny odhaleními několika korupčních případů a šířícími se obavami z korupce uvnitř země, i z nevypočitatelnosti chování Evropské unie. Krize důvěry ve vládu, sociální demokracii a v politiky a politiku vůbec dosáhla mimořádně vysoké úrovně. (Tato problematika byla pojednána zevrubně ve studii autora této práce, založené na výzkumu CVVM z ledna 2004 (Machonin 2005).) Po pádu Grossovy vlády se poměrně nečekaně vynořil nový faktor: schopnější ministerský předseda, který se snaží o ekonomicky a sociálně vyváženou politiku a snaží se kontrolovat činnost vlády jako celku. Podařilo se mu relativně sjednotit ČSSD, hlavně však prokázal schopnost mluvit srozumitelně k veřejnosti a vést otevřený dialog s opozicí. To mělo za následek určité posuny v ukazatelích důvěry ve prospěch vlády a politických preferencí ve prospěch sociální demokracie. Je otázka, do jaké míry je tento trend trvalý – již dnes jsou náznaky možného zvratu –, zda se neobjevily či neobjeví nové organické vady v chování jak vlády, tak opozice a médií, a to zejména v horečné atmosféře volební kampaně, a především, zda to, co bylo doposud učiněno, stačí k oslabení negativních nálad veřejnosti vůči politikům a politice vůbec. Jistým katalyzátorem proměn postojů obyvatelstva k politice se může stát vstup strany Zelených, možná i dalších menších stran na politickou scénu. Není však vyloučeno, že stav odcizení politiky a veřejnosti, který jsme konstatovali zhruba před rokem, se v důsledku řady nových objektivních i subjektivních faktorů nakonec naopak neustálí či dokonce neprohloubí.

3.1.2. Postoje obyvatelstva ke stupni soudržnosti/nesoudržnosti české společnosti

V následujícím textu uvedeme základní zjištění z obou srovnávaných šetření ve formě porovnání třídění prvního stupně společných otázek v procentech se stručným komentářem, v němž současně

vyvodíme základní závěry tam, kde to bude možné. Procenta se u obou výzkumů vztahují k souboru těch, kdo na otázku odpověděli. Vzhledem k tomu, že odpovědi „nevím“ nejsou příliš početné, nezkrsluje tato dílčí úprava skutečný stav veřejného mínění.

Tabulka 3.1. Základní charakteristiky soudržnosti/nesoudržnosti české společnosti

<i>1a. Představa dotázaných o převládající atmosféře ve společnosti v %</i>		
	STEM 2003	CVVM 2005
Soudržnost	25,3	1,3
Spíše soudržnost	–	19,8
Spíše nesoudržnost	–	51,2
Nesoudržnost	75,7	27,7
Celkem	100,0	100,0
<i>1b. Představa dotázaných o soudržnosti/nesoudržnosti české společnosti v %</i>		
	STEM 2003	CVVM 2005
Převládá soudržnost, možnost domluvy	10,7	9,5
Rozdělení na vrstvy	26,4	26,6
Většinová soudržnost při oddělení špičky a nižší vrstvy	42,2	38,5
Dichotomie společenská špička vs. obyčejní lidé	20,7	25,4
Celkem	100,0	100,0
<i>1c. Má smysl usilovat o upevnění soudržnosti? (v %)</i>		
	STEM 2003	CVVM 2005
Určitě ano	52,8	61,2
Spíše ano	41,4	31,0
Spíše ne	5,1	6,5
Určitě ne	0,7	1,3
Celkem	100,0	100,0
<i>1d. Má stát usilovat o zmenšování rozdílů mezi bohatými a chudými? (v %)</i>		
	STEM 2003	CVVM 2005
Určitě ano	31,2	42,3
Spíše ano	46,1	34,9
Spíše ne	18,1	18,3
Určitě ne	4,6	4,5
Celkem	100,0	100,0

Zdroj: Soudržnost, STEM, 2003; Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

S vysokým stupněm podobnosti základního rozložení se potvrdilo a dokonce ještě mírně rozšířilo skeptické mínění cca tří čtvrtin veřejnosti o převaze nesoudržnosti v české společnosti, i když možné varianty odpovědí byly formulovány v prvním případě dichotomicky, v druhém graduálně. Nejčastější představa sociálního uspořádání je ta, která zdůrazňuje sociální distanci nejvyššího společenského seskupení od ostatní společnosti (62,9 % 2003 a 65,1 % 2005). Mezi nimi 42,2 % a 38,5 %

dotázaných současně zdůrazňuje protiklad nejvyššího seskupení k seskupení nejnižšímu. Takováto představa odpovídá výsledkům objektivních analýz sociální stratifikace v Česku (Machonin 2003: 236-238), přičemž sice nevelký, ale přece jen znatelný přírůstek těch, kdo kladou akcent na existenci oddělené horní třídy (20,7 % vs. 25,4 %), může odpovídat nově očekávaným či skutečným změnám a zejména kritičtějšímu pohledu na sociální diferenciaci. Představa o spíše soudržné společnosti, ať už absolutně (cca 1/10), nebo ve formě graduálního uspořádání přece jen navzájem oddělených společenských vrstev (cca 1/4), je menšinová a je z hlediska objektivních zjištění spíše iluzorní. Na druhé straně to, že většina dotázaných (57,8 % vs. 61,5 %) nezdůrazňuje existenci dolní třídy, svědčí o stále přetrvávajících jevech rovnostářství a menším rozsahu relativní (nikoli absolutní) chudoby a exkluze v české společnosti ve srovnání s evropskými zeměmi, vyznačujícími se příkřejší příjmovou diferenciací zejména mezi středními a nižšími vrstvami.

V kontrastu s převládajícím skepticismem je více než devadesátiprocentní přesvědčení o potřebnosti o upevňování soudržnosti usilovat, přičemž v roce 2005 dokonce s rostoucím důrazem (11,1 % přírůstku v řádku „určitě ano“). Podobný obraz postojů skýtají odpovědi na otázku po zmenšování rozdílů mezi bohatými a chudými, které jsou, jak známo, jedním z významných zdrojů sociálního napětí ve společnosti.

Kontrast mezi uznáním nesoudržnosti až přílišné diferenciaci a o to silnějším důrazem na potřebu upevňování soudržnosti, který jsme zjistili, není však paradoxem, nýbrž naopak racionálně pochopitelným dokladem toho, jak negativní stanovisko k nesoudržnosti veřejnost má a jaký význam sociální soudržnosti a snaze o její upevnění přikládá. Platí tedy plně závěr z roku 2004: zřejmě existující a značně rozsáhlá a hluboká makrosociální nesoudržnost české společnosti vyvolává v obyvatelstvu potřebu a zájem o její účinné překonávání a společenské subjekty, které o takovéto změny budou usilovat, se setkají s porozuměním velké většiny lidí.

3.1.3 Konkretizace představ o povaze a příčinách nesoudržnosti

Co vlastně lidé pod nesoudržností ve společnosti rozumějí, jsme zjišťovali otázkou po zdrojích sociálních napětí ve společnosti. Dotázaní určovali na pětistupňové škále význam, který podle jejich názoru mají rozdílnosti a vztahy mezi různými kategoriemi sociálních seskupení na vznik sociálního napětí. Z jejich odpovědí byly sečteny procentuální údaje o počtu respondentů, kteří připisovali značný nebo jistý význam jednotlivým zdrojům napětí, vyjadřující tedy souhrnnou významnost, kterou jim veřejnost připisuje. Podle tohoto ukazatele byly pak jednotlivé zdroje seřazeny od nejvyšší k nejnižší frekvenci, čili rozšířenosti ve společnosti. Výsledky porovnání z obou analyzovaných šetření představuje následující tabulka 3.2. V listopadu 2005 byla do baterie otázek (na základě šetření veřejného mínění z ledna 2005 a závěrů ze studie (Machonin 2005)) připojena jedna nová, týkající se vztahů mezi politiky a ostatními lidmi. Pro přehlednost porovnání s výzkumem 2003 jsme její nejvyšší pořadí mezi zdroji označili nulou.

Tabulka 3.2. Mínění dotázaných o významnosti jednotlivých zdrojů sociálního napětí v % a pořadí

Zdroj	STEM 2003		CVVM 2005	
	%	Pořadí	%	Pořadí
Politici vs. ostatní			87,6	0
Rozdíly v národnosti, rase	83,6	2	83,9	1
Bohatí vs. chudí	85,7	1	82,5	2
Nadřízení + zaměstnavatelé vs. zaměstnanci	76,8	3	73,6	3
Zaměstnaní vs. nezaměstnaní	58,4	5	70,0	4
Rozdílná úroveň bydlení	71,3	4	59,4	5
Rozdílná velikost a typ sídla (město vs. venkov)	57,5	6	48,8	6
Generační rozdíly	53,4	7	52,3	7
Rozdíly ve vzdělání	46,7	9	47,1	8
Rozdíly zdravotního stavu	47,8	8	38,2	9
Úroveň rodinného soužití vs. samota	42,0	10	34,9	10
Rozdíly v náboženském přesvědčení	33,3	11	25,3	11
Rozdílnost pohlaví	27,1	12	22,7	12

Zdroj: Soudržnost, STEM, 2003; Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

Ještě před podrobnější interpretací dat z této tabulky uvedeme další informace, které zde zachycené postoje dále konkretizují. Především si všimneme problematiky extrémních seskupení sociálního žebříčku (privilegovaných či vyloučených), jak je vidí dotázaní.

Další konkretizaci poskytly odpovědi těch, kdo existenci vyloučených nebo nezaslouženě privilegovaných přiznali, na volné otázky, koho vlastně považují za typické příslušníky obou pólů sociálního žebříčku. Ze sumy tří možných odpovědí v roce 2005 stojí za zaznamenání tyto početněji frekvencované odpovědi v % z celkového počtu vyjádření (z celého výběrového souboru 2005, tj. včetně 15-17letých):

Okrajové skupiny

Bezdomovci 35,2 %, Romové 15,4 %, nezaměstnaní 8,9 %, důchodci, staří lidé 7,0 %, neromské menšiny 6,7 %, zdravotně postižení a nemocní 5,0 %, rodiny s dětmi a děti 4,7 %, propuštění vězni, drogově závislí, alkoholici, prostitutky apod. 3,8 %, chudí lidé 3,0 %.

Nezaslouženě zvýhodněné skupiny

Politici 25,9 %, bankéři, kapitalisté, manažeři 9,1 %, právníci, advokáti, soudci, policisté 5,7 %, vysocí státní úředníci 5,3 %, Romové 5,2 %, podvodníci, zbohatlíci, korupčníci 5,0 %, nezaměstnaní, nemající zájem o práci, zneužívající sociální pomoci 1,8 %.

Tabulka 3.3. Problematika sociálně vyloučených a nezaslouženě zvýhodněných seskupení

3a. Existují u nás skupiny vytlačované na okraj společnosti? (v %)				
		STEM 2003		CVVM 2005
Určitě ano		39,3		39,1
Spíše ano		32,6		33,0
Spíše ne		24,3		24,2
Určitě ne		3,8		3,7
Celkem		100,0		100,0
3b. Existují u nás nezaslouženě zvýhodněné skupiny? (v %)				
		STEM 2003		CVVM 2005
Určitě ano		62,7		63,3
Spíše ano		22,1		22,0
Spíše ne		13,6		13,0
Určitě ne		1,6		1,7
Celkem		100,0		100,0
3c. Rozdíly majetků a příjmu jsou důsledkem úsilí jednotlivců či rodin vs. privilegií v %				
		CVVM 2003		
Úsilí lidí		Tak napůl		Privilegií
8,0	21,9	30,2	21,9	18,5
3d. Pořadí sympatií k jednotlivým seskupením dle průměru hodnocení na pětistupňové škále*				
		STEM 2003		CVVM 2005
Vědci		1+		1+
Lékaři		+		x
Zemědělci		+		x
Horníci		+		x
Chudobní		+		x
Sportovci		x		+
Intelektuálové		x		+
Populární umělci		2+		2+
Kopáči		+		x
Řadoví úředníci		pr		x
Podnikatelé		3pr		3pr
Manažeři		-		x
Policisté		-		x
Miliardáři		4-		4-
Politici		5-		5-

Zdroj: Soudržnost, STEM, 2003; Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

* Číslice označují pořadí pěti profesí, jež byly zahrnuty do obou šetření, a to od velkých sympatií (1+) přes střední (2+) a průměrné (3pr) k menším (4-) až nejmenším (5-). x označuje profese v daném šetření nesledované. Profese uvedené jen v jednom šetření jsou rovněž zařazeny do jednotného žebříčku od větších k nejmenším sympatiím a označeny +, „pr“, nebo -.

Prvním nápadným rysem sumy prezentovaných dat je značná shoda poznatků z obou šetření, která se konala v rozmezí 2 a 1/2 roku. Platí to pro tabulku 3.2 a 3.3d, pokud jde o pořadí, tabulky 3.3a a 3.3b, pokud jde o frekvence. Výsledky tzv. sémantického diferenciálu (zjišťované pouze v šetření z roku 2005 a prezentované v tabulce 3.3c rovněž naznačují, že existenci privilegovaných seskupení je připisován větší význam pro sociální diferenciaci než zásluhovému principu. Nezabýváme se tedy jevy efemérními, ale relativně ustálenými, víceméně pevně zakotvenými ve zkušenostech a psychice obyvatelstva. K těm či oněm postojům je možno mít z věcného hlediska tak či onak zdůvodňované výhrady (např. pro neobjektivitu), ale naším úkolem je zjistit jejich reálnou existenci ve vědomí obyvatelstva jakožto faktorů, které nejen že mají objektivní příčiny a souvislosti, ale navíc samy vstupují do faktického procesu utváření fenoménu soudržnosti či nesoudržnosti společnosti. Viděli jsme, že 3/4 až 4/5 dospělého obyvatelstva považují českou společnost za víceméně nesoudržnou. V naposled uvedených datech nám titíž lidé vysvětlují, proč tomu tak je, kde jsou zdroje oné nesoudržnosti, a které skupiny patří k oněm polárně vyhoceným seskupením, jejichž existence nesoudržnost vytváří především.

Zdroje sociálního napětí uvedené v tabulce 3.2 můžeme rozdělit na tři až čtyři skupiny podle váhy, kterou jim dotázaní přikládají. Nejmenší, téměř zanedbatelný, význam pro vznik napětí ve společnosti mají podle dotázaných dvě příčiny. První z nich je rozdílnost pohlaví. Feministicky orientovaní sociologové a socioložky by patrně posuzovali toto „umístění“ jako důsledek nízkého uvědomění české veřejnosti ve vztahu k jistě stále závažným problémům existujících rodových nerovností. Nám však jde o relativní váhu tohoto typu diferenciací v psychice veřejnosti vůči ostatním, a to ve vztahu k sociální soudržnosti, a ta je v českých poměrech zatím nevelká a patrně má tendenci ještě dále klesat. Za doklad velmi vítaného rozšíření svobody vyznání a náboženské tolerance jednoznačně považujeme snižující se váhu vlivu náboženských rozdílů a rozdílů mezi vyznavači náboženství a ateisty či lidmi nábožensky lhostejnými.

Střední stupeň vlivu na sociální napětí mají podle názoru dotázaných rozdíly askriptivních, na vůli a snahách člověka nezávislých demografických nebo kulturně sociálních charakteristik, jakými jsou například rozdíly generační, typy rodinného soužití či osamocení lidí, zdravotní stav, bydlení v rozdílných typech sídel (ve velkoměstech, městech a na vesnici). Pozoruhodné je, že se do této skupiny řadí i rozdíly dosažené úrovně vzdělání – možná proto, že dědičná uzavřenost na jedné straně nižší úrovně vzdělanosti a na druhé straně vysokoškolského vzdělání u nás ještě nebyla v dostatečné míře prolomena vzrůstající mezigenerační mobilitou. Snad tu hraje jistou úlohu i léty vypěstovaný respekt ke vzdělání, zračící se např. ve zjevných sympatiích k odborným a intelektuálním profesím, spjatý u nás navíc s vědomím, že materiální kompenzace nejfrekventovanějších povolání vzdělanců, jakými jsou učitelé, zdravotníci, kulturní pracovníci a další profese nepodnikové sféry jsou v našich poměrech stále hluboko pod evropskou úrovní.

Pouze povrchní pozorovatelé se mohou podívat, že diferencovaná úroveň bydlení od přepychového přes standardní až po přeplněné vícegenerační byty se při naší naprosto nedostačující výstavbě levnějších, skutečně sociálních bytů stále umísťuje, byť v klesající míře, mezi intenzivně působícími faktory sociální diferenciace až napětí. Přes mírný pokles celkové nezaměstnanosti lidé zřejmě vnímají to, že dlouhodobě její trvání vytváří pro některé skupiny obyvatelstva trvalé bariéry návratu a odsuzují je k sociálnímu vyloučení, a to často už od středního věku. Proto je patrný „vzestup“ tohoto fenoménu na stupnici sociální rizikovosti. Na čelných místech tvůrců sociálního napětí se drží tradiční třídní vztahy vlastnictví kapitálu vs. zaměstnanecké postavení, nadřícenost vs. pod-

řízenost, bohatství vs. chudoba, což zpochybňuje řadu tvrzení, jak je Česko zemí s nejmenším podílem chudobných v Evropě. (Tyto výroky jsou založeny na triviální záměně relativní chudoby, definované příjmovým rozhraním vázaným na průměr mezd v té či oné zemi, jež je u nás vzhledem k stále ještě rozšířenému rovnostářství skutečně relativně nízká, s absolutní chudobou, vypočtenou na základě reálné kupní síly.) Zdá se však, že při růstu průměrné životní úrovně se při stále ještě výrazném rovnostářství v dolních dvou třetinách příjmové diferenciaci (jež je příčinou toho, proč se údaje o relativní chudobě u nás jeví tak příznivě v mezinárodním měřítku) a v podmínkách převládajícího sociálního smíru vnímání těchto vztahů přinejmenším dále nezostřuje.

Mezi zdroji sociálního napětí ve vědomí dotázaných zřetelně dominuje vztah mezi politiky a ostatním obyvatelstvem. Fakt, že jej v roce 2005 za významný považuje plných 87,6 % obyvatelstva a že negativní emoce vůči politikům a politice jsou demonstrovány i v dalších výsledcích výzkumu, zřejmě již nelze odeskamotovat frázi, že nejde o vztah sociální. Jakékoli rozdělení, jež ve vědomí lidí představuje v takovéto intenzitě významný zdroj napětí ve společnosti, je samozřejmě napětím společenským (sociálním v širokém slova smyslu) a navíc je samozřejmě spjato s atributy diferenciaci mocenského postavení a od něj odvozeného postavení ekonomického a rovněž postavení na škále společenského ocenění a tzv. sociálního kapitálu (proslulost, sláva pozitivní i negativní, sociální kontakty uvnitř elity i vůči ostatním vrstvám společnosti), a zakládá proto i poměrně příkrou statusovou diferenciaci (sociální v užším smyslu slova). Tento výsledek je jednoznačným potvrzením oprávněnosti našeho požadavku, vysloveného ve zprávě z výzkumu z ledna 2004 (Machonin 2005), aby štěpení účasti vs. neúčasti v politice bylo zařazeno mezi nejdůležitější zkoumaná ohrožení sociální soudržnosti v současné české společnosti. Přitom negativní nálady obyvatelstva vůči politikům nejsou v žádném případě spjaty s náladami protidemokratickými (v roce 2005 pouze 14 % dotázaných tendovalo k podpoře vlády silné hlavy státu na úkor parlamentu a jím zvolené vlády), nýbrž právě naopak jsou motivovány představou, že takováto napětí, projevy jakéhosi odcizení politiků od společnosti jsou narušením demokratických principů.

Pouze v šetření z listopadu 2005 byly položeny i dvě otázky, které měly zmapovat příčiny současné diferenciaci příjmů a majetku, jež nesporně v naší společnosti patří mezi důležité aspekty statusové třídní diferenciaci, do jisté míry narušující, alespoň podle představ respondentů, sociální soudržnost. K výkladu obou z nich použijeme faktorové analýzy.

Jedna z dotčených otázek zjišťovala názory dotázaných na příčiny nouze (chudoby) části obyvatelstva. Mínění se rozdělila. První, silnější faktor symbolizuje tendenci vysvětlovat vznik chudoby jako důsledek souhry objektivních okolností, které narušují rovnost příležitostí ve společnosti. Za hlavní z těchto okolností jsou považovány (v pořadí od nejvýznamnějších k méně významným): špatné podmínky v rodině původu, chudobným se nedostalo vzdělání, příslušnost k menšinám, smůla. Druhý, méně závažný faktor, hledá zdroje chudoby v okolnostech nahodilých a subjektivních: ztráta zaměstnání, nezdar v podnikání, neochota pracovat. Je zřejmé, že oba dva takto rozdílné typy soudů postihují určitou část pravdy. Je nicméně závažné, že rozhodující důraz klade veřejnost na okolnosti narušující rovnost příležitostí, zejména pak z těch nejspíše ovlivnitelných přístup ke vzdělání. To spoluvytváří atmosféru příznivou pro veřejné aktivity napomáhající upevňování sociální soudržnosti „zgruntu“, působením na vyrovnávání šancí. Je však nutno poznamenat, že celkové vyčerpání variance je u této baterie otázek na úrovni pouze 44 %, takže pole možných vysvětlení vzniku chudoby je nejspíše ve skutečnosti ještě mnohem bohatší, než jak jsme je naznačili výběrem variant odpovědí.

Výsledky faktorové analýzy názorů veřejnosti na to, podle jakých zásad by se měla utvářet diferenciace příjmů obyvatelstva, jsou velmi pozoruhodné. Po rotaci se vydělily tři vnitřně protikladné typy názorů. Jeden z nich je ostrá kontrapozice názorů rovnostářských a do jisté míry respektujících hledisko věku a zkušenosti na jedné straně a názoru preferujícího výkon a zčásti investiční vklad (spor rovnostářství a meritokratického přístupu), druhý proti sobě staví hledisko rozdílné namáhavosti práce a rozdílného investičního vkladu (spor manuální práce a kapitálu v duchu tradičního kapitalismu) a třetí opět názory, že příjmy by se neměly lišit, proti názoru, že o výši příjmu by měla rozhodovat kvalifikace (spor rovnostářství a znalostního pojetí ekonomiky). Je zjevné, že v reálné ekonomice názory rovnostářské nedávají východisko k ekonomickému růstu, ani k modernizaci. Jejich stále se opakující přítomnost však nepřímo ukazuje na význam sociální rovnosti a solidarity jako jedné z významných motivací společenské soudržnosti. Na řešení této zapeklité antinomie může snad jistě světlo vrhnout skandinávský koncept „relativního egalitarismu“, k němuž mají naše zděděné rovnostářské mechanismy, uplatňované zvláště vůči kvalifikovaným odborníkům nepodnikatelské sféry, dosti daleko. Svůj dílčí, i když zjevně ustupující význam má nepochybně i hledisko odměňování podle namáhavosti práce. Klíčovým problémem přeměn směřujících k postindustriální společnosti vzdělání, vědění a vědecko-technického pokroku ovšem je hledání optimální rovnováhy dělbí bohatství a tím i zdrojů dalšího vývoje na základě tří principů: kvalifikace, výkonu a podílu na kapitálových investicích. Naše šetření samozřejmě nemůže tuto problematiku vyřešit, je však třeba uznat, že v tomto bodu přineslo neobyčejně zajímavý materiál k přemýšlení, zejména o tom, s jakými složitými, historicky vzniklými propleteními různých principů rozdělování se musí postsocialistická společnost (a patrně nejen ona) ve své snaze o upevnování sociální soudržnosti zabývat.

Další faktorová analýza dat z roku 2005, týkající se tentokrát otázky po vlivech, působících na sociální soudržnost pozitivně, ukázala, že si je dotázaní ve svých hlavách vlastně rozdělili na dvě vzájemně se odlišující skupiny, preferované rozdílnou měrou různými seskupeními obyvatelstva. Na jedné straně se po rotaci vyčlenily do jednoho faktoru názory, zdůrazňující sociální (v užším smyslu slova) aspekty ovlivňující soudržnost (spravedlivé odměňování za práci, solidární ochrana chudých a vyloučených, do jisté míry i vyvážená daňová politika a také přísný postih porušování zákonů – zřejmě narážka na korupci), na druhé straně do jiného, zhruba stejně silného faktoru názory, zdůrazňující politicko-morální příčiny její podpory (aktivní účast lidí v demokratickém řešení věcí veřejných, posilování individuálních práv a vlastního rozhodování občanů, větší důraz na společné hodnoty ve sféře politiky a v médiích). To patrně znamená, že i v pojetí společenské soudržnosti lidé odlišují analogicky dva aspekty: sociální (v užším slova smyslu) a morálně politický. Toto zjištění by mohlo být inspirací k tomu, abychom obě tyto linie v dalším zkoumání společenské (sociální v širším slova smyslu soudržnosti) sledovali paralelně a se stejným důrazem.

3.1.4 Názory na způsoby upevnování soudržnosti

Ve výzkumu sociální soudržnosti 2005 byly názory, týkající se způsobů upevnování soudržnosti, zkoumány spíše po linii sociální v užším slova smyslu. 77 % dotázaných, kteří se vyjádřili ve prospěch toho, aby stát usiloval o zmírnění rozdílů mezi bohatými a chudými, byla položena otázka, jakým způsobem tak má činit. Skoro polovina (46,3 %) z nich se vyjádřila ve prospěch ponechání sociálních dávek opravdu potřebným při zachování stávajícího daňového zatížení (výzkum se konal, jak víme, v listopadu 2005), 38,4 % by preferovalo omezení sociálních dávek jen na nejpotřebnější při současném snížení daní a pouze 15,3 % by volilo současné zvýšení daní i dávek. V šetření STEM 2003 byly varianty

možných odpovědí na otázku po způsobu snižování rozdílů mezi bohatými a chudými formulovány odlišně: pro zvyšování sociálních dávek se vyslovilo 10,7 % dotázaných, pro vyšší zdaňování vysokých příjmů 23,3 %, pro kombinaci obou postupů 60 %. Jak je zřejmé, přímé porovnání není možné, jedině snad v tom smyslu, že ani v jednom ze sledovaných šetření nepřevládají ani rovnostářské, ani neoliberalní excesy v postojích.

Další názory na způsoby řešení tradičního napětí bohatství vs. chudoba vyjádří v obecnější rovině také porovnání odpovědí na otázky, kladené podle tzv. sémantických diferenciálů. První z nich se týká zodpovědnosti občana a státu za životní úroveň obyvatelstva, druhá úlohy státu a trhu při usměrňování ekonomiky.

Tabulka 3.4. Rozdíly mínění o klíčových principech způsobů vytváření prosperující a soudržné společnosti

4a. Zodpovědnost občana a rodiny vs. státu za životní úroveň v %				
STEM 2003				
Tak napůl				
Občan a rodina				Stát
9,7	22,4	40,0	19,5	8,4
CVVM 2005				
8,9	28,1	38,2	15,8	9,0
4b. Rozhodující úloha v usměrňování národního hospodářství státu vs. trhu v %				
STEM 2003				
Tak napůl				
Stát				Trh
12,3	19,9	27,4	25,8	14,6
CVVM 2005				
14,8	20,6	26,9	22,9	14,8

Zdroj: Soudržnost, STEM, 2003; Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

Pokud jde o vliv státu či trhu na národní hospodářství, jsou mínění diferencována v obou šetřeních značně rovnoměrně ve středových polohách (kombinace obou instrumentů) a polárně vyhocené názory jsou zastoupeny v menším rozsahu. To svědčí o střízlivosti a racionalitě poměrně ustálených představ obyvatelstva. V otázce zodpovědnosti občana a rodiny či státu za životní úroveň jsou preference kombinovaného působení obou faktorů ještě více koncentrovány do středu. Novinkou však je zvýšený důraz na kombinaci, v níž převažuje úloha občana a rodiny nad kombinací s převahou role státu. Možná, že jde o důsledek mimořádného důrazu, který byl ve zkoumaném období vládou i opozicí kladen na nezbytnost úspor ve veřejných rozpočtech. I zde jsou extrémně populistické či naopak liberální názory frekventovány spíše okrajově. Svědčí to o tom, že převládající veřejné mínění ve prospěch upevňování sociální soudržnosti nelze vykládat jako příklon obyvatelstva k primitivnímu populismu nebo rovnostářství.

Uvážíme-li na jedné straně značný důraz kladený dotázanými na problematiku štěpení na základě různých stupňů politické aktivity/pasivity (moci/bezmoci) a na druhé straně převládající blízkost odpovědí na stejně formulované otázky v šetřeních 2003 a 2005, dovolíme si zde znovu jako validní zreprodukovat výsledky zkoumání jedné z klíčových otázek po způsobech upevnování soudržnosti ze šetření z roku 2003. M. Tuček jako vedoucí tohoto empirického šetření do příslušné kapitoly konečné zprávy uvedl následující tabulku:

Tabulka 3.5. „Co by mělo lidi z různých společenských skupin spojovat?“ (v %)

	Určitě ano	Spíše ano	Spíše ne	Určitě ne	Faktor
To, že se podřídí názoru většiny	11,8	43,0	31,9	13,3	2.
Přijetí názoru převládajícího veřejného mínění	10,3	45,7	34,1	9,9	2.
Dohoda na řešení závažných problémů	44,3	49,7	5,0	1,0	1.
Shoda na základních otázkách národního zájmu	38,8	53,2	8,8	1,2	1.
Shoda na perspektivách rozvoje	35,0	52,5	10,7	1,8	1.
Podobné politické názory a přesvědčení	13,9	47,3	30,2	8,6	2.
Shoda, jak sladit zájmy jednotlivých skupin	30,6	56,0	11,4	2,0	1. (2.)

Zdroj: Soudržnost, STEM, 2003.

Tučkova interpretace těchto klíčových dat zněla následovně:

„Největší podporu má (vzájemná) dohoda na řešení závažných problémů a shoda jak v otázkách národního zájmu, tak perspektivách rozvoje, docilovaná sladováním zájmů sociálních skupin. Naopak všechny položky, které v nějaké míře zahrnovaly (pravda, sice demokratické, ale pouze většinové) přinucení, předpokládající převahu určitého politického názoru nad jiným, mají řádově nižší podporu.“

Zásadně odlišné rozložení kladných a záporných odpovědí signalizovalo, že způsoby či postupy, jak dosáhnout určitého sociálního konsenzu (sjednocení lidí z různých vrstev, společenských skupin), se rozpadají do dvou bloků, což následně potvrdila i faktorová analýza. Ta vydělila dvě dimenze, které by bylo možno výstižně pojmenovat jako „vytvoření konsenzu na základě diskuse“ a „diktát většiny“. Přitom platí, že hledání sociálního konsenzu při řešení věcných problémů cestou dohod a kompromisů podporuje drtivá většina dotázaných, kdežto důraz na získání formální většiny má podstatně méně širokou oporu. Výsledek znamená, že česká veřejnost nepovažuje metodu „diktátu většiny“ pro upevnování sociální soudržnosti za dostatečnou. Představy o způsobech upevnování soudržnosti nejsou výrazněji diferencovány ani podle sociodemografických charakteristik, ani podle politických orientací. V případě druhého faktoru to znamená, že pro diktát většiny se vyslovují radikálněji politicky naladěné skupiny lidí různých politických orientací, v případě prvního faktoru tolik, že přesvědčení o správnosti konsenzuálního pojetí sociální soudržnosti je dominantní v té míře, že to pře-

krývá všechny sociální i politické rozdíly. Zejména toto druhé zjištění má pro teorii i praxi upevňování sociální soudržnosti klíčový význam.“ (Machonin, Prudký 2004 II)

Škoda, že nebyla tato otázka ve výzkumu 2005 zopakována. Přesto se však, vzhledem k výše připomenutým okolnostem, zejména k nyní opět prokázanému významu politické dimenze makrosociální soudržnosti/nesoudržnosti, domníváme, že i v současnosti poznatky, získané interpretací této otázky na základě výzkumu 2003, zůstávají v platnosti a měly by být chápány jako jeden z hlavních výstupů současného cíleného výzkumu sociální soudržnosti v otázce způsobů jejího upevňování.

3.2 Bližší identifikace nositelů nejdůležitějších typů názorů na sociální soudržnost 2005

Rozdílnosti základních postojů obyvatelstva k problematice současného stavu soudržnosti/nesoudržnosti naší společnosti nejsou příliš vyhraněně závislé na objektivních charakteristikách sociálního postavení respondentů. Výraznější jsou jejich vazby na ideově politické postoje. I tak však stojí za zaznamenání případy výraznějších souvislostí zejména dvou klíčových proměnných, popisujících až hodnotících současný stav české společnosti, tj. diferenciací odpovědí a) na otázku zjišťující názor obyvatelstva na reálně existující míru soudržnosti, b) na otázku zjišťující chápání daného sociálního uspořádání z hlediska typu integrace a diferenciací společnosti.

První z nich tedy je diferenciací odpovědí na otázku, do jaké míry je možno českou společnost považovat za soudržnou. Názory na tento problém se, jak bylo ukázáno výše (viz tabulku 3.1a.), rozpadly na tři skupiny: Představu plné soudružnosti deklarovala jen naprosto minimální, vpravdě zanedbatelná menšina. Jako spíše (nikoli plně) soudržnou vidí naši společnost cca 1/5 dotázaných, jako spíše nesoudržnou plná polovina, jako určitě nesoudržnou něco přes 1/4 dotázaných.

K pětinovým částečným optimistům se o něco častěji než jiné sociální skupiny přiklánějí: studenti a učni, lidé zatím bez volebního práva, samostatně činní bez zaměstnanců, nižší odborní zaměstnanci a řadoví úředníci, také však osoby vysoce spokojené se sociálními jistotami (téměř polovina z nich) a s mnoha dalšími charakteristikami soudobé společnosti (včetně začlenění do EU), domnívající se, že diferenciací majetku a příjmů je zasloužená, a z přívrženců politických stran ti, kdo preferují KDU-ČSL.

Ke spíše skeptické polovině, podle níž převládá nesoudržnost, tendují o něco více než ostatní vedoucí pracovníci (manažeři), podnikatelé, samostatně činní s 1-2 zaměstnanci a do jisté míry i kvalifikovaní dělníci, lidé se středními příjmy, dále lidé spíše nespokojení se sociálními jistotami a s jinými stránkami života soudobé společnosti a ti, kdož se domnívají, že vysoké majetky a příjmy plynou z jistých privilegií.

Nejzřetelněji jsou jinými proměnnými ovlivňovány radikální postoje čtvrtiny, odmítající existenci soudržnosti vůbec. Patří k nim nezaměstnaní (plných 41 % z nich vyjadřuje tento postoj), důchodci, další část nižších odborných zaměstnanců (tato skupina je ve svých postojích polarizována, patrně v závislosti na rozdílnosti příjmů), nekvalifikovaní dělníci, zemědělci, lidé s nižšími příjmy, výrazně často ti, kdo vycházejí s rodinným rozpočtem velmi obtížně či obtížně, paradoxně však i tací, kdo s ním vycházejí bez obtíží (že by cynický realismus bohatých?), osoby osamělé, nesezdané páry

s dětmi i bez nich, neúplné rodiny s dětmi, ti, kdo se zařazují do nižší sociální vrstvy, velmi nespokojení se situací (plná polovina z nich), domnívající se, že vyšší majetky a příjmy jsou důsledkem nezasloužených privilegií (41 % z nich), přívrženci komunistů (41 % z nich) a ti, kdo se hlásí k ideově politickému programu komunistickému, socialistickému či národně vlasteneckému.

Až na poněkud vyhraněnější a zcela pochopitelné sociální a politické charakteristiky čtvrtiny radikálních kritiků údajně zcela převládající nesoudržnosti české společnosti nejsou závislosti zásadního hodnocení míry soudržnosti/nesoudržnosti u nás na objektivních i subjektivních charakteristikách zkoumané populace nijak přehnaně vysoké. Maximální hodnoty koeficientů kontingence byly zjištěny u několika výpovědí o spokojenosti a přibližují se nejvýše hodnotě 0,3, intenzitu asociace se sociálním postavením vyjadřuje koeficient nižší než 0,2. Výše uvedené zjištěné závislosti mají spíše bodový charakter a míří nejčastěji k oběma menšinovým názorům – k relativním optimistům a zejména k radikálním kritikům stavu soudržnosti české společnosti. Kloníme se k názoru, že tuto okolnost slabších vazeb k jiným proměnným můžeme považovat vedle konstatované reliability výsledků 2003–2005 za další signál poměrné objektivnosti názorů dotazovaných na současný stav české společnosti ve zkoumaném parametru. Převládající, nikoli však absolutní skepse, doprovázená menšinovým optimismem lidí (často z nižších středních vrstev) tíhnoucích k spokojenému vidění světa a radikální skepsí cca čtvrtiny lidí, vyznačujících se často nižším sociálním postavením, patrně vcelku odpovídají české realitě.

Druhou proměnnou, jejíž objektivní a subjektivní koreláty stojí za to prozkoumat, je diferenciací odpovědí na otázku, který ze čtyř v úvahu připadajících modelů sociální diferenciací/integrace české společnosti připadá dotázaným jako odpovídající skutečnosti. (Viz tabulku 3.1b.)

Jak jsme ukázali výše, pouhá desetina respondentů soudí, že mezi lidmi nejsou u nás velké přehrad. Necelá čtvrtina chápe společnost jako rozdělenou stupňovitě na vrstvy. Skoro 40 % se domnívá, že horní a dolní seskupení jsou oddělena od nepřilíš diferencované většiny. A posléze další čtvrtina zdůrazňuje oddělenost horního seskupení („špičky“) od všech ostatních.

Ke skupině 10 % osob vnímajících společnost jako minimálně diferencovanou patří častěji než v průměru soubor samostatně činní s 1-2 zaměstnanci a řadoví úředníci, popř. i nižší odborní zaměstnanci, zkrátka část spíše nižších středních vrstev. Rovněž častěji než v průměru jsou tu zastoupeni lidé, kteří deklarují dobrou a velmi dobrou životní úroveň domácnosti, snadné vycházení s rozpočtem a spíše vyšší příjmy domácnosti i dotázaného. Plných 50 % z lidí velmi spokojených se sociálními jistotami a velké podíly osob spokojených i s jinými charakteristikami soudobé společnosti, jakož i vyšší než průměrný podíl těch, kdo tíhnou ke konzervativním a liberálním názorům, sdílí tyto idealistické názory.

K modelu stratifikačnímu se přiklánějí častěji než lidé v jiném sociálním postavení samostatně činní s 1-2 zaměstnanci, vyšší odborní zaměstnanci, řadoví úředníci a kvalifikovaní dělníci. Překvapující však je, že rovněž mezi nekvalifikovanými dělníky se našel dokonce nejvyšší, pětáctýřicetiprocentní podíl těch, kdo se přiklánějí k modelu stupňovitěho uspořádání vrstev. Možné je, že takovýto jev byl vyvolán tím, že tato varianta odpovědi byla verbálně vyjádřena tak, že jde o vrstvy, které nemají mezi sebou mnoho společného.

Největší skupinou respondentů podporovaná představa společnosti většinové s dvěma tříděně oddělenými seskupeními „těch nahoře“ a „těch dole“, která nejlépe odpovídá objektivně zjištěnému

uspořádání společnosti, se vyznačuje těmito zvláštnostmi. Výrazně ji podporují podnikatelé (61,1 % z nich), vedoucí pracovníci (57,7 % z nich), dále pak o něco více než ostatní samostatně činní s více zaměstnanci, vyšší i střední odborní pracovníci a studenti, popř. učni, také však lidé, kteří spíše vycházejí s rodinným rozpočtem. K takovéto představě se kloní také 45 % podporovatelů ODS a stejný podíl osob s liberální a sociálnědemokratickou orientací.

K představě nerozčleněné společnosti, od které se oddělila privilegovaná horní třída, se hlásí 54 % nezaměstnaných, stejný podíl zemědělských pracovníků a 35 % důchodců, plných 68 % těch, kdo mají rozhodně nesnáze se saturací základních životních potřeb, a 47 % těch, kdo přiznávají velké obtíže, jak vyjít s rozpočtem, ale také 38 % těch, kdo s ním vycházejí velmi snadno (že by opět cynický realismus bohatých?). Rovněž ti, kdo se hlásí k nižší životní úrovni domácnosti a k nižším příjmům osobním, se k této představě připojují dosti výrazně častěji než průměr souboru. Nepřekvapuje, že mezi skupiny zastoupené častěji než jiné mezi podporovateli toho modelu patří lidé nespokojení se sociálními jistotami (46 %), přívrženci KSČM, lidé s orientací komunistickou, socialistickou a národně vlasteneckou a plná polovina těch, kdo soudí, že o životní úroveň lidí se má postarat stát, a téměř polovina těch, kdo se domnívají, že jejich problémy by lépe než demokraticky zvolený parlament vyřešila silná ruka hlavy státu.

Vcelku vzato u této otázky, vyžadující jemnější diferenciaci názorů na příčiny soudržnosti/ne-soudržnosti, jsou vlivy působící na příklon k té či oné odpovědi přece jen poněkud výraznější než u otázky po základním určení dosaženého stupně soudržnosti. Prosazují se tu zejména u odpovědi první, třetí a čtvrté o něco silněji zájmové orientace odpovídající sociálnímu postavení (kontingenční koeficient blízký hodnotě 0,3). Stejně úroveň dosahuje intenzita vlivu spokojenosti, také však politických orientací. Realistickému popisu situace se nejspíše blíží model horní seskupení – masa společnosti – dolní seskupení, zatímco příklon k variantě 1 a 4 je patrně zájmově zkreslen. Varianta 2 – stratifikační model – nebyla nejspíš respondenty dostatečně oceněna zejména v důsledku již zmíněné nepřesné formulace v dotazníku.

Nakonec chceme věnovat pozornost bližší identifikaci diferenciaci odpovědí na otázku, týkající se nikoli popisu skutečnosti, nýbrž přání lidí o podporu jedné z možných variant intenzity péče státu o vyrovnávání rozdílů mezi bohatými a chudobnými. Jde o jednu (byť nikoli jedinou) z nejvýznamnějších dimenzí sociální nesoudržnosti (napětí), která bývá zkorelována i s dalšími statusotvornými dimenzemi vertikální sociální diferenciaci.

Jak jsme viděli výše (viz tabulku 3.1d), rozpadlo se mínění populace v roce 2005 na tři vzájemně se lišící typy postojů. Přes 40 % dotázaných požadovalo úsilí státu v tomto směru se vší určitostí, dalších 35 % takové úsilí spíše podporovalo, a zbytek – 23 % – se vyjádřilo k takové možnosti skepticky, z toho značná většina pouze s umírněným odstupem – „spíše nemá usilovat“ – a jen necelých 5 % s plným odmítnutím. O obecně „prosociálním“ postoji českého obyvatelstva, které z více než 90 % podporuje úsilí o upevňování sociální soudržnosti (viz tabulku 3.1c) a které pouze v 35 % sdílí buď konzervativní nebo liberální politické programy a tudíž z téměř 2/3 různé verze programů „prosociálních“ (příčemž i mezi konzervativně a dokonce i liberálně orientovanými občany má sociální orientace jistou váhu), nemůže být pochyb. Nicméně ani rozdíly v intenzitě „prosociálního“ postoje nejsou zanedbatelné, neboť patrně symbolizují hlubší rozdíl mezi aktivním a poněkud váhavým postojem k metodám upevňování sociální soudržnosti, jakož i mezi prioritním a relativizovaným důrazem na potřebnost vyrovnávání rozdílů.

Zde ovšem míra determinovanosti sociálním postavením (koeficient kontingence přes 0,3), diferenciací v příjmech a životní úrovni (koeficient výrazně nad 0,3) a zejména v sociálně politických hodnotových orientacích, preferencích politických programů a politických stran (normalizovaný koeficient kontingence 0,35-0,4), jakož i ve volební účasti, ve srovnání s „objektivními“ popisy skutečnosti, jež jsme požadovali u předchozích dvou proměnných, poněkud stoupá. Proto analýza této proměnné má zřejmě tu platnost, kterou může mít: vyjadřuje diferenciaci v postojích (přáních) obyvatelstva v otázce žádoucí míry aktivity státu ve prospěch sociálního vyrovnávání mezi horními a dolními skupenými na sociálním žebříčku. Ale ani toto poznání není nevýznamné, neboť ukazuje, s jakou podporou obyvatelstva mohou politické subjekty, lišící se ve svých sociálních programech, počítat ve svém úsilí tak či onak orientovat český stát v soudobé otázce sociální. Ani zde tedy podrobnější identifikace nebudou na škodu.

Bližší identifikace tří rozdílných postojů přinesly takovýto výsledek: Pro výraznou podporu vyrovnávacího úsilí státu se významně častěji než průměrných 40 % vyjádřili nezaměstnaní (přes 70 %), nekvalifikovaní dělníci (61 %) a kvalifikovaní dělníci a také důchodci (oboje v 54 %), lidé se všemi charakteristikami nižší životní úrovně a příjmů – např. ti, kdo mají velké problémy s uspokojováním základních potřeb z 85 %, a pouze jisté takové problémy z 57 %, ti, kdo vycházejí s rozpočtem velmi špatně ze 73 % a špatně z 50 %, s nejnižší životní úrovní domácnosti z 82 % a se spíše nízkou úrovní z 56 %, osaměle žijící z poloviny, členové neúplných rodin s dětmi z 57 %. Rovněž sem patří lidé tendující k nižšímu sociálnímu sebezaražení a lidé velmi nespokojení se sociálními jistotami (v 64 %).

Výrazné jsou tu vazby na tzv. sémantické diferenciály, vystihující sociálně politické hodnotové orientace, tj. častá podpora těch, kdo jsou pro státní zodpovědnost za životní úroveň občana a rodiny, jsou přesvědčeni o privilegiích jako zdroji bohatství a té nevelké menšiny, která rázně zastává názor ve prospěch vlády silné ruky hlavy státu. Z příznivců politických stran tíhnou k tomuto typu postoje sympatizanti komunistů ze dvou třetin a sympatizanti sociální demokracie z více než poloviny a KDU-ČSL z téměř poloviny. U politických orientací aktivní roli státu při vyrovnávání rozdílů podporují dvě třetiny osob s komunistickou a socialistickou orientací, 53 % s orientací národně vlasteneckou, 47 % křesťansko-demokratickou či křesťansko-sociální a pouze mírně nadprůměrných 43 % s orientací sociálně demokratickou. Současně je zde výrazně vyšší zastoupení těch, kdo tendují k volební neúčasti.

Skladba podpory spíše odmítavého nebo dokonce zcela odmítavého postoje k státním intervencím do vyrovnávání příkrých rozdílů mezi bohatými a chudými se od právě uvedené skladby podpory aktivního postoje pozitivního výrazně liší. Začíná to tím, že dvakrát častěji než průměr souboru tento postoj zaujímají podnikatelé a jiné osoby samostatně výdělečně činné, jakož i vedoucí pracovníci. Rovněž výrazně častěji než u jiných skupin je toto odmítavé stanovisko frekventováno u osob s vysokou a vyšší životní úrovní domácnosti, u těch, kdo bez obtíží realizují své základní potřeby a snadno nebo spíše snadno vycházejí s rodinným rozpočtem, u osob s vyššími příjmy rodinnými i individuálními, popř. spíše spokojenými se životními jistotami a jinými parametry současného společenského uspořádání. Nechuť ke státním zásahům podporujícím rovnost vyjadřuje dvakrát více příznivců ODS, než činí průměr všech dotázaných, 47 % všech liberálně a 33 % konzervativně orientovaných. Jde přitom současně i o lidi nejvíce ze všech ochotných se zúčastňovat voleb. Rovněž tak jsou podporovatelé takovýchto stanovisek více než dvakrát častěji zastoupeni mezi těmi, kdo považují součas-

né majetky a příjmy za oprávněně získané vlastním úsilím, a také mezi těmi, kdo považují občany samotné za plně zodpovědné za životní úroveň jich samých i jejich rodin.

Záměrně jsme až na poslední místo popisu identifikací ponechali početnou skupinu 36 % těch, kdo se sice vyjádřili ve prospěch státní snahy o vyrovnávání rozdílů mezi bohatými a chudými, avšak důrazem na slůvko „spíše“ vyjádřili, že je nepovažují za absolutní prioritu. Nuže, o těch nelze říci nic jiného, než že jsou „ve všem všudy prostřední“, neodchylují se v žádném směru příliš od průměru celého souboru. To ale znamená, že v odpovědích na otázku jednak soustředěnou na problematiku bohatství a příjmů, tedy na jeden ze základních ukazatelů jakéhokoli stratifikačního či třídního schématu, jednak se dotýkající základních životních zájmů zúčastněných osob, se pohled na soudržnost poněkud proměňuje: místo všeobecného přitakání k potřebě jejího upevnování se objevuje silný náznak polárního rozdělení. Na jedné straně tu máme čtyřicetiprocentní podporu aktivního úsilí státu v daném směru seskupením lidí, které tenduje k jisté míře ekonomicko-sociální vyhraněnosti (lidé s nižším a nižším středním statutem) a zejména k vyhraněnosti hodnotových postojů a politických orientací (lidé, kladoucí důraz na sociální rovnost). Na druhé straně je tu skupina jedné pětiny až jedné čtvrtiny lidí tendujících k vyhraněnému vyššímu, popř. vyššímu střednímu ekonomickému a sociálnímu postavení (i když nikoli v té míře, v jaké jejich antipodi tendují k postavení nižšímu a nižšímu střednímu) a k takovým hodnotovým a politickým orientacím, které i příkré sociální nerovnosti tolerují či přímo obhajují vysvětlením, že jde o diferenciaci ovlivněnou především zásluhově. Zbýlých 35 % neurčitostí svého postoje způsobuje ještě větší vyhraněnost proti sobě stojících identifikací. Znovu se tedy potvrzuje, že vedle základních charakteristik sociálně ekonomických (a s nimi spjatých charakteristik demografické struktury domácnosti) má značný vliv na stav a možné směry vývoje sociální soudržnosti i hodnotová a zejména politická sféra.

3.3 Závěrem

Tak, jak bylo zamýšleno už při zadání výzkumu a při tvorbě dotazníku v listopadu 2005, byla analýza pojata jako porovnání výsledků explorativního šetření STEM v prvním cíleném výzkumu sociální soudržnosti pro MPSV, jenž proběhl v dubnu 2003. Byli jsme překvapeni značnou podobností empirických zjištění a poznatků z nedávného výzkumu s těmi, které jsme před dvěma a půl roky získali v šetření, v němž se názory na soudržnost zkoumaly u nás poprvé. Vzhledem k tomu, že dílčí odchylky, které jsme samozřejmě také zaznamenali, neměnily celkovou strukturu poznatků a navíc byly racionálně vysvětlitelné ve společném vztahovém rámci obou šetření, došli jsme k názoru, že jde o jistý důkaz reliability a, odvozeně, i validity závěrů a hypotéz, které jsme prezentovali v práci „Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu“, vydané Ministerstvem práce a sociálních věcí (Machonin, Prudký 2004).

Analýza a interpretace výsledků šetření výzkumu veřejného mínění z listopadu 2005 a jejich porovnání s výsledky explorativního výzkumu sociální soudržnosti z dubna 2003 přinesla relativně nové poznatky v těchto směrech:

a) Potvrzení reliability a tím do značné míry i validity poznatků z obou porovnávaných šetření, jejich konfrontace s objektivními poznatky z šetření Dekáda sociální transformace z konce roku 1999 i s následným sociálně politickým vývojem nás vede k závěru, že část názorů převládajících ve zjištěném veřejném mínění má do značné míry objektivní platnost. Jde především o převládající skepsi vůči

současné úrovni makrostrukturální soudržnosti české společnosti, spojenou však s přesvědčením, že úsilí o sociální soudržnost je smysluplné a zasluhuje podporu institucí, zejména státních, i občanů. Tomu odpovídá i většinové, ne však zcela jednoznačné přitakání potřebnosti jistého úsilí státu o vyrovnávání polárních excesů v rozložení příjmů a majetku. Veřejnost vcelku oprávněně upozornila na to, že v sociální struktuře společnosti existuje několik výše uvedených typů sociálního uspořádání, vnímaných rozdílnými sociálně podmíněnými optikami. Dále lze mít za objektivně prokázané, že velká většina společnosti považuje za lepší a schůdnější způsob upevnování soudržnosti úsilí o dohodování o společensky prospěšných způsobech řešení problémů a strategických cílů, směřující ke konsenzu než razantní snahu o dosahování většiny, nemluvě již o dalších, méně demokratických postupech.

b) Poznatky z obou srovnávaných šetření umožnily určit nejzávažnější zdroje sociálního napětí, ohrožující sociální soudržnost. Patří k nim nesporně tradičně užívané ukazatele sociálního statusu, popř. třídní příslušnosti a jejich atributy: diferenciacie bohatství a příjmů a s nimi související demografický typ domácnosti a úroveň bydlení, vlastnění vs. nevlastnění, či ovládání vs. neovládání produkčních prostředků, zaměstnanost a nezaměstnanost, také však etnická či rasová příslušnost. Šetření z listopadu 2005 potvrdilo a výrazně podtrhlo doplňující poznatky získané výzkumem z ledna 2005 a vedlo spolu s nimi k závěru, že v této chvíli je pravděpodobně nejvýznamnějším zdrojem napětí ve společnosti vztah mezi politiky a vysokými úředníky na straně jedné a masou obyvatelstva na straně druhé, doplňovaný a násobený ještě mimořádně ostrými střety různých politických směrů a stran. Vede nás to k opakování již dříve vysloveného námětu, že dimenze rozdílnosti postavení v systému politické moci by měla být považována spolu s ostatními již zmíněnými zdroji napětí za jednu z velice závažných překážek upevnování sociální soudržnosti a její překonávání za jednu z klíčových cest, jak se k relativnímu zvyšování soudržnosti dobrat.

Literatura

- Machonin, P. 2003. „B 4. Shrnutí sociálních nerovností.“ Pp. 234-238 in M. Tuček a kol. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Machonin, P. 2005. „Neúčast ve volbách jako jeden z indikátorů sociální soudržnosti/nesoudržnosti a její širší souvislosti (se zvláštním zřetelem ke krajským volbám 2004).“ *Naše společnost 2005* (1): 15-24.
- Machonin, P., L. Prudký (eds.). 2004. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II*. Praha: MPSV.

4. Rozpory ve společnosti a soudržnost*

Ivo Bayer

4.1 Úvod

Konflikty mezi sociálními skupinami se ve větší či menší míře vyskytují ve všech společnostech, ale zvláště typické jsou v moderních liberálních demokraciích. Vztah občanů k demokratické společnosti má stále méně konsenzuální charakter, stále méně lze mluvit o poutech, která jsou vytvářena všeobecným souhlasem (Dubiel 1999: 138). Zároveň platí, že ani vztah soudržnosti společnosti a rozporů v ní není tak jednoznačně negativní, jak se lze na první pohled domnívat. Právě demokracie nejsou bez regulovaného projednávání a vyrovnávání zájmových protikladů myslitelné. Zvláště v těchto konfliktech, v nichž vystupují jednotliví, hlavně institucionalizovaní aktéři, se veřejný prostor vytváří. Podle Dahrendorfa mají tyto konflikty pro společnost integrující charakter, protože teprve ve střetu partikulárních zájmů se vytváří obecný prospěch (Dahrendorf 1972).

Přesto může (ale nemusí) být vnímání silných konfliktů ve veřejném mínění indikátorem určitého negativního stavu, nedostatku soudržnosti. Absence/přítomnost sociálních konfliktů je součástí zkoumání vnímané kvality života, která je „the most widely recognised and the most frequently used framework for analysing the welfare development of a society“ (Berger-Schmitt, Noll 2000: 8). V dalším textu jde o analýzu vnímaných rozporů mezi vybranými skupinami obyvatel. Navazujeme na předchozí příspěvek Pavla Machonina (v tomto sborníku), ale podrobnější analýzou se snažíme odhalit některé ne tak očividné tendence ve vnímání rozporů. Kromě toho se, i když to nebylo původním záměrem výzkumu, pokusíme i o určité mezinárodní, byť díky rozdílnému znění otázek omezené srovnání.

4.2 Vnímané rozpory a strukturální štěpení

Rozpory ve společnosti mají vždy dvě dimenze: První z nich je existence nebo neexistence zájmových nebo hodnotových konfliktů, druhou je vnímání intenzity těchto konfliktů ve společnosti. Tyto dva aspekty nejsou v žádném případě totožné. Vnímání rozporů ve společnosti sice poukazuje na výskyt zájmových a názorových konfliktů, ale není s nimi totožné. Spíše poukazuje na aktuální společenské klima a ukazuje, které konflikty jsou ve veřejnosti vnímány jako relevantní a které nikoliv. Pro vnímání veřejnosti jsou rozhodující jednak osobní zkušenosti, jednak selektivní popisování konfliktů

* Tato kapitola byla přednesena jako příspěvek na konferenci „Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze“ v Brně dne 10. 11. 2006.

masovými médii. Oddělit efekty jednotlivých komponent je obtížné. Navíc se v mezinárodních srovnáních ukazuje, že vnímání rozporů není totéž co skutečná síla antagonismů (Delhey 2002).

Vnímané rozpory, které zde analyzujeme, nejsou totéž co v politologii oblíbená a i v České republice zkoumaná strukturální štěpení (*cleavages*),⁴⁸ zavedená Lipsetem a Rokkanem (1967), což jsou v nejobecnějším smyslu konfliktní linie, které oddělují zastánce a odpůrce politických rozhodnutí. Mají sice obdobné rysy jako některé ze zde analyzovaných vnímaných rozporů, podstatný rozdíl ale je, že štěpení působí vždy ve spojení s názorovými liniemi (Vlachová 2002) a nemusí ani vyvolávat ve společnosti napětí, ani si je aktéři nemusí uvědomovat jako štěpení. Nepodléhají také častým změnám a jsou opakovaně relevantní pro konkrétní politická rozhodnutí, ale i pro chování voličů. Další podstatný rozdíl je v tom, že štěpení mají konkrétní politický (nebo politizovatelný) obsah, jsou vázána na ideové nebo materiální zájmy a nejsou „umístěna“ v difúzním prostoru pocitů veřejnosti o rozporech ve společnosti. Poslední rozdíl je v tom, že normativní konflikty nejsou podle Kaufmana (1998: 85) jakékoliv konfliktní linie ve společnosti, ale takové konflikty, které nelze vyřešit odkazem na nějakou normu, tj. základem konfliktu je nesouměřitelný pohled na svět.

Společensky relevantní štěpení mohou mít charakter třídních (statusových), náboženských, etnických, geografických, generačních nebo jiných rozporů. Velmi často se tyto rozpory překrývají a tím i navzájem zesilují (*superimposed cleavages*), v některých případech – *overlapping, cross-cutting cleavages* – oslabují (Kirsch 2004). Překrývání také strukturální štěpení skrývá a mění. Například třídní nebo majetkové rozpory jsou překryty a tím i nutně pozměňovány teritoriálními a/nebo etnickými rozdíly. V klasické podobě Lipseta a Rokkana musí být štěpení, aby bylo vskutku významné, transformováno (*frezed*) do politických institucí, které nabízejí identifikaci a organizaci pro artikulaci (Lipset, Rokkan 1967). Toto už neplatí stoprocentně pro politické strany ve vyspělých demokraciích, transformované do „catch-all-parties“, což v praxi znamená, že se nekonstituují podle určitého strukturálního štěpení, ale snaží se zcela vědomě a úspěšně získávat svou klientelu napříč politickým spektrem a tedy i přes hranice určitého cleavage (Kirchheimer 1965).

Zkoumání percepce rozdílů mezi sociálními skupinami ve veřejném mínění navazuje naproti tomu jednak na výzkum, který byl prováděn v roce 2003 (Tuček 2004: 34), jednak obecně na výzkumy, které se zabývají vnímáním rozporů jako součástí zkoumání soudržnosti a byly původně pro zkoumání blahobytu konstruovány v Německu (Delhey, Böhnke, Habich, Zapf 2001; Berger-Schmitt, Noll 2000). Zkoumání subjektivních indikátorů blahobytu (*welfare*) pomocí výzkumů veřejného mínění vychází nejen z přesvědčení, že subjektivní percepce může být i při objektivně podobné situaci jedince velmi odlišná, ale i ze všeobecně přijímané víry ve validitu a reliabilitu výsledků (Noll 2000). Kontroverzněji je už diskutována otázka, zda lze indikátory subjektivního životního pocitu, tak jak se projevují v postojích a jednání subjektů, vůbec pomocí dotazníkového šetření měřit (Erikson 1993: 78). Později si ukážeme, že to je problém i v našem případě.

Zároveň slouží zkoumání percepce konfliktů – vedle sledování přítomnosti/absence symptomů anomie, spokojenosti s možností podílet se na veřejném životě a intenzity sociálních kontaktů – podle Delheye k výzkumu míry soudržnosti ve společnosti. Tyto položky tvoří podle něj dohromady klíčovou subjektivní a zároveň dobře měřitelnou dimenzi sociální soudržnosti (Delhey 2000). V tomto přís-

48 Štěpení (neboli *cleavages*) zkoumala u nás např. Klára Vlachová (Vlachová 2002). Její analýza se zabývá existencí a vývojem klasických štěpení levice – pravice a libertarianismus – autoritarianismus v ČR.

pěvku se zaměříme na percepci existence rozdílů mezi různými sociálními skupinami a na jejich roli pro vytváření společenského napětí v české společnosti. Nejprve analyzujeme odpovědi na baterii otázek týkajících se této problematiky ve výzkumu veřejného mínění uskutečněného CVVM v listopadu 2005 a v druhé části ilustrujeme pozici ČR v mezinárodním kontextu.

4.3 Vnímání konfliktů v české společnosti

Dále podrobněji analyzovaná data jsou z výzkumu veřejného mínění v listopadu roku 2005 (CVVM) zkoumajícího názory veřejného mínění na sociální soudržnost. Otázky na rozdíly mezi sociálními skupinami a na jejich roli pro vytváření společenského napětí⁴⁹ měří percepci příčin napětí ve společnosti. Do položek byly zahrnuty obvyklé sociální rozdíly mezi bohatými a chudými, zaměstnanými a nezaměstnanými, managementem a pracujícími. Je známo, že se některé z těchto rozdílů prohlubují, a je proto pravděpodobné, že budou určitým způsobem vnímány jako zdroj napětí. Dále jsou zahržena štěpení mezi městem a vesnicí, národnostní a rasové distinkce, rozdíly ve vyznání, genderový a věkový rozdíl. Baterie otázek byla doplněna o některé další rozdíly, o nichž se bylo možné domnívat, že jsou buď průvodním jevem prohlubující se sociální diferenciaci (úroveň bydlení, zdravotní stav, rozdíl mezi úplnými a neúplnými rodinami) nebo k sociálním rozdílům přispívají (rozdíly ve vzdělání). Vzhledem k aktuálnímu vývoji politické scény nás zajímal i rozpor mezi politiky a ostatními lidmi.

Pro větší přehlednost jsou jednotlivé rozpory v tabulce 4.1 seřazeny sestupně podle procenta odpovědí „hluboké napětí“ (1. alternativa). Na rozdíl od Machonina (viz kapitolu P. Machonina v tomto sborníku) považuji tento způsob zobrazení za korektnější než slučování prvních dvou alternativ. Pořadí položek by zůstalo nezměněné i tehdy, kdybychom sečetli četnosti odpovědí „hluboká sociální napětí“ a „méně závažná napětí“.

49 Úplné znění otázky je „Které rozdíly mezi různými sociálními seskupeními podle Vašeho názoru vytvářejí hlubší a méně hluboká sociální napětí v české společnosti?“. Znění celé baterie je v příloze 1.

Tabulka 4.1. Mínění dotázaných o významnosti jednotlivých zdrojů sociálního napětí v % a jejich pořadí (% těch, kteří odpověděli, že vedou „k hlubokým sociálním napětím“ nebo „méně závažným sociálním napětím“)

Rozdíly	Hluboké napětí	Méně závažné napětí	Téměř žádné napětí	Vůbec žádné napětí	N
mezi politiky a ostatními lidmi	50,1	37,7	10,1	2,1	1024
mezi bohatými a chudými	40,7	41,5	15,6	2,2	1041
podle národností a rasové příslušnosti	38,5	45,4	12,4	3,7	1028
mezi nadřízenými a podřízenými, zaměstnavateli a zaměstnanci	24,8	48,8	22,8	3,6	998
mezi zaměstnanými a nezaměstnanými	22,3	47,9	24,3	5,5	1024
v úrovni bydlení	21,9	48,0	24,6	5,5	1018
mezi městem a venkovem	16,7	38,8	30,3	14,2	1010
mezi generacemi	10,1	43,1	35,8	11,0	1042
podle stupně vzdělání	7,6	38,9	38,4	15,1	1027
zdravotního stavu	7,7	31,1	39,9	21,4	1006
mezi úplnými a neúplnými rodinami	6,5	28,8	42,4	22,4	1001
podle náboženského vyznání	5,7	19,7	38,0	36,6	991
mezi muži a ženami	2,3	20,2	41,2	36,3	1036

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005, celkový N = 1060 (rozdíl mezi N pro jednotlivé otázky a celkovým N jsou chybějící odpovědi nebo odpověď „nevím“). Plné znění otázky je v příloze 1.

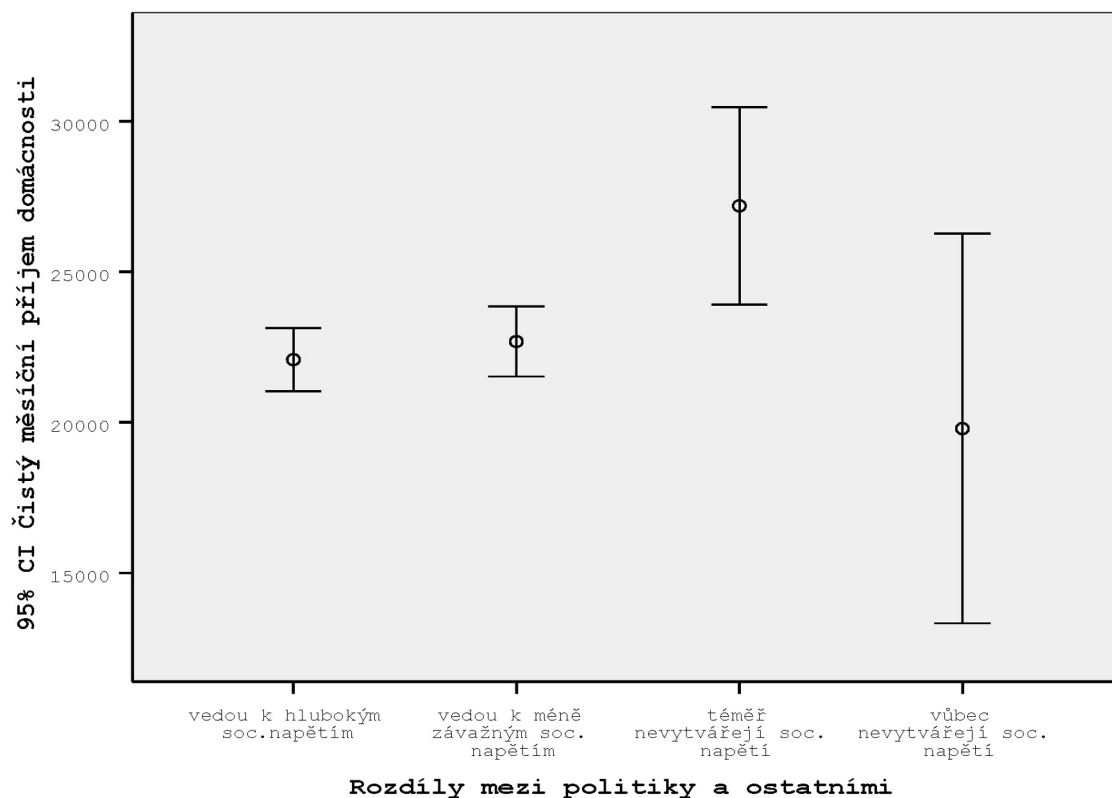
Struktura odpovědí je z hlediska rozložení vychýlena směrem k alternativě „méně závažné“, která tak pro respondenty významově nejspíš představovala středovou kategorii. Navíc zvolená škála narušuje jasný rozdíl mezi pozitivními a negativními odpověďmi. Všechny rozdíly navzájem významně a pozitivně korelují: od vztahu mezi „rozdíly v majetku“ a „rozdíly ve vzdělání“ ($RC = 0,53$) až po „rozdíly mezi politiky a ostatními“ a „rozdíly podle pohlaví“ ($RC = 0,09$), všechno na hladině 0,01 významnosti.

Průměrný počet chybějících odpovědí a odpovědí „nevím“ nepřesahuje 4 %, což považujeme za důkaz, že respondenti na otázku byli schopni odpovídat. Přibližně 80 % respondentů odpovědělo na všechny otázky jinak než „nevím“, přes 96 % zodpovědělo více než 2/3 položek. Kumulativní počet odpovědí „nevím“ a chybějících odpovědí souvisí negativně se vzděláním ($RC^{50} = -0,19$ na 0,001 hladině významnosti).

Na první pohled je patrné, že na prvních místech se s výjimkou rasových a národnostních rozdílů umísťují vertikální statusové rozdíly (s výjimkou vzdělání). Jako méně významné jsou vnímány ty rozdíly, které bychom mohli označit jako askriptivní (nebo horizontální), přestože některé z nich jsou objektivně příčinami sociální exkluze (Mareš 2004).

Na prvním místě se nacházející rozpory mezi politiky a vysokými úředníky na jedné straně a ostatními lidmi na straně druhé jsou v podstatě dlouhodobě formovány negativním mediálním obrazem politiky a jejich představitelů. Čím jsou respondenti nespokojenější s politikou obecně (RC = -0,12), se členstvím ČR v EU (RC = -0,14), čím méně důvěřují v ústavní instituce (prezident RC = -0,16, sněmovna RC = -0,21, senát RC = -0,26, krajská zastupitelstva RC = -0,12; vše na hladině 0,001 významnosti), tím více považují rozpory mezi politiky a ostatními občany za zdroj napětí. Souvislost se neprojevuje s hodnocením činnosti vlády, ale s negativním hodnocením činnosti opozice (RC = -0,17). Typickým představitelem těch, kteří považují tento rozpor za větší zdroj napětí, jsou lidé střední generace spíše s nízkými rodinnými příjmy, spíše (nikoliv však výrazně) levicově orientovaní, subjektivně mající daleko k „těm nahoře“.

Graf 4.1. Rozdíly mezi politiky a ostatními podle čistého měsíčního příjmu domácnosti (průměry a 95% intervaly spolehlivosti)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

Poznámka: Signifikantní je rozdíl mezi „téměř nevytvářejí soc. napětí“ vůči „vedou k hlubokým soc. napětím“ a „vedou k méně závažným soc. napětím“ (Bonferroniho Post Hoc Test sig. na 0,001 resp. na 0,007).

Významně nadprůměrné jsou i vnímané konflikty podle národností a rasové příslušnosti. Souvislost s jinými názory nebo se sociodemografickými rozdíly prakticky neexistuje. Zároveň jsou Romové (konkrétně) a národnostní menšiny (všeobecně) uváděny na předních místech mezi těmi, kdo jsou nejvíce ohrožováni vytlačováním na okraj společnosti (viz dále tabulku 4.7).

Významnou roli ve veřejném mínění hrají i rozdíly, které mají vztah ke stratifikaci společnosti (bohatí-chudí, zaměstnaní-nezaměstnaní). Kromě toho je jako výrazný zdroj napětí vnímaný i rozdíl v pracovním procesu, tj. mezi zaměstnavateli a zaměstnanými. Žádný z těchto konfliktů nemá – kromě se vzděláním – výraznou souvislost se sociodemografickými údaji, což je přinejmenším zvláštní. Jediná zaznamenaníhodná souvislost je, že ti, kteří nejsou zaměstnaní (studenti, důchodci, ženy v domácnosti), rozdíly v zaměstnaneckém žebříčku za zdroj napětí nepovažují. Svědčí to o tom, že k vnímání tohoto rozporu je nutná určitá míra vlastní zkušenosti se zaměstnaneckými vztahy.

Nízkou zakotvenost odpovědí na rozdíly v objektivním postavení respondentů ve společnosti lze vysvětlit nejspíše tím, že tyto postoje jsou spíše založeny na subjektivním chápání světa, na psychologických aspektech,⁵¹ na určitém difúzním pocitu ohrožení, pocitu frustrace a pesimismu. Přestože jsme konstatovali, že otázka byla položena tak, že respondenti byli schopni odpovídat, nevíme, co si představovali pod pojmem „sociální napětí“. Domníváme se, že právě v tomto případě se jedná o všeobecně pesimistický pohled na skutečnost. Nepřímým dokladem pro toto tvrzení je výrazná statistická souvislost mezi odpověďmi na naši baterii vnímaných konfliktů a odpovědí na otázku, zda je ptačí chřipka hrozbou pro lidi v České republice. S tím, jak roste pocit ohrožení ptačí chřipkou, tím hlubší napětí je spatřováno. Nikoliv však u všech položek. Ty odpovědi, které s pocitem ohrožení ptačí chřipkou nesouvisí, můžeme proto považovat za výraz skutečného názoru spíše než ty, které s tímto pocitem souvisí.

Tabulka 4.2. Pořadové korelace vnímaných rozporů ve společnosti s otázkou, zda je ptačí chřipka pro lidi hrozbou, Spearmanův korelační koeficient

Rozdíly	RC	Sig.
podle stupně vzdělání	0,14	0
mezi bohatými a chudými	0,14	0
mezi úplnými a neúplnými rodinami	0,12	0,001
mezi zaměstnavateli a zaměstnanci	0,11	0,001
mezi zaměstnanými a nezaměstnanými	0,10	0,004
mezi městem a venkovem	0,09	0,013
v úrovni bydlení	0,08	0,027
zdravotního stavu	0,07	0,034
mezi politiky a ostatními lidmi	0,06	0,105
mezi muži a ženami	0,05	0,193
podle náboženského vyznání	0,04	0,241
mezi generacemi	0,03	0,430
podle národností a rasové příslušnosti	0,02	0,501

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

51 Vycházíme zde z přesvědčení, že vnímání konfliktu má kromě své sociální dimenze i psychologický rozměr, který nemusí být vyvolán konkrétním stavem ohrožení (Genge 2001).

Rozdíl v korelacích jednotlivých zdrojů napětí s obavou před ptačí chřipkou je pravděpodobně vytvářen následujícím mechanismem. Statisticky nevýznamné korelace existují u těch položek, v nichž panuje mezi respondenty shoda (jak na vysoké, tak i na nízké úrovni vnímání rozporů). Korelace se stávají statisticky významné tam, kde je konsenzus nízký, kde jsou respondenti při odpovědích více odkázáni na své souhrny znalostí a zkušeností. Zde odpovídají podle kódů pesimismus/optimismus – stejně jako na ohrožení ptačí chřipkou.

Sekularizace české společnosti se projevuje v tom, že ve vztahu k náboženským rozporům neexistuje rozdíl mezi věřícími a nevěřícími. Rozdíly v náboženském přesvědčení hrají roli pouze zprostředkovaně. V těch NUTS 2, kde je mírně vyšší podíl věřícího obyvatelstva, tj. Jihozápad a Střední Morava,⁵² se lidé o něco více než průměrně domnívají, že tyto rozdíly vedou k sociálnímu napětí. Protože jsou to právě ty kraje, kde podle výsledků voleb s výjimkou Olomouckého kraje získala KDU-ČSL (server www.volby2006.cz) v posledních parlamentních volbách přes 10 % hlasů, lze se domnívat, že percepce napětí z důvodů náboženských rozdílů je nějakým způsobem indukována politickou rolí náboženství.

Tabulka 4.3. Rozdíl ve vnímání „rozdílů podle náboženského vyznání“ v krajích, kde KDU-ČSL získala nad a pod 10 % při volbách do Poslanecké sněmovny 2006 v %

	Vedou k hlubokému napětí	Méně závažné napětí	Téměř nevytvářejí napětí	Vůbec nevytvářejí napětí	Celkem
KDU-ČSL nad 10 %	10,2 (++)	23,5	38,8	27,5 (-)	100
KDU-ČSL pod 10 %	4,7 (--)	19,8	38,6	36,9 (+)	100

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005; dle výsledků voleb (ČSÚ, www.volby2006.cz).

Poznámka: Spearman Correlation = 0,11; signifikace = 0,0019

Rozdíly mezi městem a venkovem jako zdroj napětí jsou nejsilněji vnímány pouze ve městech nad 100 tisíc obyvatel, nikoliv však v Praze. Na nízké hladině významnosti (5 %) jsou ženy nepatrně citlivější k rozdílům mezi muži a ženami (RC = 0,09). Na celkově nízké úrovni senzibility k genderovým rozdílům existuje mezi nimi výraznější rozdíl v alternativách odpovědí „méně závažné rozdíly“ (více ženy) a „vůbec nevytvářejí sociální napětí“ (více muži).

4.4 Strukturace odpovědí na rozpory

Abychom zjistili latentní strukturaci odpovědí na otázky, použili jsme na baterii otázek faktorovou analýzu s běžnými parametry: extrakce metodou hlavních os a rotace pomocí metody Varimax. Podle tzv. Kaiserova kritéria (eigenvalue > 1) byly vytvořeny tři faktory, které dohromady vysvětlují přes 55 % variance.

⁵² Odpověď na otázku „Ke které církvi nebo náboženskému společenství se hlásíte?“

Tabulka 4.4. Faktorová analýza jednotlivých zdrojů sociálního napětí

Items	1. faktor sociální rozdíly	2. faktor demografické rozdíly	3. faktor zbytkový
Rozdíly mezi bohatými a chudými	0,82		
Rozdíly mezi politiky a ostatními lidmi	0,79		
Rozdíly mezi nadřízenými a podřízenými, zaměstnavateli a zaměstnanci	0,68		
Rozdíly podle stupně vzdělání	0,62	0,30	
Rozdíly mezi zaměstnanými a nezaměstnanými	0,57		0,33
Rozdíly mezi městem a venkovem	0,53		0,30
Rozdíly v úrovni bydlení	0,48	0,41	
Rozdíly mezi muži a ženami		0,74	
Rozdíly mezi úplnými a neúplnými rodinami		0,72	
Rozdíly zdravotního stavu		0,71	
Rozdíly mezi generacemi		0,70	
Rozdíly podle náboženského vyznání			0,83
Rozdíly podle národností a rasové příslušnosti			0,77
Vyčerpání variance	24,5 %	19,4 %	12,7 %

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

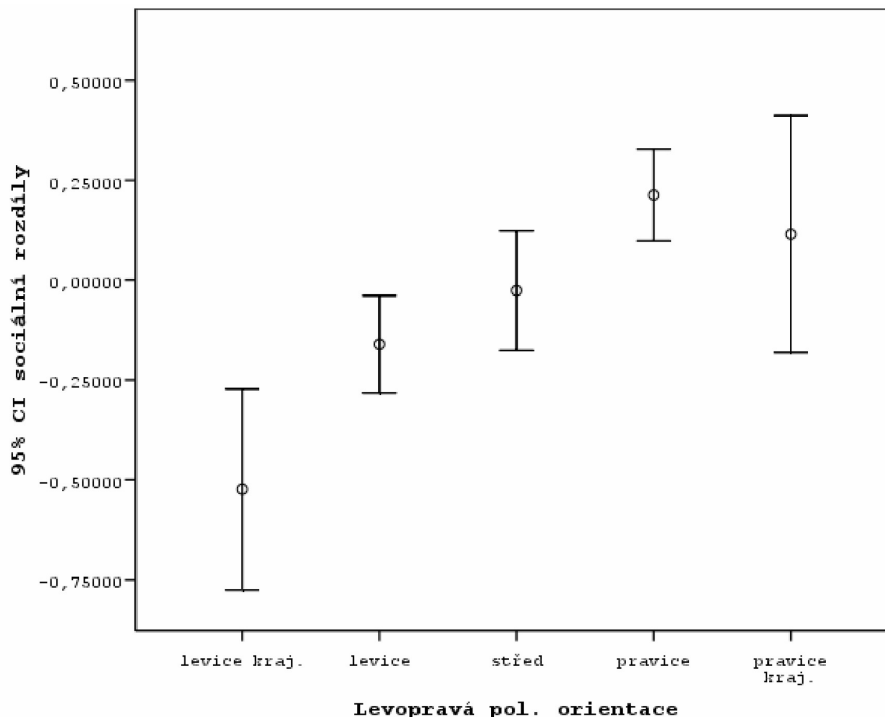
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

První faktor zahrnuje rozdíly v majetkovém, mocenském a příjmovém postavení, ale do jisté míry se k němu logicky připojují i rozdíly, které sice nejsou zjevně majetkové, ale mají majetkovou implikaci (bydlení a velikost bydliště). Logicky do tohoto faktoru zapadají i rozdíly ve vzdělání, které je předpokladem společenského vzestupu. První faktor je naplněn těmi položkami, které jsou považovány nejvíce za zdroje napětí. Rozdíly ve vzdělání jsou specifické tím, že jako jediné v tomto faktoru podle většiny respondentů nezpůsobuje napětí ve společnosti (viz tabulku 4.1).

Druhý faktor spojuje víceméně demografické faktory, které z pohledu dotázaných ve své sumě příliš napětí nevytvářejí. Tyto spíše horizontální rozdíly jsou ve skutečnosti zdrojem nebo doprovodným jevem sociální exkluze (Mareš 2004). Třetí faktor nelze uspokojivě vysvětlit, je tvořen jak často vnímaným rozparem podle národností a ras, tak i nevýznamnými rozdíly podle náboženského vyznání.

Pouze první faktor, obsahující sociální rozdíly, je vázán na sebezaražení na spol. žebříčku (RC = -0,17), subjektivně vnímanou životní úroveň domácnosti (RC = -0,10). Čím nižší je respondentovo sebezaražení na společenském žebříčku a subjektivní životní úroveň, tím spíše vidí v sociálních rozdílech zdroj napětí ve společnosti. Objektívni demografické znaky nehrají ani zde podstatnou úlohu. Určitou roli hraje i sebezaražení na škále levice-pravice. Směrem k pravici (s výjimkou krajní pravice) klesá přesvědčení o tom, že sociální rozdíly napětí vytváří (viz graf 4.2).

Graf 4.2. Faktor „sociální rozdíly“ podle levopravé politické orientace (průměry a 95% intervaly spolehlivosti)

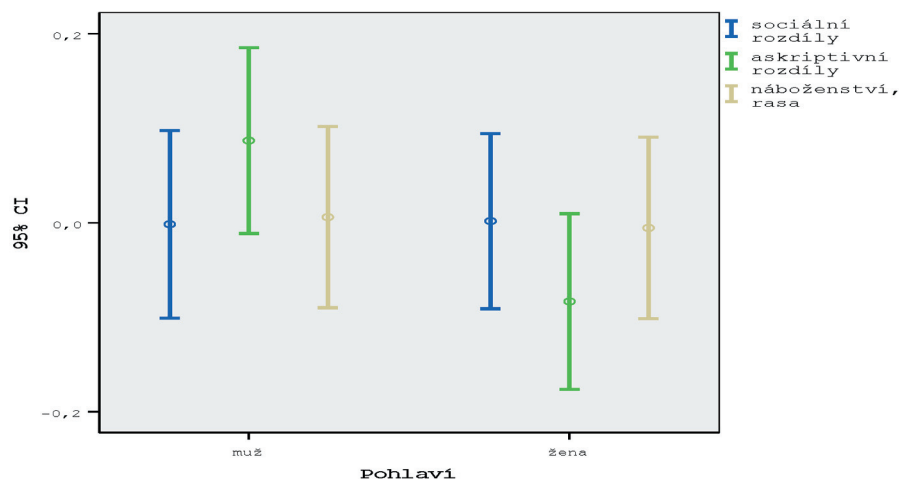

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005 (L-P rozložení 4.9; 27,0; 22,1; 32,5; 7,2 %).

Poznámka: Signifikantní je rozdíl mezi krajní levicí, levicí a pravicí, dále se krajní pravice liší pouze proti krajní levici (Bonferroniho Post Hoc Test sig. na 0,001).

Druhý faktor souvisí jako jediný signifikantně s pohlavím respondenta, což znamená, že ženy jsou výrazně citlivější k askriptivním rozdílům než muži. Jak je patrné z grafu 4.3, jsou ženy více vnímavé k dimenzi horizontálních nerovností, která se víceméně kryje s procesy sociálního vyloučení, než muži. Totéž platí pro rozdíl mezi věřícími a nevěřícími. Věřící jsou stejně jako ženy citlivější vůči askriptivním rozdílům než nevěřící (t-test signifikantní na 0,032).

Graf 4.3. Faktory podle pohlaví (průměry a 95% intervaly spolehlivosti)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

Poznámka: Rozdíl mezi muži a ženami v askriptivních rozdílech je mírně signifikantní (t-test sig. na 0,014).

Jen třetí faktor není diferencován ani podle demografických znaků, ani podle politických orientací.

4.5 Typologie skupin odpovědí

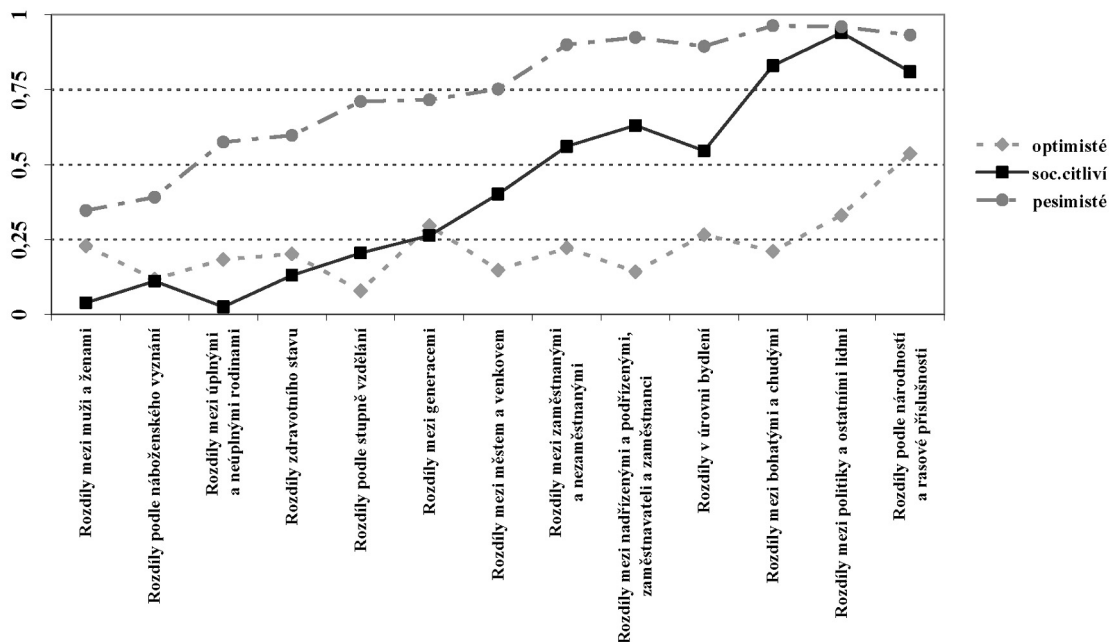
Protože faktorová analýza rozkrývá latentní strukturu odpovědí, ale nevytváří typologii osob, použili jsme pro vytvoření skupin s homogenním profilem odpovědí respondentů seskupovací metodu Latent Class Analysis (podrobněji o LCA viz kapitolu O. Špačka). Nejdříve jsme odpovědi dichotomizovali⁵³ a pak pomocí analýzy latentních tříd vytvořili typologii respondentů. Pravděpodobnost položky, že bude patřit do skupiny, je znázorněná v grafu 4.4 a spočívá na pravděpodobnosti kladné odpovědi na otázku, zda určitý rozdíl přispívá k sociálnímu napětí či nikoliv pro každou jednotlivou třídu odpovědí. Tato pravděpodobnost není totožná se skutečným rozložením kladných odpovědí uvedených v tabulce 4.3. Označení jednotlivých typů jako „optimisté“, „sociálně citliví“ a „pesimisté“ vychází z profilu odpovědí respondentů.

K další analýze jsme vybrali dichotomizaci „vytvářejí hluboké soc. napětí“ + „vytvářejí méně závažné soc. napětí“ proti „téměř žádné napětí“ + „vůbec žádné napětí“. Ze statisticky možných řešení (statisticky možná a obsahově přípustná byla i dichotomizace, kde by na jedné straně byla pouze alternativa „vytvářejí hluboké soc. napětí“ a na druhé straně všechny ostatní; stejně tak bylo možné vybrat řešení s pouze dvěma latentními třídami) byla vybrána tato alternativa, protože vytvořila sociologicky nej-

⁵³ Důvodem pro dichotomizaci je, že nebylo technicky možné vytvořit latentní třídy na základě původních 4 kategorií. K problémům vedl rychlý nárůst políček s nulovou četností.

konzistentnější skupiny i za cenu, že rozsah kladných odpovědí na jednotlivé rozpory bude pro jednotlivé skupiny mírně nadhodnocený.⁵⁴

Graf 4.4. Vnímané rozpory ve společnosti (třídičný model latentních tříd)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005, N = 841.

Na první pohled je patrné, že i zde hraje národnostní, rasový rozpor hlavní roli. Je považován všeobecně za ohrožení společnosti, a to mnohdy dokonce těmi, kteří jsou jinak celkově optimističtí. Na druhém konci – tedy jako neproblematické – jsou v české společnosti vnímány rozpory podle náboženského vyznání a genderové rozpory. Náboženství nehraje obecně v české sekularizované společnosti žádnou významnou úlohu (tedy otázka konfese nemůže vést k rozporům⁵⁵) a pro genderové problémy prostě není společnost ještě dostatečně senzibilizovaná.

Optimisté (ca. 12 % respondentů): Prakticky na všechny rozpory reagují výrazně jako na neproblematické, jedinou výjimkou je rasový a národnostní rozpor, kde je jejich odpověď, tedy vlastně její pravděpodobnost, prakticky náhodně rozložená.

54 Výsledek LCA viz přílohu 2.

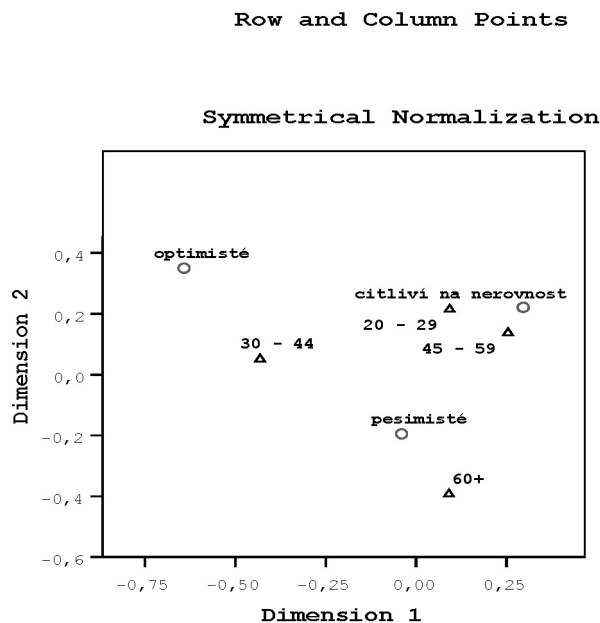
55 Otázka byla trochu nešťastně položena pouze na „rozdíly v náboženském vyznání“. Proto asi ani věřící minorita zde nepocituje problém. Pro dotázaného by to vyžadovalo velkou míru představivosti, zahrnout sem i eventuální rozpor mezi věřícími a nevěřícími.

Citliví na společenské a statusové nerovnosti (ca. 33 % respondentů): Akcentují majetkové nerovnosti, tj. rozdíly mezi bohatými a chudými, mezi zaměstnavateli a zaměstnanci a rasové rozdíly. Tato skupina není senzitivní vůči „měkkým“ nebo ne tak zjevným rozdílům, jako jsou rozdíly mezi úplnými rodinami, neúplnými rodinami a osamělými lidmi, generační rozdíly nebo rozdíly ve vzdělání apod.

Pesimisté (ca. 55 %): Většina respondentů je vlastně ve vztahu k vlivům rozporů spíše skeptická. Kromě některých rozporů, které zřejmě skutečně nehrají ve vnímání české společnosti prakticky žádnou roli, má tato skupina tendenci odpovídat na všechny rozpory jako problematické.

Skupiny nesouvisí signifikantně ani s věkem, ani se vzděláním, ani s pohlavím. Neliší se ani v tom, zda považují za důležité společenskou soudržnost vytvářet. Korespondenční analýza sice naznačuje blízkost věkových kohort a jednotlivých skupin odpovědí (graf 4.5) a respondenti ve věku nad 60 let mají blízko k pesimistickým odpovědím, zatímco lidé mladšího středního věku (30-44 let) jsou optimističtí, ale ani v průměrech, ani v očekávaném rozložení četností se jednotlivé skupiny statisticky významně neliší.

Graf 4.5. Korespondenční analýza skupin odpovědí na vnímané rozpory a věkových kohort

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005, N = 841.

Souvislost se spokojeností se současnou politickou situací je pouze nepatrná, a to výhradně ve skupině pesimistů. Zajímavé je srovnání s podporou reforem, na které jsme se v tomto výzkumu také zaměřili. Oproti očekávání, že lidé citliví na sociální nerovnosti budou solidární s nezaměstnanými, je to právě tato skupina, která vyjadřuje maximální souhlas s požadavkem nepodporovat nezaměstnané, kteří odmítají i méně placenou nabízenou práci. Dokonce jsou relativně méně odmítaví než jak pesimisté, tak optimisté k zavedení poplatku za návštěvu lékaře. Pesimisté jsou výrazně proti zavedení poplatků za návštěvu lékaře, optimisté podporují rovné daně (ale nejsou pravicově orientovaní, nejsou bohatí).

U optimistů i pesimistů (nikoliv však skupiny, kterou jsme definovali jako citlivou na nerovnosti) existuje logicky určitá statisticky významná souvislost s odpověďmi na otázky, zda je soudržnost posilována spravedlivým odměňováním a solidární ochranou. Ostatní položky z této baterie nejsou signifikantní.

Skupiny reagují výrazně odlišně na otázku, zda je česká společnost soudržná či nikoliv (tabulka 4.5).

Tabulka 4.5. Skupiny odpovědí na vnímané rozpory a odpověď na otázku, zda je česká společnost soudržná PPC. Řádkové četnosti v procentech a znaménkové schéma

Skupina	Soudržná společnost	
	Ano	Ne
Optimisté	43,6 (+++)	56,4 (---)
Citliví na nerovnosti	28,9 (++)	71,1 (--)
Pesimisté	15,4 (---)	84,6 (+++)
Total	22,9	77,1

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005, N = 841.

Contingency Coefficient = 0,22 na hladině významnosti 0,001

Mezi optimisty (tedy těmi, kteří neshledávají rozpory jako významné) považuje téměř polovina společnost za soudržnou, zatímco mezi pesimisty je tento podíl pouze 15 %. Skupina citlivá (nebo spíše citlivější) na nerovnosti se ve svém názoru na soudržnost nepřibližuje příliš pesimistům.

Podobně existuje určitá, na první pohled však ne příliš viditelná, souvislost mezi celkovou spokojeností se současnou politickou situací v České republice a politickou orientací na jedné straně a příslušností k určité skupině na straně druhé. Zatímco v kontingenčních tabulkách se tato souvislost neukazuje jako statisticky významná, vystupují v multinominální logistické regresi, kde se testovala souvislost mezi příslušností k určité skupině na jedné straně a demografických údajů a vybraných politických postojů na straně druhé, jako významné pouze tyto dvě proměnné.⁵⁶ U těch, kteří jsou s politikou celkově spokojeni, se zvyšuje šance, že budou patřit ke skupině optimistů nebo citlivých na nerovnosti téměř dvakrát (v obou případech vůči možnosti, že budou pesimisté). Změna o jeden

⁵⁶ Tabulka multinominální logistické regrese v příloze 4.3.

bod směrem k pravici na 11-bodové škále politické orientace zvýší šanci být optimistou oproti šanci být pesimistou o 20 % (mezi skupinami citlivých na nerovnosti a pesimistů neexistuje žádný posun). Toto všechno platí při kontrole všech sociodemografických dat, jako jsou věk, pohlaví, vzdělání, příjem atd.

Srovnáme-li otázky, které se týkají pozitivních vlivů na sociální soudržnost, se skupinami vytvořenými z baterie konfliktů ve společnosti, zjistíme, že existuje rozdíl pouze mezi pesimisty a optimisty. Ti, kteří preferují pozitivní ovlivňování soudržnosti sociálními aspekty (spravedlivé odměňování, solidární ochranu), jsou tendenčně pesimisté. Pro skupinu citlivou na nerovnosti neexistuje žádná taková souvislost.

Neexistuje prakticky žádná souvislost mezi přesvědčením, že je společnost rozdělená na skupiny, a představou, že ve společnosti existují rozpory ani s počtem rozporů, které dotázaní považují za závažné. Nabízí se otázka, kde se tedy u více než 50 % bere představa, že v České republice existují rozpory, které vedou k hlubokým nebo méně závažným sociálním napětím, v takové míře, jak to ukázala LCA.

4.6 Názory na společenské rozpory a skupiny vytlačované na okraj společnosti

Jedině optimisté nejsou nijak zvlášť přesvědčeni o tom, že ve společnosti existují skupiny lidí vytlačovaných na její okraj. Ostatní dvě skupiny jsou naopak o existenci těchto skupin přesvědčeny.

Tabulka 4.6. Řádková procenta odpovědi na otázku „Existují skupiny lidí vytlačovaných na okraj?“

	Určitě existují	Spíše existují	Spíše neexistují	Určitě neexistují
Optimisté	15,3	31,8	48,2	4,7
Citliví na nerovnosti	35,4	32,3	25,9	6,4
Pesimisté	44,4	33,6	19,8	2,2

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005, N = 841.

Citlivost na nerovnosti (a pesimismus) se projevuje citlivostí k sociálně exkludovaným (bezdomovci, nezaměstnaní, důchodci). Zdánlivá citlivost optimistů vůči Romům je zřejmě artefaktem jejich nízké citlivosti vůbec.

Tabulka 4.7. Odpovědi na otázku „Které skupiny považujete za nejvíce ohrožené vytlačováním na okraj společnosti“ podle typologie vnímaných společenských problémů. Sloupcová procenta.

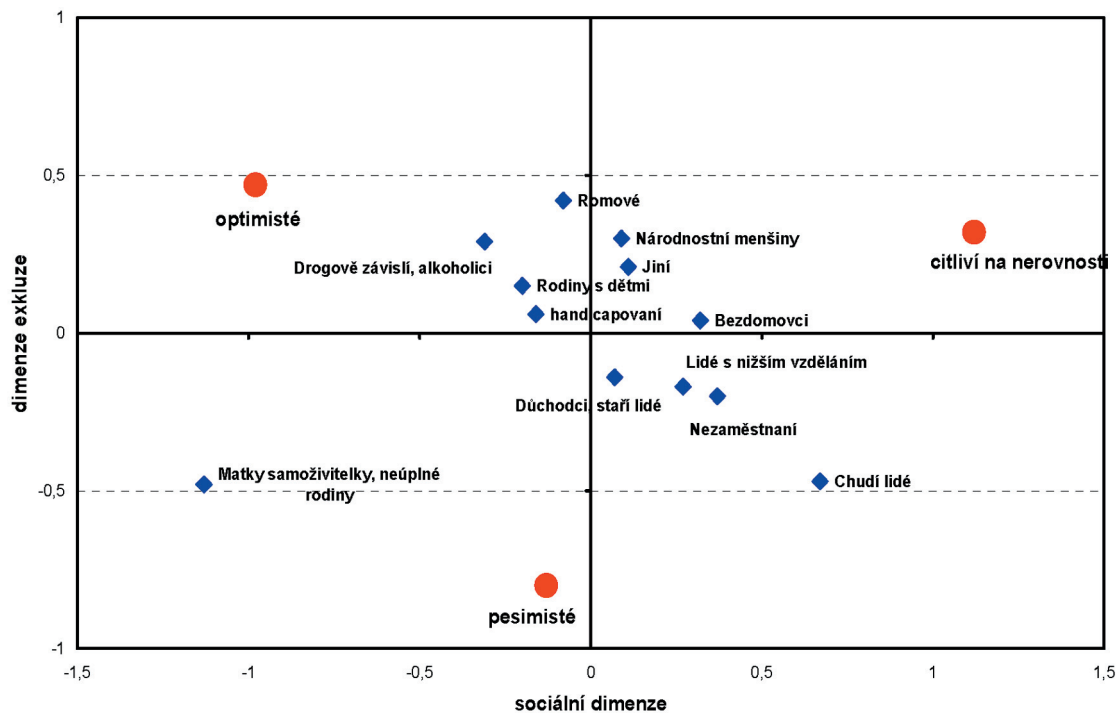
	Optimisté	Citliví	Pesimisté
Romové	31,1	21,6	19,2
Bezdomovci	11,5	19,7	16,1
Nezaměstnaní	6,9	13,5	13,7
Důchodci, staří lidé	8,2	8,6	11,7
Národnostní menšiny	10,4	10,5	8,6
Zdravotně, tělesně postižení, handicapovaní	6,9	4,3	6,3
Chudí lidé	1,2	4,6	4,3
Drogově závislí, alkoholici	6,9	3,0	4,1
Matky samoživitelky, neúplné rodiny	3,4	0,3	2,7
Lidé s nižším vzděláním, nekvalifikovaní	1,2	1,9	2,1
Rodiny s dětmi	2,3	1,3	1,8
Jiní	10,0	10,7	9,4
Celkem	100	100	100

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005, N = 841.

Citlivost vůči exkluzi Romů není v české populaci příliš vysoká. Svědčí o tom i ta skutečnost, že se Romové vyskytují na třetím místě (přes 7 % respondentů) mezi nezaslouženě zvýhodněnými skupinami obyvatelstva. Obdobně sociálně necitlivé je veřejné mínění vůči nezaměstnaným. Procento těch, kteří uvedli nezaměstnané mezi údajně nezaslouženě zvýhodněnými, je sice nízké (2,5 % respondentů), ale už fakt, že se nezaměstnaní mezi zvýhodněnými vůbec objevují, svědčí o určité tvrdosti českého veřejného mínění vůči nim. O tom svědčí i většinová ochota respondentů akceptovat jako reformu snížení podpory těm nezaměstnaným, pokud nepřijmou jinou, byť hůře placenou práci.

Složitou strukturu vztahů mezi jednotlivými typy respondentů a skupinami ohrožených zpřehledňuje lineárně dekompoziční analýza, k níž jsme jako východisko použili tabulku 4.7. V grafu 4.6 se vykrytalizovaly 2 celkem dobře popsateľné dimenze. Horizontální osa x má sociálně-statusový charakter: akcent je kladen na příjmové nerovnosti. Vertikální osa y má dimenzi sociální exkluze: akcent je spíše kladen na dimenzi vyloučení a nikoliv na sociální nerovnosti. V úvahu je také třeba brát, že dimenze na ose x vysvětluje podstatně více variance než dimenze na ose y.

Graf 4.6. Souvislost typů respondentů a ohrožených skupin (nerotované řešení)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005, N = 841.

4.7 Pozice ČR v mezinárodním srovnání

Míru vnímaného napětí ve společnosti a jejích zdrojů lze nejlépe posoudit v komparativní perspektivě, buď v časové řadě nebo v mezinárodním srovnání. Přímé srovnání za delší časové období není možné,⁵⁷ nabízí se proto možnost ilustrativního mezinárodního srovnání, kde byla ovšem použita jiná formulace otázek i odlišná škála. Jako „referenční srovnání“ se proto nabízí ISSP z roku 1999, v němž byly otázky alespoň podobné (tabulka 4.8).

57 Krátkodobé srovnání – v rozmezí dvou let – viz (Machonin v tomto sborníku).

Tabulka 4.8. Vnímání sociálních konfliktů ve vybraných evropských zemích v %

	Bohatí – chudí	Dělníci – střední vrstvy	Vedení podniku – zaměstnanci	Ti nahoře – ti dole	Mladí – staří
Velká Británie	49,0	26,7	48,9	64,0	34,8
Západní Německo	38,2	15,5	43,4	44,9	30,3
Východní Německo	48,2	16,3	52,0	49,8	35,8
Francie	26,7	11,7	59,8	51,7	21,4
Norsko	15,2	5,3	20,6	38,1	14,6
Polsko	64,5	24,5	50,5	56,3	40,2
Maďarsko	79,2	33,5	67,2	80,9	35,4
Česko	32,0	10,2	43,1	50,1	23,1
Celkem	43,8	18,9	48,0	54,4	29,3

Zdroj: (Tuček 2004: 46).

Data: ISSP 1999, kumulovaná procenta odpovědí „velmi ostré“ nebo „ostré“ konflikty

Na první pohled je patrné, že Česká republika se ve vnímání sociálních konfliktů pohybuje pod evropským průměrem. Nápadně nízká je úroveň ve vnímání konfliktů mezi bohatými a chudými, což lze samozřejmě vysvětlit tím, že chudoba v České republice je v mezinárodní úrovni extrémně nízká (Sirovátka 2004: 87). Ani klasický konflikt mezi vedením podniku a zaměstnanci není v Česku v evropském srovnání nijak výrazný.

Česká republika je až pátá za Maďarskem, Velkou Británií, Polskem a Francií i ve vnímání intenzity rozporů mezi „těmi nahoře“ a „těmi dole“. Nepatrně méně je tento konflikt vnímán v Německu, výrazně lepší situace je pouze v Norsku. I když obecnou kategorií „těch nahoře“ z ISSP nelze ztotožňovat s konkrétnějšími kategoriemi z výzkumu CVVM (tabulka 4.1), dovoluje mezinárodní srovnání přece jen určitou korekci závažnosti jednotlivých rozporů ve vnímání veřejnosti ČR.

4.8 Shrnutí

V této kapitole jsme analyzovali, co rozděluje českou společnost a přispívá tak ke společenskému napětí. Vyšli jsme z předpokladu, že existují dva typy rozdílů, které mohou být potencialem zdrojem napětí. Vedle klasických, na vertikálních nerovnostech založených ekonomických diferencí, jsou to rozdíly horizontální, sociální (např. neúplné rodiny, bezdomovectví) a individuální (různé fyzické handicap, stáří, rasové rozdíly atd.), které dohromady mohou přispívat k sociální izolaci.

Odpovědi na otázku, co společnost rozděluje, odráží víceméně stereotypy ve vnímání reality a aktuálního společenského klimatu. Zda se jedná o zažité postoje a nikoliv o povrchní reflexi mediálního diskursu, nelze na základě tohoto šetření rozhodnout, protože jejich zakotvení v sociální struktuře, měřené sociodemografickými znaky, je poměrně nízké. Za největší zdroj napětí v ČR jsou považovány „klasické“ sociální rozdíly, které se vztahují k vertikální stratifikaci společnosti. Naproti tomu citlivost vůči rozdílům, které souvisí s exkluzí, je v populaci poměrně nízká.

Literatura

- Berger-Schmitt, Regina, Heinz-Herbert Noll. 2000. „Conceptual Framework and Structure of a European System of Social Indicators.“ *EuReporting Working Paper* No. 9. Mannheim: Centre for Survey Research and Methodology (ZUMA).
- Dahrendorf, Ralf. 1972. *Konflikt und Freiheit: auf dem Weg zur Dienstklassengesellschaft*. München: Piper.
- Delhey, Jan. 2000. „Gesellschaftliche Konflikte und soziale Integration.“ Pp. 592-601 in Statistisches Bundesamt (Hrsg.) *Datenreport 1999. Zahlen und Fakten über die Bundesrepublik Deutschland*. Schriftenreihe Band 365. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Delhey, Jan. 2002. „Sozialer Zusammenhalt in europäischen Gesellschaften.“ Pp. 624-631 in Statistisches Bundesamt (Hg.). *Datenreport 2002. Zahlen und Fakten über die Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung.
- Delhey, Jan, Petra Böhnke, Roland Habich, Wolfgang Zapf. 2001. *The Euromodule. A New Instrument for Comparative Welfare Research*. FS III 01 – 401. Berlin: Veröffentlichungen der Abteilung Sozialstruktur und Sozialberichterstattung des Forschungsschwerpunktes Sozialer Wandel, Institutionen und Vermittlungsprozesse des Wissenschaftszentrums Berlin für Sozialforschung.
- Dubiel, Helmut. 1999. „Integration durch Konflikt?“ Pp. 132-143 in Jürgen Friedrichs, Wolfgang Jagodzinski (Hrsg.). *Soziale Integration*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderheft 39.
- Erikson, Robert. 1993. „Descriptions of Inequality: The Swedish Approach to Welfare Research.“ Pp. 67-87 in M. Nussbaum, A. Sen (eds.). *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Genge, Cole. 2001. „Learning for Social Cohesion.“ [online]. *Educ.* 870 (3), Mai 14, 2001. Online Papers. Center for International Education's Learning in Post-Conflict Situations. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <<http://www.courses.umass.edu/educ870/PostConflict/papers/Learning%20for%20Social%20Cohesion.doc>>.
- Kaufmann, Franz-Xaver. 1998. „Normative Conflicts in Germany: Basis Consensus, Changing Values, and Social Movements.“ Pp. 84-112 in Peter L. Berger (ed.). *The Limits of Social Cohesion. Conflict and Mediation in Pluralist Societies*. Boulder (Co.), Oxford: Westview Press.
- Kirsch, Guy. 2004. *Neue Politische Ökonomie*. Stuttgart: UTB.
- Kirchheimer, Otto. 1965. „Der Wandel des westeuropäischen Parteiensystems.“ *Politische Vierteljahresschrift* 6 (1): 20-41.
- Lipset, Seymour Martin, Stein Rokkan. 1967. „Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. An Introduction.“ Pp. 1-64 in Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan (eds.). *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.
- Mareš, Petr. 2004. „Sociální exkluze a inkluze.“ Pp. 15-30 in Tomáš Sirovátka (ed.). *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: MU FSS, Georgetown.
- Noll, Heinz-Herbert. 2000. *Informationsfeld Subjektive Indikatoren*. [online]. Expertise für die Kommission zur Verbesserung der informationellen Infrastruktur zwischen Wissenschaft und Statistik. [cit. 2. 11. 2006] Dostupné z: <<http://www.gesis.org/dauerbeobachtung/Sozialindikatoren/Publikationen/pdf-dateien/KVI-Noll-Subjektive-Indikatoren.pdf>>.
- Sirovátka, Tomáš. 2004. „Příjmová chudoba a sociální pomoc v České republice po roce 2000.“ Pp. 75-91 in Tomáš Sirovátka (ed.). *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: MU FSS, Georgetown.
- Tuček, M. 2004. „Sociální soudržnost ve vědomí lidí.“ Pp. 27-49 in P. Machonin a kol. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu. Svazek I. Základní text studie*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Vlachová, Klára. 2002. „Levice – pravice v České republice v letech 1996 – 2000.“ Pp. 254 – 270 in Zdenka Mansfeldová, Milan Tuček. *Současná česká společnost*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Příloha 4.1: Úplné znění otázky z tabulky 4.1

OV.118 „Které rozdíly mezi různými sociálními seskupeními podle Vašeho názoru vytvářejí hlubší a méně hluboká sociální napětí v české společnosti?“

VEDOU K HLUBOKÝM SOCIÁLNÍM NAPĚTÍM 1	VEDOU K MÉNĚ ZÁVAŽNÝM SOCIÁLNÍM NAPĚTÍM 2	TÉMĚŘ NEVYTVÁŘEJÍ SOCIÁLNÍ NAPĚTÍ 3	VŮBEC NEVYTVÁŘEJÍ SOCIÁLNÍ NAPĚTÍ 4	NEVÍ 9
a) Rozdíly mezi muži a ženami.				1 2 3 4 9
b) Rozdíly mezi generacemi.				1 2 3 4 9
c) Rozdíly mezi úplnými rodinami, neúplnými rodinami a osamělými lidmi.				1 2 3 4 9
d) Rozdíly zdravotního stavu.				1 2 3 4 9
e) Rozdíly mezi lidmi bydlícími lépe či hůře a mezi nebydlícími.				1 2 3 4 9
f) Rozdíly mezi lidmi žijícími v Praze, ve městech a na venkově.				1 2 3 4 9
g) Rozdíly podle národností a rasové příslušnosti.				1 2 3 4 9
h) Rozdíly podle náboženského vyznání.				1 2 3 4 9
i) Rozdíly mezi zaměstnanými a nezaměstnanými.				1 2 3 4 9
j) Rozdíly mezi lidmi podle stupně dosaženého vzdělání.				1 2 3 4 9
k) Rozdíly mezi bohatými, středně zámožnými a chudými.				1 2 3 4 9
l) Rozdíly mezi politiky a vysokými úředníky a ostatními lidmi.				1 2 3 4 9
m) Rozdíly mezi nadřízenými a podřízenými, zaměstnavateli a zaměstnanci.“				1 2 3 4 9

Příloha 4.2: LATENT CLASS OUTPUT

Rozdíly vytvářející sociální napětí v české společnosti?

		X1	X2	X3
		0,1240	0,3265	0,5495
1. Rozdíly mezi muži a ženami.	ano	0,2287	0,0395	0,3469
	ne	0,7713	0,9605	0,6531
2. Rozdíly mezi generacemi.	ano	0,2964	0,2635	0,7157
	ne	0,7036	0,7365	0,2843
3. Rozdíly mezi úplnými rodinami, neúplnými rodinami a osamělými lidmi.	ano	0,1838	0,0257	0,5751
	ne	0,8162	0,9743	0,4249
4. Rozdíly zdravotního stavu.	ano	0,2023	0,1307	0,5973
	ne	0,7977	0,8693	0,4027
5. Rozdíly mezi lidmi bydlícími lépe či hůře a mezi nebydlícími.	ano	0,2659	0,5459	0,8945
	ne	0,7341	0,4541	0,1055
6. Rozdíly mezi lidmi žijícími v Praze, ve městech a na venkově.	ano	0,1482	0,4015	0,7515
	ne	0,8518	0,5985	0,2485
7. Rozdíly podle národností a rasové příslušnosti.	ano	0,5369	0,8096	0,9320
	ne	0,4631	0,1904	0,0680
8. Rozdíly podle náboženského vyznání.	ano	0,1184	0,1120	0,3914
	ne	0,8816	0,8880	0,6086
9. Rozdíly mezi zaměstnanými a nezaměstnanými.	ano	0,2222	0,5608	0,8999
	ne	0,7778	0,4392	0,1001
10. Rozdíly mezi lidmi podle stupně dosaženého vzdělání.	ano	0,0791	0,2051	0,7107
	ne	0,9209	0,7949	0,2893
11. Rozdíly mezi bohatými, středně zámožnými a chudými.	ano	0,2111	0,8301	0,9631
	ne	0,7889	0,1699	0,0369
12. Rozdíly mezi politiky a vysokými úředníky a ostatními lidmi.	ano	0,3312	0,9400	0,9594
	ne	0,6688	0,0600	0,0406
13. Rozdíly mezi nadřízenými a podřízenými, zaměstnavateli a zaměstnanci.	ano	0,1432	0,6305	0,9239
	ne	0,8568	0,3695	0,0761

Příloha 4.3: Logistické regresní koeficienty (šance) multinominální logistické regrese typologie skupin odpovědí

	Citliví na nerovnosti ^a			Optimisté ^a		
	B	Wald	Exp(B)	B	Wald	Exp(B)
Věk^b						
od 15 do 29 let	1,01	0,93	2,73	1,27	2,58	3,54
30-44 let	0,21	0,06	1,24	-0,38	0,25	0,69
45-59 let	-1,14	0,04	0,84	0,72	1,12	2,04
Levo-pravá orientace (11-bodová škála)	0,19	8,92	1,21 **	0,07	3,47	1,08 *
Vzdělání^c						
základní	-0,16	0,04	0,85	0,04	0,00	1,04
vyučen	-1,18	1,41	0,31	0,30	0,27	1,36
maturita	0,17	0,04	1,18	-0,04	0,01	0,96
Muž	0,10	0,15	1,11	0,25	2,07	1,29
Příjem domácnosti	0,00	0,58	1,00	0,00	0,24	1,00
Spokojenost s životem^d						
spokojen	0,22	0,25	1,25	-0,19	0,58	0,82
ani spokojen, ani nespokojen	0,19	0,14	1,20	-0,29	1,14	0,74
Spokojenost s politickou situací^e						
velmi spokojen	-18,42		0,00	0,41	0,27	1,50
spokojen	1,18	5,25	3,24 *	0,86	6,81	2,37
ani spokojen, ani nespokojen	0,50	1,21	1,65	0,35	1,74	1,42
nespokojen	0,55	1,52	1,74	0,27	1,08	1,31
Interakce						
věk od 15 do 29 * základní vzdělání	-1,53	1,44	0,22	-1,90	4,14	0,15 *
věk od 30 do 44 * základní vzdělání	-18,96		0,00	1,07	1,11	2,94
věk od 45 do 59 * základní vzdělání	1,73	1,16	5,60	0,04	0,00	1,04
věk od 15 do 29 * vyučen	-0,75	0,29	0,47	-1,19	1,82	0,30
věk od 30 do 44 * vyučen	0,26	0,04	1,30	0,26	0,1	1,30
věk od 45 do 59 * vyučen	2,45	2,69	11,62	-0,57	0,56	0,57
věk od 15 do 29 * maturita	-1,52	1,52	0,22	-1,22	1,71	0,29
věk od 30 do 44 * maturita	0,14	0,02	1,15	0,38	0,19	1,47
věk od 45 do 59 * maturita	0,04	0,00	1,04	-0,62	0,58	0,54

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

Poznámka: Nagelkerke R-square: 0,110; hladina významnosti * p < 0,05; ** p < 0,01.

Referenční kategorie: ^a Pesimisté, ^b nad 60 let, ^c vysokoškolské vzdělání, ^d nespokojen, ^e velmi nespokojen.

5. Sdílené hodnoty a normy jako předpoklad soudržné společnosti

Nikdo asi nepochybuje o tom, že všeobecné sdílení určitých hodnot, norem a cílů je základním pojítkem společnosti a že se významně podílí na její soudržnosti. Problém je v tom, že v sekularizované české společnosti, která navíc v posledním desetiletí prožívá zásadní systémovou změnu spojenou s postupnou integrací do evropských struktur, je jak systém hodnot, tak systém norem značně „hybridní“ a v mnohých ohledech nestabilní. Některé z norem a hodnot se utvářely po dlouhá desetiletí fungování reálného socialismu, některé odrážejí skutečnosti prvních let transformace, do některých se promítají základní hodnoty evropské křesťanské civilizace. V hodnotách a normách se nepochybně odrážejí i obecnější trendy a směřování společnosti (rostoucí individualismus, nezávislost občana na obci, státu atd.). Je třeba mít na paměti i obrovský vliv celé mediální sféry na utváření společenského klimatu právě v oblastech hodnotových orientací, normotvorných procesů, přejímání vzorců chování aj.

Nedá se říci, že by empirický výzkum tematicke hodnot a norem nevěnoval patřičnou pozornost. Ba naopak. Jak ve výzkumech veřejného mínění nebo v základním sociologickém výzkumu, tak ve většině marketingových výzkumů jsou hodnotové orientace a normy chování permanentně zjišťovány. Navíc je tato tematika často předmětem zkoumání v rozsáhlých mezinárodních projektech (níže zmíněný Výzkum evropských hodnot, ale také projekty v rámci ISSP, Eurobarometr apod.).

I když se metodiky jednotlivých výzkumů hodnot, resp. norem odlišují, nejde o odlišnosti zásadního charakteru. V podstatě jsou hodnoty (hodnotové orientace) vždy zjišťovány bateriemi otázek, které zahrnují obdobné okruhy života (rodinu, práci, vztahy mezi lidmi) a které se navzájem odlišují užším či širším záběrem (užším či širším výčtem okruhů).

Náš výzkum veřejného mínění vlastně zahrnuje dvě roviny propojení hodnot a norem se soudržností. První rovina mapuje míru diferenciacce společnosti v dané oblasti a poskytuje tak empirický podklad pro rozvažování nad možným pozitivním či negativním vlivem současného stavu společenského vědomí na míru soudržnosti společnosti. Druhá rovina je analytická a jejím cílem je odhalit, zda určité hodnoty či normy, ke kterým se lidé ve svých výpovědích hlásí či se s nimi identifikují, souvisí s jejich hodnocením míry soudržnosti společnosti či se promítají do volby faktorů, které podle jejich názoru k soudržnosti společnosti přispívají.

5a. Vnímání společenských norem a soudržnost společnosti

Milan Tuček, Lumír Gatnar

Společenské normy jsou předmětem zájmu vědců ze sociálněvědního diskursu již po celá desetiletí. Sociologové normou nejčastěji rozumí (kol. autorů 1996: 629): „...obecné verbalizované pravidlo, jež mají jednatelci ve svém chování respektovat, a které se pro ně pokládá za závazné“. Byl to G. C. Homans, kdo v padesátých letech minulého století považoval normu za (tamtéž): „ideu v myslích členů skupiny, která může být vyjádřena jako výpověď specifikující, co by členové skupiny nebo jiní lidé měli dělat, co se od nich za daných okolností očekává“. S tím souvisí chápání norem jako společenských činností. Jednotlivé společnosti se liší v dosažených stupních permisivnosti, která přináší odlišně přísné normativní soustavy i odlišné posuzování trestů za překročení norem.

Námi vybraná baterie otázek, která zjišťovala vztah veřejnosti k určitým společenským normám, byla respondentům předložena ve znění, jež mělo eliminovat různé interpretace a různé formy vysvětlení. Máme tím na mysli skutečnost, že obecnější společenské normy, které se váží na nepoctivost, korupci ... byly převedeny do konkrétní podoby určitého jednání a takto předloženy respondentovi s tím, aby určil míru přijatelnosti či nepřijatelnosti uvedeného jednání.

Do výzkumu jsme převzali šest výroků (z celkového počtu 11 – viz tabulku) z rozsáhlého mezinárodního výzkumu Evropský hodnotový systém 1999 (European Value System, angl. zkratka EVS). EVS sleduje vztah občanů zemí evropského kontinentu ke společenským hodnotám, normám a např. k náboženství. V České republice byl EVS realizován v letech 1991 a 1999. V roce 1999 byl výzkum proveden v 32 evropských zemích a samotný výzkum organizovala stejně jako v roce 1991 univerzita v nizozemském Tilburgu. Jedním z našich cílů bylo provést porovnání výsledků po pěti letech za Českou republiku a zároveň využít i mezinárodní srovnání (nárůst tolerance, resp. intolerance, překročení té které normy v čase, místo ČR v celoevropském kontextu).

Hlavním cílem bylo zjistit míru propojení vnímání norem s hodnocením soudržnosti společnosti. Vycházíme z předpokladu, že názorová shoda na přijatelnost či nepřijatelnost porušení normy je v přímém vztahu k vnímání soudržnosti společnosti, že zde platí logická souvislost „čím větší názorová shoda, tím větší soudržnost společnosti“. Dá se ovšem očekávat, že vzhledem k různému společenskému významu jednotlivých (dotazovaných) norem tento vztah nebude tak jednoznačný, že jiný význam bude mít převažující souhlas s porušením normy a jiný význam převažující souhlas s dodržením normy, že ani zjištěná polarizace veřejného mínění v případě některé z norem vzhledem k jejímu charakteru a obsahu se neodrazí v hodnocení soudržnosti.

5a.1 Vnímání norem ve veřejném mínění v roce 2004

Zahrnuté problémy hrají poměrně významnou roli v běžné mezilidské komunikaci, mediálních sporech či programech politických stran. Již od roku 1989 posiluje v České republice trend běžný v západoevropských zemích, ve kterých se povaha a legislativní ukotvení sociální normy stává konfliktním tématem např. pro libertariánské zastánce absolutní svobody slova a příznivce antisystémových hnutí (norma „propagovat krajní politická hnutí“), organizované kuřáky, respektive zastánce legalizace marihuany, a jejich oponenty (norma „užívat lehké drogy“), či hnutí pro-choice a pro-life (norma „dopustit se euthanasie“) apod.

Tabulka 5a.1. Vybrané statistické ukazatele analyzovaných výroků

Sledovaný výrok	Plně přijatelné (v %)	Zcela nepřijatelné (v %)	Průměr	Standardní odchylka	Počet
Bránit majetek za cenu zranění či usmrcení (nejvíce přijatelné)	24,0	8,4	2,86	1,57	1015
Dopustit se euthanasie	9,7	26,2	3,79	1,70	930
Rozchod rodičů nedospělých dětí	4,6	16,1	3,83	1,40	988
Využívat protekci na úřadech	2,1	23,1	4,19	1,40	1024
Dát úplatek za protislužbu	1,3	30,4	4,46	1,33	1033
Přijmout úplatek za výkon svých povinností	1,2	37,2	4,70	1,30	1030
Užívat „lehké“ drogy	2,3	43,5	4,73	1,43	1016
Šidit na daních	1,8	47,1	4,90	1,33	1030
Požadovat podporu bez nároku na ni	1,0	61,2	5,22	1,17	1034
Propagovat krajní politická hnutí	0,8	69,3	5,46	0,98	1023
Řídit auto pod vlivem alkoholu (nejvíce nepřijatelné)	0,7	74,6	5,58	0,87	1051

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

Poznámka: Škála byla šestibodová se slovním označením krajních bodů: 1 = plně přijatelné, 6 = zcela nepřijatelné. To znamená, že čím nižší hodnota průměru, tím vyšší podpora porušení normy – podle průměru jsou seřazeny položky v tabulce.

Do skupiny výroků, kde lidé nejvíce odmítají překročení normy, patří hned první výrok, požadovat sociální podporu a nemít na ni nárok. Získaná data přinesla zjištění, která podobně jako některá v dalších skupinách položek nemusí plně korespondovat se skutečným stavem věci.⁵⁸ Zneužití sociální podpory bylo tedy zcela nepřijatelné pro 61,2 % respondentů, přičemž průměr dosáhl na šestibodové škále hodnoty 5,22 a standardní odchylka 1,17. Opravdu jen mizivá část odpovědí (cca 1 %) označila zneužití podpory za zcela přijatelné. Do první skupiny se řadí další dva podobně jednoznačně zamítnuté výroky – propagovat krajní politická hnutí a řídit auto pod vlivem alkoholu. Propagace krajních antisystémových hnutí, pod kterými si lze představit anarchismus či neonacismus, byla zcela nepřijatelná pro 69,3 % a do nepřijatelné poloviny škály (odpovědi 4, 5 a 6) je řadilo 93,5 % respondentů. Nejvýraznější většina respondentů (74,6 %) nahlížela jako na zcela nepřijatelnou záležitost na „alkohol za volantem“, s tím, že odpovědi v zóně přijatelnosti (1, 2, 3) nedosáhly kumulovaně ani 4 %.

Do druhé a zároveň nejpočetnější skupiny výroků zrcadlících všeobecně přijímané normy, jejichž překročení již však není jednoznačně odsuzováno, patří: šidit na daních, když je příležitost (zcela

58 Máme tím na mysli problém, jenž se může opakovat i u ostatních norem s přímým materiálním dopadem, respektive se vztahem k penězům. Respondenti porušování takových norem sice ve výrazné většině odmítli, ale zároveň je v jiných výzkumech označili za jednu z nejpálčivějších (ve smyslu jejich nedodržování). Jejich naléhavost pro respondenty je možné odvodit i z deklarované potřeby řešit daná témata na vládní úrovni. Na druhé straně je však počet osob stíhaných či odsouzených za obdobné delikty poměrně nízký vzhledem k tomu, že prokázat porušení příslušných zákonů je mimořádně obtížné.

nepřijatelné pro 47,1 % dotázaných osob), užívat „lehké“ drogy (zcela nepřijatelné pro 43,5 % osob), přijmout úplatek za výkon svých povinností (zcela nepřijatelné pro 37,2 % osob), dávat úplatek za protislužbu (zcela nepřijatelné pro 30,4 % osob) a využívat protekci například na úřadech (zcela nepřijatelné pro 23,1 % osob). Podstatnou informací nám přináší i údaj, pro kolik lidí je ten který výrok ze druhé skupiny přijatelný (pomyslná polovina škály od plně přijatelného konce – suma odpovědí 1, 2 a 3): šidit na daních pro celkem 18 % respondentů, přijmout úplatek pro 21 %, užívat „lehké“ drogy pro 23 %, dávat úplatek za protislužbu pro 27 % a využívat protekci pro 34 % respondentů.

Do třetí skupiny lze zařadit výroky, u kterých vyjádřili respondenti větší či menší míru akceptace překročení normy. V jednom případě se charakter normy vytrácí absencí jednoznačných odpovědí, dále jsou to dva výroky, které společnost rozděluje na dva poměrně vyrovnané tábory s tím, že prozatím mírně převažuje tábor odpůrců. Indikátorem vyhasínání normy je výrok sledující míru přijatelnosti u rozchodu rodičů nedospělých dětí. Rozhod rodičů přinesl velmi četné „středové“ odpovědi škály, které dosáhly četnosti 50,4 % (odpověď 3 s 27,6 %, 4 s 22,8 %), z krajních odpovědí převažuje nepřijatelnost před přijatelností (odpověď 6 s 16,1 % versus 1 s 4,6 %). Celkově se zde objevilo více soudů o nepřijatelnosti než o přijatelnosti (55,5 % vs. 44,5 %).

Oboustranně vyhraněné postoje jsou nejméně výraznější u ukončení života nevléčitelně nemocného. Problematika euthanasie polarizuje řadu západních společností. Podle našich dat existují v ČR v roce 2004 dva statisticky zcela vyrovnané tábory, přičemž příznivců (49 %) je mezi respondenty o dva procentní body méně než odpůrců. Současně je ovšem řada lidí nerozhodnutých: každý osmý respondent odpověděl „nevím“, oproti jednomu z třiceti v součtu všech ostatních položek. Podíl odpovědí „plně přijatelné“ (9,7 %) je ovšem výrazně menší než zcela nepřijatelné (26,2 %). Tvrdé jádro odpůrců euthanasie a hájitelů udržení rodiny posouvá u obou těchto výroků průměr k dodržování normy.

Jen jediný výrok z jedenácti byl přijatelný pro výraznou většinu dotázaných: „bránit majetek za cenu zranění či usmrcení zloděje“. Výrazná většina vyjádřila svou odpověď prvními třemi čísly, což přineslo přijatelnost o síle 64,4 % a nejnižší průměrnou hodnotu odpovědi 2,86 při standardní odchylce 1,57. U žádného jiného výroku nebyla zjištěna vyšší „plná přijatelnost“ (24 %) a nižší podíl odpovědí „zcela nepřijatelné“ (8,4 %). I tento výrok rozděluje společnost, i když méně než euthanasie, a má své tvrdé jádro vyhraněných odpovědí, tentokrát na straně zastánců sebeobran, což mírně posouvá průměr ve směru k přijatelnosti. Je třeba si uvědomit, že zákon hovoří o „přiměřené obraně“ a že veřejné mínění se tímto hodnocením výrazně odklání od znění zákonné normy.

Abychom zjistili vnitřní (latentní) strukturaci dané oblasti hodnocení norem, aplikovali jsme na baterii otázek obligátní faktorovou analýzu s běžnými parametry: extrakce byla provedena metodou hlavních os (*Principal components*), faktory byly rotovány metodou Varimax a z analýzy byli vyloučeni všichni respondenti, kteří na některou položku neodpověděli. Se standardními parametry byly vyextrahovány tři faktory, model vysvětluje variabilitu proměnných více než z poloviny (60,08 %). Tato relativně vysoká hodnota není odrazem dokonalého členění otázek do skupin, spíše podporuje představa souvislosti „tvrdých jader“ vyhraněných odpovědí v daných skupinách.

Tabulka 5a.2. Matice faktorových zátěží po rotaci

	1. faktor	2. faktor	3. faktor
Přijmout úplatek za výkon svých povinností	,82	,28	,06
Využívat protekci na úřadech	,81	,27	,11
Dát úplatek za protislužbu	,78	,26	,20
Požadovat podporu bez nároku na ni	,22	,71	-,01
Řídit auto pod vlivem alkoholu	,14	,69	,17
Propagovat krajní politická hnutí	,18	,65	,19
Šídit na daních	,45	,58	,12
Dopustit se euthanasie	,06	,09	,77
Rozchod rodičů nedospělých dětí	,04	,22	,66
Užívat „lehké“ drogy	,24	,44	,56
Bránit majetek za cenu zranění či usmrcení	,42	-,28	,51
% vyčerpané variance	22,80	21,20	16,00

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

První faktor zahrnuje (ne)dodržování zákonů (norem) **ve smyslu korupčního jednání**; je saturován odmítnutím překročení norem týkajících se úplatků za protislužby, přijímání úplatků za výkon svých povinností, využívání protekce na úřadech a částečně šízení daní. Faktor shrnuje odmítnutí/toleranci deliktů spadající pod hospodářskou kriminalitu.

Druhý, pracovníčně označený jako faktor (ne)dodržování zákonnosti **v mimoekonomických oblastech**, je charakterizován vysokou mírou odmítnutí požadování podpory bez nároku na ni, propagování krajních politických hnutí, řízení automobilu pod vlivem alkoholu, v o něco větší míře než u předešlého faktoru šízení na daních a částečně užívání „lehkých“ drog. Součástí tohoto faktoru se stalo příkré odmítnutí nedovolených aktivit, pro něž je charakteristické obtížné trestní sankcionování a zároveň poměrně častý výskyt.

Třetí faktor, který by mohl být označen jako **etický**, je sycen vztahem k euthanasii, k obraně majetku, k rozchodu rodičů nedospělých dětí a více než v předešlém faktoru k užívání „lehkých“ drog. Do tohoto faktoru se seskupují témata, jež v řadě zemí polarizují společnost. Polarizaci nalézáme u problematiky drog, obrany majetku a zejména euthanasie.

Členění na faktory můžeme s výhodou využít k popisu rozdílů v přístupu k normám mezi různými skupinami respondentů (viz přílohu, tabulky průměrných faktorových skóre podle věku, vzdělání, životní úrovně). Největší rozdíly je možné nalézt mezi odpověďmi mladých a starších respondentů – požadavek dodržování norem obecně sílí s rostoucím věkem. Míra přípustnosti či nepřípustnosti porušování norem je (podle očekávání) výrazně vázána na příklon k určitému politickému programu. To se především týká „etických norem“ (křesťansko-demokratický program versus liberální program), logické rozdíly mezi konzervativci, křesťany, liberály a socialisty jsou i v ostatních faktorech.

Tabulka 5a.3. Průměry faktorových skóre ve skupinách podle preferovaného politického programu

Nejpřijatelnější typ politického programu	Normy			%
	„korupční jednání“	„mimoekonomické oblasti“	„etické“	
Konzervativní, zdůrazňující odpovědnost jedince i význam řádu a tradičních hodnot	,07	,16	,00	12,2
Liberální, zdůrazňující svobodu jedince a volný trh	-,15	-,13	-,32	19,5
Sociálnědemokratický, spojující demokracii se sociálně tržním hospodářstvím	,11	,01	-,01	23,8
Socialistický, zdůrazňující solidaritu a sociální jistoty garantované státem	,01	,17	,18	17,1
Komunistický, obhajující státní socialismus a zájmy sociálně ohrožených	,19	-,02	,17	4,0
Křesťanskodemokratický nebo křesťanskosociální, zdůrazňující význam křesťanských hodnot	,21	-,01	,65	5,6
Národní a vlastenecký, který zdůrazňuje národ a klade na první místo národní zájmy	,02	-,01	-,03	3,9
Ekologický, zdůrazňující ochranu životního prostředí	-,23	,04	-,24	5,6
Neví	-,22	-,38	,04	7,9

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

Právě toto politické štěpení společnosti, které má určitý odraz i ve vnímání a přijímání některých norem, by se spolu se štěpením, které jsme zjistili v názorech především na euthanasii i na některé další věci, mohlo promítnout do vnímání míry soudržnosti současné české společnosti (viz dále).

V detailnějším vyjádření podle jednotlivých výroků jsme zjistili: Jedinou výjimkou, kde se neprojevuje stáří dotázaných, je řízení pod vlivem alkoholu, u kterého jsme ostatně nezaznamenali ani žádné další meziskupinové signifikantní rozdíly. Vzdělání rozlišuje jen v několika případech, vysokoškoláci netolerují neoprávněné pobírání podpory a jsou mírně nedůtklivější na položky 2. faktoru, pro respondenty se základním vzděláním jsou přijatelnější krajní politická hnutí (část respondentů sem bezpochyby řadí i komunistickou stranu) a „lehké“ drogy. Pokus rozlišit přijatelnost porušování norem podle subjektivně vnímané životní úrovně nevedl k výsledku, snad pouze nepatrně větší tolerance k pobírání dávek u nízké a k šizení na daních a využívání známostí na straně vysoké životní úrovně.

5a.2 Komparace s daty EVS 1999

Sekundární analýza dat z výzkumu EVS 1999 nám umožňuje nejen porovnat dva na normy zaměřené výzkumy, ale také srovnat odpovědi respondentů z velké části Evropy a v případě ČR i vývoj v čase. Podívejme se tedy pozorně na vybrané výroky z výzkumů EVS a CVVM, které jsou si velmi podobné

či se zcela překrývají. Spíše než samotné vyjádření v procentech je zajímavé pořadí výroků reflektujících překročení norem. Relativní čísla z EVS jsou součtem pěti odpovědí (nikdy+2+3+4+5) z 10-ti položkové škály. Hodnoty validních kumulativních procent z výzkumu CVVM zahrnují sumu tří odpovědí (4+5+zcela nepřijatelné) ze škály rovněž sudé, ale 6-ti položkové. V sumě nepřijatelnosti porušení normy převažují bezesporu odpovědi vyhraněné a průměrné hodnoty jsou problematické spíše faktem, že jsou jednostranné – většina respondentů dokonce vystačila s krajními hodnotami škály.

Z následující tabulky, kde je provedeno srovnání v čase, je patrné, že se česká populace staví stále zcela negativně k „pití za volantem“ a zneužívání sociální podpory. V průběhu pěti let se respondenti stali tolerantnějšími k přijímání úplatků a užívání „lehkých“ drog. Zkušenosti s drogami má významná část mladých lidí, kdežto úplatkářství se stalo dávno veřejným tajemstvím ve světě dospělých. (K příkřejšímu odsouzení překročení norem ovšem mohlo vést také to, že čeští respondenti brali výzkum EVS v roce 1999 jako jeden ze způsobů prezentace stavu morálky v České republice.) Problematika euthanasie rozděluje českou společnost na dva přibližně stejně silné tábory. Sledujeme-li problematiku posílení či oslabení zamítavého postoje k překročení normy, můžeme v tabulce zcela zřetelně vyzorovat změny v hodnotě přes deset procentních bodů u norem: šidit na daních (nárůst tolerance k překročení o 12 %), užívat „lehké“ drogy (nárůst tolerance k překročení o 18,8 %), a přijmout úplatek za výkon svých povinností (nárůst tolerance k překročení o 13,8 %). Větší toleranci k lehkým drogám posílila, podle našeho názoru, pokračující „demýtizace“ konopí, úspěšná prevence a konečně stav, v jehož rámci je marihuana trvale oblíbenou, méně rizikovou a snadno dostupnou rekreační drogou českých adolescentů. Rodiče a další rodinní příslušníci pravděpodobně nepožadují kriminalizaci svých dětí, občasných kuřáků marihuany, a vyjadřují spolu s nimi větší míru pochopení. Za nárůstem tolerance k překročení norem šidit na daních a přijmout úplatek za výkon svých povinností spatřujeme negativní situaci, v rámci které se čelním politikům a veřejné správě nejen nedaří bojovat s hospodářskou kriminalitou, ale naopak jsou díky vytváření vlastních afér úspěšní spíše v konstrukci záporných vzorů. Část lidí má také pocit, že je současný stát neefektivní veřejný kolos, jehož zaměstnanci (úředníci, policisté, lékaři či politici) se často dívají na ostatní spatra a očekávají úplatek či protislužbu. Svou roli při posunech mohla také sehrát výše naznačená skutečnost – korupce je na jedné straně odsuzována, na straně druhé s její pomocí lze snáze, byť nelegálně, uzavřít obchod, zajistit úřední povolení, snížit policejní pokutu či dohodnout termín operace v nemocnici.

Při analýze dat z EVS 1999 jsme porovnali odpovědi respondentů ze zemí bývalého Československa s pomyslným celoevropským průměrem, na který jsme povýšili prostý aritmetický průměr za všechny respondenty v odlišně velkých zemích i výběrových souborech. Průměry v tabulce 5a.5 lze chápat jako šest pořadí, která nám měla potvrdit hypotézu odlišného vnímání norem v ČR, SR a v Evropě.

Tabulka 5a.4. Srovnání odmítnutí překročení shodných norem u EVS 1999 a CVVM 2004

Pořadí EVS 1999	Pořadí CVVM 2004
1. řídit auto pod vlivem alkoholu (nikdy+2+3+4+5 = 98,8 %)	1. řídit auto pod vlivem alkoholu (4+5+zcela nepřijatelné 96,1 %)
2. požadovat podporu bez nároku na ni (nikdy+2+3+4+5 = 96,6 %)	2. požadovat podporu bez nároku na ni (4+5+zcela nepřijatelné 88,2 %)
3. užívat „lehké“ drogy (nikdy+2+3+4+5 = 96,1 %)	3. šidit na daních (4+5+zcela nepřijatelné 82,3 %)
4. šidit na daních (nikdy+2+3+4+5 = 94,3 %)	4. přijmout úplatek za výkon svých povinností (4+5+zcela nepřijatelné 79,5 %)
5. přijmout úplatek za výkon svých povinností (nikdy+2+3+4+5 = 93,3 %)	5. užívat „lehké“ drogy (4+5+zcela nepřijatelné 77,3 %)
6. dopustit se euthanasie (nikdy+2+3+4+5 = 51,2 %)	6. dopustit se euthanasie (4+5+ nepřijatelné = 51 %)

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004; EVS 1999.

Poznámka: Čím nižší hodnota v %, tím vyšší podpora porušení normy.

Tabulka 5a.5. Komparace vnímání norem v ČR, SR a evropském průměru podle EVS 1999 (čím vyšší hodnota, tím vyšší podpora porušení normy)

Norma	Průměr ČR	Průměr SR	Průměr EVS 1999
Požadovat podporu bez nároku na ni	1,87	2,91	2,28
Šidit na daních	2,07	2,15	2,63
Užívat drogy	1,65	2,50	1,83
Přijmout úplatek za výkon svých povinností	2,27	2,94	1,82
Dopustit se euthanasie	5,50	4,96	4,82
Řídit auto pod vlivem alkoholu	1,50	2,13	1,54

Zdroj: EVS 1999.

Z vybraných šesti výroků se poměrně překvapivě, byť v duchu hypotézy, objevilo nejčastěji (3x) pořadí, které značí, že Češi daný výrok nadprůměrně odmítají a naopak Slováci jsou smířlivější než pomyslný evropský průměr. Takto odlišné odpovědi respondentů pocházejících z bývalé federace byly nalezeny u výroků: požadovat podporu bez nároku na ni, užívat drogy a řídit auto pod vlivem alko-

holu. Přesně opačná situace, kdy Češi akceptují výrok více než další dvě skupiny, nastala u problematiky euthanasie, která je pro občany SR nadprůměrně nepřijatelná. Větší přísnost, než je evropský průměr, a jedinou vzájemnou shodu ve vztahu k normám mezi Čechy a Slováky přinesl výrok o možnosti šidit na daních, když je příležitost. Poslední, šestý výrok, sledující podporu přijímání úplatků za výkon svých povinností, byl občany bývalé federace akceptován nadprůměrně, s tím, že v ČR méně než na Slovensku, což je možné do jisté míry vysvětlit společnou předlistopadovou a raně kapitalistickou zkušeností. Větší slovenskou toleranci k pití za volantem, drogám a zneužívání státní podpory můžeme vysvětlit horší sociální situací tamní nižší třídy a s jistou mírou nadsázky hédonističtějším životním stylem. Vyšší akceptování euthanasie v ČR je pravděpodobně odrazem vysoké míry sekularizace a malého vlivu křesťanských církví na soudobou českou společnost.

Zajímavé informace přináší také porovnání jednotlivých evropských zemí (viz tabulku 5a.6).

U normy „požadovat podporu bez nároku na ni“ vyjádřili nekompromisní přístup obyvatelé Dánska, Nizozemska či Malty, kdežto tolerantními byli Francouzi, Estonci a Řekové. Občané ČR měli v roce 1999 výrazně blíže k prvnímu pólu. V případě normy „šidit na daních“ se do první skupiny zařadila Malta, Dánsko a ČR, kdežto do druhé Belgie, Lucembursko a Litva. Třetí výrok „užívat drogy“ byl odmítnut především v pobaltských republikách, Maďarsku, Maltě a ČR, naopak větší míra pochopení byla vyjádřena ve Velké Británii, Dánsku a Nizozemsku. Respondenti z Malty, Irska a Itálie odmítli výrok „přijmout úplatek za výkon svých povinností“, ale Češi, Slováci a Maďaři byli k přijímání úplatků tolerantnější. Vztah k euthanasii přiřadil do prvního a odmítajícího tábora Maltu, Irsko, Polsko a Itálii, kdežto na opačném pólu se ocitli Francouzi, Švédí a Dánové. Převládající byl v Evropě nesouhlas s možností „řídít auto pod vlivem alkoholu“, nadprůměrně přísní byli respondenti ve skandinávských zemích, Polsku a opět na Maltě, o něco méně zásadovými byli Lucemburčané, Slováci a Slovinci.

Jen u tří norem sledujících postoje k drogám, euthanasii a přijímání úplatků, je možné rozdělit země do skupin, které jsou si religiózně, historicky či geograficky blízké. U výroku testujícího vztah k užívání drog se poměrně prokazatelně vytvořily dva tábory zemí – nesmiřitelní a tolerantnější. Mezi lidmi jednoznačně odsuzující užívání lehkých drog patří občané takřka celého bývalého východního bloku, kteří mohli mít v roce 1999 stále zkrácené a „nemoderní“ informace o lehkých drogách. Naopak poněkud benevolentnější státní protidrogová politika v kdysi koloniálních námořních mocnostech Nizozemsku, Velké Británii a Dánsku koresponduje s liberálnějším přístupem jejich občanů. Méně příkré odsouzení úplatků ve středoevropských zemích, které se v roce 2004 staly členy EU, může být a patrně také bude odkazem společných dějin. Korupce byla součástí „tradic“ multinacionálního Rakouska-Uherska, komunistického středoevropského prostoru a také prvních fází společenské postkomunistické transformace. Naopak respondenti odmítající přijímání úplatků žijí ve Skandinávii. Obdobně restriktivní postoj v Itálii lze vysvětlit politickým zemětřesením po rozsáhlých korupčních aférách, které si prožila na počátku 90. let dvacátého století. Třetí norma, u které není obtížné nalézt logické vysvětlení k danému obsazení krajních pólů, sleduje vztah respondenta k euthanasii. Obyvatelé zemí se silným vlivem katolické církve a menší měrou sekularizace euthanasii odmítají. A naopak, občané z protestantských a dnes značně sekularizovaných zemí Beneluxu a Skandinávie patří k zastáncům legislativy řešící dobrovolný odchod nemocného ze světa. Patrně nejdále došlo v tomto směru Nizozemsko, kde se předmětem veřejné diskuse stalo i ukončení života nemocných novorozeňat.

Tabulka 5a.6. Komparace vnímání norem v Evropě a pomyslném evropském průměru podle EVS 1999 (čím vyšší hodnota průměru, tím vyšší podpora porušení normy)

	Požadovat podporu bez nároku na ni	Šidit na daních	Užívat drogy	Přijmout úplatek za výkon svých povinností	Dopustit se euthanasie	Řídit auto pod vlivem alkoholu
Francie	3,39	3,06	2,15	2,08	6,16	1,88
V. Británie	1,99	2,42	3,10	1,77	4,99	1,51
SRN	1,91	2,36	1,91	1,80	4,34	1,45
Rakousko	2,17	2,19	1,80	1,60	4,37	1,50
Itálie	1,88	2,39	2,03	1,50	3,86	1,43
Španělsko	2,67	2,35	2,16	1,68	4,73	1,52
Portugalsko	2,03	2,45	2,02	1,77	3,50	1,83
Řecko	3,64	2,88	2,04	1,66	3,49	1,49
Malta	1,36	1,53	1,10	1,10	2,18	1,11
Belgie	2,57	3,64	1,72	2,00	5,83	1,64
Nizozemsko	1,51	2,67	3,06	1,58	6,65	1,44
Lucembursko	2,86	3,38	2,20	1,79	5,63	2,25
Dánsko	1,38	2,00	2,59	1,15	6,61	1,15
Švédsko	2,08	2,41	1,77	1,83	6,07	1,35
Finsko	2,30	2,46	1,65	1,43	5,40	1,35
Island	1,75	2,23	1,89	1,27	5,33	1,38
Irsko	1,90	2,35	1,99	1,42	3,31	1,40
Severní Irsko	2,14	2,40	2,30	1,59	3,93	1,32
Estonsko	3,19	3,15	1,53	1,91	5,16	1,59
Lotyšsko	2,12	2,36	1,19	1,68	5,24	1,42
Litva	2,55	3,77	1,31	2,08	5,38	1,52
Polsko	2,36	2,23	1,48	1,53	3,37	1,20
ČR	1,87	2,07	1,65	2,27	5,50	1,50
Slovensko	2,91	2,15	2,50	2,94	4,96	2,13
Maďarsko	1,70	2,12	1,26	2,67	3,83	1,16
Rumunsko	1,82	2,79	1,13	1,52	3,29	1,28
Bulharsko	1,86	2,01	1,47	1,69	3,75	1,48
Slovinsko	2,82	2,34	2,30	1,78	5,37	2,04
Chorvatsko	1,62	2,74	1,49	1,71	4,07	1,52
Bělorusko	3,48	4,22	1,64	3,09	5,38	2,19
Rusko	2,83	3,45	1,32	2,05	5,20	1,60
Ukrajina	2,30	3,09	1,29	1,84	5,60	1,49
Celkem	2,28	2,63	1,83	1,82	4,82	1,54

Zdroj: EVS 1999.

5a.3 Normy a soudržnost

V baterii otázek, která zjišťovala, co vytváří soudržnou společnost, byly dvě položky (faktory, zdroje soudržnosti), které přímo či nepřímo souvisejí s oblastí výše analyzovaných norem. Šlo o položku „sdílené mravní hodnoty“ (bezprostřední souvislost) a položku „většinový souhlas se společenským systémem“ (souvislost zprostředkovaná). Položka „sdílené mravní hodnoty“ se mezi třinácti zjišťovanými položkami přispívajícími k soudržnosti společnosti umístila na 4. místě (viz tabulku 6.1 z kapitoly 6), „většinový souhlas se společenským systémem“ na 10. místě. Pro úplnost informace si uveďme procentní rozložení odpovědí (tabulka 5a.7). Z faktorové analýzy (viz kapitolu 6) vyplynulo, že „mravní hodnoty“ spoluvytvářejí 1. faktor, který propojuje položky sociální spravedlnost, důvěra mezi lidmi, rovnost (faktor vyjadřující sociálně demokratické přesvědčení viz rozbor tamtéž). Souhlas se společenským systémem se začlenil do druhého faktoru (inklinace ke konzervativním hodnotám).

Tabulka 5a.7. Co, podle Vás, vytváří soudržnou společnost? Jsou to: „sdílené mravní hodnoty“... „souhlas se společenským systémem“ (v %)

	Sdílené mravní hodnoty*	Souhlas se společenským systémem
Rozhodně ano	36,5	19,3
Spíše ano	51,6	53,8
Spíše ne	10,6	15,2
Rozhodně ne	1,2	2,9
Průměr	1,76	2,00

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

*neodpovědělo, nemělo názor 7,2 %, resp. 8,8 % respondentů.

Jak potvrdila korelační analýza, význam sdílených mravních hodnot i většinového souhlasu se společenským systémem pro soudržnost není sociálně diferencován. Pro mravní hodnoty byla zjištěna pouze (očekávaná) korelace s věkem na hranici statistické významnosti: čím vyšší věk, tím vyšší důležitost. V tomto obecném vyjádření příspěvku „norem“ k sociální soudržnosti nedochází (až na výjimky) k výraznější polarizaci názorů podle štěpení v závislosti na preferenci politických programů. Těmito výjimkami je zdůraznění významu mravních hodnot mezi lidmi, prosazujícími křesťanské hodnoty (ve srovnání s demokratickým liberalismem), a zdůraznění většinového souhlasu se společenským systémem mezi socialisty (viz tabulku 5a.8). Ve srovnání s různou akceptací norem ve skupinách vymezených politickou orientací je to překvapivé zjištění, které je vysvětlitelné právě obecným charakterem položené otázky, tj. zda uvedená položka přispívá k celkové soudržnosti společnosti.

Tabulka 5a.8. Průměrný význam „mravních hodnot“ a „souhlasu se systémem“ ve skupinách podle preferovaného politického programu

	Konzer- vativní	Libe- rální	Sociálně- demo- kratický	Socia- listický	Komu- nistický	Křes- tanský	Národ- ně-vlas- tenecký	Ekolo- gický
Mravní hodnoty	1,73	1,85	1,79	1,73	1,75	1,53	1,86	1,71
Společenský systém	2,02	2,06	2,04	1,87	1,97	2,02	2,32	2,09
%	12,2	19,5	23,8	17,1	4,0	5,6	3,9	5,6
Průměr L-P*	7,53	8,17	5,52	4,40	3,16	6,66	6,39	6,60

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

* celkový průměr (škála 1-11) byl 6,22

V posledních dvou řádcích tabulky je jednak uvedeno procentní zastoupení dotyčných skupin, jednak průměrné skóre sebezařazení na škále levice – pravice (CVVM používá jedenáctibodovou škálu s grafickým vyznačením míry levicovosti a pravicovosti (viz přílohu – tabulka P.5a.5). V příloze je také doloženo, že procentní zastoupení lidí v uvedených skupinách podle preferované politické orientace je více méně stabilní (srovnání výsledků s ročním odstupem) a že podobně stabilní je hodnota průměru levo-pravé orientace lidí, hlásících se k těmto orientacím. Za pozornost stojí, že lidé preferující ekologický program jsou mírně pravicového zaměření (podobně pak i lidé vyznávající křesťanské hodnoty), což zpochybňuje často se objevující generalizace (v médiích, v politických diskusích) o rozdílech v politické orientaci voličů oproti jejich stranické reprezentaci.

Jak dokládají následující korelační koeficienty, existuje určitá vazba mezi (ne)tolerancí k porušování norem a významem sdílených mravních hodnot, resp. s významem většinového souhlasu se systémem (tabulka 5a.9) pro soudržnost společnosti. Záporná znaménka znamenají nepřímou úměru: čím více je dodržení normy vyžadováno, tím větší význam pro soudržnost uvedené zdroje soudržnosti mají. Nepřekvapí, že vazba pod hranicí statistické významnosti se týká „etických norem“. Připomínáme, že jde především o polaritu u postoje k euthanasii a udržení rodiny kvůli dětem. Je také logické, že „mravní hodnoty“ se více spojují s mimoekonomickými normami, kdežto „korupční chování“ je vázáno více na společenský systém. I když jde o relativně nízké hodnoty korelací, vazby jsou statisticky významné. Výsledek korelační analýzy potvrzuje, že uvažování lidí o dodržování norem a soudržnosti společnosti je (do určité míry) provázané a vcelku konzistentní.

Tabulka 5a.9. Korelace mezi faktorovými skóry (dodržování norem) a významem „mravních hodnot“ a „souhlasu se systémem“ pro soudržnou společnost

	Sdílené mravní hodnoty	Souhlas se společenským systémem
1. faktor „korupční chování“	-,127	-,159
2. faktor „mimoekonomické oblasti“	-,166	-,098
3. faktor „oblast etiky“	-,057	-,068

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

5a.4 Shrnutí

Výše provedený rozbor vztahu mezi postojem veřejnosti k dodržování (vybraných) norem a soudržností společnosti, který potvrdil (očekávanou) přímou souvislost mezi oběma fenomény, bychom chtěli dokreslit s využitím dat z výzkumu veřejného mínění, který byl realizován o rok později v listopadu 2005 (opět v rámci omnibusu CVVM „Naše společnost“). Půjde o baterii otázek, která zjišťovala, které vlivy by nejvíce napomáhaly k posilování soudržnosti naší společnosti, přičemž část z uvedených vlivů přímo souvisí s některými normami a „mravními hodnotami“, o kterých byla řeč výše (porušování zákonů, slušnost, poctivost, společné hodnoty – přesné znění položek baterie je uvedeno v následující tabulce 5a.10).

Tabulka 5a.10. Co z následujících vlivů by nejvíce napomáhalo k posilování soudržnosti mezi lidmi v naší společnosti v této etapě vývoje

	Průměr	1. faktor	2. faktor
Přísný postih porušování zákonů	1,32		,42
Spravedlivé odměňování za práci	1,46		,82
Slušnost, poctivost a tolerance k odlišnostem	1,48	,45	,34
Rovný přístup ke vzdělání	1,73	,43	,51
Vyvážená daňová politika	1,77	,37	,50
Aktivní účast lidí v demokratickém řešení věcí veřejných	1,95	,64	,33
Posílení individuálních práv a vlastního rozhodování občanů	2,00	,75	
Solidární ochrana chudých a vyloučených	2,04		,68
Větší důraz na společné hodnoty ve sdělovacích prostředcích	2,10	,78	
Větší důraz na společné hodnoty v politice stran a hnutí	2,15	,75	
Procento vyčerpané variance		27,7 %	21,5 %

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

Škála: 1 = rozhodně by pomáhalo, 2 = spíše by pomáhalo, 3 = ani pomáhalo, ani nepomáhalo, 4 = spíše nepomáhalo, 5 = rozhodně nepomáhalo

Na prvním místě (podle průměru) je uváděn přísný postih při porušování zákonů – většina dotazovaných norem (výroků) v úvodní části byla vlastně zákonem stanovená pravidla, takže tolerance k jejich porušování byla vlastně tolerancí k porušování zákona. Připomínáme, že tato tolerance byla ve většině uvedených případů velmi nízká. Není tedy divu, že veřejnost klade takový důraz na význam přísného postihu při porušení zákonů a že tento požadavek spojuje s fungující, tj. soudržnou společností.

Některé dotazované normy byly přímo či nepřímo spojeny s poctivostí – tento vliv se spolu se slušností a tolerancí objevil v první, výrazně důležitější, skupině vlivů (3. místo). Znovu se potvrdilo, že vžité obecné mravní hodnoty jsou jedním z nejdůležitějších pojítek společnosti. Naopak instrumentálně pojaté společné hodnoty, které by vytvářely konsenzuální politickou elitu nebo by prostřednictvím médií ovlivňovaly společenské klima, se v konkurenci ostatních vlivů umístily na posledních místech. Za pozornost stojí i propad solidarity s potřebnými oproti její pozici mezi faktory soudržnosti zjišťované v jiných souvislostech (viz analytický příspěvek J. Šafra v tomto sborníku).

Možná, že zúžení solidarity na ochranu chudých a vyloučených dává pojetí solidarity jiný obsah, než je obecný princip vzájemné solidarity mezi lidmi.

Obligátní faktorová analýza sice propojila do jedné dimenze solidaritu a spravedlnost (2. faktor) a do druhé dimenze „věci veřejné“ (politiky, média, aktivní účast lidí, rozhodovací pravomoci – 1. faktor), ale vzhledem k obsahové šíři vyjmenovaných vlivů jednak vyčerpala nižší procento celkové variance (48 %), jednak velkou část položek zařadila do obou dimenzí. Přesto výsledek má vypovídací hodnotu. Podívejme se, jak obecnější vlivy posilující soudržnost (naše faktorové skóry) jsou vnímány v souvislosti s hodnocením soudržnosti naší společnosti a významu usilování o soudržnou společnost.

Tabulka 5a.11.

Výrok A: „Souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícím výrokem: V naší společnosti převažuje atmosféra soudržnosti, důvěry a solidarity mezi lidmi“.

Výrok B: „Domníváte se, že přes existující napětí a různorodé sympatie či antipatie má podle Vás význam, aby se lidé snažili spolu lépe vycházet, rozumět si, usilovat o dohodu a vytvářet tak to, co můžeme nazvat společenskou soudržností?“

Výrok A	%*	1. faktor	2. faktor	Výrok B	%*	1. faktor	2. faktor
Rozhodně ano	1,5	-,33	-,21	Určitě ano	58,3	-,15	-,18
Spíše ano	20,3	-,12	,11	Spíše ano	29,9	,17	,24
Spíše ne	49,7	,02	-,00	Spíše ne	6,5	,58	,50
Rozhodně ne	26,2	,07	-,09	Určitě ne	1,2	0,9	,20

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

* dopočet do 100 % tvoří odpovědi „neví“

Co se týče posilování soudržnosti (přes 90 % dotázaných si myslí, že má význam), pro oba faktory vlivů na soudržnost („věci veřejné“, „spravedlnost, solidarita, zákonnost“) platí, že čím větší má význam vytváření soudržné společnosti, tím větší je význam obou obecných vlivů v tomto procesu (rozdíly v průměrech jsou statisticky významné). Při hodnocení současné soudržnosti v souvislosti s možným ovlivňováním míry soudržnosti je situace složitější (při rozdílech na hranici statistické významnosti – tzn., že jde spíše o určitou tendenci než o potvrzenou názorovou diferenci). Ti, co hodnotí společnost jako nesoudržnou, zdůrazňují více vliv spravedlnosti příjmových nerovností, solidarity, než ti, kteří ji hodnotí jako spíše soudržnou. Tato názorová rozdílnost má svou logiku (zdroj nesoudržnosti je v míře spravedlnosti a solidarity). Z lineárního vztahu se vymyká 1,5 % respondentů (optimistů), kteří vnímají naši společnost jako rozhodně soudržnou: ti také zdůrazňují vliv spravedlnosti a solidarity. V případě faktoru, který jsme pracovníě pojmenovali „věci veřejné“, byla zjištěna obrácená souvislost – s lepším hodnocením soudržnosti společnosti je kladen větší důraz na vliv „věci veřejných“. To znamená, že zde není vnímána taková rozpornost, jako v případě předchozím.

Poslední otázkou je, zda i v případě pozitivního ovlivňování soudržnosti společnosti dochází k názorovému štěpení, které kopíruje štěpení podle preferovaného politického programu. Výsledky dokládají, že k tomu dochází, i když diferenciace společnosti v tomto ohledu není až tak výrazná. Podle očekávání příznivci socialistického a komunistického programu více zdůrazňují „spravedlnost v od-

měňování, solidaritu a zákonnost“ (především v porovnání s příznivci liberalismu a konzervatismu), v oblasti „věcí veřejných“ jsou rozdíly menší. Větší význam této oblasti připisují příznivci ekologických iniciativ, naproti tomu nižší význam stoupcům socialistických a komunistických idejí.

Tabulka 5a.12. Průměrný význam vlivu „věcí veřejných“ a „spravedlnosti, solidarity a zákonnosti“ na posilování soudržnosti ve skupinách podle preferovaného politického programu

	Konzer- vativní	Libe- rální	Sociálně- demo- kratický	Socia- listický	Komu- nistický	Křes- ťanský	Národ- ně-vlas- tenecký	Ekolo- gický
1. faktor	-,06	,03	,00	,14	,17	-,01	-,12	-,22
2. faktor	,13	,32	-,06	-,28	-,49	,07	-,06	-,03
%	12,9	20,0	22,5	18,5	4,0	5,2	4,5	7,1
Míra soudržnosti*	3,00	2,93	2,97	3,15	3,21	2,91	3,30	3,06

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

* výrok A (viz tabulku 5a.11), průměr z hodnot odpovědí

Pro úplnost je v posledním řádku tabulky uvedeno průměrné hodnocení míry soudržnosti současné společnosti. V tomto hodnocení se vydělené skupiny až tak neliší, i když mezi krajními skupinami je rozdíl statisticky významný. Lidé, hlásící se k liberálnímu modelu, resp. ke křesťanským hodnotám, považují současnou společnost za soudržnější, lidé, preferující socialistický či komunistický model společnosti, a především pak ti, kteří se považují za národovce (vlastence), považují současnou českou společnost za méně soudržnou. Vše řečené se ovšem týká mírné odchylky od průměrného hodnocení, které ve verbálním vyjádření znamená, že v české společnosti „spíše nepřevažuje atmosféra soudržnosti, důvěry a solidarity mezi lidmi“.

Literatura

Mitchell, G. D. (ed.). 1973. *A Dictionary of Sociology*. Chicago: Aldine Publishing Company, s. 154.
kol. autorů. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.

Zdroje dat

Říjnový výzkum CVVM „Naše společnost 2004“
Listopadový výzkum CVVM „Naše společnost 2005“
EVS 1999 (<http://www.europeanvalues.nl>)

Poděkování

Autoři této kapitoly děkují Petru Hartošovi, který se podílel na přípravě podkladů pro tuto kapitolu.

Příloha 5a

Tabulka P.5a.1. Průměr faktorových skóre „dodržování norem“ podle věkových kohort

	Korupční chování	Mimoekonomické oblasti	Etické normy
15–29	-,11	-,21	-,22
30–44	-,04	-,04	,01
45–59	,05	,02	,01
60+	,11	,27	,23

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

Tabulka P.5a.2. Průměr faktorových skóre „dodržování norem“ podle vzdělanostních skupin

	Korupční chování	Mimoekonomické oblasti	Etické normy
(Neúplné) základní	-,06	-,11	-,03
Střední bez maturity a vyučení	,01	,00	,10
Střední s maturitou	,00	,00	-,11
VOŠ, bakalářské a VŠ	,08	,17	,00

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

Tabulka P.5a.3. Průměr faktorových skóre „dodržování norem“ podle ekonomické situace domácnosti

	Korupční chování	Mimoekonomické oblasti	Etické normy
Dobrá	-,03	-,07	-,10
Ani dobrá, ani špatná	-,01	,05	,04
Špatná	,07	,00	,06

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

Tabulka P.5a.4. Korelace jednotlivých položek „dodržování norem“ s významem mravních hodnot a souhlasu se systémem pro soudržnost

	Mravní hodnoty	Společenský systém
Přijatelné – požadovat podporu bez nároku na ni	-,109	-,062
Přijatelné – šít na daních	-,153	-,156
Přijatelné – propagovat krajní politická hnutí	-,184	-,129
Přijatelné – dopustit se euthanasie	-,106	-,114
Přijatelné – užívat „lehké“ drogy	-,143	-,118
Přijatelné – dát úplatek za protislužbu	-,152	-,152
Přijatelné – bránit majetek za cenu zranění či usmrcení	-,003	-,072
Přijatelné – přijmout úplatek za výkon svých povinností	-,197	-,157
Přijatelné – využívat protekci na úřadech	-,186	-,174
Přijatelné – řídit auto pod vlivem alkoholu	-,161	-,127
Přijatelné – rozchod rodičů nedospělých dětí	-,069	-,043

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

Tabulka P.5a.5. Otázka na levo-pravé zařazení s výsledky z listopadu 2005

V politice lidé někdy hovoří o pravici a levici. Kam byste se sám zařadil na této stupnici?“

LEVICE					PRAVICE						
L	L	L	L	L	0	P	P	P	P	P	
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1,0	4,0	9,8	8,8	8,6	20,3	8,4	13,1	11,3	4,5	2,1	%

Zdroj: Naše společnost, CVVM, listopad 2005.

Tabulka P.5a.6. Zastoupení skupin preferujících určitý politický program a míra jejich levicovosti/pravicovosti

	Konzer- vativní	Libe- rální	Sociálně- demo- kratický	Socia- listický	Komu- nistický	Křes- tanský	Národ- ně-vlas- tenecký	Ekolo- gický
10/2004								
%	12,9	20,0	22,5	18,5	4,0	5,2	4,5	7,1
Průměr L-P*	7,53	8,17	5,52	4,40	3,16	6,66	6,39	6,60
11/2005								
%	12,2	19,5	23,8	17,1	4,0	5,6	3,9	5,6
Průměr L-P**	7,17	7,76	5,77	4,14	3,45	6,53	6,21	6,75

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004 a listopad 2005.

*celkový průměr (škála 1-11): 6,22

**celkový průměr (škála 1-11): 6,12

5b. Hodnoty a soudržnost společnosti

Ondřej Špaček

Tematika soudržnosti společnosti se zásadním způsobem dotýká hodnot, které lidé mají. Některá pojetí soudržnosti pracují s hodnotami jako důležitým prvkem, který spojuje (nebo naopak může rozdělovat) různé skupiny lidí. V této podkapitole však pojmáme otázku hodnot a sociální soudržnosti z poněkud odlišné perspektivy. Naší primární úlohou je analýza veřejného mínění o sociální soudržnosti, ptáme se tedy, které hodnoty považují lidé za prospěšné pro společnost.

5b.1 Hodnoty prospívající společnosti

Výzkum veřejného mínění uskutečněný v rámci projektu nám měl ukázat, jak jsou v české společnosti sdílené hodnoty. Použitá otázka na vhodné vlastnosti pro osvojení u současných dětí je typickou projekční otázkou pro zjištění hodnot, které respondent sám zastává. V tomto výzkumu byla vzhledem k zadání projektu použita v poněkud nestandardní verzi (viz níže), která po respondentech požadovala identifikovat vlastnosti vhodné pro uplatnění v životě a zároveň i pro prospívání celé společnosti.

Tabulka 5b.1. Distribuce odpovědí – „Které vlastnosti by si podle Vás měly osvojit současné děti proto, aby se v životě uplatnily a současně prospívaly i celé společnosti?“ (v %)

	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne
Pocit odpovědnosti	83,1	15,4	1,3	,1
Pracovitost	81,2	17,7	1,0	,1
Snaha uplatnit své schopnosti	70,7	27,6	1,5	,2
Ohleduplnost	60,3	33,0	6,1	,6
Zásadovost	51,5	39,3	8,2	1,0
Nesobeckost	50,6	41,8	6,7	1,0
Schopnost vyznat se	48,2	44,4	6,8	,6
Schopnost navazovat kontakty a přátelství	45,1	51,8	2,9	,2
Šetrnost, skromnost	43,6	43,9	11,0	1,4
Tolerance a respekt k odlišnostem	42,4	51,0	6,1	,6
Otevřený vztah k lidem	39,1	44,9	13,9	2,1
Snaha vyniknout	33,1	55,7	10,5	,7
Soutěživost	27,9	56,1	14,7	1,3
Prosazování vlastních názorů	27,4	55,9	14,7	1,9

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

Z jednoduchého, čistě deskriptivního pohledu, většina respondentů souhlasila s vhodností všech dotazovaných hodnot. Výrazně se respondenti shodovali na ocenění vlastností „pocit zodpovědnosti“, „pracovitost“, „snaha uplatnit se“ a „ohleduplnost“, nejméně pak podle nich byla vhodná „schopnost vyznat se“, „prosazování vlastních názorů“, „otevřený vztah k lidem“ a „soutěživost“ (i když i tyto vlastnosti byly většinou přijímány – blíže viz tabulku 5b.1). V tomto shrnujícím pohledu tedy respondenti považují za prospěšné pro společnost to, pokud lidé zodpovědně pracují a uplatňují své schopnosti bez toho, aby se výrazně snažili prosazovat vlastní názory či soutěžit s ostatními.

Abychom mohli podrobněji analyzovat, co odlišuje respondenty s různými názory na preferované hodnoty, rozhodli jsme se vytvořit z analyzované baterie určitou typologii respondentů metodou analýzy latentních tříd (viz dále). Baterie otázek je čtyřstupňová, ale vzhledem k tomu, že respondenti hodnotili žádoucnost veskrze pozitivních vlastností, naprostá většina odpovědí se soustředila do nejpozitivnějších stupňů odpovědí (rozhodně ano, spíše ano). Největší diferenciací mezi respondenty tedy byla mezi hodnocením dané vlastnosti jako rozhodně žádoucí a spíše žádoucí. Navíc jsme v datech identifikovali podezřele velkou skupinu některých vzorců odpovědí, které naznačují, že u těchto respondentů mohou být získaná data nereliabilní, a rozhodli jsme se je proto vypustit.⁵⁹ Jedná se o respondenty s odpovědí u všech 14 dotazovaných hodnot „rozhodně ano“, kterých bylo v souboru 78 (7,4 %), a dále pak menší skupinu se všemi odpověďmi „spíše ano“ (16, resp. 1,6 %). Tuto skupinu považujeme za metodologický artefakt toho, že otázka byla zaměřena pouze na pozitivní vlastnosti a zároveň nenutila respondenta vybrat pouze některé (u obdobných baterií v jiných šetřeních respondent vybíral maximálně pět vlastností ze seznamu). Výše uvedené jednodušší vzorce odpovědí v zásadě neposkytují žádnou informaci o respondentových preferencích a spíše pouze zkreslují výsledky následně použité analýzy latentních tříd.

Čtyři stupně analyzované baterie jsme převedli na dichotomický znak, u kterého hodnota „1“ reprezentovala rozhodný souhlas s tím, že by si danou vlastnost měly současné děti osvojit a hodnota „2“ jinou z možností (spíše ano, spíše ne, rozhodně ne). Převedení bylo vhodné vzhledem k následně použité metodě latentních tříd, která by při vysokém počtu proměnných s mnoha kategoriemi (navíc s velmi asymetrickým rozdělením) nedosahovala uspokojivých výsledků. Redukce byla vzhledem k datům poměrně adekvátní, jak je vidět z rozdělení původních proměnných v tabulce 5b.1, kde se většina odpovědí soustředí právě do stupňů „rozhodně ano“ a „spíše ano“.⁶⁰

59 Předpokládáme-li, že respondenti odpovídají na položky baterie jako na jednotlivé otázky, které mají do určité míry náhodné rozdělení, je koncentrace hodnot u všech 14 položek na stejné hodnotě daleko méně pravděpodobná, než je zastoupení těchto vzorců odpovědí v souboru.

60 Při analýze jsme narazili na některá metodologická úskalí, která zde musíme zmínit. Především je to již zmíněné vychýlení drtivé většiny odpovědí do dvou nejpozitivnějších stupňů baterie. Vzhledem k tomu, že dotazované hodnoty jsou vesměs kladné a málokterý respondent by s nimi nesouhlasil, omezuje se rozlišení hodnocení položek pouze na subtilní rozdíl mezi „rozhodně ano“ a „spíše ano“, u kterého není zdaleka jasné, zda-li ho různí respondenti vnímají přibližně stejně. Schůdnější se zdá řešit tuto otázku výběrem např. pěti hodnot ze seznamu, jako tomu bylo v některých jiných empirických šetřeních. Interpretační nesnáze způsobovala formulace otázky, která zjišťovala vhodnost hodnot pro úspěch v životě a zároveň prospěch pro společnost. Při analýze se tak vynořuje otázka, nakolik může být rozdílnost v odpovědích respondentů způsobena odlišnou interpretací otázky.

5b.2 Analýza latentních tříd

Pro účely analýzy jsme nejdříve vytvořili typologii respondentů, podle toho, jakým vlastnostem přiřkládají význam a jakým nikoli. Vhodnou metodou pro vytvoření takové typologie čistě na základě podobnosti respondentů v jednotlivých odpovědích je metoda latentních tříd (LCA – latent class analysis). Tato statistická metoda má počátky v textu Lazarsfelda a Henryho (1968), ale rozvinutá a formalizovaná byla především později, počínaje Goodmanem (Magidson, Vermunt 2004). Širší uplatnění ve statistické analýze pak našla v souvislosti se zvyšujícím se výkonem osobních počítačů. Velkým propagátorem LCA nejen v oblasti sociálních věd je J. K. Vermunt (Vermunt 1997; Rees, Vermunt, Verboord 1999; Magidson, Vermunt 2004). Je autorem volně šiřitelného programu LEM, s jehož pomocí lze vytvářet modely s latentními třídami a který jsme také použili v naší analýze. LCA není v české sociologii příliš často využívána, proto zde krátce představíme princip, na kterém je založena. Podrobnější popis lze najít ve výše citovaných textech i v řadě dalších publikací.

LCA je metoda, která ve vícerozměrných nominálních (či ordinálních) datech identifikuje skupiny případů, které mají společné hodnoty znaků. Přestože někdy bývá LCA popisována jako obdoba faktorové analýzy pro kategorické proměnné, není toto přirovnání úplně přesné. Zatímco faktorová analýza v zásadě klasifikuje do faktorů jednotlivé proměnné, LCA klasifikuje do svých latentních tříd jednotlivé případy. Je tak vhodnější pro vytváření typologií případů. Svou aplikací se v tomto podobá tradičním shlukovacím metodám, jako je metoda hierarchického shlukování či k-means, avšak v řadě ohledů tyto metody překonává. Zejména je přímo vytvořena pro analýzu nominálních proměnných, dále je založena na modelování, což umožňuje statisticky hodnotit výsledky jejího použití, a navíc je přináležitost do tříd modelována pravděpodobnostně, což lépe odpovídá stochastickému charakteru společenských jevů.

Základním předpokladem LCA je, že každý pozorovaný případ patří do jedné z latentních tříd (latentní znamená, že proměnná je konstruována z dat, avšak není přímo pozorovaná), přičemž nevíme, kolik těchto latentních tříd je a ani jaký mají charakter. Z rovnice modelu také plyne, že mezi všemi manifestními proměnnými je předpokládána lokální nezávislost, což znamená, že v každé z vytvořených latentních tříd jsou manifestní proměnné na sobě nezávislé (lokální závislost lze do modelu zavést úpravou jeho specifikace) (Magidson, Vermunt 2004). Základní rovnice modelu LCA je pro příklad tří manifestních proměnných:

$$\pi_{ijkl} = \pi_t^X \pi_{it}^{A|X} \pi_{jt}^{B|X} \pi_{kt}^{C|X},$$

kde π_t^X je pravděpodobnost, že daný případ patří do třídy $t = 1, 2, \dots, T$ latentní proměnné X .

$\pi_{it}^{A|X}$ je pak podmíněná pravděpodobnost toho, že proměnná A má hodnotu i , za předpokladu členství ve třídě t (obdobně tak u B a C) (Magidson, Vermunt 2004). Všechna π jsou parametry modelu, které se z dat většinou určují pomocí algoritmu založeného na hledání maximální věrohodnosti. Modely s různým počtem latentních tříd se porovnávají pomocí statistických kritérií, která umožňují určit jejich statistickou významnost a následně i porovnávat jejich kvalitu mezi sebou.

5b.3 Typologie hodnotových vzorců

V našem případě jsme testovali modely s různým počtem tříd a 14 manifestními proměnnými. V tabulce 5b.2 jsou výsledná testová kritéria jednotlivých modelů podle počtu latentních tříd. Statistika L^2 je testové kritérium, které ověřuje schopnost modelu reprodukovat původní data na základě rozdílu mezi skutečným rozdělením proměnných v datech a rozdělením předpokládaným na základě modelu. Pro porovnání modelů s různým počtem latentních tříd mezi sebou se nejčastěji používá bayesovské informační kritérium (BIC_{LL}), ve kterém je zohledněna i snaha získat co nejjednodušší model. U obou statistik znamenají nižší hodnoty vhodnější model.

Tabulka 5b.2. Testová kritéria modelů LCA s různým počtem tříd

Počet latentních tříd	L^2	BIC_{LL}	p-value ^{a)}
1 (bez tříd)	4558,4	14964,4	1,0000
2	3340,0	13847,1	1,0000
3*	2972,2	13580,3	1,0000
4*	2719,3	13428,4	1,0000
5**	2612,2	13422,3	1,0000
6**	2538,7	13440,9	1,0000

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, $N = 842$.

a) statistická významnost vhodnosti modelu podle statistiky L^2 . Všechny testované modely jsou statisticky významné

* u těchto modelů dosáhl jeden z parametrů krajních hodnot (0,0 respektive 1,0, jednalo se o podmíněnou pravděpodobnost „pocitu odpovědnosti“ u jedné latentní třídy). Takový model může být nestabilní, avšak v našem případě jsme při opakovaných výpočtech došli ke stejným výsledkům, které jsme tedy považovali za konečné. Problém krajních hodnot lze řešit použitím bayesovského posteriorního způsobu odhadu (bayesian posterior mode estimation), který však v softwaru LEM není k dispozici (Uebersax 2000).

** tyto modely již měly více parametrů s krajní hodnotou a jejich stabilita tak byla vážně zpochybněna.

Vzhledem k testovým kritériím jsme se rozhodli pro použití posledního relativně stabilního modelu, tedy čtyřtřídního. Z hlediska hodnotících statistik se kvalita modelů s rostoucím počtem tříd stále zvyšovala, bohužel jsme však nemohli zjistit optimální počet tříd, protože u více jak čtyř latentních tříd mnoho parametrů modelu dosahovalo krajních hodnot, čímž se modely stávaly velmi nestabilními.

Parametry čtyřtřídního modelu, které byly určeny na základě analýzy dat, jsou uvedeny v tabulce 5b.3. Každá nalezená latentní třída má určitou velikost, která ovlivňuje pravděpodobnost, že daný respondent bude do této třídy náležet (první řádek tabulky). U každé proměnné je pak uvedena pravděpodobnost možných hodnot (v tomto případě „ano“ – vlastnost žádoucí, „ne“ – vlastnost méně žádoucí) v závislosti na příslušnosti daného respondenta k jednotlivým latentním třídám.

Tabulka 5b.3. Parametry čtyřtřídního modelu latentních tříd

Vlastnosti		Třída			
		1	2	3	4
		0,1591	0,2767	0,2834	0,2808
Pracovitost	ano	0,4936	0,7281	0,9712	0,9157
	ne	0,5064	0,2719	0,0288	0,0843
Pocit odpovědnosti	ano	0,5340	0,7346	1,0000	0,9250
	ne	0,4660	0,2654	0,0000	0,0750
Tolerance a respekt k odlišnostem	ano	0,0768	0,2878	0,7562	0,4196
	ne	0,9232	0,7122	0,2438	0,5804
Šetrnost, skromnost	ano	0,0792	0,1348	0,8292	0,5377
	ne	0,9208	0,8652	0,1708	0,4623
Nesobeckost	ano	0,0482	0,2063	0,9346	0,6279
	ne	0,9518	0,7937	0,0654	0,3721
Soutěživost	ano	0,0937	0,4638	0,4277	0,0522
	ne	0,9063	0,5362	0,5723	0,9478
Schopnost vyznat se	ano	0,2213	0,7361	0,6483	0,2121
	ne	0,7787	0,2639	0,3517	0,7879
Ohleduplnost	ano	0,0891	0,3308	0,9583	0,8050
	ne	0,9109	0,6692	0,0417	0,1950
Otevřený vztah k lidem	ano	0,0444	0,2620	0,7349	0,3665
	ne	0,9556	0,7380	0,2651	0,6335
Schopnost navazovat kontakty a přátelství	ano	0,1049	0,5970	0,7593	0,1931
	ne	0,8951	0,4030	0,2407	0,8069
Snaha uplatnit své schopnosti	ano	0,2734	0,9318	0,9503	0,4844
	ne	0,7266	0,0682	0,0497	0,5156
Snaha vyniknout	ano	0,1463	0,6296	0,3871	0,0861
	ne	0,8537	0,3704	0,6129	0,9139
Zásadovost	ano	0,0504	0,3566	0,8130	0,6351
	ne	0,9496	0,6434	0,1870	0,3649
Prosazování vlastních názorů	ano	0,0983	0,4686	0,3937	0,0622
	ne	0,9017	0,5314	0,6063	0,9378

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

ano – „rozhodně ano“, ne – ostatní („spíše ano“ – „rozhodně ne“)

Tučně zvýrazněné jsou parametry s vysokými hodnotami nebo s hodnotami výrazně odlišnými od parametrů u ostatních tříd dané proměnné. Jedná se o arbitrární rozhodnutí bez statistického významu určené pro snadnější orientaci v tabulce.

Na základě pravděpodobností hodnot jednotlivých proměnných vzhledem k přináležení respondenta k jedné ze tříd lze vytvořit významovou interpretaci jednotlivých tříd. Vzhledem k tomu, že všechny manifestní proměnné jsou binárního charakteru, jsou pravděpodobnosti hodnot proměnných komplementární do jistého jevu (1). Všechny třídy jsou přibližně stejně velké, jenom první dosahuje pouze poloviční velikosti ostatních.

Třída 1 – **nevyhranění** – v této třídě se prakticky všechny manifestní proměnné soustředí do negativní odpovědi, tudíž žádnou z vlastností nepovažují za rozhodně důležitou. Tuto třídu lze chápat jako méně autoritativní lidi, kteří nepožadují od okolí určité vlastnosti, či respondenty, kteří v nabízených vlastnostech nenašli takové, které by považovali za opravdu důležité. Alternativní interpretace této třídy v ní vidí metodologický artefakt, vzniklý z redukce čtyřstupňové baterie na dichotomické proměnné, kde se potlačila variabilita mezi druhým až čtvrtým stupněm baterie.

Třída 2 – **asertivní** – tato skupina lidí vyznává více asertivní hodnoty, umožňující jedinci se prosadit ve společnosti jako „schopnost se vyznat“, „snaha uplatnit své schopnosti“ či „snaha vyniknout“. Naopak za méně podstatné pak považuje vlastnosti beroucí ohled na druhé, jako „tolerance a respekt k odlišnostem“, „šetrnost, skromnost“ a „nesobeckost“.

Třída 3 – **kamarád pro všechny** – většinu hodnot považuje za důležitou, především pak hodnoty zahrnující pracovitost, altruistické vlastnosti a dobré vztahy s ostatními. Jediné hodnoty, které považuje za méně důležité, jsou pak individualistická „soutěživost“, „snaha vyniknout“ a „prosazování vlastních názorů“.

Třída 4 – **dříč** – důležité jsou především pracovní hodnoty bez silných vazeb na ostatní lidi, ale ani na vlastní výkon. Vyznává hodnoty „pracovitost“, „pocit odpovědnosti“, maximálně ještě „ohleduplnost“. Ostatní hodnoty již nejsou podstatné, ať už nerozlišitelné altruistické hodnoty („tolerance a respekt k odlišnostem“, „nesobeckost“) či odmítané hodnoty sociálních schopností („schopnost vyznat se“, „schopnost navazovat kontakty a přátelství“) či oceněného individuálního výkonu („snaha vyniknout“, „prosazování vlastních názorů“).

5b.4 Hodnotové vzorce a sociodemografické charakteristiky

Distribuce nalezených latentních tříd při porovnání se základními demografickými charakteristikami může naznačit, jak jsou ve společnosti rozptýlené jednotlivé vzorce preferovaných hodnot. Ukáže se, jak je v různých skupinách vymezených sociodemografickými ukazateli odlišné mínění o společensky prospěšných hodnotách. Dalším důvodem takovéto analýzy je (v moderní společnosti poněkud neudržitelné) pojetí sociální soudržnosti jakožto všeobecného konsenzu lidí ve společnosti na určitých hodnotách. V takovémto pojetí pak může případná souvislost mezi rozdílem v uznávaných hodnotách a relativně objektivními rozdíly v sociodemografické struktuře značit potenciálně významný konflikt ve společnosti.

Celá následující analýza má však především explorační charakter. Jejím cílem je zmapovat rozptýlení hodnotových vzorců ve společnosti, nikoli vysvětlit jeho příčiny či hlubší souvislosti. Proto také používáme v zásadě popisné metody.

Při analýze vlivu sociodemografické struktury na rozdělení respondentů do jednotlivých tříd hodnotových vzorců jsme nejprve provedli jednoduché třídění druhého stupně. Výsledky tohoto třídění jsou v tabulkách P.5b.1-4 v příloze. Z řádkových procent uvedených v tabulkách a z hodnot Pearsonova chí-kvadrátu je patrné, že z testovaných sociodemografických statistik jsme našli určitý vztah závislosti mezi členstvím v latentní třídě s věkem respondenta a s jeho zařazením do skupiny podle zaměstnání.⁶¹ S růstem věku klesá podíl „asertivní“ a „nevyhraněné“ třídy, zatímco roste podíl „kamarádů pro všechny“ a „dřičů“. U rozdílů v profesních skupinách odkazujeme především na tabulku 5b.4. Na první pohled je patrný vysoký podíl „asertivní“ třídy u studentů a živnostníků (studenti však také patří výhradně do nejmladší věkové kategorie). Důchodci se oproti tomu spíše soustředili ve třídě „kamarád pro všechny“ (i tato skupina je pochopitelně věkově odlišná).

Z hlediska průměrných příjmů domácnosti se latentní třídy statisticky významně lišily. U hodnotového vzorce „nevyhranění“ a „asertivní“ je vyšší úroveň příjmů domácnosti než u tříd „kamarád pro všechny“ a „dřičů“. Tento vztah jsme testovali analýzou rozptylu. Přestože příjem domácnosti byl v dotazníku zjišťován otázkou rozdělující příjmy do 14 kategorií (13 po očištění dat), pracovali jsme s touto proměnnou jako se spojitým znakem. Výsledky analýzy rozptylu a průměry u jednotlivých tříd jsou uvedeny v tabulce 5b.4.

Tabulka 5b.4. Vztah hodnotových vzorců a příjmu domácnosti

	Třída				
	Nevyhranění	Asertivní	Kamarád pro všechny	Dřič	Celkem
Průměrný příjem ¹⁾	7,09	7,53	6,34	6,40	6,80
Směrodatná chyba	0,29	0,22	0,22	0,24	0,12
N	123	218	238	211	790

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

ANOVA F-test = 6,24 (p = 0,000)

1) Kategorizace celkového příjmu domácnosti podle dotazníku do 13 kategorií. Vzhledem k jejich počtu pracujeme s proměnnou jako se spojitou. Hodnotě 6 odpovídá kategorie příjmu „15 501 – 17 500“, hodnotě 7 „17 501 – 19 500“ a hodnotě 8 „19 501 – 21 500“.

Předcházející analýzy ukázaly, které sociodemografické proměnné statisticky významně ovlivňují příslušnost respondentů k latentním třídám hodnotových vzorců.⁶² Pro názornější zobrazení

61 Respondenty jsme rozdělili do profesních skupin podle jejich pracovní pozice. Z ekonomicky neaktivních jsme vyčlenili skupinu studentů a skupinu důchodců. Respondenty v domácnosti či na rodičovské dovolené a nezaměstnané jsme vzhledem k jejich malému počtu (2,4 %, respektive 5,3 % ze souboru) a předpokládané vysoké heterogenitě vyřadili z analýzy.

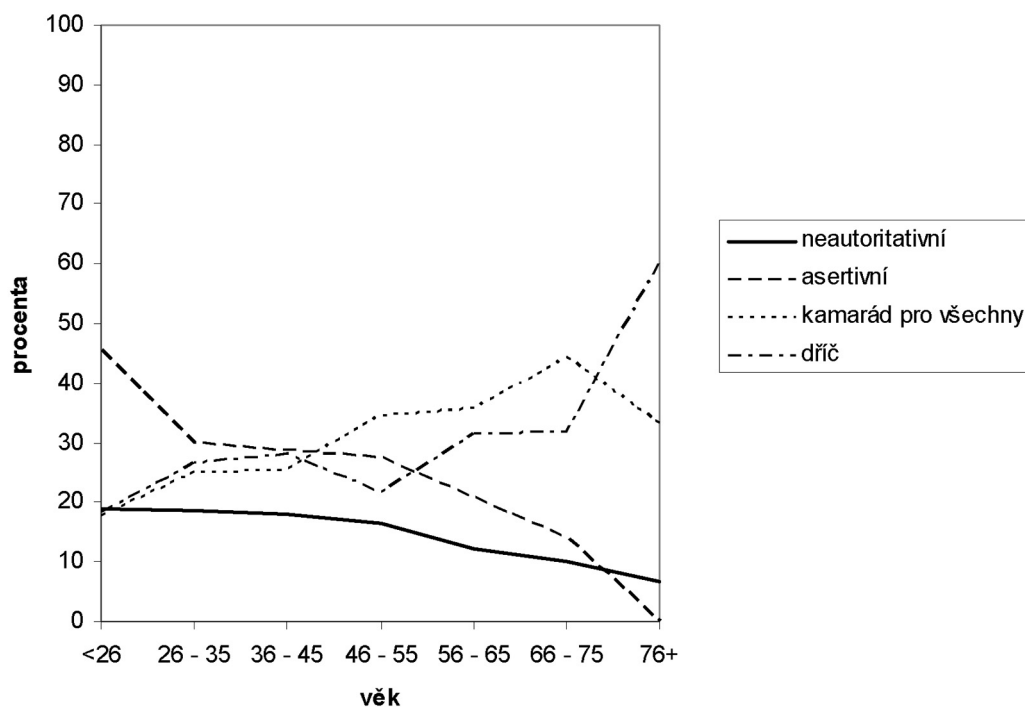
62 Vzhledem k exploračnímu charakteru úlohy zde nebudeme prezentovat logistický regresní model, kterým jsme se pokoušeli rozložit vliv jednotlivých vzájemně propojených sociodemografických proměnných na hodnotové vzorce. Kvůli velké propojenosti proměnných a jejich slabému vlivu se nepodařilo zkonstruovat takový model, který by přinášel statisticky významné výsledky.

struktury dat jsme připravili několik grafů zobrazujících vztah mezi sociodemografickými charakteristikami a hodnotovými vzorci. Ze sociodemografických charakteristik jsme vybrali pouze ty, které statisticky významně diferencovaly hodnotové vzorce respondentů.

Graf vztahu mezi věkem respondentů a příslušností do latentních tříd (graf 5b.1) reprodukuje zjištěný vztah mezi těmito dvěma proměnnými. Četnost „nevyhraněného“ a „asertivního“ typu klesá s rostoucím věkem. Naopak relativní četnost „kamaráda pro všechny“ a „dříče“ s rostoucím věkem roste.

Stejně tak v dalším grafu 5b.2 je zobrazena distribuce latentních tříd podle příjmu domácnosti. Zde je s růstem příjmu patrný růst relativní četnosti „asertivní třídy“, ne zcela jednoznačný růst zastoupení „nevyhraněné třídy“ a taktéž mírný pokles třídy „kamarád pro všechny“ a „dříč“.

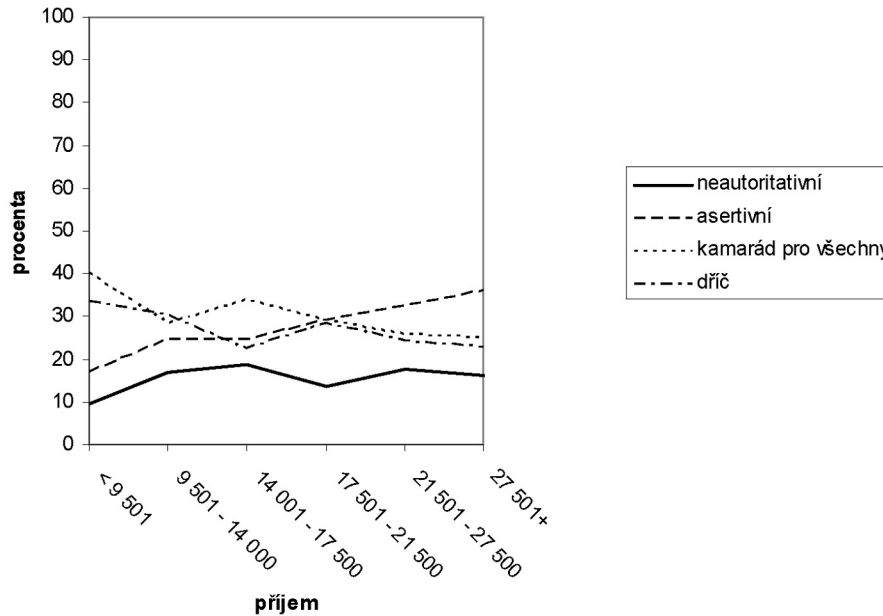
Graf 5b.1. Vztah členství v latentní třídě a věku

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

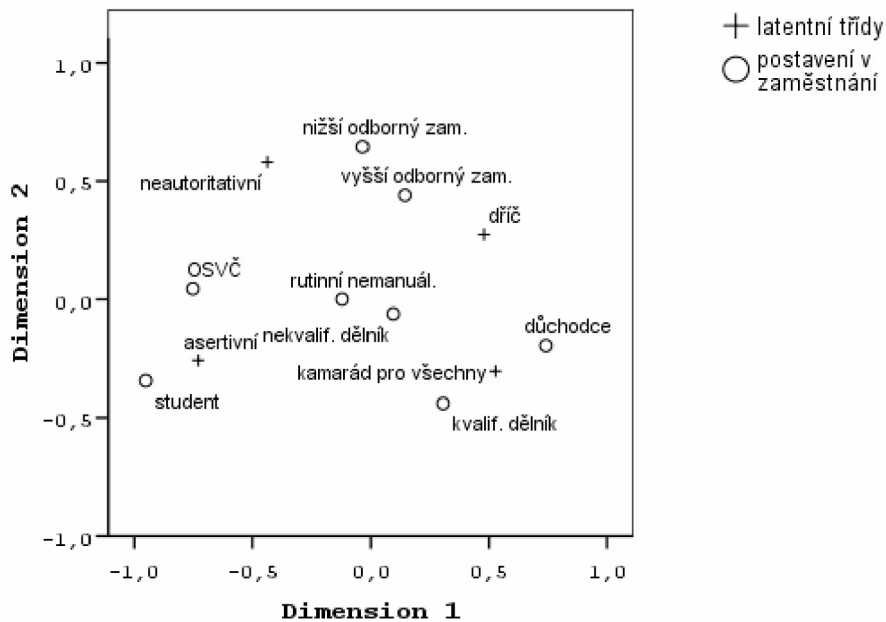
Poznámka: Věk je v tomto grafu kategorizován do desetiletých intervalů.

Graf 5b.2. Vztah členství v latentní třídě a příjmu domácnosti

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

Graf 5b.3. Korespondenční analýza latentní třídy a postavení v zaměstnání

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

Poznámka: Dvojměrné zobrazení vyčerpává 99,1 % celkové inercie.

Pro zobrazení vztahu latentní třídy hodnotových vzorců a postavení respondenta v zaměstnání jsme použili korespondenční mapu, kde jednotlivé kategorie jsou znázorněny body, jejichž blízkost značí vzájemnou podobnost. V grafu je tak patrná blízkost „asertivního“ typu latentních tříd ke skupině studentů a OSVČ, poloha nižších i vyšších odborných zaměstnanců ve středu mezi typy „nevyhranění“ a „dřič“, a nakonec i blízkost dělnických profesí a důchodců s typem „kamarád pro všechny“.

5b.5 Hodnotové vzorce a pojetí zdrojů soudržnosti

Představy o společenské soudržnosti by měly u každého respondenta vytvářet více či méně logicky konzistentní celek, pokud o nich chceme uvažovat jako o validním ukazateli zkoumaným výzkumy veřejného mínění. V analytické kapitole J. Šafra jsme ukázali, že pojetí zdrojů soudržnosti lze ve veřejném mínění strukturovat podle tří faktorů. Jedná se o faktor *hodnoty vzájemnosti*, který obsahuje hodnocení sociální spravedlnosti, rovnosti lidí, sdílených mravních hodnot a důvěry jako zdroje soudržnosti. Dále faktor *kolektivní identity* obsahující sdílenou představu o budoucnosti, národní sounáležitost a souhlas se systémem, a nakonec faktor *evropský liberalismus*, jenž je založen na svobodě pro každého, příslušnosti k Evropě, podpory demokracie a seberealizace pro většinu. Tyto faktory lze interpretovat jako různá chápání soudržnosti a jejich příčin ve veřejném mínění. Tato pojetí by měla souviset s tím, jaké hodnoty považují za společensky prospěšné (výše analyzovaná baterie o hodnotách obsahovala i polohu společenské prospěšnosti dotazovaných vlastností).

Vztah mezi třemi identifikovanými pojetími zdrojů soudržnosti ve veřejném mínění a typologií latentních tříd jsme ověřovali pomocí analýzy rozptylu faktorových skóre pojetí soudržnosti s nezávislou proměnnou jednotlivých latentních tříd. Statistický test potvrdil významné rozdíly u všech faktorů představujících různá pojetí zdrojů soudržnosti.

Tabulka 5b.5. Vztah členství v latentní třídě a pojetí zdrojů soudržnosti

	Třída				Průměr	ANOVA sig.
	Nevyhranění	Asertivní	Kamarád pro všechny	Dřič		
F1 hodnoty vzájemnosti	-0,270	-0,132	0,238	0,092	0,016	0,000
F2 kolektivní identity	-0,432	-0,086	0,189	0,035	-0,028	0,000
F3 evropský liberalismus	-0,404	0,009	0,128	0,010	-0,022	0,000

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 626.

Faktory jsou přeorientovány tak, že vyšší hodnoty značí silnější souhlas s danou dimenzí pojetí soudržnosti.

Typ hodnotového vzorce „nevyhranění“ vidí jako nejsilnější zdroj soudržnosti rovnost mezi lidmi, sociální spravedlnost, sdílené hodnoty a vzájemnou důvěru. „Kamarád pro všechny“ a „dřič“ jsou na tom podobně jako „nevyhranění“ v nejvyšším akcentování rovnosti, avšak obecně v odpovědích při-

kládali vyšší důležitost všem zdrojům soudržnosti⁶³ a u všech faktorů tedy dosahovali v průměru vyšších hodnot. „Asertivní“ typ naopak akcentuje především vznik soudržnosti založené na podpoře demokracie, seberealizace lidí a svobodě pro každého. U tohoto typu tedy lze nalézt logickou korespondenci mezi individualistickým postojem „asertivního“ typu hodnot a podobným přístupem ke zdrojům soudržnosti.

Z hlediska jednotlivých faktorů zdrojů soudržnosti je pak zřetelně vidět, že u hodnotového typu „kamarád pro všechny“ je průměrné skóre každého faktoru nejvyšší. Znamená to tedy, že tento typ vyjadřuje vyšší a častější souhlas se všemi položkami baterie. Naopak „nevyhraněný“ typ, podobně jako v původní baterii otázek na hodnoty, má celkovou úroveň souhlasu s otázkami nižší. Typy hodnotových vzorců tedy spíše souvisí s obecným přijímáním všech nabízených zdrojů soudržnosti, než že by některý z nich zvláště upřednostňovaly.

5b.6 Shrnutí

Respondenti se silně shodovali na vhodnosti vlastností pracovitost, odpovědnost a snaha uplatnit své schopnosti jak pro úspěch v osobním životě, tak z hlediska prospěšnosti pro celou společnost. Za nejméně vhodné vlastnosti z tohoto hlediska považovali charakteristiky individuálního výkonu, jako souťaživost, snahu vyniknout či prosazování vlastních názorů. Zdá se tedy, že přetrvává představa společenské prospěšnosti ve smyslu odpovědné pracovitosti. Myšlenka neviditelné ruky trhu, kde jedinec sledující svůj vlastní prospěch prospívá celé společnosti, se očividně v české společnosti dosud příliš neuchytila.

V hodnotových orientacích jsme pro účely další analýzy identifikovali čtyři latentní třídy odpovídající určitým hodnotovým vzorcům, u kterých jsme se následně pokoušeli nalézt souvislost se základními sociodemografickými charakteristikami. Významný pro určení hodnotových vzorců se ukázal věk, příjem domácnosti a postavení v zaměstnání. Mladší respondenti a respondenti z bohatších domácností spíše sdíleli hodnotový vzorec označený jako „nevyhranění“ (žádná hodnota není výrazně upřednostňována) či „asertivní“ (individualistické výkonové hodnoty na úkor altruistických). Naopak starší a méně bohatší respondenti upřednostňovali hodnotový vzorec „kamarád pro všechny“ (altruistické nesoutěživé hodnoty) a „dříč“ (pracovní hodnoty bez sociálního aspektu). Z hlediska postavení v zaměstnání je u studentů a důchodců reprodukován vliv věku na hodnotové vzorce. Z průměrného rozdělení latentních tříd také vystupují živnostníci se silně akcentovaným „asertivním“ vzorcem. To v zásadě odpovídá i odlišné mentalitě a životním orientacím této skupiny obyvatel, jak vyplývá již z dřívějších výzkumů (viz např. Tuček 2003: 391-398).

Přestože byly identifikovány čtyři latentní třídy hodnotových vzorců, sociodemografické charakteristiky respondentů rozlišovaly především mezi členstvím v první dvojici hodnot nebo ve druhé dvojici hodnot („nevyhranění“ a „asertivní“ versus „kamarád pro všechny“ a „dříč“). Charakteristiku, která by rozlišovala mezi vzorci uvnitř výše uvedených dvojic, jsme neobjevili.

63 Nabízí se zde zajímavá interpretace, která by spočívala v tom, že každý respondent má nastavenou určitou psychologickou míru „normálního“ souhlasu. Tato míra by pak měla být nulovým bodem, podle kterého by se posuzovaly jednotlivé odpovědi. Odpovědi by se tedy nejdříve normalizovaly podle respondenta.

Hodnoty, v tomto případě chápané nejen v rovině individuálních hodnot, ale i hodnot lidmi považovaných za společensky prospěšné, vykazují i určitou souvislost s pojetím zdroje sociální soudržnosti. „Asertivní“ (tedy individualistický) hodnotový vzorec nejčastěji vidí zdroj soudržnosti společnosti ve svobodné spolupráci jednotlivců s možností seberealizace. Ostatní typy přikládají největší význam rovnosti lidí ve smyslu sociální spravedlnosti a sdílených hodnot. Liší se však úrovní významu, který přikládají všem zdrojům soudržnosti. „Nevyhraněný“ považuje v průměru všechny nabízené zdroje soudržnosti za méně významné, zatímco naopak „kamarád pro všechny“ všemu přikládá větší význam.

Literatura

- Lazarsfeld, P. F., N. W. Henry. 1968. *Latent Structure Analysis*. Boston: Houghton Mifflin.
- Magidson, J., J. K. Vermunt. 2004. „Latent Class Analysis.“ Pp. 175-198 in D. Kaplan (ed.). *The Sage Handbook of Quantitative Methodology for the Social Sciences*, Chapter 10, Thousand Oakes: Sage Publications.
- Rees, K., J. K. Vermunt, M. Verboord. 1999. „Cultural Classifications under Discussion. Latent Class Analysis of Highbrow and Lowbrow Reading.“ *Poetics* 26 (5-6): 349-365.
- Tuček, M. a kol. 2003. „Proměna představ o předpokladech úspěchu a změny v životních strategiích.“ Pp. 371-399 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Uebersax, J. S. 2000. *A Brief Study of Local Maximum Solutions in Latent Class Analysis*. [online]. Vlastní www stránky autora. [cit. 2. 11. 2006]. Dostupné z: <<http://ourworld.compuserve.com/homepages/jsuebersax/local.htm>>.
- Vermunt, J. K. 1997a. *LEM: A General Program for the Analysis of Categorical Data*. Tilburg: Department of Methodology and Statistics, Tilburg University.
- Vermunt, J. K. 1997b. *Log-linear Models for Event Histories*. Thousand Oakes: Sage Publications.

Příloha 5b

Tabulka P.5b.1. Vztah hodnotových vzorců a pohlaví v %

	Třída				Celkem
	Nevyhranění	Asertivní	Kamarád pro všechny	Dříč	
Muž	17,9	28,7	28,7	24,6	100,0
Žena	13,9	27,8	30,0	28,3	100,0
Celkem	15,9	28,3	29,3	26,5	100,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

Pearson Chi-square 3,379 (p = 0,337)

Tabulka P.5b.2. Vztah hodnotových vzorců a vzdělání v %

	Třída				Celkem
	Nevyhranění	Asertivní	Kamarád pro všechny	Dříč	
Základní	16,6	33,1	25,7	24,6	100,0
Střední bez maturity	14,5	29,3	31,7	24,5	100,0
Střední s maturitou	17,2	24,7	28,5	29,7	100,0
Vysokoškolské	16,7	25,0	29,2	29,2	100,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

Pearson Chi-square 7,203 (p = 0,616)

Tabulka P.5b.3. Vztah hodnotových vzorců a věku v %

	Třída				Celkem
	Nevyhranění	Asertivní	Kamarád pro všechny	Dříč	
do 35	18,7	37,7	21,3	22,3	100,0
36–60	15,9	27,1	31,2	25,8	100,0
nad 61	11,1	14,0	39,5	35,5	100,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

Pearson Chi-square 46,857 (p = 0,000)

Tabulka P.5b.4. Vztah hodnotových vzorců a postavení v zaměstnání

		Třída				Celkem
		Nevyhranění	Asertivní	Kamarád pro všechny	Dříč	
Zaměstnání	student	20	56	18	14	108
		18,5 %	51,9 %	16,7 %	13,0 %	100,0 %
	důchodce	16	27	78	62	183
		8,7 %	14,8 %	42,6 %	33,9 %	100,0 %
OSVČ		17	32	14	11	74
		23,0 %	43,2 %	18,9 %	14,9 %	100,0 %
vyšší odborný zaměstnanec		17	21	25	29	92
		18,5 %	22,8 %	27,2 %	31,5 %	100,0 %
nižší odborný zaměstnanec		22	24	23	29	98
		22,5 %	24,5 %	23,5 %	29,6 %	100,0 %
rutinní nemanuální		19	34	31	26	110
		17,3 %	30,9 %	28,2 %	23,6 %	100,0 %
kvalifikovaný dělník		8	18	29	18	73
		11,0 %	24,7 %	39,7 %	24,7 %	100,0 %
nekvalifikovaný dělník		5	10	11	10	36
		13,9 %	27,8 %	30,6 %	27,8 %	100,0 %
Celkem		124	222	229	199	774
		16,0 %	28,7 %	29,6 %	25,7 %	100,0 %

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004, N = 842.

Pearson chi-square 93,040 (p = 0,000)

6. Sociální spravedlnost a soudržnost společnosti

Milan Tuček

6.1 Vnímání sociální soudržnosti

V prvních dvou výzkumech v roce 2003 a 2004 jsme se snažili rozpoznat, co si lidé představují pod soudržností společnosti, do jaké míry je jim tematika soudržnosti blízká, zda o společnosti takto přemýšlejí. Kladli jsme si otázky, zda je společenská soudržnost vnímána spíše jako sociální spravedlnost nebo „mravní a národní jednota“, zda je společenská soudržnost chápána jako rovnost v přístupu nebo rovnost ve výsledku, zda nemá soudržnost nádech extrémistického pojetí v pravicových i levicových ideologiích pospolitosti, apod.

Výsledky analýz dat předmětného výzkumu by mohly být považovány i za překvapivé, jelikož myšlenka společenské soudržnosti, jakkoliv má několik prokazatelných rovin chápání, nemá vůbec mezi českými občany nádech extrémismu a je spíše „programem“ středních tříd kladoucích velký důraz právě na problematiku sociální spravedlnosti a vzájemné důvěry.

Z výzkumu v roce 2004, kde jsme položili otázku na znalost pojmu, vyplynulo, že 26,7 % respondentů se s pojmem společenská soudržnost již setkala a 49,7 % respondentů (z těch, kteří na otázku odpověděli jinak než neví) uvedlo, že stojí za to o ní přemýšlet jako o něčem prospěšném (zejména přirozeně ti, kteří pojem již znali). Je pravda, že podíl těch, kteří znají pojem společenská soudržnost, je relativně malý, avšak reakce na druhou otázku zjišťující prospěšnost soudržnosti pro společnost byla již daleko jednoznačnější. Poznamenejme však, že zhruba pětina dotázaných na znalost pojmu i na případnou prospěšnost soudržnosti pro společnost odpověděla, že „neví“. Přidáním „celospolečenského rozměru“ k pojmu soudržnosti se ve vnímání veřejnosti pojem zřejmě posunuje někam do oblasti politiky, a proto otázka na jeho znalost vyvolává rozpačitou reakci. V okamžiku, kdy pojem rozložíme do konkrétních položek, tak se lidé umějí vyjádřit k tomu, zda to či ono k soudržnosti společnosti přispívá či nikoliv (viz tabulku 6.1). Tato dobrá zkušenost s věcným a realistickým posuzováním faktorů (zdrojů) soudržnosti byla zjištěna již v šetření z roku 2003. Poznamenejme, že při posouzení přínosu jednotlivých sociálně-psychologických faktorů se nelišily odpovědi dotázaných, kteří se s pojmem sociální soudržnost již setkali, od těch, kteří se s tímto pojmem zatím nesetkali. To potvrzuje naše přesvědčení, že veřejnost má pod soudržností zcela konkrétní představu a pouze slovní spojení společenská soudržnost není ještě běžné.

V této souvislosti si musíme znovu uvědomit, že ve veřejném (politickém) diskursu je společenská soudržnost vcelku nový pojem (a nejen pro laickou, ale i pro odbornou veřejnost), že k jeho osvojení nestačí, že se objevuje v různých vyjádřeních politiků. Navíc v těchto vyjádřeních jde také o kategorii, jejíž obsah se teprve „usazuje“.

Jistě platí, že velká část zdrojů sociálního napětí či nesoudržnosti leží v oblastech vyjmenovaných ve vládním programu zmíněném v úvodní části publikace – veřejnost si toto též uvědomuje, o čemž s dostatek průkazných údajů přinesl výzkum z roku 2003. Ale zároveň část veřejnosti vnímá sociální soudržnost v širším kontextu (viz dále).

6.2 Sociálně psychologické faktory soudržnosti

Podle dotázaných v podstatě všechny vyjmenované faktory buď „rozhodně ano“, nebo „spíše ano“ přispívají k soudržnosti společnosti (viz první sloupec tabulky 6.1). Přes tuto všeobecnou názorovou shodu jsou některé z faktorů považovány za více propojené se soudržností, některé za méně propojené. Za nejvíce propojené veřejnost považuje důvěru mezi lidmi, vědomí sociální spravedlnosti (viz dále výsledky faktorové analýzy a porovnání s pořadím z předchozího výzkumu) a vědomí ekonomické prosperity. Za nejméně propojené je považováno vědomí přináležitosti k Evropě (lidé zřejmě uvažují o soudržnosti české společnosti a „evropanství“ se z toho vymyká), důvěra k politikům (dochází nejspíš ke konfrontaci se současným vysoce negativním hodnocením politické reprezentace i politiky vůbec) a společně sdílená představa o budoucnosti (nejspíš opět konfrontace s aktuálním stavem (neexistence) politických vizí budoucnosti). Lidé, kteří jsou přesvědčeni o prospěšnosti „projektu“ sociálně soudržné společnosti, hodnotí přínos všech zmíněných faktorů výše než ti, kteří o prospěšnosti pochybují (viz poslední dva sloupce průměrů v tabulce 6.1 – rozdíl je převážně statisticky významný).

Tabulka 6.1. Průměrné hodnocení* sociálně-psychologických faktorů soudržnosti společnosti

	Průměr	Pořadí	% Neví	Prospěšná	Neví, zda prospěšná
Vědomí svobody pro každého	1,85	8	6,6	1,76	1,96
Vědomí sociální spravedlnosti	1,68	2	6,3	1,63	1,81
Vědomí možnosti seberealizace pro většinu lidí	1,76	5	6,6	1,70	1,81
Vědomí rovnosti lidí	1,91	9	6,3	1,85	2,06
Společně sdílené mravní hodnoty	1,75	4	7,4	1,63	1,80
Většinový souhlas se společenským systémem	2,00	10	8,8	1,97	2,04
Vědomí národní sounáležitosti	1,83	7	8,9	1,73	1,92
Společně sdílená představa o budoucnosti	2,08	11	11,3	2,02	2,16
Podpora demokratického systému	1,80	6	9,5	1,74	1,86
Vědomí přináležitosti k Evropě	2,25	13	12,0	2,18	2,32
Důvěra mezi lidmi	1,58	1	3,7	1,52	1,63
Vědomí ekonomické prosperity	1,74	3	7,7	1,69	1,81
Důvěra k politikům	2,16	12	12,7	2,10	2,23
			40,2 % **		27,2 % **

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

*škála: 1 = rozhodně ano, 2 = spíše ano, 3 = spíše ne, 4 = rozhodně ne.

** po odečtení odpovědí nevím (19,0 %) jde o 49,7 %, resp. 33,6 % souboru

Zaměřili jsme se následně na identifikaci těch respondentů, kteří uvedli, že o společenské soudržnosti stojí za to přemýšlet jako o něčem prospěšném a užitečném (40,2 %, resp. 49,7 % ze souboru dotázaných). Ukázalo se, že se rozhodně nejedná o extrémně levicově nebo pravicově orientované respondenty s vyhraněnými pospolitostními názory. Je tomu spíše naopak – koncept společenské soudržnosti je považován za prospěšný dotázanými ze středních vrstev (střední třídy v širším pojetí): lidmi oproti průměru v celém vzorku významněji více řadící svou domácnost mezi „ani chudou, ani bohatou“, volícími zejména sociálně-demokratický, ale též konzervativní politický program (méně naopak socialistický, komunistický nebo národní politický program), lidmi s vyšším vzděláním, kteří jsou aktivními voliči (rozhodně by šli příští týden k volbám do Poslanecké sněmovny), z politických stran volící více ČSSD, ale také ODS a KDU-ČSL, méně naopak KSČM či jiné menší politické strany, a žijícími více v úplné rodině ve srovnání s průměrnými hodnotami pro celý vzorek respondentů.

Otázkou je, zda-li však i přes vyloučení extrémních postojů a významnější zastoupení střední vrstvy české společnosti panuje mezi respondenty z námi sledované skupiny jednota nad pojetím společenské soudržnosti. Jak vyplývá i z výše zmíněného rozložení volebních preferencí, je možné očekávat, že tomu tak nejspíše nebude. Přestože jasná preference sociálně-demokratického politického programu a volební preference významně více ve prospěch ČSSD jsou evidentní (v dané skupině silnější o 6 procentních bodů oproti průměru v celém vzorku), je zřejmé, že s dominantním pojetím společenské soudržnosti (soudržnost = solidarita) soupeří i jiné alternativy.

K jejich vystopování jsme využili baterie otázek dotazujících se respondentů na to, „co podle nich vytváří soudržnou společnost“. Faktorová analýza rozdělila odpovědi do tří hlavních faktorů vysvětlujících kumulativně přibližně 58 % variance:

Tabulka 6.2. „Co vytváří soudržnou společnost?“ – faktorové zátěže po rotaci Varimax

	1. faktor	2. faktor	3. faktor
Vědomí svobody pro každého	,49		,70
Vědomí sociální spravedlnosti	,77		,29
Vědomí možnosti seberealizace pro většinu lidí	,52		,58
Vědomí rovnosti lidí	,70	,27	
Společně sdílené mravní hodnoty	,60	,47	
Většinový souhlas se společenským systémem	,29	,64	
Vědomí národní sounáležitosti		,73	
Společně sdílená představa o budoucnosti		,75	
Podpora demokratického systému		,38	,69
Vědomí příslušnosti k Evropě		,37	,70
Důvěra mezi lidmi	,60	,34	
Vědomí ekonomické prosperity		,36	,48
Důvěra k politikům		,44	,40
% vyčerpané variance	19,9 %	19,8 %	18,5 %

Zdroj: Naše společnost, CVVM, říjen 2004.

První faktor, který bychom pracovně mohli pojmenovat **sociálně-demokratickým přesvědčením**, se sytí zejména proměnnými týkajícími se vnímání sociální spravedlnosti, rovnosti lidí, sdílení mravních hodnot a důvěry mezi lidmi. **Druhý faktor**, který by v této souvislosti bylo možno označit jako **inklinaci ke konzervativním hodnotám**, se sytí zejména proměnnými jako společně sdílená představa o budoucnosti a národní sounáležitost, důležité jsou též proměnné jako většinový souhlas se společenským systémem, sdílení mravních hodnot a důvěra k politikům. **Třetí faktor**, ve srovnatelné optice znamenající **inklinaci k liberálním hodnotám**, se sytí zejména proměnnými jako svoboda pro každého, seberealizace pro většinu lidí, podpora demokratického systému, vědomí přináležitosti k Evropě a též ekonomická prosperita. Zajímavé zejména je, že lidé, kteří pojem společenské soudržnosti považují za prospěšný, jsou významně více zastoupeni v krajních kladných hodnotách ve všech třech uvedených faktorech. Znamená to, že mezi lidmi považujícími uvažování o společenské soudržnosti za prospěšné sice dominuje (sociálně-demokratická) představa kladoucí důraz na sociální spravedlnost a rovnost, ale objevuje se mezi nimi též nikoliv nevýznamné konzervativní a liberální pojetí společenské soudržnosti.

V předchozím výzkumu v roce 2003 byla otázka na formování soudržnosti (přesněji otázka na sociálně-psychologické faktory upevňování soudržnosti) položena odlišným způsobem. Zčásti shodné položky (v roce 2004 byly doplněny „důvěra k politikům“, „vědomí přináležitosti k Evropě“, „vědomí ekonomické prosperity“, vynechány „sociální vyjednávání“ a „malé rozdíly v životní úrovni“) měly být seřazeny podle důležitosti (od nejdůležitějšího příspěvku k soudržnosti společnosti po nejméně důležitý).

Tabulka 6.3. „Co vytváří svornou, soudržnou společnost?“ duben 2003 – pořadí podle připsované důležitosti, faktorové zátěže po rotaci Varimax*

	Průměr	1. faktor	2. faktor	3. faktor
1. Důvěra mezi lidmi**	3,55			-,65
2. Pocit sociální spravedlnosti	4,74		-,58	
3. Zákony a jejich respektování	4,77	,76		
4. Možnost seberealizace pro většinu lidí	5,57			
5. Společně sdílené hodnoty	6,05	-,41	,40	
6. Pocit národní sounáležitosti	6,48		,55	
7. Většinový souhlas se společenským systémem	6,59	-,30		,77
8. Podpora demokratického systému	6,69	,55		
9. Malé rozdíly v životní úrovni	6,87		-,65	
10. Společně sdílená představa o budoucnosti	6,88		,31	,46
11. Sociální vyjednávání (dialog)	7,93	,52		

Zdroj: Soudržnost, STEM, 2003, kvótní výběr, 18+, N = 1778.

* Pro faktorovou analýzu byla provedena určitá úprava škály, která automaticky vznikla z „pořadí“. Došlo ke sloučení několika pořadí do jedné hodnoty, aby byl získán výsledek více odpovídající intenzitní čtyřbodové škále užitě v roce 2004.

** Důvěru uvedlo na 1-3 místě 59,5 % respondentů.

Je pravda, že pořadí více diferencovalo mezi jednotlivými sociálně-psychologickými faktory a jednoznačně zdůraznilo klíčovou pozici „důvěry mezi lidmi“. V porovnání s výsledky výzkumu z října 2004, kde je sice „důvěra mezi lidmi“ podle průměrného hodnocení též na prvním místě, avšak stejný význam je připisován i sociální spravedlnosti (rozdíl mezi průměry není statisticky významný), jde o zřetelnou distanci, která se během roku jistě nezměnila (viz též rozdíly mezi průměry ostatních položek baterie, které jsou v mnoha případech také statisticky nevýznamné). Toto výrazné oddělení „důvěry“ se nutně muselo projevit i v následné faktorové analýze, kde došlo k „rozpojení“ důvěry a spravedlnosti. Spravedlnost a rovnost v životní úrovni (jádro našeho sociálně-demokratického vnímání soudržnosti) je při vynuceném diferencovaném hodnocení jejich významu pro soudržnost (uvedl-li respondent nějaké položky na prvních místech, nutně musel jiné položky uvést v nižších pořadích) v opozici s pocitem národní sounáležitosti a (nekonkrétními) obecně sdílenými hodnotami (konzervativní vnímání). Pravidla hry (zákony), demokratický systém a dialog (jádro liberálního vnímání) jsou v opozici s (tentokrát asi kolektivními) sdílenými hodnotami a souhlasem se systémem (projevuje se liberální individualistický pohled na svět?). Pro opozici faktorů „důvěry mezi lidmi“ a „většinového souhlasu se společenským systémem“ by bylo možno najít určité vysvětlení v protikladu každodenníchžitých vztahů a (vzdáleného) odosobněného systému.

Ať už je rovin vnímání soudržnosti více či méně, ať jsou konkurenční nebo souběžné, znovu se potvrdilo, že se jedná o koncept mající i mezi lidmi jednoznačně pozitivní obsah. Téměř polovina dotázaných, bez ohledu na politické sebeznačení na pravo-levé škále, si totiž myslí, že je prospěšné se mu věnovat. Přestože ve vnímání společenské soudržnosti nejspíš dominuje, uvážíme-li výsledky obou šetření, sociální spravedlnost (a důvěra), existuje mezi lidmi i konzervativní či liberální pojetí této problematiky.

Analýza sociálně-psychologických faktorů soudržnosti z výzkumu veřejného mínění z října 2004 oproti předcházejícímu výzkumu více zdůraznila provázání mezi vnímáním společenské soudržnosti a sociální spravedlností. Proto jsme se rozhodli, že v následující etapě výzkumu (leden 2005) oproti původnímu záměru posílíme téma sociální spravedlnosti v praktických rovinách politik i běžného života. Pokusíme se, aby ideje společenské soudržnosti a sociální spravedlnosti dostaly konkrétní praktickou náplň, jež by mohla jako určité vodítko sloužit i české politické reprezentaci, a to bez rozdílu její politické orientace.

6.3 Sociální soudržnost a sociální spravedlnost

Ve výzkumu z října 2004 bylo zjištěno, že „vědomí sociální spravedlnosti“ je veřejností považováno za druhý nejvýznamnější faktor, který vytváří soudržnou společnost (s malým odstupem za „důvěrou mezi lidmi“ – viz tabulku 6.1). I když zjištění z otevřené otázky, zkoumající, co si lidé představují pod pojmem „společenská soudržnost“, nebylo zdaleka tak jednoznačné – soudržnost byla výrazně spojována se solidaritou na mikro, ale i makro úrovni (zhruba 40 % odpovědí), kdežto sociální spravedlnost se v různých souvislostech objevila zhruba v 6-7 % odpovědí (kategorie „důvěra“ měla ještě nižší zastoupení odpovědí, viz podrobně analytickou kapitolu J. Šafra) – nepochybně lze předpokládat, že míra shody veřejného mínění v hodnocení, co je a co není (sociálně) spravedlivé, přispívá k soudržnosti společnosti. Do našeho šetření jsme proto zahrnuli řadu otázek věnovaných posouzení spravedlnosti jednak určitých politických aktů, které byly provedeny v prvních letech transformace, jednak vybraných současných problémů, které jsou předmětem politického diskursu (o které akty a problé-

my jde, viz tabulku 6.6). Také jsme zařadili otevřenou otázku, která měla za cíl zjistit, co lidé považují v současné době v české společnosti za nejméně spravedlivé.

Kromě základního zjištění, jak dalece je v těchto otázkách společnost (veřejné mínění) rozštěpená, nám šlo o to zjistit, zda se tato případná názorová štěpení odrážejí v hodnocení míry soudržnosti naší společnosti, zda a jak případně umocňují naléhavost věnovat sociální soudržnosti společnosti zvýšenou pozornost. Je sice velmi pravděpodobné, že vazba mezi mírou názorové jednoty v oblasti spravedlnosti a mírou soudržnosti společnosti bude složitě zprostředkovaná, avšak je možné, že se v té či oné míře prokáže i v námi zadaných indikacích (ve vazbě na konkrétní otázky a problémy, ve kterých byla posuzována míra spravedlnosti).

a. Rozkolísání hodnotového systému po roce 1989 na příkladu spravedlnosti

Výzkumy postojů a názorů musejí vždy počítat s tím, že v české společnosti došlo po roce 1989 k výrazné proměně celého hodnotového systému, ke zcela odlišnému traktování různých myšlenkových systémů či ideologií (jak ve veřejnosti, tak v médiích, ale i např. ve výuce na školách), k oficiálnímu přehodnocení komunistického systému, atd. To vše způsobilo, že u řady lidí došlo ke změně názoru na řadu otázek, také však k určité názorové nejistotě a k názorové nezakotvenosti. Teprve postupně přestává jít o konjunkturální (či protestní) změnu postojů a názorů, tyto se postupně internalizují a utvářejí více méně stabilizovanou názorovou strukturu odpovídající příslušnosti České republiky k určitému kulturnímu okruhu.

O těchto proměnách mimo jiné vypovídá vývoj volebního chování od prvních svobodných voleb s postupnou krystalizací volebních preferencí na základě určitých zkušeností a skupinových zájmů. V oblasti sociální spravedlnosti lze tuto rozkolísanost ilustrovat na rozložení odpovědí na otázku, která byla ve stejném znění položena v mezinárodním výzkumu Social Justice v roce 1991, následně pak v roce 1995 při jeho dílčím opakování a také v našem posledním výzkumu.

Z porovnání výsledků z několika tradičních demokratických zemí a řady postkomunistických střeoevropských a východoevropských zemí je zjevné, že systémová změna vnesla v prvních letech do postojů lidí určitou nejistotu, co je vlastně (nyní?, obecně?) spravedlivé (a asi také správné). Jde o tak výrazný rozdíl, který se opakuje bez výjimky ve všech šetřených postkomunistických zemích – navíc v určitém zeslabení či zesílení, které je zjevně vázáno na ekonomický propad té či oné postkomunistické země –, že o vlivu systémové změny nemůže být pochyb.

S postupem doby se i v této oblasti názorová nejistota zmírňuje. Ta, která přesto zůstává, je pravděpodobně spojena s obecnou nejistotou člověka postmoderní doby, kterou signalizovaly výsledky z roku 1991 za západní země. Úroveň nejistoty spojené s tím, co je vlastně spravedlivé, je v České republice v roce 2005 s nimi zcela srovnatelná. Pro „postmoderní názorovou hladinu“ svědčí i to, že i když došlo k celkovému výraznému posunu směrem k nesouhlasu s uvedeným tvrzením „v dnešní době je těžké se orientovat v tom, co je vlastně spravedlivé a co ne“, vůbec neposílil rozhodný nesouhlas.

Tabulka 6.4. „V dnešní době je těžké se orientovat v tom, co je vlastně spravedlivé a co ne“ (% odpovědi rozhodně souhlasím)

	% rozhodně souhlasím	N
Bulharsko	55,8	1279
Estonsko	53,1	961
Maďarsko	51,4	933
Slovinsko	46,7	1303
Východní Německo	36,7	991
Slovensko	35,9	357
Česko	35,2	798
Rusko	34,3	1428
Polsko	33,9	1430
Západní Německo	18,6	1741
Nizozemsko	14,8	1783
Velká Británie	19,3	1264
USA	23,7	1387

Zdroj: Mezinárodní projekt Social Justice 1991, datový archiv SOÚ AV ČR.

Tabulka 6.5. „V dnešní době je těžké se orientovat v tom, co je vlastně spravedlivé a co ne“ – vývoj názorů za posledních 15 let (v %)*

	Rozhodně souhlasím		Rozhodně nesouhlasím		
1991	34,7	32,6	13,7	12,1	5,3
1995	26,0	32,1	18,1	14,7	6,5
2005	19,1	36,4	19,4	17,5	4,5

Zdroj: Mezinárodní projekt Social Justice 1991, 1995, Naše společnost, CVVM, leden 2005.

* Dopočet do 100 % jsou odpovědi „neví“, „odmítl“.

Samozřejmě na základě jedné indikace míry nejistoty při hodnocení spravedlnosti a srovnání tří časových bodů nelze dělat dalekosáhlé závěry, ale spolu se zkušeností s výsledky z jiných oblastí zkoumání hodnot a z chování české populace jde nepochybně o trend, který potvrzuje naše směřování do „západoevropského prostoru“ či dokonce již dorovnání na „západoevropský standard“.

b. Co lidé v roce 2005 považovali za spravedlivé a co ne

Rozložení odpovědí v jednotlivých otázkách, které byly vesměs řešeny v prvních letech po listopadu 1989 a které se spolu se stále se navracející otázkou česko-německého vyrovnání objevují v současném politickém diskursu, je uvedeno v první části následující tabulky. Podobně jako v druhé části tabulky, která je věnována vybraným (otevřeným, hodně diskutovaným) problémům současné politiky, ve veřejnosti převládá buď souhlas, nebo nesouhlas se spravedlností toho či jiného kroku, toho či jiného navrhovaného řešení. Vlastně v žádné ze zjišťovaných otázek se veřejné mínění nepolari-

zovalo do krajního souhlasu a zároveň krajního nesouhlasu. Jsou sice otázky, kde se hodnocení spravedlnosti navrženého či uskutečněného řešení nekloní výrazněji ani na jednu stranu (deregulace cen, dětské přídavky), ale v těchto otázkách volí lidé ve skutečnosti středový názor. Kdyby předložená škála umožňovala neutrální odpověď, zjevně by zde došlo k výrazné koncentraci odpovědí.

Za povšimnutí stojí i vysoké procento odpovědí „neví“ (pětina až čtvrtina dotázaných) u tří položek v první části tabulky: lustrace, deregulace, kuponová privatizace.

Tabulka 6.6. „Do jaké míry je nebo by bylo spravedlivé:“ (v %, průměr)

	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne	Neví	Průměr*
Vysídlení Němců	40,0	34,2	9,9	2,1	13,7	1,70
Drobné restituce	28,4	44,3	13,6	4,3	9,5	1,93
Lustrační zákon	22,8	30,7	16,9	6,6	23,1	2,09
Velké restituce	10,3	26,7	30,7	16,6	15,7	2,64
Deregulace cen po roce 1989	5,6	27,7	27,5	14,0	25,2	2,67
Kuponová privatizace	3,8	20,0	30,8	26,4	19,1	2,99
Trest smrti za vraždu	40,5	34,5	10,9	5,0	9,1	1,78
Odluka církve	31,0	31,3	13,9	4,7	19,1	1,91
Důchod odvozený od výdělků	23,0	47,4	16,0	5,6	7,9	2,05
Progresivní zdanění	25,5	37,8	18,4	7,6	10,7	2,09
Omezení pro migranty	18,5	39,7	19,6	4,1	18,0	2,11
Povinné pojištění k důchodu	10,3	39,4	25,3	11,0	14,0	2,43
Plošné dětské přídavky	13,9	33,1	28,0	13,2	12,0	2,46
Zákaz KSČM	16,1	17,9	26,4	23,6	16,1	2,68
Rovná daň	12,3	22,5	29,8	23,2	12,2	2,73
Školné na veřejných školách	4,9	20,2	39,6	28,0	7,3	2,98
Definitiva pro úředníky	4,5	18,9	33,4	30,9	12,3	3,03
Výsluhové renty pro policisty	4,0	18,8	32,6	37,9	6,9	3,12
Poslanecká imunita	1,2	9,5	35,4	49,3	4,7	3,39

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

*Je za platné odpovědi (tj. bez „nevím“).

Většina lidí považuje za spravedlivé následující věci: „odsun Němců“, „drobné restituce“, „progresivní zdanění“, „omezení pro migranty“, „důchod odvozený od výdělků“, „trest smrti za vraždu“ a „odluku církví od státu“. Za nespravedlivé je většinově považováno „poslanecká imunita“, „školné na veřejných školách“, „rovná daň“, „výsluhová renta“ a „definitiva pro úředníky“. Názory jsou v různé míře ovlivněny věkem, vzděláním, sociálním statutem a především politickou orientací dotázaných osob (zjednodušenou zde na klasickou pravolevou škálu). V určité komprimované podobě bude toto doloženo dále při rozboru diferencí faktorových skóre.

Vše, co bylo výše řečeno o hodnocení spravedlnosti v určitých oblastech, které jsou v současnosti předmětem obecného politického diskursu, vhodně dokresluje rozložení odpovědí na otevřenou otázku, která zjišťovala, co dotázaní považují v současné době v české společnosti za největší ne-spravedlnost:

- 17 % zneužívání moci (výsady politiků, arogance, pohrdání obyčejnými lidmi, korupce)
- 15 % odpovědi se týkalo sociálních nerovností (chudoba, sociální rozdíly, rozdíly v příjmech)
- 11 % zákonnosti (průtahy u soudů, nízké tresty, právní nejistota,...)
- 8 % sociální politika (nízké dávky, avšak zhruba třetina přehnaná štedrost)
- 6 % různé formy diskriminace, exkluze (věk, zdravotně postižení, národnost...)
- 6 % nezaměstnanost
- 5 % podmínky pro podnikání (daně, zákony...)
- 3 % zdravotní systém (příplácení za léky, za ošetření)
- 2 % školský systém (nedostatek možností ke studiu)
- 2 % nevyrovnání se s minulostí

c. Výsledek faktorové analýzy

Faktorová analýza měla jako obvykle za cíl odhalit obecnější názorovou strukturaci a následně pomocí faktorových skóre vytvořit možnost pro rozbor příčinných vazeb mezi hodnocením spravedlnosti v určitých oblastech a vybranými sociodemografickými charakteristikami dotázaných a také názory na společenskou soudržnost.

Vzhledem k relativně vysokému podílu odpovědí „nevím“ (celkově na všechny otázky odpovědělo kolem poloviny dotázaných), které se lišily otázkou od otázky a s výjimkou několika málo položek nezávisely na sociodemografikách, byla pro aplikaci faktorové analýzy zvolena metoda, která v matrici vstupních dat nahrazuje chybějící údaje průměrem. Následně bylo ověřeno, že výsledná faktorová struktura na takto doplněných datech se jen v drobných detailech liší od výsledku, spočítaného na původních datech s chybějícími údaji (korelace mezi extrahovanými faktory po rotaci se pohybovala v rozmezí 0,95-0,97, faktorové zátěže se lišily na druhém desetinném místě).

Položky zjišťující spravedlnost různých transformačních aktů se sdružily do jediného faktoru (1. faktor), což znamená, že lidé vnímají polistopadovou přeměnu společnosti jako celostní proces s jednotící vnitřní logikou, kterou buď považují za spíše spravedlivou (asi ve smyslu „správnou“) nebo za spíše nespravedlivou („nesprávnou“). Určité rozpaky v tomto ohledu budí posouzení možného zákazu KSČM, které se vymyká z liberálně-demokratických představ.

V dalších faktorech se logicky propojily sociální jistoty (neplacení školného, žádné další důchodové přípojištění – 2. faktor), pohledy na daňovou politiku (3. faktor), míra spravedlnosti určitých výhod lidí ve státní a veřejné správě (4. faktor). Do dalších dvou faktorů se trochu mechanicky propojila zbytková témata – 5. faktor vyjadřuje více či méně konzervativní náhled na církev, trest smrti i sociální systém, 6. faktor pak určitou míru rovnostářství (zde v oblasti dětských přídatků a imigrantů).

Tabulka 6.7. Matice faktorových zátěží a korelace faktorů s vybranými ukazateli

	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor	5. faktor	6. faktor
Drobné restituce	,76					
Velké restituce	,75					
Lustrační zákon	,68					
Deregulace cen	,56	,31				
Kuponová privatizace	,52					
Zákaz KSČM	,42	,40				
Školné na veřej. školách		,65				
Vysídlení Němců		-,61				
Povinné důchod. připojištění		,54				
Rovná daň			,80			
Progresivní zdanění			-,76			
Definitiva				,67		
Výluhová renta				,66		
Poslanecká imunita				,57		
Odluka církví					,68	
Trest smrti					,53	
Důchod podle výdělku		,35			,51	
Omezení migrace do ČR						,77
Plošné přídavky			,36			,56
Procento vyčerpané variance 53,8 %	13,9	8,9	8,5	8,3	7,7	6,2
Korelace						
Se vzděláním	,09*	,04	,09*	,01	,00	-,05
S věkem	-,18*	-,23*	-,23*	-,15*	-,03	,04
Se statusem	-,06	-,12*	-,07	-,10*	,01	,01
S levopřevahou orientací	-,44*	-,32*	-,21*	,06	,04	,05
S otázkou zjišťující míru soudržnosti společnosti	,21*	,05	,08	,16*	-,18*	,00

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

* statisticky významné hodnoty.

Otázka spravedlnosti či nespravedlnosti poválečného vysídlení Němců se kupodivu nepropojila s hodnocením transformačních procesů (ve smyslu „nápravy pokřivených vztahů a bezpráví“), ale našla určitou „spřízněnost“ se sociálními jistotami zahrnutými v 2. faktoru (vysvětlení spočívá nejspíše ve zřetelné politické orientaci zastánců základních sociálních jistot).

Korelace faktorů se základními identifikacemi (věk, materiální status, kulturní status), s politickou orientací a s hodnocením míry soudržnosti společnosti přinesla několik překvapivých výsledků:

- Podmíněnost kulturním statusem (přibližně jde o úroveň vzdělání), pokud vůbec nějaká existuje, je na hranici statistické významnosti;

- Materiální status je podle očekávání určující pro hodnocení spravedlnosti sociálních jistot, daňového systému a spravedlivosti výsluhových rent a také, což již není tak zřejmé, i hodnocení spravedlnosti různých aktů z průběhu polistopadové transformace české společnosti (materiální status zde zastupuje dělení na vítěze a poražené, které je často v souvislosti s transformací společnosti v české sociologii využíváno). Záporné znaménko u korelace znamená, že čím vyšší materiální status, tím nižší pocit spravedlnosti v jednotlivých oblastech;
- Levoprávní politická orientace podle očekávání vykazuje nejsilnější vazbu, a to u položek, které mají logickou souvislost s touto orientací a vlastně názor na ně tuto politickou orientaci vytváří. Překvapivé je, že nebyla zjištěna vazba na spravedlnost výsluhových rent a další zbytková témata;
- Generační názorová odlišnost je dosti podstatná, ovšem generační příslušnost je v určitém ohledu svázána s levoprávní politickou orientací.

Z našeho pohledu se nejzávažnější zjištění týká souvislosti mezi názorem na míru spravedlnosti v jednotlivých oblastech a vnímáním soudržnosti společnosti. Statisticky významná vazba byla zjištěna u hodnocení míry spravedlnosti (čím více jsou transformační akty považovány za nespravedlivé, tím více je společnost vnímána jako nesoudržná). Zjednodušeně řečeno – **ti, kteří hodnotí privatizace, restituce, deregulace cen spíše jako nespravedlivé, si uvědomují (či vyvozují), že tato nespravedlnost způsobila ve společnosti vznik výrazných (nezasloužených) nerovností, způsobila určité výrazné napětí a vedla ke snížení soudržnosti.**

Podstatné je i zjištění nepřímé souvislosti mezi konzervativním názorem (odluka církve od státu, trest smrti) a vnímanou soudržností. Zde se nabízí vysvětlení, že část dotázaných, kteří hodnotí míru soudržnosti společnosti velice negativně, spatřují nápravu tohoto stavu právě v těchto konzervativních hodnotách.

6.4 Shrnutí

Na závěr je možné ještě jednou podtrhnout, že i když (politický) koncept společenské soudržnosti není v současné době v centru pozornosti české veřejnosti, mezi lidmi existuje zcela reálná a vědomá představa o tom, co k soudržnosti přispívá a co naopak soudržnost společnosti ohrožuje. Avšak tato představa není univerzální pro všechny, zahrnuje v sobě jak představy spojené se sociálnědemokratickým konceptem sociálně spravedlivé společnosti, s akcentem na solidaritu garantovanou sociálním státem, tak představy spojené liberálním konceptem zdůrazňujícím svobodu a osobní odpovědnost, z části také s konceptem konzervativním orientujícím se na tradiční instituce, jako je rodina.

Co se týče hodnocení míry spravedlnosti různých „aktů“ spojených s ekonomickou a politickou transformací společnosti, převládá ve veřejnosti názor, že byly více či méně spravedlivé, nikoliv však nespravedlivé. V tomto ohledu pak nezpůsobily výraznější napětí, které by ohrozilo soudržnost společnosti. V navrhovaných řešeních vybraných závažných současných problémů se veřejné mínění přiklání k zachování sociálních garancí, které vnímá jako posilující sociální soudržnost.

Literatura

- Beck, U. 1986. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt a/M.: Suhrkamp Verlag.
- Beck, U., A. Giddens, S. Lash. 1994. *Reflexive Modernisation. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, W. et al. 1998. *The Social Quality of Europe*. Bristol: Polity Press.
- Beck, W. et al. 2001. *Social Quality. A Vision for the Europe*. Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Berger, P. L. (ed.). 1998. *The Limits of Social Cohesion. Conflict and Mediation in Pluralist Societies*. Boulder, Oxford: Westview Press.
- Dahrendorf, R. 1991. *Úvahy o revoluci v Evropě*. Praha: Evropský kulturní klub.
- Dahrendorf, R. 2000. „Občanská společnost: Nejspolehlivější záruka svobody.“ Pp. 81-95 in A. Pongs. *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: Nakladatelství ISV.
- Giddens, A. 2001. *Třetí cesta. Obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta.
- Machonin, P. 1997. *Sociální transformace a modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Machonin, P. 2000. „Teorie modernizace a česká zkušenost.“ Pp. 97-218 in L. Mlčoch, P. Machonin, M. Sojka. *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled)*. Praha: Karolinum.
- Machonin, P., M. Tuček et al. 1996. *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Potůček, M. 1999. *Křížovatky české sociální reformy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Potůček, M. a kol. 2002. *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Praha: Gutenberg.
- Potůček, M. a kol. 2003. *Putování českou budoucností*. Praha: Gutenberg.
- Tuček, M. et al. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Večerník, J., P. Matějů (eds.). 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia.
- Zapf, W., R. Habich, T. Bulmahn, J. Delhey. 2003. „The Case of Germany: Transformation through Unification.“ Pp. 229-296 in W. Adamski, P. Machonin, W. Zapf (eds.). *Structural Change and Modernization in Post-Socialist Societies*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.

7. Obecná důvěra v druhé lidi jako dimenze sociální soudržnosti

Markéta Sedláčková

Kapitola zkoumá jednu z významných složek sociální koheze, obecnou důvěru v druhé lidi, či tzv. generalizovanou důvěru, která je spolu se sociálními sítěmi a sociálním kapitálem považována za jednu ze základních dimenzí společenské soudržnosti. Při studiu generalizované důvěry se věnujeme zejména jejím determinantům, přičemž vycházíme z konceptualizace teorií determinant důvěry Delheye a Newtona (2003). Ti rozlišují dva základní přístupy k pojímání důvěry jako vlastnosti individuální a jako vlastnosti sociální. Podle prvního přístupu je míra důvěry podmíněna psychologickými osobnostními rysy, či demografickými a sociálními charakteristikami lidí. V druhém přístupu lze míru důvěry vysvětlit především pomocí systémových charakteristik skupin, společností a jejich institucí. Na základě komparativních výzkumů docházejí Newton a Delheye k závěru, že teorie založené na kolektivní zkušenosti fungují lépe ve společnostech s nízkou mírou důvěry, mezi něž patří i česká společnost.

7.1 Důvěra a společenská soudržnost

Důvěra patří k základním podmínkám existence jakéhokoli lidského společenství a v sociologické tradici byla vždy považována jak za základ celospolečenské koheze, tak i skupinové solidarity a spolupráce. Přestože pojem důvěry je v sociologické terminologii vcelku novým, už první sociologické reflexe důvěry klasiků sociologie 19. století (Durkheim, Simmel, Tönnies) se zabývaly implicitně důvěrou zejména v souvislosti se sociálním řádem. Během první poloviny 20. století se studium důvěry přeneslo více na mikroúroveň, kde bylo spojeno s uvažováním o principech skupinové soudržnosti, utvářením sociálních sítí, či s tématem sociální inkluze a exkluze.

V analýzách měnících se podmínek v moderních společnostech v druhé polovině 20. století už není důvěra viděna jako typický rys tradiční společnosti, který byl nabourán moderními mechanismy, ale je naopak zdůrazněna její klíčovost pro soudržnost pozdně-moderní společnosti (Luhmann 1979; Giddens 1990). Důvěra je uváděna do souvislosti se vzrůstající komplexitou, nejistotou a riziky a rozpadem tradičních komunitních uskupení v důsledku pokračující individualizace a atomizace společnosti (Etzioni 1993; Putnam 2000). První ucelené koncepce, uvažující explicitně o důvěře jako sociálním tmelu na všech úrovních společnosti, se tak v sociologii objevují od 80. let 20. století.

Během 90. let se dosud převážně teoretické uvažování o sociální kohezi a důvěře přesouvá více k empirii. Tento posun souvisí i se vzrůstající poptávkou sociálních politik jednotlivých státních administrativ i institucí Evropské unie po měření sociální koheze za účelem jejího aktivního podpo-

vání. Pojem sociální koheze je zkoumán na mikro, mezo i makro společenské úrovni a navíc rozdělen na konkrétní měřitelné dimenze, které představují jednotlivá pole výzkumu.⁶⁴

Obecně lze při výzkumu koheze na národní (či dokonce nadnárodní) úrovni rozlišit dvě hlavní dimenze (Berger-Schmitt 2002). První *dimenze nerovnosti* se týká různých oblastí distribuce bohatství ve společnosti: rovné příležitosti různých skupin obyvatelstva, míra nerovnosti a sociálních štěpení, rozsah sociálního vyloučení a diskriminace. Druhou pak představuje *dimenze sociálního kapitálu*, pod kterou zahrnujeme: vazby, které vedou k navazování sociálních kontaktů, resp. spojují, sdílené hodnoty a normy, důvěru v ostatní lidi a společenské instituce, pocit solidarity, smysl pro sounáležitost s komunitou a sdílenou identitu. V pojetí Wolfganga Becka (Beck 2001) tvoří soudržnost pět dimenzí, které zároveň představují její indikátory. Těmi jsou bezpečnost veřejnosti; mezigenerační solidarita; koheze sociálních statusů a ekonomická koheze; sociální kapitál, sítě a důvěra; altruismus.

Klíčovou dimenzí zkoumání sociální koheze představuje koncept sociálního kapitálu, zmíněný v obou výše uvedených operacionalizacích sociální koheze. Jedná se především o tzv. kolektivní pojetí sociálního kapitálu,⁶⁵ které je spojeno s Putnamovou (Putnam 2000) koncepcí, ve které sociální kapitál odkazuje k vlastnostem uspořádání společnosti, jako je důvěra, normy a sítě, které usnadňují koordinované jednání, a tak přispívají k výkonnosti společnosti. V tomto pojetí tedy můžeme chápat důvěru jako jednu z dimenzí soudržnosti.

Důvěra ale představuje velmi široký a nejednoznačný pojem, a proto je třeba se ptát: Co chápeme pod pojmem důvěra? Jaká důvěra či důvěra v co či koho je důležitým pilířem soudržnosti v dimenzi sociálního kapitálu?

7.2 Typologie důvěry a vymezení obecné důvěry v druhé lidi (tzv. generalizované důvěry)

Obecně lze důvěru definovat dle anglického *Oxfordského slovníku* jako „spoléhání se na určitou vlastnost nebo atribut osoby nebo věci, či pravdivost určitého tvrzení“ (Giddens 1998: 34). Tato definice naznačuje, že důvěra předpokládá dvoustranný vztah, ve kterém na jedné straně stojí aktivní subjekt, který se rozhoduje k důvěře, spoléhá se na něco, či někoho, a na druhé straně je objekt důvěry, který se vyznačuje určitými vlastnostmi či schopnostmi.

Vzhledem k tomu, že důvěra prorůstá celou společností, je možno ji zkoumat na různých úrovních a klasifikovat ji například do jednotlivých okruhů (Sztompka 1999: 42-46). Nejužší okruh důvěry představuje rodina a naši nejbližší známí, kde se důvěra utváří ve velmi intimním a uzavřeném prostředí. Dalším okruhem je nejbližší komunita, např. sousedská, která zahrnuje lidi, se kterými se osobně známe. V moderním světě se vedle této reálné komunity vytváří i jakási virtuální komunita, zprostředkovaná moderními technologiemi, především různými médii, kterou tvoří celebrity ze všech oblastí. Vzhledem k naší vysoké informovanosti o jejich životě a častému „setkávání“ se s nimi si vůči

64 Podrobněji o konceptech, indikátorech a měření sociální koheze viz (Sedláčková, Šafr 2005).

65 Obecně lze sociální kapitál rozdělit na individuální (mobilizační) a kolektivní (komunitní), přičemž rozlišovací kritérium poskytuje odpověď na otázku, přináší-li sociální kapitál zisk jednotlivci nebo celé skupině či společnosti, tedy je-li sociální kapitál chápán jako soukromý statek či statek veřejný. Podrobněji k typům a měření sociálního kapitálu viz (Sedláčková, Šafr 2005).

nim můžeme vytvořit jakýsi pocit virtuální osobní důvěry (Sztompka 1999: 42). Širší okruh tvoří různé skupiny lidí, kteří jsou nám určitým způsobem blízcí (skupiny národnostní, etnické, profesionální atd.). Tento okruh tvoří jistou hranici mezi interpersonální a generalizovanou důvěrou, neboť důvěra v konkrétní lidi se přeměňuje v důvěru v abstraktnější objekty, v tomto případě v důvěru v rámci sociálních kategorií.⁶⁶ Právě tato obecná důvěra v druhé lidi je považována za klíčovou jak pro kohezi pozdně moderní společnosti, tak pro fungování demokratického systému.⁶⁷

Důležitost obecné důvěry v druhé lidi pro soudržnost společnosti není jen teoretickým předpokladem, ale opakovaně tuto skutečnost potvrzují i empirické výzkumy. Ve výzkumu *Naše společnost 2004* (říjen), zaměřeném na zkoumání toho, co česká veřejnost považuje za zdroje soudržnosti společnosti, uvádějí respondenti suverénně důvěru mezi lidmi jako nejdůležitější zdroj pro soudržnost společnosti.⁶⁸

Samotnou obecnou důvěru v druhé lidi můžeme definovat jako základní znak komunity, který je založený na víře či očekávání, že druzí se nebudou snažit nás vědomě a úmyslně poškodit, mohou-li se tomu vyhnout a bude-li to možné, budou jednat v našem zájmu (Gambetta 1988; Hardin 1998; Warren 1999). Podle Barbera a Garfinkela tato důvěra zahrnuje naučená, generalizovaná očekávání vůči jednání druhých, která přesahují specifické vztahy a situace (Garfinkel 1963; Barber 1983). Důvěra osvojená vůči osobě reprezentující např. určitou sociální skupinu může být uplatněna vůči dalším členům této skupiny. Tato oblast důvěry tedy vyjadřuje důvěru k jakýmsi generalizovaným druhým.

Generalizovaná důvěra je podmíněna určitým stupněm víry a stojí tedy na nedokonalém vědění a může být zneužita. Podle Newtona není důvěra založena na racionální kalkulaci okamžitého přínosu z konkrétní transakce, ale spíše na předpokladu, že určitý vklad důvěry se v budoucnu vrátí od někoho jiného a v tomto smyslu je důvěra očekáváním obecné vzájemnosti. Není ale slepá, je založena na nashromážděné zkušenosti a přizpůsobuje se kontextu (Hardin 1992 in Newton 1999: 170-171). V důsledku toho je důležité kromě samotné míry důvěry zkoumat její souvislosti, tedy podmínky a faktory vytvářející a podporující obecnou důvěru.

7.3 Teorie determinant generalizované důvěry

Přestože je důvěra tématem vcelku novým, v sociologické literatuře nalezneme velmi širokou škálu různých teorií důvěry, které jsou jak komplementární, tak i protichůdné. Delhey a Newton (2003) vytvořili konceptualizaci jednotlivých teorií důvěry, kterou považujeme za velmi přehlednou a téměř vyčerpávajícím způsobem zahrnující teoreticky i empiricky známé determinanty obecné důvěry

66 Sztompka upozorňuje, že zejména na této úrovni sociálních kategorií (gender, věk, rasa, etnicita, náboženská příslušnost, bohatství) je důvěra velmi ovlivněna předsudky a stereotypy (Sztompka 1999: 42). Domnívám se, že velkou roli zde sehrává právě hraničnost této úrovně mezi osobním a abstraktním. Jestliže se na jedné straně jedná o dosti abstraktní skupinu lidí, kterou nemůžeme nikdy jako celek reálně pozorovat, zkušenosti s jejími jednotlivými zástupci jsou naopak každodenní záležitostí. Pro zjednodušení interakce s lidmi, o nichž často nemáme žádné jinak dostupné informace, si vypomáháme právě ustavenými stereotypy. Tento postup se pak přenáší i na úroveň naší studované důvěry. O stereotypech jako o nástrojích zjednodušování situace jednání pojednal například také Erving Goffman, přímo v souvislosti s důvěrou se o stereotypech zmiňuje také australská socioložka Barbara Misztal (1996).

67 Více ke Sztompkově teorii důvěry viz (Sedláčková 2003).

68 Podobně tomu bylo i v roce 2003 (srov. Tuček 2004).

v druhé lodi. V důsledku toho jsme se rozhodli použít tuto konceptualizaci jako vodítko pro naši analýzu determinant generalizované důvěry v české společnosti.

Newton a Delhey rozlišují dva základní přístupy k pojímání důvěry: důvěra jako vlastnost individuální a jako vlastnost sociálních systémů. Podle prvního přístupu je míra důvěry podmíněna psychologickými osobnostními rysy, či sociálními a demografickými znaky jedince – sociální vrstva, vzdělání, příjem, věk a pohlaví. V druhém přístupu lze míru důvěry vysvětlit především pomocí systémových charakteristik společností a jejich institucí (Delhey, Newton 2003: 94) (viz tabulku 7.1).

Mezi individuální teorie patří takzvaná osobnostní teorie, která vychází z psychologických osobnostních rysů jedinců. Podle této teorie důvěru podporuje zejména životní optimismus (Uslaner 1999: 138) a pocit kontroly nad životem. Druhou individuální teorií je teorie sociálního úspěchu a blahobytu, založená na předpokladu, že důvěra představuje určité riziko, přičemž bohatí si mohou dovolit více riskovat než chudí (Banfield 1958). V důsledku toho „ti, co nic nemají, jsou méně důvěřiví než ti, co něco mají“, tedy tzv. společenská vítězová více důvěřují (Putnam 2000: 138). Obecná důvěra v druhé lodi je dle této teorie podmíněna příjmem, sociálním postavením, spokojeností se životem, prací, pocitem štěstí či úzkosti.

Narozdíl od individuálních teorií chápou sociální teorie důvěru jako vlastnost celých skupin či společností. V tom je tento přístup shora-dolů vlastně komplementární k přístupům zdola-nahoru (individuální teorie). Míra generalizované důvěry jednotlivce se tedy odvíjí od toho, jak vnímá důvěryhodnost okolní společnosti (Newton 2001: 203-204). Podle Newtona a Delheye lze rozlišit v zásadě čtyři komplementární teorie determinant generalizované důvěry (viz tabulku 7.1). Za první je to teorie dobrovolných sdružení, vycházející z toquevilliánské tradice, podle níž si jedinec v prostředí dobrovolných sdružení osvojuje tzv. „habits of the heart“ (Bellah 1985), kterými jsou důvěra, reciprocita, empatie, smysl pro společný zájem a společné dobro. Druhou je teorie sociálních sítí, která považuje za důležité pro důvěru aktivní přináležitost člověka k sociálním sítím, jako je rodina, přátelé, či sousedská komunita. Osamělost a vykořeněnost člověka naopak jeho obecnou důvěru vůči druhým lidem snižují. Třetí, komunitní teorie, vychází z předpokladu, že pro utváření vzájemné důvěry a solidarity mezi lidmi je určující určitá velikost aglomerace, spokojenost s komunitou a bezpečnost komunity (Putnam 2000). Čtvrtá, společenská teorie, chápe generalizovanou důvěru jako určovanou makrosopečenskými faktory. Podle této teorie mají například společnosti s více sociálními nerovnostmi či dokonce konflikty mezi vrstvami, příjmovými skupinami a či etnickými skupinami, tedy s nižší mírou koheze, také většinou menší míru důvěry. Dále se generalizovaná důvěra utváří na základě důvěryhodnosti existujících sociálních a politických institucí, míře politické svobody a celkovém pocitu bezpečnosti ve společnosti.

Tabulka 7.1. Teorie determinant generalizované důvěry

	Teorie	Proměnné
Individuální	Osobnostní teorie	Optimismus, kontrola nad životem
	Teorie úspěchu a blahobytu	Příjem, sociální status, spokojenost se životem, prací, pocit štěstí, pocit úzkosti
Sociální	Teorie dobrovolných sdružení	Členství v dobrovolných organizacích
	Teorie sociálních sítí	Sítě přátel, pocit osamělosti
	Komunitní teorie	Velikost města, spokojenost s komunitou, bezpečnost komunity
	Společenská teorie	Sociální konflikty, spokojenost s demokratickými institucemi, politická svoboda, bezpečnost

Zdroj: Dle (Delhey, Newton 2003: 101).

Delhey a Newton (2003) testovali výše uvedené teorie determinant generalizované důvěry na datech ze 7 zemí.⁶⁹ Jejich analýza potvrdila zejména platnost teorie úspěchu a blahobytu, dále pak teorie sociálních sítí a společenské teorie. Došli k závěrům, že za prvé ty, kteří jsou v životě úspěšnější, vede jejich pozitivní zkušenost k větší důvěře. Za druhé, že neformální sociální sítě souvisejí s důvěrou (teorie sociálních sítí), a za třetí, že generalizovaná důvěra je větší u lidí, kteří se domnívají, že ve společnosti není mnoho závažných sociálních konfliktů a kteří se cítí bezpečně (teorie vlivu společnosti, hodnocení společenských podmínek).

Závěry komparativních výzkumů Newtona a Delheye dále ukazují, že teorie založené na kolektivní zkušenosti fungují lépe ve společnostech s nízkou mírou důvěry, mezi něž patří většina postkomunistických zemí a tedy i Česká republika. Nízká míra důvěry je v těchto zemích z velké části důsledkem předchozího komunistického režimu, který vytvářel postoj nedůvěry jak vůči institucím, tak druhým lidem (Rose, Mishler 2001: 32). Vytvořená kultura nedůvěry nezaniká automaticky s pádem totalitního režimu, ale přetrvává ještě určitou dobu, někdy i po generace, v hodnotách a postojích lidí (Sztompka 1999). Podle některých autorů lze pak říci, že obecně mají demokratické státy více důvěry než nedemokratické (Newton 2001; Paxton 2002).

Na základě výše představených teorií a předchozích empirických poznatků, jakož i s ohledem na omezené možnosti našeho datového souboru jsme pro naši empirickou analýzu stanovili následující hypotézu:

69 Data pocházela z výzkumu Euromodul prováděného v Německu, Maďarsku, Slovinsku, Jižní Koreji, Španělsku a Švýcarsku mezi lety 1999 a 2001.

- **Hypotéza:** Generalizovanou důvěrou v české společnosti ze tří zkoumaných teorií (teorie úspěchu a blahobytu, komunitní a společenská teorie) nejsilněji vysvětlují faktory reprezentující společenskou teorii, tj. vnímání sociálních konfliktů ve společnosti, důvěra v demokratické instituce státu a hodnocení společenské situace.

7.4 Data a metodologie

Naše analýza je založena na datech z výzkumu Naše společnost realizovaného agenturou CVVM Sociologického ústavu AV ČR, který proběhl v lednu 2005.⁷⁰ Jednalo se o šetření veřejného mínění obyvatel České republiky starších 15 let a část výzkumu byla speciálně zaměřena na zkoumání sociální koheze. Soubor byl vybrán metodou kvótního výběru, velikost souboru je 1037.

7.4.1 Měření obecné důvěry v druhé lidi

Obecná důvěra v druhé lidi byla v našem výzkumu měřena pomocí baterie tří výroků, které představují variantu tradiční operacionalizace důvěry v mezinárodních výzkumech, kde jsou většinou pokládány dichotomické otázky (viz poznámku pod čarou)⁷¹ Respondentů v našem výzkumu jsme se tedy ptali, do jaké míry souhlasí s následujícími výroky: 1) *Většině lidí je možné věřit.* 2) *Lidé se většinou snaží si vzájemně pomáhat.* 3) *Lidé neváhají druhé využívat.* Vzhledem k tomu, že naším cílem nebylo mezinárodního srovnání, ale spíše citlivé změření míry důvěry v české společnosti, odpovědi byly měřeny na čtyřbodové škále: rozhodně souhlasím, spíše souhlasím, spíše nesouhlasím, rozhodně nesouhlasím, přičemž mezinárodní výzkumy většinou nabízejí pouze dichotomické varianty odpovědí.⁷²

Výše uvedené výroky mohou být vyhodnoceny samostatně, nebo lze na jejich základě konstruovat ukazatel míry důvěry v druhé lidi. Pro potřeby další analýzy souvislostí důvěry jsme na základě tří výše uvedených výroků sestrojili sumační index důvěry nabývající hodnot od 1 do 4, kde 1 znamená žádnou důvěru a 4 vysokou důvěru.⁷³

Kromě otázek vytvářejících index generalizované důvěry byly ve výzkumu položeny otázky na důvěru ke konkrétním skupinám lidí: vůči lidem, které respondent osobně zná, dále vůči občanům ČR a občanům Evropské unie. Pomocí korelací s indexem důvěry jsme tak mohli ověřit, zda index generalizované důvěry skutečně měří více důvěru k lidem obecně, než důvěru partikulární, tedy důvěru k užší skupině známých lidí.

70 Přesný termín terénního šetření: 17. – 24. ledna 2005.

71 1) *Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?* 2) *Would you say that most of the time, people try to be helpful, or that they are mostly just looking out for themselves?* 3) *Do you think that most people would try to take advantage of you if they got the chance or would they try to be fair?* Tato trojice dichotomických otázek je používána od roku 1972 v americkém General Social Survey a představuje upravenou podobu pětipoložkové Rosenbergovy škály důvěry v druhé lidi. První otázka „*Generally speaking...*“ je často brána samostatně jako ukazatel míry generalizované důvěry. Je tradičně pokládána v amerických výzkumech už od 50. let 20. století, později byla převzata do Inglehartových výzkumů hodnot European Values Survey, od 90. let do World Values Survey, kde v roce 1991 a 1999 byla zastoupena i Česká republika. Otázka byla také v roce 1998 zařazena do páté vlny New Democracies Barometers, kde byla dříve zjišťována pouze důvěra v politické instituce.

72 Někdy jsou nabízeny ještě další dvě varianty odpovědí: *přijde na to a nevím.*

73 Škály prvních dvou výroků byly obráceny, aby byla zachována logika indexu důvěry: rostoucí hodnota indexu znamená větší míru důvěry.

7.4.2 Operacionalizace vybraných teorií determinantů důvěry

Při ověřování naší hypotézy, že nejlépe vysvětluje generalizovanou důvěru společenská teorie, jsme postupovali ve dvou krocích. Nejprve jsme ověřovali platnost jednotlivých teorií a na základě těchto zjištění jsme pak konstruovali model generalizované důvěry.

Vzhledem k tomu, že jsme vycházeli z výzkumu, který nebyl zaměřen specificky na zkoumání souvislostí generalizované důvěry, používali jsme výše uvedené teorie, respektive hypotézy o souvislostech důvěry, pouze jako určitého interpretačního rámce. Naše zkoumání souvislostí obecné důvěry v druhé lidi jsme ověřovali prostřednictvím následujících skupin proměnných, přičemž mezi individuální teorie jsme přiřadili základní demografické charakteristiky respondenta.

a) Individuální teorie:

- Základní demografické proměnné – věk, pohlaví, vzdělání;
- Teorie úspěchu a blahobytu – příjem domácnosti, třída (EGP), materiální životní podmínky, životní úroveň domácnosti, spokojenost se životem.

b) Sociální teorie:

- Komunitní teorie – region, velikost místa bydliště;
- Společenská teorie – hodnocení vztahů mezi lidmi ve společnosti,⁷⁴ hodnocení současné situace ve společnosti (obecně, ekonomické, politické situace), důvěra v instituce (k prezidentovi, vládě, Poslanecké sněmovně, institucím Evropské unie, Senátu, důvěra ke krajským zastupitelstvům, důvěra k obecním zastupitelstvům).

Vztahy mezi obecnou důvěrou v druhé lidi a vybranými determinanty byly zkoumány pomocí korelací mezi indexem generalizované důvěry a jednotlivými proměnnými.

Pro testování naší hypotézy jsme sestavili model, kde závislou proměnnou byl index generalizované důvěry a jako nezávislé byly použity proměnné reprezentující jednotlivé teorie determinantů důvěry. Tyto proměnné byly rozděleny do jednotlivých bloků a na základě regresní analýzy (OLS) jsme pomocí metody „remove“ získali nejlivnější determinanty důvěry. V druhém kroku jsme na základě výsledků této regresní analýzy, jakož i na základě teoretických poznatků sestavili z těchto determinantů nový model, který jsme testovali taktéž regresní analýzou (OLS) pomocí metody „enter“.

7.5 Obecná důvěra v druhé lidi v české společnosti

V prvním kroku jsme se věnovali popisu generalizované důvěry v české společnosti. Důvěru v druhé lidi deklarovala o něco málo více než 1/2 respondentů, ale pouze 4 % ze všech rozhodně, nedůvěru tedy deklarovala necelá polovina, přičemž 1/10 ze všech velkou nedůvěrou. U dalšího výroku, týkajícího se ochoty k pomoci druhým lidem, bylo rozložení odpovědí obdobné. Co se týče hodnocení toho, zda lidé neváhají druhé využít, 3/4 s tímto výrokiem souhlasily, zatímco pouze 3/4 se domnívaly, že tomu tak není (viz tabulku 7.2).

⁷⁴ Respondenti vyjadřovali svůj názor na sedmibodové škále odpovědí od krajní varianty „převládá tolerance, snaha o vzájemné porozumění a dohodu“ až po druhý pól „převládá závist, nevráživost, konflikty a řešení jsou lidem vnucována“.

Tabulka 7.2. Generalizovaná důvěra – souhlas s výroky v %

	Rozhodně souhlasí	Spíše souhlasí	Spíše nesouhlasí	Rozhodně nesouhlasí	Celkem
Většině lidí je možné věřit	4,3	47,7	38,6	9,5	100 %
Lidé se snaží si pomáhat	4,3	47,2	41,4	7,4	100 %
Lidé neváhají druhé využít	19,1	55,4	23,9	1,5	100 %

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

V porovnání s mezinárodními výzkumy byla zjištěná míra důvěry v druhé lidi poměrně vysoká (1/2), neboť například v mezinárodním výzkumu World Values Survey se míra obecné důvěry pro Českou republiku pohybuje kolem 30 %, čímž se česká společnost v mezinárodním kontextu řadí spíše ke společnostem s nižší mírou důvěry (Delhey, Newton 2005: 315). Tento rozdíl lze pravděpodobně přičíst odlišné formulaci otázky na důvěru v druhé lidi a také jemnější škále odpovědí, která umožňuje i méně rozhodným lidem deklarovat spíše důvěru než nedůvěru.⁷⁵

Dále jsme ověřovali vztah generalizované důvěry k důvěrám ke konkrétním skupinám lidí: vůči lidem, které respondent osobně zná, dále vůči občanům ČR a občanům Evropské unie. Zjištěné korelační koeficienty ukazují, že nejmenší je závislost indexu generalizované důvěry na důvěře ke známým lidem (0,2),⁷⁶ zatímco míra korelace s důvěrou v občany jak České republiky, tak EU je obecně mnohem vyšší (0,41 resp. 0,35). Toto zjištění potvrzuje do určité míry charakter indexu generalizované důvěry, který skutečně vyjadřuje více důvěru k lidem obecně, více abstraktní a založenou na slabších vazbách než důvěru partikulární, založenou na silných vazbách přátelství a známosti. Vzhledem k tomu, že v moderní multikulturní, sekulární, individualizované společnosti není možné zakládat kohezi na tradičních silných vazbách, je to právě tato abstraktnější důvěra, která podle Granovettera drží dnešní společnost pohromadě (Granovetter 1973). Na klíčovost rozšíření důvěry nad rámec rodiny poukazuje také Fukuyama (1995), který rozlišuje mezi společnostmi s vysokou a nízkou hladinou důvěry (*high-trust and low-trust societies*). Důvěra v rámci rodiny, ani důvěra omezená na instituci státu (společnosti s nízkou hladinou důvěry) nevedou k vytvoření spontánní soudržnosti, neboť ta vyrůstá podle něj zejména ze vzájemné důvěry mezi všemi členy společnosti (společnosti s vysokou důvěrou) (Fukuyama 1995).⁷⁷

75 K podobným výsledkům (tedy 50 % vyjadřujících důvěru) jsme například dospěli i ve výzkumu ISSP Citizenship 2004, kde byly také nabízeny 4 možnosti odpovědí.

76 Používáme Spearmanova koeficientu pořadové korelace, všechny uvedené korelace jsou signifikantní minimálně na hladině významnosti 0,05.

77 Fukuyama demonstruje svá tvrzení na příkladu kulturně rozdílných rodinných tradic a z typů soudržnosti vyvozuje také závěry pro ekonomickou prosperitu země. Vyšší míra generalizované důvěry ve společnosti podle něj podporuje spontánní soudržnost a vede k utváření efektivních ekonomických struktur.

7.6 Ověřování teorií determinant generalizované důvěry

V dalším kroku jsme se věnovali jednotlivým teoriím determinant generalizované důvěry v české společnosti. Ze skupiny individuálních teorií jsme zkoumali souvislost obecné důvěry v druhé lidi s demografickými proměnnými a ověřovali jsme platnost teorie úspěchu a blahobytu pro českou společnost. Poté jsme ověřovali vybrané sociální teorie – komunitní a společenskou teorii.

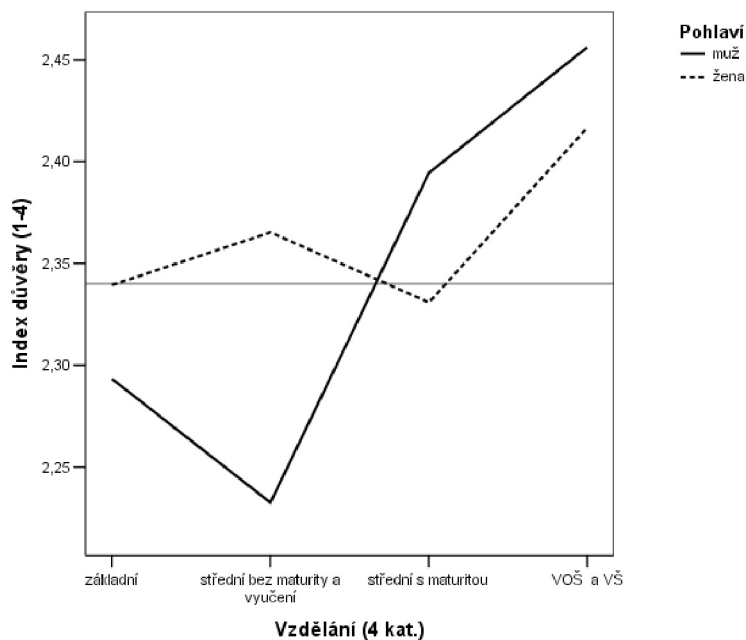
a) Individuální teorie

Individuální teorie pojímají důvěru jako vlastnictví individua, které vychází jak z psychologických osobnostních rysů (osobnostní teorie), tak demografických a sociálních znaků, jako je věk, pohlaví, vzdělání, příjem, sociální postavení (objektivní i subjektivní).

Souvislost generalizované důvěry s demografickými proměnnými – věk, pohlaví, vzdělání

Dle individuálního přístupu je tedy třeba kromě jednotného vlivu kultury určité společnosti na důvěru vnímat i další diferencující faktory: pohlaví, věk, rodinné zázemí, vzdělání atd. Většina zahraničních empirických výzkumů (Delhey, Newton 2003; Rose, Mishler 2001) však závislost důvěry na věku ani na pohlaví spíše nepotvrzuje⁷⁸ a ani v našem datovém souboru nebyla v prvním kroku signifikantní korelace na české populaci prokázána. Ani se vzděláním nebyl nalezen lineární vztah, přestože např. ve Spojených státech má míra vzdělání výrazný vliv na generalizovanou důvěru (Putnam 2000). Určitá genderová podmíněnost se pak projevila při porovnání míry důvěry mezi jednotlivými vzdělanostními kategoriemi odděleně pro ženy a muže.

Graf 7.1. Závislost generalizované důvěry na vzdělání s ohledem na gender

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

⁷⁸ Jistý vliv genderu na míru důvěry byl prokázán například ve Švýcarsku či v USA (srovnej Delhey, Newton 2003: 110).

Přestože samotná závislost důvěry na genderu či vzdělání nebyla statisticky signifikantní, následující graf naznačuje přece jen určité tendence k rozdílům mezi muži a ženami v rámci jednotlivých vzdělanostních skupin. Jestliže téměř všechny ženy se bez ohledu na vzdělání pohybují nad průměrnou mírou důvěry, u mužů můžeme pozorovat rozdíl v důvěře mezi muži s nižším a vyšším vzděláním, kdy vyšší vzdělání má pozitivní vliv na míru důvěry (viz graf 7.1).

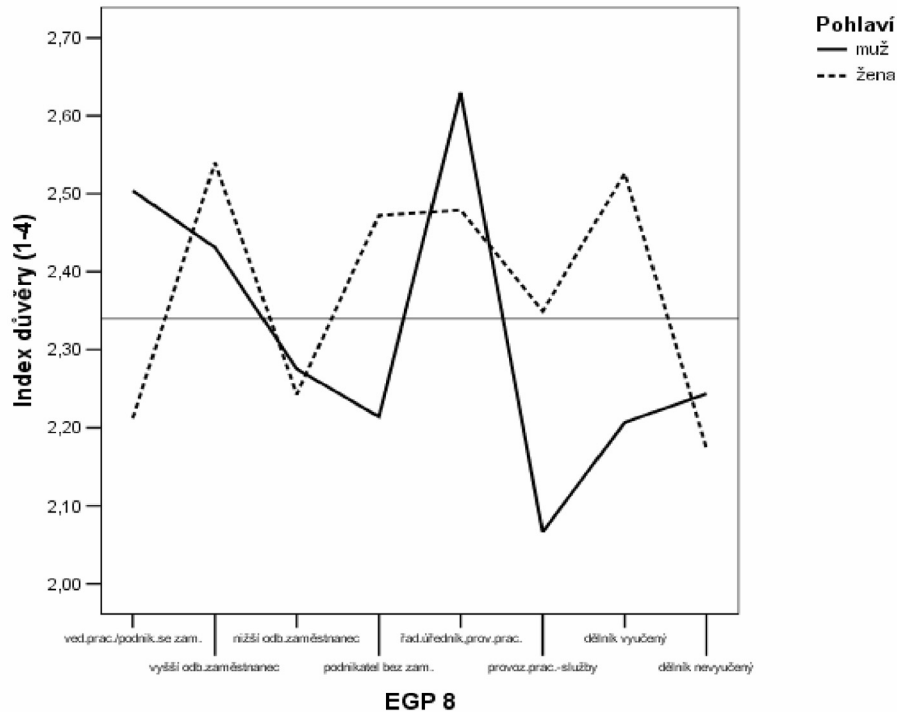
Ověřování teorie úspěchu a blahobytu

Teorie sociálního úspěchu a blahobytu je založena na předpokladu, že důvěra představuje určité riziko, a tedy že společenští vítězové více důvěřují (Putnam 2000: 138). Nejprve jsme ověřovali vztah mezi důvěrou a příjmem a také důvěrou a třídně profesními kategoriemi (EGP 8).⁷⁹ Prokázali jsme slabou lineární závislost důvěry na příjmu domácnosti (0,14) a třídně profesních kategoriích (0,12), přičemž zjištěná tendence odpovídala u obou znaků teoretickému předpokladu nárůstu důvěry u lidí s vyšším sociálním statutem (vyšším příjmem a vyšším třídně profesním zařazením). Jak ale ukazuje následující graf (graf 7.2), sledující vztah mezi důvěrou a třídně profesními kategoriemi při uvažování vlivu genderu, nejedná se zdaleka o nějakou silnou lineární závislost. Ani jedna z kategorií se neodchyluje od střední hodnoty důvěry nad rámec směrodatné odchylky. Jako zajímavá se ale znovu ukázala odlišnost genderová, kde lze opět pozorovat výrazně odlišné tendence mezi muži a ženami u nižších statusových kategorií, kde ženy s výjimkou nevyučených dělnic prokazují na rozdíl od mužů spíše důvěru než nedůvěru. Za povšimnutí stojí také nejvyšší statusová kategorie, kde je trend opačný – ženy nedůvěřivější než muži. Bez ohledu na pohlaví se důvěrou vyznačují řadoví úředníci, zatímco nižší odborní zaměstnanci jsou nedůvěřivější.

Teorie úspěchu a blahobytu ale nevychází pouze z objektivních ukazatelů příjmu a sociálního postavení, ale důležitou roli v ní hraje také subjektivní pohled člověka na vlastní společenské postavení, pocit zajištěnosti a jeho obecná spokojenost se životem. Pro potvrzení této hypotézy jsme korelovali index důvěry s odpověďmi na následujícími výroky: hodnocení současných materiálních podmínek, hodnocení současné životní úrovně domácnosti, hodnocení současného života a obecná spokojenost se životem. U všech proměnných byl potvrzen předpoklad jejich vlivu na stoupající míru generalizované důvěry, přičemž korelace indexu důvěry se subjektivními proměnnými hodnocení osobní situace se pohybovala nad 0,2 (podrobněji viz tabulku 7.3).

79 Proměnná EGP byla vytvořena na základě sebezaházení respondentů do 15 kategorií zaměstnaneckého statusu, resp. socioprofesionálních skupin. Pro vytvoření operačnější proměnné EGP 8 jsme vyřadili ek. neaktivní (student, nepracující důchodce, nezaměstnaný, v domácnosti) a sloučili a přeskupili některé kategorie: 1) podnikatel se 3 a více zaměstnanci + vedoucí pracovník + samostatně činný s 1-2 zaměstnanci, 2) vyšší odborný zaměstnanec, 3) nižší odborný zaměstnanec, 4) samostatně činný bez zaměstnanců, 5) řadový úředník, 6) provozní pracovník ve službách, 7) dělník vyučený, 8) nevyučení dělník + zemědělský dělník.

Graf 7.2. Závislost generalizované důvěry na třídně-profesním postavení s ohledem na gender

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

Tabulka 7.3. Index generalizované důvěry a ukazatele „úspěchu a blahobytu“ – koeficienty korelace*

	Koeficient korelace
Hodnocení současného života	,26
Spokojenost se životem	,24
Současné materiální životní podmínky	,23
Životní úroveň domácnosti	,20
Čistý měsíční příjem domácnosti	,14
EGP	,12

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

*Spearmanův koef. korelace, signifikantní min. na hladině významnosti 0,01

Na základě výše uvedených zjištění lze tedy shrnout, že míra důvěry stoupá do určité míry v závislosti na úspěchu a blahobytu, kterého jedinec ve společnosti dosáhl. Je důležité ale poznamenat, že míra důvěry nesouvisí tolik s jakousi objektivní mírou životní úrovně či společenského postavení,

ale je mnohem úžeji spojena se subjektivním hodnocením osobní životní situace, tedy s určitou životní spokojeností či nespokojeností. Inglehart (1999) mluví přímo o propojenosti generalizované důvěry, blahobytu a štěstí a také výzkumy Delheyho a Newtona (Delhey, Newton 2003) potvrzují užší spojení důvěry se subjektivními mírami úspěchu a blahobytu než objektivními. Tato tvrzení naznačují možné sociálně-psychologické založení důvěry.⁸⁰

b) Sociální teorie

Dle sociálních teorií odpovědi na otázky na generalizovanou důvěru nevypovídají tolik o osobnostních charakteristikách lidí, ale o tom, jak lidé vnímají důvěryhodnost okolní společnosti (Newton 2001: 203-204). Jestliže za determinanty generalizované důvěry považujeme sociální okolnosti, pak by měla mezi nimi a důvěrou existovat statisticky prokazatelná závislost. Otázkou zůstává, které konkrétní charakteristiky společnosti jsou pro důvěru klíčové.

Vzhledem k tomu, že náš výzkum neobsahoval všechny proměnné klíčové pro potvrzení či vyvrácení všech sociálních teorií uvedených v teoretickém úvodu, zaměřili jsme se pouze na determinanty generalizované důvěry obsažené v komunitní a společenské teorii.

Ověřování komunitní teorie

Komunitní teorie vychází z předpokladu, že velikost aglomerace, spokojenost s komunitou a bezpečnost komunity jsou důležité pro utváření vzájemné důvěry a solidarity mezi lidmi (Putnam 2000). Z úvodu, že náš výzkum neobsahoval všechny proměnné klíčové pro potvrzení či vyvrácení komunitní teorie jako celku, zaměřili jsme se zejména na ověření hypotézy o místní podmíněnosti důvěry.⁸¹

Jednoduchý předpoklad, že důvěra úměrně klesá se zvětšující se velikostí místa bydliště (v sociologii tzv. nostalgické paradigma založené na dichotomii město/venkov), nelze potvrdit, neboť nebyl potvrzen statisticky významný lineární vztah mezi velikostí místa bydliště a indexem generalizované důvěry. Nicméně tabulka adjustovaných reziduí ukázala větší než očekávanou míru důvěry u obcí s méně než 1000 obyvateli. Překvapivě ale hned v následující kategorii obcí s obyvateli mezi 1000 a 2000 se objevuje opačná tendence k nedůvěře, nelze tedy tvrdit, že v rámci tradičnějších komunit, jakými jsou vesnice, panuje větší důvěra než ve více individualizovaném a atomizovaném prostředí města. To potvrzuje i fakt, že naopak v hlavním městě Praze výrazný trend k nedůvěře mezi lidmi nebyl potvrzen.

Ověřování společenské teorie

Společenská teorie chápe generalizovanou důvěru jako charakteristiku celé společnosti (Pharr, Putnam 2000). Pro ověření společenské teorie zjišťovali Delhey a Newton například, jak lidé hodnotí intenzitu společenských konfliktů, politické svobody, bezpečnost země a jak jsou spokojeni s demokratickými institucemi (Delhey, Newton 2003: 99).

80 Zde by mohla zaznít námitka, že za těmito proměnnými je skrytý faktor životního optimismu (viz osobnostní teorie). Pak by ale výhled do budoucna v těchto oblastech měl být s důvěrou korelován ještě silněji než hodnocení současné situace. Korelace indexu s proměnnou „materiální životní podmínky v následujícím roce“, jakož i „hodnocení života během příštího roku“ se pohybují pod hodnotou 0,2, jsou tedy nižší než u současného stavu.

81 Platnost komunitní teorie pro českou společnost bude pravděpodobně možné dobře ověřit na datech z právě probíhajícího velkého reprezentativního šetření na české populaci, které je součástí projektu Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti a řídí ho oddělení Studia sociální struktury Sociologického ústavu Akademie věd ČR.

Náš výzkum nabízel ověření této teorie pomocí následujících proměnných: celkové hodnocení situace v České republice, i po ekonomické a politické stránce, důvěra v instituce a hodnocení vztahů mezi lidmi. U hodnocení celkového současného stavu ve společnosti a ekonomické situace byla zjištěna vcelku silná pozitivní lineární závislost indexu generalizované důvěry (0,28 resp. 0,27), u hodnocení politické situace byla zjištěna o něco slabší závislost (0,22). V druhém kroku jsme zkoumali závislost generalizované důvěry na důvěře v jednotlivé instituce, přičemž u vyšších centrálních institucí se korelace pohybovala kolem 0,22, u decentralizovaných institucí (krajská zastupitelstva, obecní zastupitelstva) byla závislost o něco vyšší (0,27 resp. 0,26) (viz tabulku 7.4).⁸²

Tabulka 7.4. Index generalizované důvěry a společenské charakteristiky – koeficienty korelace*

	Koeficient korelace
Hodnocení vztahů mezi lidmi	,50
Současná situace v naší zemi	,28
Hodnocení ekonomické situace	,27
Důvěra ke krajským zastupitelstvům	,27
Důvěra k obecním zastupitelstvům	,26
Důvěra k Poslanecké sněmovně	,25
Spokojenost s politickou situací	,22
Důvěra k prezidentovi	,22
Důvěra k vládě	,22
Důvěra k institucím Evropské unie	,22
Důvěra k Senátu	,21

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

*Spearmanův koef. korelace, signifikantní min. na hladině významnosti 0,01

Jako nejsilnější se ukázal vztah generalizované důvěry s hodnocením vztahů mezi lidmi ve společnosti (0,5). Dosažená vysoká míra korelace ukazuje na to, že vůle k důvěře v druhé lidi je úzce spjata s tím, jak lidé pohlížejí na existující vztahy ve společnosti. Proto nás zajímaly další souvislosti hodnocení vztahů mezi lidmi. Zjistili jsme, že v pohledu na kvalitu mezilidských vztahů se respondenti statisticky významně neliší z hlediska věku, místa bydliště (regionu), vzdělání, třídního postavení ani příjmu. Vysledovat lze pouze slabou souvislost s pohlavím, ženy hodnotí vztahy v naší společnosti o něco pozitivněji než muži. Silnější souvislosti jsme pozorovali pouze v rovině subjektivních postojů a to jak u hodnocení životní úrovně rodiny dotázaného a spokojenosti s vlastním životem, tak se společenskou situací.⁸³ Lidé, kteří hodnotí svou životní úroveň jako dobrou nebo jsou v životě spokojeni, hodnotí také společenské vztahy pozitivněji. Tyto zjištění statistické závislosti, tedy obecně slabé

82 Vztah mezi generalizovanou důvěrou a institucionální důvěrou představuje samostatnou problematiku v oblasti zkoumání role důvěry v demokratické společnosti. Více ke vztahu obecné důvěry v druhé lidi, institucionální důvěry a demokracie v České republice viz (Sedláčková 2005; či Vlachová 2001).

83 Spearmanův koeficient pořadové korelace dosahuje u životní úrovně hodnoty 0,20, u spokojenosti se životem 0,17 a se společenskou situací 0,33; vše signifikantní na hladině významnosti 0,01.

souvislosti s vertikálním i horizontálním postavením jedince ve společnosti a silnější souvislosti s jeho subjektivním hodnocením, ukazují na podobnost kontextu hodnocení mezilidských vztahů ve společnosti a generalizované důvěry.

Shrme-li tedy výše uvedená zjištění, můžeme říci, že obecná důvěra v druhé lidi je v české společnosti vázána na to, jak lidé hodnotí celkovou situaci ve společnosti, jak vyjadřují svou důvěru vůči demokratickým institucím a vnímají-li vztahy ve společnosti jako konfliktní či naopak jako tolerantní. Na základě těchto zjištění tedy můžeme potvrdit platnost společenské teorie pro českou společnost.

7.7 Model obecné důvěry v druhé lidi

Ověřování jednotlivých teorií obecné důvěry v druhé lidi ukázalo, které determinanty jsou rozhodující pro generalizovanou důvěru v českém prostředí. U individuálních teorií se podařilo prokázat pouze mírnou nelineární závislost generalizované důvěry na genderu a částečně byla potvrzena teorie úspěchu a blahobytu (závislost generalizované důvěry na třídně-profesním postavení respondenta, na měsíčním příjmu domácnosti, na materiálních životních podmínkách domácnosti, na hodnocení životní úrovně, na hodnocení současného života a na spokojenosti se životem).

U sociálních teorií jsme sice ve prospěch komunitní teorie prokázali pouze slabou nelineární závislost obecné důvěry v druhé lidi na velikost místa bydliště, zato jsme ale našli vcelku silné korelace generalizované důvěry se všemi proměnnými reprezentujícími společenskou teorii (hodnocení současné situace v naší zemi, spokojenost s politickou a ekonomickou situací, důvěra v prezidenta, vládu, Poslaneckou sněmovnu, Senát, instituce Evropské unie, krajská a obecní zastupitelstva, hodnocení vztahů mezi lidmi).

Přestože výše uvedená zjištění naznačovala, že společenská teorie pravděpodobně dokáže nejlépe vysvětlit generalizovanou důvěru v české společnosti, pro potvrzení naší hypotézy bylo třeba testovat sílu predikce proměnných zastupujících společenskou teorii v porovnání s ostatními teoriemi. V prvním kroku tedy do regresní analýzy vstupoval jako závislá proměnná index generalizované důvěry a jako nezávislé proměnné do ní vstupovaly všechny proměnné, u nichž byla v předchozí analýze prokázána určitá vázanost na generalizovanou důvěru.⁸⁴ Na základě výsledných modelů a teoretické úvahy jsme pak sestavili finální model determinant generalizované důvěry. Tento model vysvětluje téměř 30 % variance generalizované důvěry.⁸⁵ Standardizované Beta koeficienty ukazují vliv jednotlivých proměnných na varianci indexu generalizované důvěry při kontrole vlivu ostatních proměnných modelu (viz tabulku 7.5).

84 Lze zajisté vznést relevantní námitku, že vazba mezi důvěrou a uvedenými proměnnými může být i opačná, tedy např., že generalizovaná důvěra ovlivňuje důvěru k obecním zastupitelstvům. Také Lipset a Lakin se v knize *Democratic Century* (2004) zabývají tímto problémem, přičemž docházejí k závěru, že se jedná o problém typu „Co bylo dřív? Slepice, či vejce?“ Souhlasíme s tím, že při zkoumání vztahu mezi generalizovanou důvěrou a některými jejími determinanty je třeba alespoň teoreticky zvažovat i vliv generalizované důvěry na tyto „determinanty“. Takováto úvaha ale vede k řešení další analytické úlohy, případně vyžaduje využití kauzálního modelu. V tomto článku si dovoluujeme vycházet jednoduše z hypotéz daných teorií a z určitého úzu předchozích výzkumů.

85 Adjustované R squared = ,293, celý model byl signifikantní minimálně na hladině významnosti 0,001, statistiky kolinarity a heteroskedasticity byly v rámci požadovaných mezí. Jednotlivé proměnné jsou signifikantní minimálně na hladině významnosti 0,05.

Tabulka 7.5. Regresní model determinant generalizované důvěry

	Standardizovaný koeficient B	t	Signifikance
Konstanta		44,419	,000
Vztahy mezi lidmi v naší společnosti	-,430	-14,435	,000
Důvěra k obecním zastupitelstvům	-,163	-5,393	,000
Ekonomická situace v současnosti	-,087	-2,867	,004
Současné materiální životní podmínky	-,072	-2,278	,023

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

Klíčovou roli ve vysvětlení generalizované důvěry hraje v modelu jednoznačně hodnocení vztahů mezi lidmi ve společnosti, dále je to důvěra k obecním zastupitelstvům, hodnocení ekonomické situace, hodnocení životní úrovně a hodnocení současných materiálních podmínek. Jak vidíme, většina proměnných ve finálním modelu vychází ze společenské teorie, kromě proměnné „současné materiální životní podmínky“, která reprezentuje teorii úspěchu a blahobytu. Můžeme tedy konstatovat, že naše hypotéza, že generalizovanou důvěru v české společnosti nejlépe vysvětluje společenská teorie, se potvrdila.

7.8 Závěr

Cílem této studie bylo prozkoumat jednu z dimenzí sociální soudržnosti, tzv. generalizovanou důvěru, která je považována za velmi významnou pro pochopení dosahování a udržování sociální stability v moderních společnostech. V naší analýze jsme se zaměřili především na determinanty obecné důvěry v druhé lidi, přičemž jsme vycházeli z konceptualizace teorií generalizované důvěry Newtona a Delheye a z výsledků jejich předchozích výzkumů.

Newton a Delhey došli v mezinárodním srovnání ke zjištění, že teorie vysvětlující důvěru na základě individuální zkušenosti (úspěch a blahobyt) lépe fungují ve společnostech s vyšší mírou důvěry (Jižní Korea, Švýcarsko), zatímco teorie sociálních sítí lépe ve společnostech se střední mírou důvěry (Španělsko, Německo). Společenské teorie, založené na kolektivní zkušenosti (sociální konflikty, bezpečnost, spokojenost se společenskou situací a demokratickými institucemi), pak platí ve společnostech s nízkou mírou důvěry (Maďarsko, Slovinsko). Mezi společnostmi s nízkou mírou důvěry se přitom řadí většina postkomunistických zemí, přičemž autoři se domnívají, že důvodem účinnosti společenské teorie je nedávná převratná společenská změna, která doposud způsobuje přehlušení individuálních podmínek společenskými.

Náš výsledný regresní model obsahoval jako jednu z determinant generalizované důvěry hodnocení materiálních životních podmínek, čímž jsme částečně konfirmovali teorii úspěchu a blahobytu, která je podle Newtona a Delheye typická spíše pro společnosti s vyšší mírou důvěry. Toto zjištění tedy může znamenat jistý nadějný signál vymanění se české společnosti z celospolečenské atmosféry nedůvěry.

Regresní model ale jasně potvrdil platnost společenské teorie pro českou společnost, tedy vázanost generalizované důvěry na důvěru v instituce, hodnocení ekonomické situace ve společnosti a zejména na hodnocení vztahů mezi lidmi ve společnosti. Tím jsme tedy konfirmovali tvrzení Newtona a Delheye o příhodnosti použití společenské teorie v zemích s nízkou mírou důvěry na případu České republiky. Zjištění, že hodnocení vztahů mezi lidmi silně ovlivňuje míru generalizované důvěry, je velmi zajímavé zejména v kontextu dalších analýz soudržnosti, které potvrzují důležitost vnímání mezilidských vztahů pro celkovou soudržnou atmosféru ve společnosti. Jestliže tedy důvěra mezi lidmi a dobré vztahy figurují v českém veřejném mínění mezi nejčastěji uváděnými základními zdroji soudržnosti a na druhé straně téměř 60 % dotázaných občanů České republiky vyjadřuje nedůvěru vůči druhým lidem a obdobné procento posuzuje vztahy mezi lidmi negativně, není to zajisté příliš povzbudivá výpověď o sociální soudržnosti české společnosti. Určitou útěchou může být, že například Rose a Mishler (1997) ve svých analýzách zemí střední a východní Evropy ukazují, že se nejedná tolik o aktivní nedůvěru jako takovou, ale spíše o nedostatek důvěry, který vyvěrá z postkomunistického skepticismu a lehce anomické situace transformačního období. To, jestli se atmosféra nedůvěry mezi lidmi a nízká míra soudržnosti zejména v dimenzi sociálního kapitálu ukáže jako pouze dočasný znak české společnosti, ukáže budoucí výzkum.

Literatura

- Banfield, E. C. 1958. *The Moral Basis of Backward Society*. Glencoe: Free Press.
- Barber, B. 1983. *The Logic and Limits of Trust*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Beck, W., L. J. G. van der Maesen, F. Thomése, A. Walker (eds.). 2001. *Social Quality. A Vision for the Europe*. Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Bellah, R., R. Madsen, W. M. Sullivan, S. M. Tiptop. 1985. *Habits of the Heart*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Berger-Schmitt, R. 2002. „Social Cohesion between the Member States of the European Union: Past Developments and Prospects for an Enlarged Union.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38 (6): 721-748.
- Delhey, J., K. Newton. 2003. „Who Trusts? The Origins of Social Trust in Seven Societies.“ *European Societies* 5 (2): 93-137.
- Delhey, J., K. Newton. 2005. „Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?“ *European Sociological Review* 21 (4): 311-327.
- Etzioni, A. 1993. *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian – Agenda*. New York: Crown.
- Fukuyama, F. 1995. *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity*. New York: Free Press Paperbacks.
- Gambetta, D. (ed.). 1988. *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Basil.
- Garfinkel, H. 1963. „A Conception of, and Experiments with ‚Trust‘ as a Condition of Stable, Concerted Actions.“ Pp. 187-238 in O. J. Harvey (ed.). *Motivation and Social Interaction*. New York: The Donald Press Co.
- Giddens, A. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Granovetter, M. 1973. „The Strength of Weak Ties.“ *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360-80.
- Hardin, R. 1998. „Trust in Government.“ Pp. 9-27 in V. Braithwaite, M. Levi (eds.). *Trust and Governance*. New York: Russell Sage Foundation.
- Inglehart, R. 1999. „Trust, Well-being and Democracy.“ Pp. 88-120 in M. E. Warren (ed.). *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipset, S. M., M. J. Lakin. 2004. *The Democratic Century*. Oklahoma: University of Oklahoma Press, Norman.
- Luhmann, N. 1979. *Trust and Power*. New York: John Wiley.
- Misztal, B. A. 1996. *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.

- Newton, K. 1999. „Social and Political Trust in Established Democracies.“ Pp. 169-187 in P. Norris (ed.). *Critical Citizens (Global Support for Democratic Governance)*. Oxford: Oxford University Press.
- Newton, K. 2001. „Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy.“ *International Political Science Review* 22 (2): 201-214.
- Paxton, P. 2002. „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship.“ *American Sociological Review* 67: 254-77.
- Pharr, S. J., R. Putnam (eds.). 2000. *Disaffected Democracies. What's Troubeling the Trilateral Countries?* Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Rose, R., W. Mishler. 2001. „What are the origins of political trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies.“ *Comparative Political Studies* 34 (1): 30-62.
- Sedláčková, M. 2003. „Sociologická teorie důvěry Piotra Sztompky.“ Pp. 73-102 in AUC, Ph. et Hist. 1/2001, *Stud. Socg. XIII –Aktér, instituce, společnost*. Praha: Karolinum.
- Sedláčková, M. 2005. „Důvěra v demokratické společnosti.“ Pp. 135-150 in J. Kabele et al. (eds.). *Rozvoj české společnosti v Evropské unii I. Sociologie-prognostika a správa. Příspěvky z konference pořádané UK FSV, UK FF a COŽP UK v Praze ve dnech 21.-23. října 2004*. Praha: MATFYZ Press.
- Sedláčková, M., J. Šafr. 2005. „Měření sociálního kapitálu. Koncepty, výzkumné projekty a zdroje dat.“ *SDA Info* 7 (1): 4–11.
- Sztompka, P. 1999. *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2005. „Koncepty a indikátory sociální koheze – východiska empirických výzkumů.“ Pp. 16–34 in J. Musil (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Tuček, M. 2004. „Sociální soudržnost ve vědomí lidí.“ Pp. 25–48 in P. Machonin a kol. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Uslaner, E. M. 1999. „Democracy and Social Capital.“ Pp. 121-150 in M. E. Warren (ed.). *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vlachová, K. 2001. „The Legitimacy of Democracy and Trust in Political Institutions in the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 9 (1): 13-33.
- Warren, M. E. (ed.). 1999. *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Neúčast ve volbách jako jeden z indikátorů sociální soudržnosti/nesoudržnosti⁸⁶

Pavel Machonin

Prvotním empirickým podkladem příspěvku jsou výsledky šetření veřejného mínění obyvatelstva, který Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR uskutečnilo 17. – 24. ledna 2005. Dotázán byl soubor 1037 obyvatel.

Časově byl výzkum situován do období před následujícím zahájením novinářské kampaně, zpochybňující majetkové poměry tehdejšího premiéra Stanislava Grosse a jeho rodiny, následnými rigorózními požadavky M. Kalouska na Grossovo odstoupení, usneseními sjezdu ČSSD k této problematice, vystoupeními prezidenta republiky, propuknutím vládní krize a demisí Grossovy vlády. Z později zveřejněných výsledků výzkumů veřejného mínění lze vyvodit, že tento řetězec následných událostí skepticko-kritické postoje obyvatelstva k politice, zjištěné v našem výzkumu, ještě dále posílil a vyostřil. V okamžiku konečné redakce této studie pro její brzkou první publikaci v roce 2005 zveřejňované výsledky výzkumů veřejného mínění různých agentur shodně potvrzovaly další pokles zájmu o volby a nárůst neschopnosti či neochoty respondentů si mezi existujícími politickými subjekty vybrat ty, jež by preferovali. To odpovídalo zobecnujícím poznatkům, které jsme z lednového výzkumu vyvodili. Fakt, že naše údaje z ledna 2005 nevyjadřují nějaké náhlé zhoršení politických poměrů a nálad obyvatelstva, nýbrž spíše jejich víceméně setrvalý stav, nám umožňují faktory, které tento stav, zjištěný v průběhu výzkumu, vyvolávaly, jakož i jejich širší souvislosti, považovat za základní složku okolností, které k následnému vyostření situace přispěly. Tyto faktory a souvislosti lze podle našeho názoru hodnotit jako dlouhodoběji působící a obecně významnější než dodatečné vlivy typu nahodilých (opravdu jen nahodilých?) personálních obvinění a jejich cílevědomého a dovedného využití k vyvolání vládní krize.

Jinak řečeno, setkáváme se se zvláštní konstelací historických událostí, při níž výsledky analýzy a zobecnění výsledků výzkumu jedné z nich (krajských voleb koncem roku 2004 a veřejného mínění o nich plus dalších faktů a postojů, které souvisejí s problematikou volební účasti/neúčasti) se ukazuje být symptomatické pro existenci určitého širšího fenoménu – označme jej zatím neutrálně jako dosti výrazný pokles zájmu o politiku v určité etapě vývoje české společnosti (a snad i některých společností jí podobných) – a umožňuje formulaci podmíněné predikce jeho pokračování. Je samozřejmé, že jak zobecnění časově i věcně omezených dat, tak zejména snaha o podmíněnou predikci mají pouze

86 Tento text byl poprvé publikován v časopise Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR *Naše společnost* 2005 (1): 15-34 (Machonin 2005). Ve zkrácené a aktualizované podobě jej se souhlasem CVVM i autora publikujeme znovu v souvislosti, do které věcně patří.

hypotetický charakter a mohou být vyvráceny realizací zatím nepředvídaných nebo v této chvíli méně pravděpodobných – i když nikoli nepředstavitelných faktických změn a jejich rozpoznáním dalšími výzkumy.

Problematika, jež byla předmětem výzkumu, má značný význam pro poznání a vysvětlení otázek sociální soudržnosti. Závažná zjištění, týkající se politické pasivity velké části společnosti, upozorňují na to, že nelze podceňovat politickou dimenzi sociální diferenciaci jako jeden z významných aspektů možného narušení sociální soudržnosti.

8.1 Volební neúčast jako narůstající společenský jev

Volební neúčast je jevem, jehož postupné rozšiřování v soudobých demokraciích bylo již mnohokrát pozorováno a analyzováno. Zajímavý přehled názorů na tuto problematiku je obsažen v provizorním textu M. Kreidla, zveřejněném na internetu.⁸⁷ Částečně se této otázce dotýká i další studie, věnovaná problematice výsledků voleb do Evropského parlamentu (Linek 2004). Poněvadž analýza výsledků jednoho šetření, prezentovaná v tomto textu, se vztahuje k situaci v jedné zemi v určité fázi jejího vývoje, nemůže se autor teoretickým úvahám o faktorech, obecně působících na vyšší či nižší účast ve volbách ve všech demokratických systémech, podrobněji věnovat. Vede jej k tomu navíc i skeptický vztah k pokusům zkoumat takovéto jevy v příliš obecné rovině teorie demokracie. Jeho názor je, že jde o jev, který jistě může mít a patrně má i určité obecnější příčiny kulturně-civilizační povahy, vztahující se k určitým trendům s prostorovým a temporálně historickým určením, významným z hlediska celosvětového (např. příslušnost té či oné země k euroatlantické kultuře či její evropské variantě), avšak především je a) prostorově a typologicky podmíněn příslušností Česka ke skupině zemí středoevropského typu, procházejících postsocialistickou transformací a b) historicky a národně specificky podmíněn danou etapou vývoje právě české společnosti. Pokus o interpretaci zkoumaného jevu budeme tedy vyvíjet spíše na základě historického srovnání údajů za Česko, popř. za jemu podobné postsocialistické země, než na základě obecných teorií, vycházejících zpravidla ze zkušeností zemí, které se od našich poměrů značně odlišují.⁸⁸

Z tohoto hlediska je pro nás důležité si uvědomit základní trendy volební účasti/neúčasti především v transformačním období, počínajícím rokem 1990, a to v České republice. Po více než padesátileté přestávce od posledních demokratických voleb v Československu a tím i v českých zemích (byť v poválečných podmínkách omezených co do spektra politických subjektů, jež se voleb mohly zúčastnit) vyvolaly první volby, umožňující skutečně svobodné rozhodování voličů, mimořádný zájem,

87 http://pes.fsv.cuni.cz/projekt_nevolici

88 Linek v uvedené práci na str. 13 a 14 uvádí přehled účasti v evropských zemích v posledních parlamentních volbách a ve volbách do Evropského parlamentu, z něhož je zřejmé, že Česko spolu s Estonskem a zejména Polskem patří k zemím s nejnižší účastí v parlamentních volbách a současně ve volbách do Evropského parlamentu. Poukazuje rovněž na odlišnosti vývoje volební neúčasti v západoevropských a východo-středoevropských postsocialistických zemích. Ovšem že i ve středovýchodní Evropě se uplatňují obecnou teorií demokracie uváděná tři možná vysvětlení snižující se účasti ve volbách: teorie zdrojů, vycházející z odlišnosti charakteristik voličů a nevoličů, teorie mobilizace, vycházející z důrazu na povahu aktérů, vystupujících v politice, zejména politických stran a politiků, a konečně teorie kontextu, kladoucí důraz na konkrétní společenské situace a z nich plynoucí motivace voličů. (Linek c.d.: 14-16) (Těchto obecných aspektů problematiky se dotýkáme i my v analýze našich dat.) Jenže ve všech těchto třech obecninách se liší postsocialistické země od zemí západní Evropy dosti podstatně. A uvnitř této skupiny narážíme i na další odlišnosti podle jednotlivých zemí.

a to jak na straně těch, kdo podporovali sametovou revoluci, tak těch, kdo chtěli vyjádřit své sympatie ke komunistické straně. Další pohyb ukazatele volební participace/volební neúčast však nebyl již zdaleka tak jednoznačný.

V základním typu voleb, ve volbách do poslaneckého sboru, se tento ukazatel podle volebních statistik vyvíjel takto:

Tabulka 8.1. Přehled účasti/neúčasti oprávněných voličů ve volbách do poslaneckého sboru ČR v letech 1990 – 2006 v %

Rok	Účast	Neúčast
1990	96,8	3,2
1992	85,1	14,9
1996	76,4	23,6
1998	73,9	26,1
2002	58,0	42,0
2006	65,0	35,0

Zdroj: Český statistický úřad (příslušné ročenky).

Postupný pokles zájmu o účast mezi politicky vypjatým rokem „revolučních voleb“ 1990 a roky víceméně zaběhané praxe parlamentních voleb 1992, 1996 a 1998 je relativně pochopitelný a má jisté obdoby v průběhu jiných demokratických transformací. Projevuje se v něm jednak jistá sociálně-psychologická (částečně demograficky a kulturně daná) diferenciací populace mezi lidmi se sklonem k zájmu o veřejné záležitosti a ostatními, jednak diferenciací regionální a sociální, která část lidí odvádí od zájmu o věci veřejné k starostem denního života, možná však i určité zklamání části obyvatelstva výsledky vládnutí předtím zvolené garnitury (viz rozdíl mezi účastí v roce 1992 a v roce 1996, respektive 1998). Dá se dokonce říci, že volební účast kolem 75 % lze za daných okolností považovat za poměrně vysokou nebo alespoň uspokojivou. Avšak pokles volební účasti a vzestup neúčasti mezi roky 1998 a 2002 byl mimořádně velký – volební neúčast se skokem zvýšila o celou pětinu svého předchozího objemu, přičemž tento jev neměl žádnou zjevnou, snadno pochopitelnou konkrétní příčinu. Význam tohoto radikálního poklesu zanikl v euforii příznivců po druhé zvítězivší sociální demokracie, popř. v uspokojení jejích nových koaličních partnerů, jakož i v zármutku přívrženců již po druhé poražené ODS. Přitom z hlediska ztráty počtu voličů v důsledku volební neúčasti měly obě největší strany téměř stejný důvod spíše ke skepticismu. ČSSD volilo v roce 1998 1 928 660 občanů, v roce 2002 pouhých 1 440 279. U ODS jsou odpovídající čísla 1 656 011 a 1 166 975. Ztráta u ČSSD činí 488 301 = 25,3 %, u ODS 489 036 = 29,5 %. Ať už byly příčiny jakékoli, málokdo tehdy chápal hrozivý význam tohoto dramatického vzestupu nezájmu o základní demokratickou aktivitu. Ani jedna z renomovaných agentur pro výzkum veřejného mínění přitom nezjišťovala identifikace a postoje těch, kdo se k volbám nedostavili. Ke specifickým příčinám určitého, stále však doposud ještě nedostatečného vzestupu volební účasti viz autorovu studii „Veřejné mínění o makrosociální soudržnosti/nesoudržnosti české společnosti“ na jiném místě tohoto sborníku.

Pokud jde o zpravidla ostudně nízkou účast ve volbách do Senátu, byla brána jako víceméně samozřejmý důsledek nepříznivě velké většiny veřejnosti již k samé existenci této druhé komory parlamentu. Někjaké specifické důvody nižší účasti v krajských volbách 2000 se rovněž našly, stejně jako pro nakonec ne tak špatnou, byť rovněž nižší účast ve volbách místních. Když však po obrovském propadu účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny z roku 2002 také v roce 2004 v rychlém sledu za sebou vyšla najevo znovu snížená účast v krajských volbách (z 33,6 % v roce 2000 na 29,6 % v roce 2004, a to přesto, že krajská zastupitelstva dosáhla již jisté úrovně svého působení a těšila se i poněkud vyšší důvěře veřejnosti), opět velmi nízká účast ve volbách do Senátu a nakonec nečekaně nízká účast ve volbách do Evropského parlamentu – pouhých 28,3 % (pro jejíž omluvu se také hledaly ty či ony zvláštní příčiny), stalo se jasným, že přes všechna specifika jednotlivých typů voleb jde o obecný trend závažného poklesu účasti občanů na základní demokratické proceduře, svědčící patrně o poklesu zájmu o politiku či přímo důvěry v soudobé formy její realizace v naší zemi, týkající se téměř poloviny nebo dokonce více než poloviny občanů ČR. Ale ani v této chvíli se volební neúčast nestala prvořadým předmětem zájmu politiků – ti klidně analyzovali výsledky voleb z hlediska toho, kdo v třetině či necelé třetině oprávněných voličů „zvítězil“ či byl „poražen“, místo aby se začali společně zabývat obrovským problémem narůstání lhostejnosti občanů k politice a rozevíráním hlubokého štěpení mezi lidmi stále ještě jakž takž aktivními a lidmi pasivními a zejména mezi politickou elitou jako celkem a řadovým voličstvem.

Takovéto úvahy byly důvodem, proč bylo zkoumání čerstvého faktu snížené účasti v krajských volbách 2004 zařazeno do šetření veřejného mínění Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR v lednu 2005. Vzhledem k zaznamenané odlišnosti ve složení výběrového souboru od souboru základního (vyšší stupeň účasti v krajských volbách a tedy o něco vyšší stupeň zájmu o věci veřejné) je jeho zkušenost s volební účastí v minulosti poněkud odlišná od zkušenosti obyvatelstva jako celku. Voleb do Poslanecké sněmovny v roce 2002 se z těch dotázaných, kteří tehdy měli volební právo, neúčastnilo pouze 27,2 %, tedy podstatně méně než 42 % zjištěných volební statistikou celkově.

8.2 Souvislost volební neúčasti s problematikou sociální soudržnosti/nesoudržnosti

8.2.1 Obecně

Dosavadní zkoumání problematiky společenské (makro)soudržnosti u nás bylo ponejvíce věnováno její vazbě na diferenciaci sociální a kulturně-hodnotové a jejich rozevírání či překlenování. Problematika politická byla ponechávána stranou jednak proto, že prioritní důraz byl, zvláště na počátku, kladen na sociálně-politické či kulturně-politické aplikace získávaných poznatků, jednak proto, že panoval tichý předpoklad, že nastolením politického systému pluralitní demokracie bylo již pro sociální soudržnost uděláno dost a že tento systém má vůči upevňování soudržnosti pouze vztah jakéhosi stabilního a nediskutabilního předpokladu. Teprve jevy radikálního poklesu volební účasti, jež nebylo možno si nespojovat s očividným poklesem důvěry v politiku vůbec, v politické strany a mnohé politické představitele, především (ale ne jenom) z řad vládní koalice, nás vedly k vyslovení názoru, že fungování demokratického systému jako faktoru obecně příznivého upevňování společenské soudržnosti není bez otazníků. A skutečně, prudký nárůst neúčasti v základní demokratické proceduře, jenž zasahuje téměř až polovinu obyvatelstva, ba i více, je jevem společnost výrazně rozdělujícím co do významného aspektu chování, týkajícího se velmi důležité, v jistých situacích a ohledech klíčové ob-

lasti společenského života, totiž politické kultury. Navíc se zdálo od počátku pravděpodobné, že politická abstinence bude patrně nějak souviset s jevy sociální deprivace a s diferenciací kulturně-hodnotových orientací.

Dalo se rovněž předpokládat, že pokles volební účasti souvisí i s prohlubováním nedůvěry řadových občanů k mocenské, či vůbec politické elitě, kterýžto jev pravděpodobně má své kořeny v určitém způsobu chování jejích příslušníků (např. zneužívání moci, nadměrné obohacování, korupce apod.). Zajímavé je, že jak pád druhé Klausovy vlády v roce 1997, tak demise Grossovy vlády započaly vznikem podezření na dílčí propojení politické moci a majetku v rozsahu, který byl v obou případech nesrovnatelně menší, než existovavší či existující obrovské obohacování části čistě ekonomické elity, popř. tendence k nadužívání moci u čistě politické či administrativní elity. Rovněž v Polsku k oslabení důvěry v levicovou vládu vedlo (v tomto případě ještě mnohem doloženější) podezření z korupce. Jde zřejmě o jevy, na něž je občanstvo mimořádně citlivé: spojení podezření na zneužívání moci s podezřením na nezákonné či nemorální obohacování zřejmě vytváří výbušnou směs, která při troše dovedné manipulace politickými protivníky, hlavně však médii, může být snadno přivedena na počátek výbuchu náhlého poklesu důvěry.

8.2.2 V názorech respondentů

Všech respondentů jsme se dotázali na jejich názory na souvislost mezi problematikou společenské soudržnosti a politickou demokracií obecně i v našich podmínkách. Na otázky, zda demokratický politický systém k upevnění společenské soudržnosti spíše přispívá nebo ji narušuje a) obecně, b) v současnosti v Česku, odpovídali dotázaní takto:

Tabulka 8.2. Názory dotázaných na vztah demokracie a společenské soudržnosti v %

		Demokracie upevňování soudržnosti				
		Rozhodně přispívá	Spíše přispívá	Ani ano, ani ne	Spíše narušuje	Rozhodně narušuje
Obecně	všichni	3,2	27,9	41,8	23,6	3,5
	volivší*	3,9	29,3	37,8	24,2	4,8
	nevolivší*	2,3	20,5	47,7	26,3	3,2
V Česku	všichni	0,8	13,8	35,0	41,2	9,1
	volivší*	0,9	14,6	33,4	39,8	11,2
	nevolivší*	0,3	9,0	33,6	50,0	7,1

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

* V krajských volbách 2004

Dotázaní připisují vlivu demokracie na sociální soudržnost v obecné rovině v průměru pouze neutrální vliv (mírně příznivější v případě těch, kdo se krajských voleb zúčastnili). Jejich názor nejspíš odpovídá realitě soudobých společností euroatlantického okruhu a vcelku právem koriguje přílišný optimismus původních představ o automatickém vlivu demokratických mechanismů na utváření podmínek pro sjednocení společnosti na základních hodnotách svobody a občanské rovnosti. Jejich konkrétní zkušenost se současnou českou demokracií je však zřetelně méně příznivá – v polovině případů považují vliv české soudobé formy realizace demokracie na upevňování soudržnosti za negativní a pouze z jedné šestiny za pozitivní. (Názor neúčastníků voleb je ještě o něco málo příkřejší v neprospekch pozitivního vlivu demokracie na soudržnost.) Zde tedy nacházíme první náznak potvrzení naší hypotézy, že česká politická zkušenost posledních let může opravdu přispívat k narušení společenské soudržnosti.

8.3 Příčiny neúčasti v krajských volbách

V lednovém šetření byla podrobněji zkoumána neúčast v krajských volbách 2004, která, jak se ukáže, kromě několika málo specifických faktorů má kořeny v zásadě shodné s neúčastí i v jiných druzích voleb. Podívejme se proto na její příčiny podrobněji s tím, že nám pomohou objasnit i okolnosti obecnějšího charakteru, které působí na sníženou volební aktivitu celkově.

8.3.1 V názorech respondentů

8.3.1.1 Osobní

Zde se opřeme o odpovědi na otázku „Proč jste se Vy osobně rozhodl nevolit?“ (rozumí se v krajských volbách), položenou oprávněným voličům.

Tabulka 8.3. Osobní důvody neúčasti ve volbách v %

Důvod	%
1. Nemoc, stáří	7,1
2. Pobyt mimo domov, dovolená, služební cesta	13,9
3. Málo času, mnoho práce, rodinné závazky	8,3
4. Můj hlas nic nerozhodne, nic se nezmění	17,0
5. Nepovažoval za důležité, jasný výsledek dopředu	1,2
6. Nedokázal si vybrat	14,2
7. Znechucení a nespokojenost s politikou, nedůvěra k politikům	17,6
8. Nechodí volit, nevolič z přesvědčení	6,5
9. Nezájem o politiku obecně	7,1
10. Kraje jsou zbytečné	2,7
11. Ostatní (jiné starosti, nechtělo se mi apod.)	4,4
Celkem	100,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

Odpovědi se dají roztrždit do tří základních skupin. Odpovědi 1. – 3. (celkem 29,3 %) poukazují na určité objektivní příčiny neúčasti. Zčásti jsou sice jistě pravdivé, na základě zkušeností s výzkumem veřejného mínění však můžeme předpokládat, že část dotázaných význam objektivních, a tudíž hodnotově neutrálních překážek přinejmenším zveličuje. Odpovědi 6., 10. a 11. se vztahují k různým konkrétním příčinám subjektivním. I zde můžeme pochybovat o tom, zda opravdu plných 17,6 % nevolivších si nedokázalo vybrat z velkého množství kandidátů. Překvapující je naopak nízký podíl těch, kteří podceňovali význam právě daného typu voleb – do krajských zastupitelstev – z důvodu odporu k existenci krajských orgánů. (V neúčasti voleb do Senátu naopak zásadní odpor k instituci, do níž se volí, hraje klíčovou úlohu – v našem výzkumu jej jako obecnou příčinu volební neúčasti uvedlo plných 69,2 % dotázaných.)

Zbylé odpovědi (4., 5., 7., 8., 9.), které vyčerpávají celkem téměř polovinu důvodů neúčasti, lze souhrnně charakterizovat jako různé stupně lhostejnosti k politice, nezájmu o ni až znechucení politikou. Tuto skupinu důvodů tedy ti, kdo se nezúčastnili voleb do krajů, otevřeně uvádějí jako hlavní faktor svého rozhodnutí. Možná, že i část těch, kdo uvedli důvody jiné, chovají v skrytu duše obdobné pocity. Je tedy zřejmé, že konkrétní fenomén, který analyzujeme – neúčast v krajských volbách – je i podle výpovědi dotázaných, kteří se na tomto typu chování podílejí, vysvětlován jako součást obecnějšího jevu nezájmu o politiku, v řadě případů otevřeně charakterizovaného jako znechucení politikou.

8.3.1.2 Obecné

Abychom ubrali odpovědím na otázku neúčasti v krajských volbách příliš subjektivní zabarvení, položili jsme té části dotázaných (bez ohledu na to, zda se krajských voleb zúčastnili či ne), která považuje obecně vzato volební účast v České republice za nízkou – takových ovšem bylo plných 93,5 % souboru –, otázku po příčinách tohoto jevu ve vztahu k volbám do krajských zastupitelstev v roce 2004. Odpovědi byly kategorizovány takto:

Tabulka 8.4. Příčiny nízké účasti v krajských volbách v %

Příčina	%
1. Kraje jsou zbytečné	5,3
2. Kraje nemají tradici, ještě se nevžily	1,4
3. Kraje jsou lidem příliš vzdálené	3,9
4. Špatná kampaň, málo informací, nevhodný termín	7,6
5. Znechucení politikou a politiky (špatná politická situace)	54,8
6. Nezodpovědnost lidí (nevyužívají své právo volit)	21,0
7. Lenost, pohodlnost	4,1
8. Ostatní	1,9
Celkem	100,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

V tomto případě je struktura odpovědí zřetelná: 10,6 % odpovědí akcentuje problém „nezavedenosti“ krajů (zvýšenou frekvenci tohoto typu odpovědí způsobili především ti, kdo se voleb zúčastnili, poněvadž sami neúčastníci tomuto důvodu své absence připsali, jak jsme viděli, poněkud menší váhu). I tak je toto procento poměrně nízké ve srovnání s představou, že při neúčasti ve volbách do krajských zastupitelstev hrají hlavní úlohu faktory, specifické pro tento druh volebního aktu. 7,6 % dotázaných poukazuje na skutečné nebo domnělé technické nedostatky organizace voleb a volební kampaně. Je to méně než ve výpovědích nevoličů – voliči jako by odhalovali přesněji a přísněji skutečné pohnutky, někdy zakrývané výmluvami. Téměř 55 % dotázaných bez váhání a bez obalu pojmenovalo jako základní příčinu znechucení politikou či špatnou politickou situací. Zhruba jedna čtvrtina dotázaných se rozhorlila na nezodpovědnost či lenost sabotérů voleb, což jistě poukazuje na jednu ze závažných obecných příčin volební neúčasti. Nelze si jistě dělat iluze, že by se demokratických procedur i za nejlepších možných podmínek zúčastňovala drtivá většina občanů – vždy se najde určitá část populace, která je osobnostně či hodnotově natolik odlišně orientována, že účast ve volbách nepovažuje za nezbytnou. Náš problém spočívá v tom, že podíl těch, kteří se voleb nezúčastňují, je mimořádně vysoký a že v posledních několika letech prudce vzrostl, přičemž zahrnuje dnes i mnoho (odhadem kolem poloviny z této poloviny) osob, které se dříve volebních aktů běžně zúčastňovaly. A tento vzrůst je v nepochybné souvislosti s negativním hodnocením soudobého politického klimatu.⁸⁹

8.3.2 Ve světle vlivu různých faktorů na objektivní neúčast

O podmínkách a příčinách volební neúčasti nás rovněž informuje rozbor distribuce v úvahu připadajících identifikačních proměnných, mezi účastníky krajských voleb na jedné straně a neúčastníky na straně druhé. Byly zkoumány vztahy této diferenciace osob oprávněných k účasti ve volbách k celé sérii proměnných s následujícími zjištěními o jejich těsnosti, která je charakterizována normalizovaným koeficientem kontingence (nulový vztah = 0,0, absolutní těsnost vztahu 1,00).

89 Takovýto nárůst volební neúčasti není v našich podmínkách v žádném případě projevem spokojenosti víceméně dobře situované části obyvatelstva se stabilizovanou situací, o němž se mluví v případě civilizace a kulturně vyspělejších společností, nýbrž jevem svým rozsahem a vývojovou křivkou narušujícím demokratickou kulturu a ohrožujícím společenskou soudržnost. Viz (Linek 2004).

Neobstojí ani názor, že mezi neúčastníky voleb patří i extrémně radikální voliči, jejichž hlasy by mohly demokracii ohrožovat. Domníváme se, že vyjádření názorů radikálně naladěných menšin účastí ve volebním aktu představuje jev méně dysfunkčně narušující společenskou soudržnost než jejich volební neúčast, jež bývá spojována buď s tendencí k izolaci od většinové společnosti nebo dokonce se sklony k radikálním vystoupením v nedemokratických formách.

Tabulka 8.5. Těsnost vztahu diferenciaci na účastníky a neúčastníky krajských voleb s vybranými proměnnými

Proměnná	Cn*
1. Předpokládaná účast v blízkých volbách do Poslanecké sněmovny	0,465
2. Současné preference politických stran	0,347
3. Sebezařazení na škále levice/pravice	0,257
4. Kterou stranu volil 2002	0,242
5. Čistý osobní příjem	0,223
6. Sociální postavení	0,221
7. Přijatelnost typu politické orientace	0,202
8. Věk	0,201
9. Demografický typ domácnosti	0,195
10. Pokrytí základních potřeb domácnosti	0,186
11. Sebezařazení na škále životní úrovně domácnosti	0,184
12. Rodinný stav	0,182
13. Kraj	0,166
14. Náboženské vyznání	0,150
15. Vzdělání	0,135

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

* Všechny prezentované vztahy se vyznačují statistickou významností na hladině nižší 0,01, s výjimkou vztahu s krajskou příslušností, kde byla zjištěna hladina významnosti = 0,04.

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že determinační vliv vybraných proměnných (snad s výjimkou první čtveřice) není příliš silný, i když nikoli zanedbatelný. Proměnná 1. vykazuje vazbu nejsilnější, neboť je jen obměněným vyjádřením rozdílného základního postoje dvou částí populace k politice, jak jsme ji demonstrovali výše v souvislosti s příčinami volební neúčasti. Je zřejmé, že velká část účastníků voleb se domnívá, že – přes všechny zjevné nedostatky našich současných politických poměrů – stojí ještě stále zato, usilovat o její aktivní ovlivnění a naopak. Rozdělení společnosti na tyto dva typy postojů, narušující společenskou soudržnost, se zdá být v této chvíli neměnné, i když, jak jsme již poznamenali, nelze zcela vyloučit případné zvýšení aktivity části dnes lhostejných v důsledku závažných politicky významných událostí, v této chvíli předvídatelných jen v základních obrysech. Proměnné 2. – 4. + 7. reprezentují diferenciaci politických orientací a jejich vliv na volební aktivitu je zjevný. Přesto, že je tento vliv u různých orientací rozdílný, vypovídají níže uváděná podrobnější data o tom, že ztráta zájmu o aktivní zasahování do politiky se do jisté míry dotýká všech z nich. Nikoli zanedbatelné jsou vlivy sociálně-ekonomického postavení, symbolizované proměnnými 5., 6., 10. a 11. Částečně se s nimi prolínají vlivy demografické (proměnné 8., 9. a 12.). Málo významný je vliv rodové příslušnosti (hladina statistické významnosti = 0,08), vyjádřený pouze cca pětiprocentní převahou mužů mezi voliči a žen mezi nevoliči. Teritoriální diferenciaci podle krajů je poměrně slabá, mj. proto, že kraje jako celky se od sebe vzájemně příliš sociálně neodlišují – komplexy sociálně ohrožených regionů jsou v měřítku kraje většinou vyvažovány regiony s vyšší životní úrovní – ovšem s výjimkou Prahy, jejíž občané se krajských voleb tentokrát neúčastnili. Velikostní skupina obce bydliště nemá, poněkud překvapivě, na účast v krajských volbách žádný významný vliv. Překvapující je souvislost diferenciaci volební účasti/neúčasti s náboženským vyznáním (lépe řečeno s rozdílem vyšší volební

aktivity římských katolíků na jedné straně a nižší volební aktivity občanů bez vyznání). Jistým překvapením je také nízký vliv diferenciací dle vzdělání, kde se menší skupina osob se základním vzděláním odlišuje vyšším podílem v neúčasti, a rovněž málo početná skupina osob s vysokoškolským vzděláním v účasti na volbách. Jistý vliv na tento jev lze připsat vyšší volební neúčasti mladší, a proto vzdělanější části populace, a vyšší volební účasti části starší, a proto méně vzdělané.

8.3.3 Ve světle konkrétnějších identifikací neúčastníků voleb

Konstatování úrovně statistické významnosti či míry kontingence (sdruženosti) ovšem neinformuje ani o souladu či nesouladu orientace obou proměnných (mnohé z nich nelze považovat za ordinální), ani o konkrétnějších charakteristikách neúčastníků voleb. Ty však lze z daných dat bez obtíží zjistit. Budeme v těchto identifikacích zásadně uvádět jen ty charakteristiky, jejichž přítomností se neúčastníci voleb významně pozitivně liší od účastníků, tj. i od průměrného složení souboru.

Identifikace politické

Pokud jde o záměry zúčastnit se voleb do Poslanecké sněmovny (tedy jakousi informaci o možném směru vývoje volební účasti/neúčasti), ukazuje se, že neúčast by pokračovala u 58,8 % těch, kdo nevolili v krajských volbách, zatímco mezi těmi, kdo do krajů volili, s neúčastí v parlamentních volbách počítá pouze 13,0 %. To je závažný údaj, potvrzující názor, že příčiny neúčasti ve volbách do krajských zastupitelstev nejsou pouze specifické pro tento typ voleb (třeba pro menší důležitost, kterou jim oprávnění voliči přisuzují), ale že v převážné většině případů (kromě voleb senátních) signalizují také ve velké míře negativní přístup k volební participaci vůbec.

Mezi těmi, kdo do krajů volili, najdeme výrazně vyšší procento sympatizantů, odhodlaných volit dnes ODS, KSČM a KDU-ČSL, než je podíl sympatizantů týchž stran mezi těmi, kdo se voleb nezúčastnili, zatímco u ČSSD jsou tyto podíly prakticky vyrovnány. Podobným směrem ukazují i poznatky o politických orientacích nevoličů a voličů 2004. Jejich podíl mezi těmi, kdo se voleb nezúčastnili, je vyšší než u těch, kdo volili, u zastánců orientace sociálnědemokratické, socialistické, vlastenecké a ekologické, než u přívrženců orientace konzervativní, liberální, komunistické a křesťansko-demokratické. Závažnost rozdílné míry politické participace v tomto ukazateli vynikne, uvědomíme-li si, že směry sociálnědemokratický a socialistický jsou v populaci zastoupeny největšími podíly (23,3 % a 18,8 %) a ani vlastenecký a ekologický směr nemají zastoupení zanedbatelné (5,5 % a 4,9 %). Lidé těchto typů smýšlení zřejmě nenacházejí dnes adekvátní politickou reprezentaci a posilují řady těch, kdo na politickou účast rezignují. Ke komunistické orientaci se dnes hlásí pouze 4,8 % skalních přívrženců – voličstvo KSČM se zřejmě rekrutuje z řad osob orientace socialistické. Pro úplnost: ke směru konzervativnímu se hlásí 17,7 % dotázaných, k liberálnímu 18,4 %. Smýšlení radikálně anarchistické je zastoupeno minimálně, pouhými 0,4 %.

Další zdroj volební pasivity nám odhalí zjištění, že mezi nevoliči dominují osoby, které se na škále levice a pravice řadí do politického středu, a tím se hlásí k jistému druhu politické neutrality, která mohla být ovlivněna i zklamáním části dnešních přívrženců středu z dosavadní politiky demokraticko-levicové. Do středu se zařadilo 54,6 % nevoličů, k levici 19,1 %, k pravici 26,3 %.⁹⁰ Jistý vliv na tuto

⁹⁰ Podobné tendence byly zaznamenány již v minulosti při analýze (pravda výrazně méně zastoupené) skupiny nevoličů v roce 1998.

distribuci může mít i ten fakt, že nabídka důsledně středových (sociálně liberálních) programových orientací na české politické scéně je nedostatečná – od dob porážky Občanského hnutí ve volbách 1992 vlastně nikdy nebyla přesvědčivě zformulována. Levostředový sociálnědemokratický program pak nikdy nebyl veřejnosti zřetelně vysvětlen a ostatně i ve své poslední formulaci představuje spíše neorganickou kombinaci prvků levicově demokratických a liberálních. Mezi těmi, kdo se voleb zúčastnili, patří k levici 27,1 %, ke středu 33,3 %, k pravici 39,6 %. Bližší pohled prozrazuje, že kromě neutrálního středu se voleb v poněkud zvýšené míře nezúčastnili přívrženci umírněné levice a spíše radikální pravice.

Identifikace sociálně-ekonomické

Populace se podle účasti/neúčasti v krajských volbách rozdělila ve tři skupiny. První z nich vykazovala cca dvoutřetinovou neúčast. Patří k ní nezaměstnaní, ženy v domácnosti, studenti a učni a přibližují se k ní nekvalifikovaní dělníci a zemědělci s výrazně nadpoloviční neúčastí. V druhé dosáhli cca dvoutřetinové účasti vedoucí zaměstnanci, osoby samostatně výdělečně činné a nepracující důchodci. Třetí tvoří ostatní nemanuální zaměstnanci a kvalifikovaní dělníci, kteří se voleb zúčastnili ve zřetelné nadpoloviční většině. Tyto kvantitativní údaje platí pouze v daném výběrovém souboru s jeho posunem k vyšší volební účasti, na nějž jsme upozornili již vpředu. V reálné populaci byla celková volební účast nižší a neúčast vyšší, avšak uvedené rozlišení tří typů vztahu neúčasti a účasti by se zřejmě rovněž projevilo. Patrně by tedy byla přibližně zachována struktura zhruba odpovídající následující tabulce.

Tabulka 8.6. Sociálně-ekonomická struktura neúčastníků a účastníků krajských voleb v %

Kategorie	Neúčastníci	Účastníci
Studenti, učni	5,4	2,1
Důchodci	20,3	31,3
Nezaměstnaní	11,9	5,0
Ženy v domácnosti	3,7	1,5
Samostatně činní	6,2	10,5
Vedoucí zaměstnanci	8,2	12,0
Ostatní nemanuální	26,8	24,6
Kvalifikovaní dělníci	9,3	7,8
Ostatní dělníci a zemědělci	8,2	5,2
Celkem	100,0	100,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

Povšimněme si, jak významnou úlohu pro nerovnováhu neúčasti a účasti hrají poměrně početné skupiny nezaměstnaných, důchodců, nemanuálních zaměstnanců a nekvalifikovaných manuálních pracovníků. Z nich nezaměstnaní a nekvalifikovaní se chovají zhruba podle očekávání – tendují totiž převážně k volební neúčasti. Důchodci, jejichž průměrné příjmy jsou relativně nízké a přitom ze strany vlády pouze neochotně valorizované, však patří k nejpilnějším účastníkům voleb, což odpovídá spíše jejich věku, životním zkušenostem a zvláštnostem jejich politické orientace (příklon ke komu-

nistům a lidovcům) a způsobu života než sociálnímu postavení. Menší skupina studentů a učňů svůj volební potenciál, který by patrně napomohl spíše pravici, realizuje minimálně. A to rovněž v souladu se svým specifickým životním způsobem. Životní podmínky a způsob života ovlivňují jistě i nižší volební účast žen v domácnosti. V případě dvou posledně jmenovaných skupin vzhledem k malé četnosti nelze kvantitativní údaje považovat za reliabilní.

V účasti či neúčasti nemanuálních zaměstnanců se odrážejí jejich rozdílné příjmy a materiální postavení. Sotva lze očekávat přílišnou volební horlivost od početné skupiny odborníků odkázaných příjmově na státní rozpočet, jejichž platy po dlouhá léta nedostatečně kompenzují jejich kvalifikaci. U odborníků těch odvětví a skupin povolání, které mají úspěch na trhu práce a jejichž příjmy odpovídají jejich kvalifikaci a odbornému přínosu nebo jej dokonce výrazně překračují, lze ovšem očekávat loajalitu a odpovídající volební angažovanost, jak o tom svědčí i relativně vyšší volební účast vedoucích nemanuálních pracovníků. Výsledkem těchto dvou protichůdných inklinací je vyrovnanost podílu nemanuálních pracovníků mezi neúčastníky a účastníky voleb. Osoby s velmi nízkými a nízkými osobními příjmy mají sklon k nižší volební účasti, a tvoří proto významnou část nevoličů. U osob s vyššími a vysokými příjmy je tomu naopak. Podobně je tomu se sdělením dotázaného, do jaké míry pokrývají příjmy potřeby domácnosti. Pro složení nevoličů z tohoto hlediska je charakteristické, že zahrnuje 27,1 % těch, u jejichž domácnosti příjmy rozhodně či spíše nestačí, a pouze 16,2 % těch, kterým příjmy rozhodně stačí. U voličů je tomu v obou krajních polohách obráceně: zahrnují 28,1 % osob ze spotřebně vysoce saturovaných domácností a pouze 14,4 % dotázaných z domácností nedostatečně saturovaných. A konečně podobný obraz přibližuje i sebezařazení životní úrovně domácností do třístupňové škály – viz následující tabulku.

Tabulka 8.7. Účast/neúčast v krajských volbách dle životní úrovně domácnosti v %

Životní úroveň	Neúčastníci	Účastníci
Dobrá	30,7	47,1
Ani dobrá, ani špatná	44,6	38,3
Špatná	24,7	14,6
Celkem	100,0	100,0

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

Všechny tři právě rozebrané ukazatele podávají poměrně jednoduchý a samozřejmě i předpokládaný obraz, korespondující i s předchozím rozbořením sociálně-ekonomického postavení: lidé s vyššími příjmy a životní úrovní a tomu odpovídajícím sociálním postavením tíhnou k vyšší účasti, ti s nižšími příjmy a životní úrovní k vyšší neúčasti. Tento sklon je nejvýraznější v nejvyšších a nejnižších vrstvách. Je zjevné, že v dodatku k výše akcentovaným politickým faktorům vlivu na volební participaci se zde prokázala jistá váha i faktoru sociálního.

Identifikace demografické

Složení neúčastníků a účastníků krajských voleb se liší ve skupině mladých do 29 let a starých 60 let a více. Mezi těmi, kdo se k volbám nedostavili, bylo 26,3 % mladých a 16,4 % starých, mezi voliči pouze 14,2 % mladých a 31,6 % starých. Takovýto jev význam vysoké volební neúčasti ještě více zvyšuje. Zdá

se, že pro tuto společnost je převládajícím trendem odklon nastupující a proto pravděpodobně i dynamičtější generace od politiky, představující nesporně výrazné nebezpečí pro demokracii. I tento faktor generačního odcizení je třeba zahrnout mezi podstatná zjištění daného výzkumu.

Logickým důsledkem vlivu věkového složení je zjištění, že mezi neúčastníky voleb mají vyšší zastoupení svobodní, také však rozvedení, zatímco pevnou oporou účasti ve volbách je manželské soužití. Krize volební účasti souvisí tedy mj. s nárůstem vlivu známých posunů ve sňatečnosti a rozvodovosti, spjatých rovněž především s mladšími skupinami obyvatelstva.

8.4 Hodnocení volební neúčasti v názorech respondentů

Dotázaní se výrazně shodli v potvrzení známého faktu. Volební účast v České republice hodnotili ve 45,4 % jako nízkou a ve 48,1 % jako velmi nízkou. Pouze 6,5 % málo náročných optimistů se přiklonilo k jejímu hodnocení jako vysokému.

Na otázku, zda je nízká volební účast společenským problémem, odpověděli ti, kdo její existenci uznali, takto: rozhodně je 30,4 %, spíše je 50,0 %, není problémem 19,7 %. Dá se tedy říci, že drtivá většina dospělého obyvatelstva, i když trochu přilepšená vyšším podílem účasti v krajských volbách, než jaký odpovídá celkové skutečnosti, je si vědoma závažnosti problému nízké volební účasti. Podíl odpovědí, charakterizujících tento jev jako pouze spíše závažný, je sice nečekaně vysoký (souvisí s obecnou opatrností českých respondentů, kteří se raději vyhýbají krajním soudům) a po věcné stránce sotva můžeme souhlasit s názorem, že není problémem, ale na druhé straně musíme konstatovat, že česká veřejnost opět jednou v této odpovědi prokázala mnohem vyšší prozíravost než její politická reprezentace, kterou na výsledcích voleb zajímají především poměry hlasů pro politické subjekty, zápasící o moc. Je faktem, že nízkou volební účastí ve volbách v roce 2002 (ale již předtím ve volbách senátních, místních a krajských) se česká politická reprezentace nijak vážně nezabývala, dokud si v roce 2004 sociální demokraté se zpožděním neuvědomili, jak hluboce tento jev ohrožuje jejich mocenské postavení.

Dalším krokem k vyjasnění mínění o tomto problému byla výzva k těm, kdo volební účast považují za nízkou (93,5 %), aby se vyjádřili souhlasně či nesouhlasně k různým možnostem formulace společenských souvislostí (příčin či následků) nízké volební účasti. Zde jsou výsledky, seřazené podle frekvence souhlasných odpovědí.

Odpovědi na otázky 1.-3. vyznívají jednoznačně. Opravdu drtivá většina obyvatelstva spojuje v souladu s našimi hypotézami nízkou volební účast s obecnou nechutí k politice a nízkou důvěrou k politickým stranám, jež se podle nich nestarají o řešení problémů občanů. Je sice pravda, že jen zčásti je takovéto mínění založeno na vlastní zkušenosti či důvěrné znalosti politického života a že velkou měrou k jeho zformování přispěla většina médií svou cílevědomou a dlouhodobou kampaní. Nicméně, zřetelně vyjádřená převaha právě těchto názorů je neobyčejně závažným faktem, s nímž musí počítat každý poznávací i prakticky činný subjekt.

Tabulka 8.8. Procento souhlasu s možnými společenskými souvislostmi nízké volební účasti

Varianta	% ano
1. Nízká důvěra k politickým stranám	98,0
2. Obecná nechuť k politice	97,2
3. Nezáměr politických stran o problémy občanů	92,6
4. Snížená možnost občanů ovlivňovat politiku	79,7
5. Oslabování vlivu širokých vrstev na politiku	75,2
6. Projev široké demokracie, umožňující svobodnou volbu	73,9
7. Oslabování demokracie přenecháním rozhodování menšině	66,6
8. Nízká občanská odpovědnost	65,2
9. Mezinárodní ostuda, prozrazující nezralost naší demokracie	37,1

Zdroj: Naše společnost, CVVM, leden 2005.

Jedna pětina až jedna třetina dotázaných vyjádřila nesouhlas s většinou, která spojila u otázek 4., 5. a 7. nízkou volební účast s jistým narušováním principů demokracie. Chápání demokracie je tedy diferencováno – existuje nikoli zanedbatelná, nejspíš liberálně smýšlející menšina, která nízkou volební účast nepovažuje za něco demokracii škodlivého. Z ještě formálnějšího hlediska posuzuje vztah sledovaného jevu k demokracii téměř třičtvrtinová část dotázaných, která podle vyjádření k otázce 6. považuje nízkou volební účast za důsledek široké demokracie. Neobratná formulace otázky jí neumožnila vyjádřit, zda takovéto pojetí demokracie hodnotí pozitivně či negativně. Vysoký stupeň rozetření na politické strany nebo možná opět přehnaný liberalismus nedovolil třetině respondentů, kteří se vyjádřili k otázce 8., připsat reálnou odpovědnost za slabou volební participaci alespoň zčásti občanům samotným. Dvě třetiny si ji však plně uvědomují. Názory na otázku 9. svědčí o tom, že mezinárodní aspekt daného problému není doposud veřejností plně reflektován – to ostatně platí i o celé řadě dalších otázek našeho veřejného života a souvisí to s obecným podceňováním jejich – především – evropských souvislostí.

Bylo jen logické, že jsme se dotázali i na názor na otázku, zda se má stát nějak angažovat ve snaze o zvýšení volební účasti. 65,7 % odpovědělo rozhodně nebo spíše ano, 34,3 % spíše nebo rozhodně ne. I tato menšina opět patrně vychází z liberálního pojetí demokracie a úlohy státu.

Zajímal nás přirozeně i názor dotázaných na možné směry a nástroje případných státních opatření. Jak ukázala faktorová analýza, mínění veřejnosti se rozdělilo do dvou typů vyslovených názorů. První typ se spoléhá na opatření spíše technicko-organizačního charakteru bez zásadní změny volebního systému. Kromě nejméně zastoupené představy, že by pomohla změna volebního termínu v průběhu týdne (13,6 %), a dosti frekventovaného návrhu na umožnění elektronického hlasování (44,6 %) se pro tento typ řešení vyslovila většina těch, kdo podporují zavedení povinné účasti ve volbách (36,8 %). Druhý typ názorů vidí řešení problému v přechodu na většinový systém (44,6 %) a na zavedení principu odvolatelnosti poslance či senátora stranou nebo hnutím, za které kandidoval (80,1 %). Zejména tento druhý typ představ určitě obsahuje prvky, které by spojení zvolených představitelů s voliči prohlubovalo. Nedostatkem jejího případného přijetí by ovšem bylo porušení rovnosti volebního práva a znevýhodnění menších politických stran.

K možnosti ještě hlubší reformy pluralitního demokratického systému směřovala další otázka. Faktorová analýza souhlasu s možnými postupy takové reformy vedla k rozlišení tří typů sdružených názorů. Nejvýrazněji byl zastoupen typ spojující představy zavedení obecného referenda k závažným otázkám (90,0 %!), přímé volby prezidenta (84,5 %) a určitou část hlasů pro omezení předvolebních výdajů stran (celkem 88,4 %). Druhou největší váhu má ten typ názorů, v němž se spojují požadavky rozšířit pravomoci státních orgánů při vymáhání práva (76,7 %), zvýšení pravomoci vlády (33,6 %) a druhá část hlasů pro omezení výdajů politických stran. Nejméně zastoupen je spíše pravicově radikální typ názorů, který řešení spatřuje ve zvýšení kvóra pro zastoupení politické strany či hnutí v Parlamentu nad dosavadních 5 % (45,5 %), zvýšení pravomocí prezidenta (30,6 %) a zákazu některé politické strany či hnutí (32,4 %).

8.5 Závěrečné shrnutí

S přihlédnutím k názorům populace, vysloveným v tomto výzkumu, a k poznatkům, uvedeným v předchozích částech studie, můžeme zformulovat stručné vlastní zhodnocení fenoménu prudkého zvyšování volební neúčasti v České republice v posledních letech. Jde o fenomén obecný, týkající se v té či oné míře všech typů voleb. Zvýšená neúčast ve volbách senátních, krajských, lokálních, popř. evropských, také však i pokles účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny mají jistě své specifické příčiny pro každý z těchto druhů voleb, které však jsou pouze dodatkem k vazbě nízké volební účasti na obecný nezájem, lhostejnost (apatii) až znechucení české populace ve vztahu k politice. Tento souhrnný syndrom vážně ohrožuje další, v předchozím století slibně započatý vývoj českého demokratického systému do té míry, že lze podle našeho názoru mluvit o počínající krizi demokracie. Současně vytváří uvnitř společnosti nové rozštěpení, oddělující lidi usilující o jeho překonání aktivní účastí v demokratických procedurách a lidi pasivní, apatické a rezignující a signalizuje existenci ještě hlubšího rozštěpení mezi mocensko-politickou elitou a masou společnosti a tím narušuje dosažený stupeň sociální soudržnosti.

Z různých faktorů, nabízených teorií demokracie k vysvětlení nízké volební účasti, lze na základě výše prezentovaných dat odmítnout spolehlivou stabilitu politického režimu, vedoucí k převaze nálad, že účast ve volbách není příliš důležitá, poněvadž všechno i tak víceméně dobře funguje. Kdyby naopak byl režim v hluboké krizi, způsobené např. radikálním poklesem životní úrovně obyvatelstva nebo pokusy o znovunastolení totalitních praktik, dala by se naopak očekávat účast zvýšená. Stejně tak by mohla zvýšenou účast vyvolat závažnost a hloubka problémů, které je třeba řešit. Zvýšenou volební účast však prozatím máloco signalizuje. Pravděpodobným vysvětlením tendence ke zvyšování volební neúčasti velké skupiny obyvatelstva, čítající kolem jedné poloviny voličů, může být tedy kombinace závažnosti řešených problémů s tím, že žádný nebo téměř žádný renomovaný politický subjekt nenabízí této polovině voličstva program či strategii, kterou by mohla považovat za odpovídající svým potřebám a zájmům. Čteno z druhé strany, to znamená postupnou ztrátu legitimity politických subjektů ze strany populace. V dané situaci to odpovídá absenci zřetelně čitelného programu a strategie jak demokratické levice, tak umírněné demokratické pravice, zatímco zájmy vyšších a vyšších středních vrstev se zdají být artikulovány (zejména v programu ODS) dosti zřetelně. Danou situaci zostrňuje narůstající přesvědčení části obyvatelstva o sklonech politické reprezentace ke klientelismu a korupčnímu chování, ať už je zdůvodněné nebo vyvolané mediálními kampaněmi.

Kořeny těchto jevů jsou, jak data z výzkumu ukazují, do značné míry ve stávajícím systému politických stran a hnutí, který snad lze aspoň částečně reformovat soustavou těch či oněch zákonodárných opatření směřujících k vylepšení volebního systému či systému státoprávních vztahů. Značný úbytek voličů všech parlamentních stran ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002 i v krajských volbách 2004, jakož i obecnější soudy o příčinách a souvislostech nízké volební účasti, vyslovené respondenty tohoto šetření, však svědčí ve prospěch hypotézy, že nejzávažnější příčinou převládajícího negativního vztahu k současné podobě demokratické politiky je opravdu to, že oprávnění voliči v ní nenalézají tendenci k vážnému řešení svých občanských a lidských problémů. Nemusíme zcela přijmout převládající názor, kultivovaný většinou médií, že tato ignorance vůči potřebám lidí je všeobecná, i když její značná rozšířenost je mimo pochyby.

Je však zřejmé, že politické strany či hnutí přinejmenším nejsou s to formulovat své programy a strategie dostatečně srozumitelně a otevřeně, aby bylo jasno, jaké potřeby a zájmy společné pro celou zemi i pro jednotlivé sociální skupiny a jakými prostředky chtějí prosazovat. Jen tak mohou totiž demonstrovat svůj vztah ke dvěma základním principům demokracie: „pro lid“ a „skrze lid“, které respondenti našeho šetření zřetelně prosazují. Ke konkrétnější identifikaci zanedbávaných problémů mohou napomoci i poznatky z tohoto šetření, zejména v tom smyslu, že evidovalo několik vrstev příčin volební neúčasti. K nim patří jakoby v pozadí za politickými zkušenostmi a postoji zejména faktory sociální: problémy nízkopříjmových skupin, nezaměstnaných, části důchodců, rodin s dětmi a neúplných rodin, zaostávajících regionů, také však problém málo placených odborníků v odvětvích závislých na státním rozpočtu a celý velký problém postavení a zájmů odcizující se mladé generace. S účastí ve volbách nemají problémy samostatně činní a vedoucí zaměstnanci ani odborníci těch odvětví a profesí, které jsou „za vodou“. Pokud jde kterékoli politické straně o další rozšíření svého elektorátu, musí formulovat svůj program a strategické cíle své politiky i vůči těmto skupinám, které prozatím dodávají podstatnou část nevoličů.

Na základě dat nejen z tohoto výzkumu lze konstatovat, že tím nejhorším pro českou demokracii, sociální soudržnost a celý život společnosti by bylo se tvářit, jako by se nic nedělo, a pokračovat dál v samoučelných politických hrátkách, dále prohlubujících politickou apatii obyvatelstva. Jistě nemůžeme prorokovat předem nezdár seriózně založeného nápravného úsilí, které by na základě rozumných politických slov i činů mohlo i v poměrně krátkém období přispět k částečnému obnovení reputace politicko-mocenské elity, a to tím spíše, že podstatnou část nevoličů tvoří bývalí voliči politických stran, z nichž část je pravděpodobně připravena za jistých okolností svou politickou participaci obnovit. Smyslem tohoto textu mj. je upozornit na to, že vzhledem k hloubce negativních nálad vůči politice by si takovýto obrat vyžádal mimořádné úsilí a velkou dávku nikoli deklarativní, ale skutečné poctivosti, upřímnosti a dobré vůle, spojenou současně s odvahou otevřeně sdělovat i nepříznivé zprávy a srozumitelně vysvětlovat opravdu jen nezbytný rozsah nepopulárních opatření. Je samozřejmé, že takovýto obrat, ať už iniciovaný kýmkoli, by musel v té či oné míře probíhat ve všech významných politických subjektech, ať už vládních či opozičních, a dotknout se i fungování všech významných státních institucí a správních aparátů i regionálních orgánů. V takovém případě by měl určitý význam pro eufunkční upevnění společenské soudržnosti nejen v dimenzi politické, ale i sociální a kulturní.

Literatura

- Linek, L. 2004. *Volby do Evropského parlamentu 2004 – analýza volební účasti a stranické podpory v České republice*. Sociologické studie/Sociological Studies 04:01. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Machonin, P. 2005. „Neúčast ve volbách jako jeden z indikátorů sociální soudržnosti/nesoudržnosti a její širší souvislosti (se zvláštním zřetelem ke krajským volbám 2004).“ *Naše společnost* 2005 (1): 15-34.

Závěr

Koncept sociální soudržnosti v současném politickém diskursu nahradil dříve převládající koncept sociálního státu, který se stal pro velkou část rozvinutých evropských zemí příliš nákladným a ve svých výsledcích i kontraproduktivním.

Tento koncept poměřuje míru napětí v různých oblastech života společnosti způsobenou nerovným postavením jednotlivců i sociálních skupin mírou uchování soudržnosti společnosti, snaží se odhalit a podporovat prvky, které soudržnost posilují, a naopak omezit působení vlivů, které soudržnost snižují. Neakcentuje v takové míře jako koncept sociálního státu tradiční nástroje a přístupy sociální politiky, ale snaží se je rozšířit (doplnit) a zároveň i částečně nahradit působením dalších prvků podílejících se na utváření společenských vztahů.

Nakolik tento koncept celoevropských i národních politických a administrativních struktur odráží reálné procesy probíhající v současné moderní společnosti, konkrétně v České republice, do jaké míry na ně reaguje nebo nakolik je jejich výsledkem, jsme se pokusili alespoň částečně vyjasnit na základě výsledků několika výzkumů veřejného mínění.

Podle našeho přesvědčení jde v první řadě o většinový souhlas se spravedlností určitých společenských nerovností v oblasti sociální struktury, o společný souhlas s postupy, které vedou k překonání společenských rizik v procesech souvisejících s transformací a modernizací české společnosti, mj. související s její evropeizací – z pohledu makrostrukturálního i individuálního.

Z důvodů spojených s velkým rozsahem dané problematiky nebylo možné v naší studii podat empiricky podložený komplexní obraz zkoumaného jevu, tak jak byl teoreticky uchopen v úvodní kapitole. Koncentrovali jsme svoji pozornost na vnímání sociální soudržnosti v naší veřejnosti na makroúrovni a na vnímání faktorů, které tuto soudržnost ovlivňují či podmiňují.

I když každý z příspěvků byl zakončen shrnutím výsledků provedených rozborů a analýz a jejich celkovým zhodnocením, považujeme za smysluplné provést jejich stručnou sumarizaci.

Vnímání soudržnosti ve veřejném mínění

Česká veřejnost pojem „sociální soudržnost“ příliš nezná, nicméně považuje soudržnost a její upevnování za pozitivní věc. Na nízkou míru zakořeněnosti i znalosti samotného pojmu společenská soudržnost ve veřejném diskursu ovšem ukazuje značný podíl respondentů, kteří neumí na položené otázky odpovědět. Lidé tedy považují společenskou soudržnost za něco prospěšného, něco, co stojí za

to vytvářet. Odpovědi na otevřenou otázku potvrzují, že skoro všichni dotázaní mají nějakou představu, co je to soudržnost společnosti.

Pod „soudržnou společností“ si čeští občané představují něco, co bychom zjednodušeně mohli nazvat „funkční společností“. Přitom kladou důraz ve většině svých výpovědí na solidaritu, kvalitu mezilidských vztahů, tedy vzájemnou pomoc, porozumění a slušnost, v případě předem nabízených variant odpovědí pak na důvěru mezi lidmi.

Česká veřejnost uvažuje o soudržné společnosti ve třech nezávislých rovinách: rovnost ve smyslu hodnot vzájemnosti (sociální spravedlnost, mravní hodnoty, důvěra), hodnotově konzervativní kolektivní identita (národní sounáležitost, sdílené představy o budoucnosti) mající částečně charakter umírněného vlasteneckého patriotismu a evropské liberální hodnoty (přináležitost k Evropě, svoboda, demokracie a seberealizace). Z těchto dimenzí je pouze první – hodnoty vzájemnosti a rovnosti – bezprostředně vázána na zájmy, politické hodnoty a postavení ve společnosti, byť spíše slabě. Zastávce této podoby vytváření společenské soudržnosti lze nalézt častěji s rostoucím věkem, klesajícím příjmem či záporným hodnocením vlastní životní úrovně domácnosti. Z hlediska deklarované politické orientace je soudržnost jako rovnost a vzájemnost i národní identita typická zejména pro příznivce politické levice, zatímco dimenze evropského liberalismu je příznačná spíše pro pravicově orientované občany.

Celkově ve veřejnosti převládá skepse vůči současné úrovni makrostrukturální soudržnosti české společnosti, spojená však s přesvědčením, že úsilí o sociální soudržnost je smysluplné a zasluhuje podporu institucí, zejména státních, i občanů. Tomu odpovídá i většinové, ne však zcela jednoznačné přitakání potřebnosti jistého úsilí státu o vyrovnávání polárních excesů v rozložení příjmů a majetku. Velká většina společnosti považuje za lepší a schůdnější způsob upevňování soudržnosti úsilí o dohodování o společensky prospěšných způsobech řešení problémů a strategických cílů, směřující ke konsenzu, spíše než razantní snahu o dosahování většiny, nemluvě již o dalších, méně demokratických postupech.

Zdroje sociálního napětí a soudržnost

Ke zdrojům sociálního napětí, ohrožujícím sociální soudržnost, patří nesporně tradičně užívané ukazatele sociálního statusu, popř. třídní příslušnosti a jejich atributy: diferenciací bohatství a příjmů a s nimi související demografický typ domácnosti a úroveň bydlení, vlastnění vs. nevlastnění, či ovládnutí vs. neovládání produkčních prostředků, zaměstnanost a nezaměstnanost, také však etnická či rasová příslušnost. V této chvíli je pravděpodobně nejvýznamnějším zdrojem napětí ve společnosti vztah mezi politiky a vysokými úředníky na straně jedné a masou obyvatelstva na straně druhé, doplňovaný a násobený ještě mimořádně ostrými střety různých politických směrů a stran. Vede nás to k opakování již dříve vysloveného námětu, že dimenze rozdílnosti postavení v systému politické moci by měla být považována spolu s ostatními již zmíněnými zdroji napětí za jednu z velice závažných překážek upevňování sociální soudržnosti a její překonávání za jednu z klíčových cest, jak se k relativnímu zvyšování soudržnosti dobrat.

Odpovědi na otázku, co společnost rozděljuje, odrážejí víceméně stereotypy ve vnímání reality a aktuálního společenského klimatu. Zda se jedná o zažitá postoje a nikoliv o povrchní reflexi mediálního diskursu, nelze na základě našich šetření rozhodnout, protože jejich zakotvení v sociální struktuře, měřené sociodemografickými znaky, je poměrně slabé.

Společenské normy a soudržnost

Mezi postojem veřejnosti k dodržování (vybraných) norem a vnímanou mírou soudržnosti společnosti existuje přímá souvislost. K důležitým prvkům posilování soudržnosti naší společnosti patří, podle názoru veřejnosti, dodržování zákonů, slušnost, poctivost či společné mravní hodnoty. Většina dotazovaných norem byla vlastně zákonem stanovená pravidla, takže tolerance k jejich porušování byla vlastně tolerancí k porušování zákona. Připomínáme, že tato tolerance byla ve většině uvedených případů velmi malá. Není tedy divu, že veřejnost klade takový důraz na význam přísného postihu při porušení zákonů a že tento požadavek spojuje s fungující, tj. soudržnou společností. Některé dotazované normy byly přímo či nepřímo spojeny s poctivostí – tento vliv se spolu se slušností a tolerancí objevil ve výrazně důležitější skupině vlivů. Potvrdilo se, že žité obecné mravní hodnoty jsou jedním z nejdůležitějších pojítek společnosti. Naopak instrumentálně pojaté společné hodnoty, které by vytvářely konsenzuální politickou elitu nebo by prostřednictvím médií ovlivňovaly společenské klima, se v konkurenci ostatních vlivů umístily na posledních místech. Co se týče posilování soudržnosti, pro oba obecné faktory vlivů na soudržnost („věci veřejné“, „spravedlnost, solidarita, zákonnost“) platí, že čím větší význam má vytváření soudržné společnosti, tím větší je význam obou obecných vlivů v tomto procesu (rozdíly v průměrech jsou statisticky významné). Při hodnocení současné soudržnosti v souvislosti s možným ovlivňováním míry soudržnosti je situace složitější. Ti, co hodnotí společnost jako nesoudržnou, zdůrazňují více vliv spravedlnosti příjmových nerovností, solidarity, než ti, kteří ji hodnotí jako spíše soudržnou. Tato názorová rozdílnost má svou logiku (zdroj nesoudržnosti je v míře spravedlnosti a solidarity).

Hodnotové orientace a soudržnost

Ve veřejnosti panuje shoda na vhodnosti vlastností, jako je pracovitost, odpovědnost a snaha uplatnit své schopnosti jak pro úspěch v osobní životě, tak z hlediska prospěšnosti pro celou společnost. Za nejméně vhodné vlastnosti z tohoto hlediska jsou považovány charakteristiky individuálního výkonu, jako soutěživost, snaha vyniknout či prosazování vlastních názorů. Zdá se tedy, že přetrvává představa společenské prospěšnosti ve smyslu odpovědné pracovitosti. Myšlenka Smithovy neviditelné ruky trhu, kde jedinec sleduje svůj vlastní prospěch prospívá celé společnosti, se očividně v české společnosti dosud příliš neuchytila.

V hodnotových orientacích našich dotázaných jsme identifikovali čtyři latentní třídy odpovídající určitým hodnotovým vzorcům: „nevyhranění“ (žádná hodnota není výrazně upřednostňována), „asertivní“ (individualistické výkonové hodnoty na úkor altruistických), „kamarád pro všechny“ (altruistické nesoutěživé hodnoty) a „dřič“ (pracovní hodnoty bez sociálního aspektu).

Lidé patřící do skupiny „asertivních“ nejčastěji vidí zdroj soudržnosti společnosti ve svobodné spolupráci jednotlivců s možností seberealizace. Ostatní typy přiřkládají největší význam rovnosti lidí ve smyslu sociální spravedlnosti a sdílených hodnot. Liší se však v úrovni toho, jaký jim přiřkládají význam. „Nevyhraněný“ typ považuje v průměru všechny nabízené zdroje soudržnosti za méně významné, zatímco naopak „kamarád pro všechny“ všemu přiřkládá větší význam.

Sociální spravedlnost a soudržnost

Co se týče hodnocení míry spravedlnosti různých „aktů“ spojených s ekonomickou a politickou transformací společnosti, převládá ve veřejnosti názor, že byly více či méně spravedlivé, nikoliv však nespravedlivé. V tomto ohledu pak nezpůsobily výraznější napětí, které by ohrozilo soudržnost společnosti. V možnostech řešení vybraných závažných současných problémů se veřejné mínění přiřklání

k zachování sociálních garancí, které považuje za spravedlivé a vnímá jako posilující sociální soudržnost.

Z našeho pohledu se nejzávažnější zjištění týká souvislosti mezi názorem na míru spravedlnosti přijatých řešení a vnímáním soudržnosti společnosti. Bylo prokázáno, že ti, kteří hodnotí privatizace, restituce, deregulace cen spíše jako nespravedlivé, si uvědomují (či vyvozují), že tato nespravedlnost způsobila ve společnosti vznik výrazných (nezasloužených) nerovností, zapříčinila určité výrazné napětí a vedla ke snížení soudržnosti.

Důvěra ve společnosti a soudržnost

Na jedné straně platí, že důvěra mezi lidmi a dobré vztahy figurují v českém veřejném mínění mezi nejčastěji uváděnými základními zdroji soudržnosti a na druhé straně téměř 60 % dotázaných občanů České republiky vyjadřuje nedůvěru vůči druhým lidem a obdobné procento posuzuje vztahy mezi lidmi negativně, což není zajisté příliš povzbudivá výpověď o sociální soudržnosti české společnosti. Určitou útěchou může být, že se nejedná tolik o aktivní nedůvěru jako takovou, ale spíše o nedostatek důvěry, který vyvěrá z postkomunistického skepticismu a lehce anomické situace transformačního období. To, jestli se atmosféra nedůvěry mezi lidmi a nízká míra soudržnosti zejména v dimenzi sociálního kapitálu ukáže jako pouze dočasný znak české společnosti, ukáže až budoucí vývoj.

Účast ve volbách a soudržnost

Zvýšená neúčast ve volbách senátních, krajských, lokálních, popř. evropských, také však i pokles účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny mají jistě své specifické příčiny pro každý z těchto druhů voleb, které však jsou pouze dodatkem k vazbě nízké volební účasti na obecný nezájem, lhostejnost (apatii) až znechucení české populace ve vztahu k politice. Tento souhrnný syndrom vážně ohrožuje další, v předchozím století slibně započatý vývoj českého demokratického systému do té míry, že lze podle našeho názoru mluvit o počínající krizi demokracie. Současně vytváří uvnitř společnosti nové rozštěpení, oddělující lidi usilující o jeho překonání aktivní účastí v demokratických procedurách a lidi pasivní, apatické a rezignující a signalizuje existenci ještě hlubšího rozštěpení mezi mocensko-politickou elitou a masou společnosti a tím narušuje dosažený stupeň sociální soudržnosti.

* * *

Jak už bylo zmíněno v úvodu, v následných výzkumech veřejného mínění, které jsou naplánovány v rámci daného projektu, se chceme zaměřit na verifikaci zjištěných výsledků prostřednictvím jednak opakování témat, jednak jejich doplněním o určité výzkumné otázky, na které upozornily provedené rozborů. Předpokládáme, že po ukončení této etapy projektu podáme veřejnosti ucelenější a empiricky více prověřený pohled na problematiku soudržnosti české společnosti.

Ač jsme vlastně pouze v polovině našich zamýšlených zkoumání veřejného mínění a chybí nám tak v mnoha tematických oblastech ověření, do jaké míry jsou naše výsledná zjištění v čase stabilní a do jaké míry jsou citlivá na změny celospolečenské a především politické situace, přesto jsme přesvědčeni, že jsme již dospěli k řadě výsledků, s kterými je možné seznámit nejen odbornou veřejnost. Navíc současná situace v naší společnosti před nás staví řadu otázek, které nepochybně rozšiřují tematické zaměření výzkumu veřejného mínění v oblasti soudržnosti společnosti, takže nepředpokládáme, že je smysluplné rigidně se držet původních představ o dvouleté periodě opakování daných témat.

Shrnutí

Koncept sociální soudržnosti na národní případně i celoevropské úrovni je v současnosti základním konceptem směřování praktické politiky národních vlád v zemích EU. Problematice soudržnosti je věnována v poslední době značná pozornost i v oblasti společenskovední.

Předložená publikace je věnována problematice soudržnosti z pohledu české veřejnosti. Jde o soubor převážně analytických studií, které vycházejí ze série několika navazujících výzkumů veřejného mínění, které byly realizovány v období 2003-2006. Jejich cílem bylo jednak zmapovat pojetí soudržnosti, tak jak je chápe česká veřejnost, jednak zjistit, jak ve veřejném mínění souvisí soudržnost s mírou diferenciací společnosti v různých oblastech a s mírou její spravedlnosti.

Výzkum je součástí projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“, který je financován Ministerstvem práce a sociálních věcí pod registračním číslem 1J028/04-DP2.

Na úvodní teoretickou kapitolu, která předkládá čtenáři dvojí konceptualizaci sociální soudržnosti, navazují příspěvky, které jsou věnovány klíčovým otázkám vnímání míry sociální soudržnosti v české společnosti a zdrojů a příčin její (ne)soudržnosti. Jde o obecné chápání pojmu sociální soudržnost českou veřejností, o souvislost hodnot a norem s mírou vnímané soudržnosti společnosti, o názory a postoje k sociální spravedlnosti, míru názorových štěpení, interpersonální důvěru a v neposlední řadě o problematiku utváření občanské společnosti poměřovanou volební účastí.

Z důvodů spojených s velkým rozsahem dané problematiky nebylo možné podat empiricky podložený komplexní obraz zkoumaného jevu, tak jak byl teoreticky uchopen v úvodní kapitole. Koncentrovali jsme svoji pozornost na vnímání sociální soudržnosti v naší veřejnosti na makroúrovni a na vnímání faktorů, které tuto soudržnost ovlivňují či podmiňují.

Celkově je možné konstatovat, že míra soudržnosti české společnosti je především vázána na většinový souhlas se spravedlností určitých společenských nerovností v oblasti sociální struktury a na obecný souhlas s postupy, které vedou k překonání společenských rizik v procesech souvisejících s transformací a modernizací české společnosti – z pohledu makrostrukturálního i individuálního.

Summary

The concept of social solidarity at the national or even the European level is currently one of the basic concepts behind the focus of the practical policies of national governments in EU countries. The issue of solidarity has recently come to be the subject of considerable attention also in the social sciences.

This study concentrates on the issue of solidarity from the perspective of Czech society. The volume contains mainly analytical studies that are based on a series of connected public opinion surveys that were conducted between 2003 and 2006. Their aim was to map the concept of solidarity, as the Czech public understands it, and to determine how in public opinion solidarity is connected with the degree of differentiation of society in various areas and with the degree of social justice.

The research is part of the project “Social and Cultural Solidarity in a Differentiated Society”, which is funded by the Ministry of Labour and Social Affairs, under registration no. 1J028/04-DP2.

The introductory, theoretical chapter, which presents readers with a dual conceptualisation of social solidarity, is followed by chapters on key issues of the perception of the degree of social solidarity in Czech society and the sources and causes of the solidarity or absence of solidarity in society. It is the Czech public’s general understanding of the concept of social solidarity that is of interest, the relationship between values and norms on the one hand and the level of solidarity on the other, people’s opinions and attitudes on social justice, opinion cleavages, interpersonal trust, and the issue of the formation of civil society measured by electoral participation.

Owing to the enormous scope of this issue it was not possible to put forth an empirically grounded and complex picture of the studied phenomenon in the manner in which it is theoretically presented in the introductory chapter. We focused our attention on the perception of social solidarity in society at the macro-level and the perception of the factors that affect or condition this solidarity.

On the whole it can be confirmed that the level of solidarity in Czech society is primarily bound to the majority’s sense of the justness of certain social inequalities in the area of the social structure and to the general agreement with the methods designed to overcome the social risks in the processes connected with the transformation and modernisation of Czech society – from the macro-structural and individual perspectives.

Zusammenfassung

Das Konzept des sozialen Zusammenhalts sowohl auf der nationalen wie auch der europäischen Ebene tritt gegenwärtig als Basisziel der praktischen Politik aller Nationalregierungen in der EU auf. Diese Problematik ist zur Zeit auch für die Sozialwissenschaften von großem Interesse.

Die vorliegende Publikation befasst sich mit dem Problem des sozialen Zusammenhalts aus der Sicht der tschechischen Bevölkerung. Es handelt sich um eine Sammlung von analytischen Studien, die auf eine Reihe von Meinungsforschungen aus den Jahren 2003 bis 2006 zurückgeht. Ziel war es, einerseits das Verständnis der tschechischen Öffentlichkeit in diesem Bereich zu ergründen und andererseits den Zusammenhang zwischen gesellschaftlichem Zusammengehen, sozialer Differenzierung in verschiedenen Bereichen und der Gerechtigkeit zu analysieren.

Empirische Forschung ist ein Teil des Projekts „Sozialer und kultureller Zusammenhalt in fortgeschrittenen Gesellschaften“, das vom Ministerium für Arbeit und Soziales unter der Nummer 1J028/04-DP2 finanziert wird.

Auf das Einführungskapitel, das dem Leser zwei verschiedene Konzeptualisierungen des sozialen Zusammenhalts anbietet, folgen analytische Abhandlungen, die sich den Schlüsselproblemen des sozialen Zusammenhalts in der tschechischen öffentlichen Wahrnehmung und den Ursachen des mangelnden Zusammenhalts widmen. Es geht um die allgemeine Wahrnehmung des Begriffs, um den Zusammenhang mit Werten und Normen, um Fragen der Gerechtigkeitswahrnehmung, das Ausmaß der Konfliktwahrnehmung, um interpersonelles Vertrauen und – last not least – um die Entstehung der Bürgergesellschaft, gemessen an der Wahlbeteiligung,

Aufgrund des enormen Problemumfangs war es nicht möglich, ein erschöpfendes und gleichzeitig empirisch belegtes Bild des sozialen Zusammenhalts in jener Weite zu präsentieren, wie sie im theoretischen Einführungskapitel ins Auge gefasst wurde. Wir haben uns deshalb auf die Wahrnehmung der Makroebene sozialer Kohäsion in der tschechischen Gesellschaft und auf einige Faktoren konzentriert, welche die Kohäsion beeinflussen.

Zusammenfassend lässt sich behaupten, dass das Ausmaß von Kohäsion in der tschechischen Gesellschaft von der mehrheitlichen Zustimmung zur Gerechtigkeit fortschreitender sozialer Differenzierung und von der allgemeinen Zustimmung zu Maßnahmen abhängt, wie sie die Risiken der Transformation und der Modernisierung mindern sollen.

Sociologické studie/Sociological Studies

- SS 06:14 A. Křížková (ed.), J. Bierzová, M. Čermáková, H. Hašková, H. Maříková: Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita; 140 s.
- SS 06:13 H. Hašková: Tři generace bezdětných mužů a žen v české společnosti; 100 s.
- SS 06:12 M. Tuček (ed.), I. Bayer, L. Gatnar, P. Machonin, M. Sedláčková, J. Šafr, O. Špaček: Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti; 200 s.
- SS 06:11 K. Čada, A. Červinková, M. Linková, D. Řeháčková, T. Stöckelová: Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média; 75 s.
- SS 06:10 Y. Leontiyeva (ed.), P. Ezzeddine-Lukšíková, T. Hirt, M. Jakoubek, J. Kocourek, L. Pažejová: Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové); 96 s.
- SS 06:9 J. Šafr: Social Standing and Lifestyle in Czech Society; 70 s.
- SS 06:8 G. Šamanová, M. Škodová, J. Vinopal: Obraz vědy v českém veřejném mínění; 110 s.
- SS 06:7 J. Šafr, M. Sedláčková: Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření; 93 s.
- SS 06:6 L. Linek, Š. Pecháček: Základní charakteristiky členské základny KDU-ČSL; 48 s.
- SS 06:5 D. Hamplová (ed.), K. Zeman, B. Řeháková, V. Polášek, E. Soukupová: Mímomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti; 92 s.
- SS 06:4 H. Hašková (ed.), P. Šalamounová, H. Víznerová, L. Zamykalová: Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě; 153 s.
- SS 06:3 P. Rakušanová, B. Řeháková: Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu; 80 s.

- SS 06:2 Z. Vajdová, D. Čermák, M. Illner: Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990; 108 s.
- SS 06:1 Z. R. Nešpor, J. Večerník (eds.): Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie; 278 s.
- SS 05:06 J. Stachová: Občanská společnost v regionech České republiky; 51 s., 71 Kč
- SS 05:05 P. Rakušanová: Civil Society and Participation in the Czech Republic; 47 s., 113 Kč
- SS 05:04 A. Křížková (ed.), R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková: Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie; 91 s., 156 Kč
- SS 05:03 T. Kostecký, J. Vobecká (eds.): Regionální elity 2004; 152 s., 150 Kč
- SS 05:02 T. Kostecký: Political Behavior in Metropolitan Areas in the Czech Republic between 1990 and 2002 – Patterns, Trends, and the Relation to Suburbanization and Its Socio-Spatial Patterns; 104 s., 206 Kč
- SS 05:01 B. Řeháková: Measuring Value Orientations with the Use of S.H. Schwartz's Value Portraits; 47 s., 113 Kč
- SS 04:11 J. Černý, M. Sedláčková, M. Tuček: Zdroje utváření skupinových mentalit v České republice po roce 1989; 101 s., 121 Kč
- SS 04:10 M. Hájek (ed.): Hierarchy as the Strength and Weakness of Communist Rule. The Legacy of Communist Rule IV: A Volume of Papers from the Seminar Held in Prague on September 11–12, 2003; 167 s., 187 Kč
- SS 04:09 K. Vlachová, B. Řeháková: Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie; 39 s., 71 Kč
- SS 04:08 A. Křížková: Životní strategie podnikatelek a podnikatelů na přelomu tisíciletí; 63 s., 112 Kč
- SS 04:07 J. Chaloupková, P. Šalamounová: Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě; 60 s., 94 Kč
- SS 04:06 D. Hamplová: Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory; 43 s., 81 Kč
- SS 04:05 Z. R. Nešpor (ed.): Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství; 115 s., 114 Kč

- SS 04:04 J. Večerník: Structural Tensions in the Interface between the Labour Market and Social Policy in the Czech Republic; 87 s., 116 Kč
- SS 04:03 T. Kostecký, D. Čermák: Metropolitan Areas in the Czech Republic – Definitions, Basic Characteristics, Patterns of Suburbanisation and Their Impact on Political Behaviour; 57 s., 148 Kč
- SS 04:02 S. Pikálková (ed.): Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika / 2003: příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině; 152 s., 191 Kč
- SS 04:01 L. Linek: Volby do Evropského parlamentu 2004 – analýza volební účasti a stranické podpory v České republice; 73 s., 109 Kč

Sociologický datový archiv (SDA) je pracoviště Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Jeho hlavním cílem je uchování a zpřístupnění elektronických datových souborů z projektů sociologického výzkumu pro jejich další použití v akademickém výzkumu a při výuce. Mezi další cíle archivu patří podpora sekundární analýzy dat ze sociologických výzkumů a podpora pro speciální výzkumné projekty. SDA je členem Evropské rady sociálně vědních datových archivů CESSDA.

SDA na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/>

- přístup k datům ze sociologických výzkumů: Elektronický katalog dat obsahuje základní informace o výzkumných projektech, datových souborech a jejich proměnných a dotazníky a kódovníky v elektronické podobě. Datové soubory z archivu je možné objednat a získat prostřednictvím Internetu, vybrané datové soubory jsou přístupné „on-line“ bez předchozí objednávky. Data jsou poskytována ve formátu pro SPSS, případně v dalších formátech vhodných pro statistické zpracování dat.
- vybrané publikace Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.: Řada publikací je dostupná „on-line“ v elektronické podobě, další je možné prostřednictvím Internetu objednat.
- adresář internetových odkazů z oblasti sociálních věd: Adresář [www](http://www.soc.cas.cz/) odkazů na další zdroje sociálních dat a užitečné informace z oblasti sociálních věd.

Data a výzkum — SDA Info, recenzované odborné periodikum

SDA Info se věnuje problematice sekundární analýzy sociologických dat: poskytuje přehled o datových službách, přináší informace o výzkumných projektech a zabývá se metodologií analýzy dat. Bulletin vychází nepravidelně od roku 1999 a je distribuován zdarma na cca 200 adres z oblasti sociálního výzkumu, univerzit a médií. Zaslání je možno zajistit v Sociologickém datovém archivu na výše uvedené adrese. Starší čísla jsou dostupná v elektronické podobě na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/czech/bull-cz.phtml>

SDA SOCIOLOGICAL DATA ARCHIVE

Institute of Sociology, Jilská 1, 110 00 Praha 1; tel. 221 183 231; fax 222 221 658

e-mail: archiv@soc.cas.cz; Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

SDA collects computerised data files from sociological surveys. Its main objective is to make Czech sociological data publicly available for academic, educational and other non-commercial purposes. Other activities of the Archive include the promotion of data dissemination and secondary analysis, and support for special research projects. SDA is a member of the CESSDA (Council of European Social Science Data Archives). An electronic data catalogue and access to services is provided via the Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 221 183 231, fax: 222 221 658, e-mail: archiv@soc.cas.cz, Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i.

V jednotlivých číslech naleznete:

- stati zabývající se otázkami teoretické sociologie
- stati o transformaci střední a východní Evropy
- články z příbuzných oborů, jako je sociální politika, politická sociologie, demografie, regionální rozvoj, gender, sociální práce apod.
- překlady zajímavých textů zahraniční provenience
- přehledové stati
- metodologické články
- studentské práce
- recenze, anotace, informace o dění v sociologické obci, zprávy z konferencí a další zajímavosti

Časopis je citován v Current Contents/Social&Behavioral Sciences (CC/S&BS), v počítačové databázi Social SciSearch a v aktuálních oznámeních Research Alert, publikacích Institute of Scientific Information (ISI), USA.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>
Vychází 6 x ročně (4 x česky, 2 x anglicky).

Cena jednoho výtisku je od roku 2007 75 Kč bez DPH. Předplatné na rok je 450 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review - redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,

tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143

e-mail: sreview@soc.cas.cz, prodej@soc.cas.cz

Sociologická knihovna

Knihovna vznikla oddělením od Knihovny Filozofického a Sociologického ústavu AV ČR, která byla zničena povodní v létě 2002. Po dlouhé době, která byla vyplněna snahou o náhradu velkých ztrát na knižním fondu způsobených povodní a budováním nových prostor v přízemí budovy Sociologického ústavu AV ČR v Jilské ulici, se zejména díky darům mnoha domácích i zahraničních jednotlivců i institucí podařilo nově vybudovat samostatnou Sociologickou knihovnu. Je koncipována jako moderní oborová knihovna a má sloužit jak vědeckým pracovníkům, tak studentům a široké akademické veřejnosti. Dary a příspěvky na její další budování jsou vítány. V souvislosti s otevřením nové knihovny v dubnu 2004 vydal Sociologický ústav AV ČR publikaci, která zachycuje její budování od povodní až k jejímu zpřístupnění veřejnosti v dubnu 2004.

Kde nás najdete?

V centru Prahy v blízkosti metra B – stanice Národní třída, v budově Sociologického ústavu Akademie věd ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: +420 222 221 753,
221 183 111 (provolba)
fax: +420 222 220 143
e-mail: socmail@soc.cas.cz
URL: <http://www.soc.cas.cz>

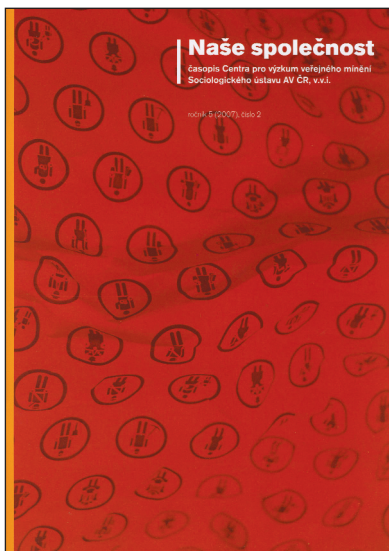
Otevírací doba:

pondělí – čtvrtek 9–18 hodin
pátek 9–14 hodin

Kontakty:

Mgr. Nela Hesová — tel. 221 183 568, Nela.Hesova@soc.cas.cz
Ing. Eva Mikolášová — tel. 221 183 568, Eva.Mikolasova@soc.cas.cz
Mgr. Radka Taučová — tel. 221 183 567, Radka.Taucova@soc.cas.cz
Studovna: tel. 221 183 569, knihovna@soc.cas.cz

Naše společnost

Ročník 5, číslo 2/2007

Časopis Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

Recenzovaný časopis, který se primárně zaměřuje na oblast výzkumu veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti i aktuálnost témat. Analytické stati čerpají zejména z dat z kontinuálního šetření veřejného mínění CVVM.

Časopis vychází dvakrát ročně, je distribuován zdarma. Elektronickou verzi a další informace naleznete na <http://www.cvvm.cas.cz/>

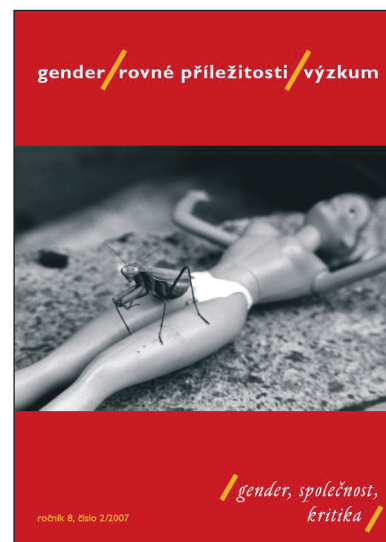
Gender, rovné příležitosti, výzkum

Ročník 8, číslo 2/2007

Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* vychází v rámci projektu *Podpora společenské akceptace a efektivního prosazování genderové rovnosti ve veřejné sféře* financovaného programem Podpory projektů cíleného výzkumu AV ČR (reg. č. S700280503).

Druhé číslo osmého ročníku časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum* nemá sice jednotnou tematickou linii, jak bylo zvykem v minulých letech, nicméně společné pojítko článků představuje analýza a kritika společenských procesů a fenoménů z genderové perspektivy.

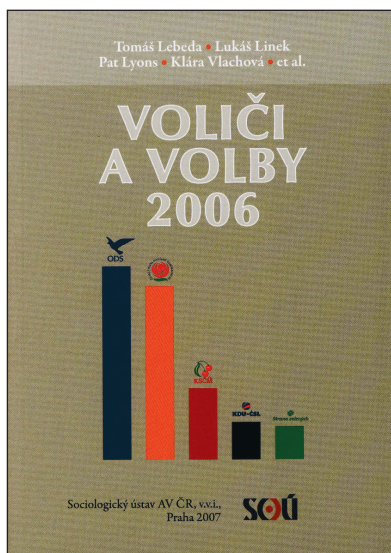
Aktuální číslo i všechna předchozí čísla najdete na adrese <http://www.genderonline.cz>

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143,

e-mail: prodej@soc.cas.cz, <http://www.soc.cas.cz/>

Tomáš Lebeda, Lukáš Linek, Pat Lyons,
Klára Vlachová et al.

Voliči a volby 2006

Kniha *Voliči a volby 2006* je první knihou svého druhu, která detailně analyzuje volební chování, v tomto případě ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006. Autoři v ní zkoumají, které skupiny občanů a proč se voleb zúčastnily a proč se rozhodly právě pro ty strany, které volily. Hledají motivační zdroje a příčiny jednotlivých volebních rozhodnutí. Autorův tým vystavěl své analýzy převážně na základě unikátního akademického výzkumu, přičemž využil teoretickou i metodologickou výbavu soudobé politologie a sociologie. Kniha nabízí pohled na volební rozhodnutí z hlediska role sociální třídy, stranické identifikace, volebních témat a osobností předsedů stran. Věnuje se specifikům nerozhodnutých voličů, mapuje dopady působení volebního systému a analyzuje roli předvolebních výzkumů volebních preferencí. Rozsah publikace je 234 stran. Cena publikace je 102 Kč bez DPH.

Petra Rakušanová

Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy

Občanská společnost je konceptem, tématem, entitou i sociální realitou, se kterou se snad každý z nás setkal v médiích, odborných diskusích a řada z nás také v praktickém každodenním životě. Přesto, nebo možná právě proto, je občanská společnost termín, který je jakousi černou skříňkou, jež se liší podle toho, kdo ji nese. A nejde jen o její obsah, ale také o její použití, které se liší na základě zájmů či hodnotových orientací aktérů. Cílem této práce nebylo teoreticky koncipovat občanskou společnost, ale na základě rozsáhlého empirického výzkumu kombinujícího kvantitativní a kvalitativní metodologii a ve funkčním propojení s existující teorií komplexně popsat českou organizovanou občanskou společnost v kontextu střední Evropy. Naším cílem bylo také představit možnou metodologii pro zkoumání organizované občanské společnosti. Výzvou pro další práci je především aplikace této metodologie na individuální neziskové organizace v České republice a v Evropě, která by přispěla k hlubšímu pochopení organizované občanské společnosti a občanské participace. Rozsah publikace je 140 stran. Cena publikace je 138 Kč bez DPH.

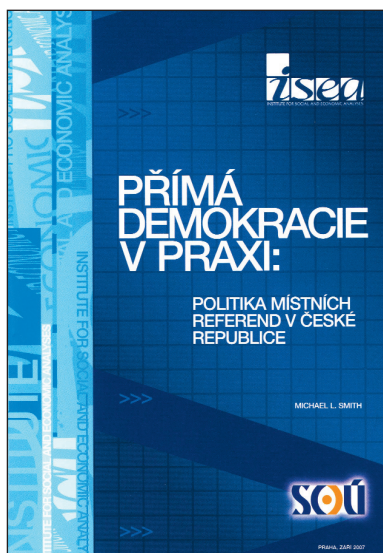
Tato publikace je první z nové ediční řady publikací Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., která začala vycházet v roce 2007 s názvem Sociologické disertace.

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://publikace.soc.cas.cz/>

Michael L. Smith

Přímá demokracie v praxi: politika místních referend v České republice

Struktura této studie stojí na analýze podmínek úspěšnosti a neúspěšnosti místních referendových kampaní v jedné zemi, na jejímž základě jsou vyslovena obecnější tvrzení o místní referendové politice u jednoho referendového typu: střední Evropy jako celku. Studie je organizována podle jednotlivých fází referendové kampaně (se zaměřením na úspěšnost a neúspěšnost referenda v každé fázi). Autor poskytuje základní informace o rostoucím využití místní přímé demokracie ve střední Evropě, porovnává referendové zákony a dokládá jejich vliv na konkrétní aspekty referendových kampaní v Polsku, Maďarsku, na Slovensku a v České republice. Následně se věnuje České republice a na závěr je shrnuto zjištění o funkčnosti jednotlivých složek kampaně. Rozsah publikace je 101 stran.

Vydání a distribuce:

ISEA – Institut pro sociální a ekonomické analýzy, K Červenému vrchu 6, 160 00 Praha 6, tel. a fax: 220 612 342, e-mail: info@isea-cz.org a Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon: 222 221 761, 221 183 217-8, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Lukáš Linek, Jan Outlý, Gábor Tóka, Agnes Batory (eds.) Volby do Evropského parlamentu 2004

Publikace Volby do Evropského parlamentu 2004 zahrnuje celkem 15 studií. První tři studie se zabývají vztahem mezi voliči a politickými stranami z hlediska reprezentace. Druhá skupina studií zkoumá, co vede voliče k tomu, hlasovat určitým způsobem, a proč se voleb vůbec účastní. Třetí skupina textů analyzuje stranický systém Evropské unie a vliv voleb do Evropského parlamentu na národní stranický systém. Poslední čtyři studie se věnují volbám do Evropského parlamentu v České a Slovenské republice. Rozsah publikace je 314 stran.

Vydal Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007, ve spolupráci s Fakultou humanitních studií, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2007

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://www.publikace.soc.cas.cz/>

<http://www.socioweb.cz/>

SOCIOweb
Sociologický webzin

>>> [editorial](#) >>> [teorie pro všechny](#) >>> [témata](#) >>> [aktuality](#) >>> [odkazy](#)

Vydává: Sociologický ústav AVČR - www.soc.cas.cz

<p>editorial</p> <p>Vážené čtenářky a vážení čtenáři,</p> <p>i toto číslo Sociowebu reaguje na evropský rok Rovných příležitostí pro všechny a je i tentokrát zaměřeno na nerovnosti mezi ženami a muži. Téma rovnosti příležitostí, konkrétně mužů a žen coby rodičů – jejich možnosti uplatnění v rodině i na trhu práce, problematika nastavení opatření ke kombinaci práce a rodiny na různých úrovních fungování společnosti jsou jedny z mnoha témat konference „Rodičovská práce nebo rodičovská dovolená?“ Ta se uskutečnila 16. října tohoto roku pod záštitou eurokomisaře Vladimíra Špidly v hlavní budově Akademie věd v Praze a organizovalo ji oddělení Gender a sociologie SOÚ AV ČR (více viz http://www.soc.cas.cz/articles/cz/12/3916/Vystupy-z-konference-Rodicovska-prace-nebo-rodicovska-dovolená-.html). Právě příspěvky tohoto oddělení přednesené na konferenci tvoří osu listopadového čísla Sociowebu. Konference si kladla za cíl otevřít odbornou a tolik potřebnou veřejnou diskusi nad plánovanými změnami v české rodinné politice, poukázat na slabiny současného systému rodinné politiky a navrhnout vlastní řešení zrovnoprávnění možnosti participace žen a mužů v důležitých oblastech jejich všedního života – v rodině a práci.</p>	<p>kontakt</p> <p>Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.</p> <p>Šéfredaktorka: Marta Kolářová</p> <p>Redakční rada: Daniel Čermák Yana Leontiyeva Hana Maříková Lukáš Novotný Petra Rakušanová Natalie Simonová Eva Soukupová Petr Sunega Iva Štohanzlová</p>
--	---

<http://www.soc.cas.cz/>

SOÚ Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

[english](#) [Home](#) >> [Výzkumná oddělení](#)

Studia sociální struktury

<p>Kdo jsme</p> <p>Projekty</p> <p>Aktuality</p> <p>Lidé</p> <p>Hosté</p> <p>Knihovna</p> <p>Výroční zprávy</p> <p>Odkazy</p> <p>Výzkumná oddělení</p> <p>Publikace a periodika</p> <p>ČVVM</p> <p>Datový archiv</p>	<p>Vedoucí oddělení: doc. Milan Tuček, CSc.</p> <p>Členové oddělení: Ivo Bayer, M.A. PhDr. Marta Kolářová RNDr. Lumír Gatnar Mgr. Markéta Sedláčková PhDr. Jiří Šafr Bc. Kateřina Srbková Mgr. Ondřej Špaček Mgr. Kateřina Voitišková</p> <p>Oddělení se zaměřuje na zkoumání základních vývojových tendencí kulturních a sociálních změn české společnosti v průběhu desetiletého trvání společenské transformace a vymezení charakteristik a strategií aktérů těchto změn.</p>	<p>Další informace</p> <p>Oddělení</p> <p>řešené projekty</p> <p>ukončené projekty</p>
--	--	---

Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti

Milan Tuček (ed.), Ivo Bayer, Lumír Gatnar, Pavel Machonin,
Markéta Sedláčková, Jiří Šafr, Ondřej Špaček

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 06:12

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Gabrielová

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: Petr Teichmann

Tisk a vazba: Adam studio, Praha

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 180 výtisků

1. vydání

Praha 2006

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologického ústavu AV ČR

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz